

NIIN & NÄIN

filosofinen aikakauslehti nro 103 talvi 4/2019

Pääkirjoitus

3 Anna Ovaska

n & n -haastattelu

6 Jaakko Belt, Leila Haaparanta, rajankävijä

Ulkomaailman kirjeenvaihtaja

15 Thomas Fuchs, Ruumiin muisti ja tiedostamaton

Tiedostamaton & trauma & luovuus

24 Anna Ovaska, Ruumiillinen ja kulttuurinen tiedostamaton

33 Sanna Tirkkonen, Thomas Fuchs'n fenomenologinen klinikka

37 Sanna Tirkkonen, Seksuaalinen väkivalta ja kehollinen kokemus

47 Laura Oulanne, Tiedostamattomia rajoja ja rajanylityksiä

58 Elise Nykänen, Kaikki naiset näkevät unia

69 Joonas Taipale & Jussi Saarinen, D. W. Winnicott luovuudesta

81 Jarkko Tontti, Psykoanalyysissa

84 Asko Nivala, Tiedostamattoman lähteet saksalaisessa romantiikassa

Kolumni

94 Antony Fredriksson, Juurtumattomuus

Artikkeli

97 Sini Mononen, Vainoavan vallan esittäminen

Kolumni

106 Marja Jalava, Kokemus historiassa

Elokuvat

108 Katri Tenhola, *Blade Runner* ja Nabokov

114 Ilpo Hirvonen, *Rakkautta & Anarkiaa*

Otteita ajasta

120 Jouni Avelin, Väärinluettu Sontag

121 Tommi Kakko, Brexit ja poliittiset argumentit

122 Anna Nurminen, Akateemisen filosofian tulevaisuudesta

124 Sami Syrjämäki, Tieteelliset seurat

126 Otto Kyyrönen, Sosiaalisen ontologian konferenssissa

128 Aleksi Lohtaja, Milanon triennaalissa

Kirjat

132 Kaiju Harinen, Frantz Fanon ja dekolonisaatio

134 Samu Niskanen, Anselm Canterburylainen Jumalan olemassaolosta

135 Noora Vaakanainen, Kirjalliset lopetukset

137 Eerik Lagerspetz, Oikeudenmukaisuuden ongelmia

138 Lauri Lahikainen, Kasvatus ja ekokriisi

Verkkoartikkelit

Juho Rantala, Rahasta on puhuttava (*Raha ja työvoima*)

Riitta Koikkalainen, In memoriam: Reijo Wilenius

» Lue lisää: www.netn.fi/lehti/niin-nain-419

NIIN & NÄIN

OSOITE *niin & näin* – filosofinen aikakauslehti
PL 730, 33101 Tampere

PÄÄTOIMITTAJAT

Jaakko Belt, jaakko.belt@gmail.com
Anna Ovaska, anna.ovaska@gmail.com
Tytti Rantanen, tytti.p.rantanen@gmail.com
Antti Salminen, anttiee@gmail.com
paatoimittaja@netn.fi

TOIMINNANJOHTAJA

Ville Lähde, ville.lahde@villelahde.fi

ARTIKKELITOIMITTAJA

Kaisa Kortekallio, artikkelit@netn.fi / kaisa.kortekallio@helsinki.fi

KIRJA-ARVOSTELUT

Essi Syrén, arviot@netn.fi

TOIMITTAJAT

Reetta Eirinen, reetta.eirinen@gmail.com, Jarkko Halkonen, halkonen.jarkko@gmail.com, Tapani Kilpeläinen, tapani.kilpelainen@gmail.com, Risto Koskensilta, risto.koskensilta@gmail.com, Ville Lähde, ville.lahde@villelahde.fi, Asko Nivala, aeniva@icloud.com, Juho Rantala, juho.rantala85@gmail.com, Maria Salminen, johan.ludwig.pii@gmail.com, Pii Telakivi, pii.telakivi@gmail.com, Tuukka Tomperi, tuukka.tomperi@gmail.com, Tere Vadén, tere@kapsi.fi

AJANKOHTAISTOIMITUS

Elina Halttunen-Riikonen, elina.halttunen-riikonen@gmail.com
Noora Tienaho, noora.tienaho@gmail.com
ajankohtaista@netn.fi

KUVATOIMITUS

Jaakko Belt, Anna Ovaska & Antti Salminen

ULKOASU

Mirkka Hietanen, mirkkahietanen@gmail.com

TOIMITUSNEUVOSTO Marke Ahonen, Antti Arnkil, Saara Hacklin, Danika Harju, Kaisa Heinlahti, Ilona Hongisto, Julian Honkasalo, Hannele Huhtala, Hanna Hyvönen, Kaisa Häkkinen, Jaakko Hämeen-Anttila, Nora Hämäläinen, Antti Immonen, Olli-Jukka Jokisaari, Kimmo Jylhä, Tommi Kakko, Maija Kallinen, Sari Kivistö, Petri Koikkalainen, Riitta Koikkalainen, Katve-Kaisa Kontturi, Inkeri Koskinen, Camilla Kronqvist, Olli Lagerspetz, Arto Laitinen, Kaisa Luoma, Jukka Mikkonen, Yrsa Neuman, Emilia Palonen, Mikko Peltari, Sami Pihlström, Olli Pyyhtinen, Juuso Rahkola, Martina Reuter, H. K. Riikonen, Markku Roinila, Petri Räsänen, Sami Syrjämäki, Milla Tiainen, Jarkko S. Tuusvuori ja Milla Törmä

TILAUKSET Kestotilaus 12 kk 48 euroa, ulkomaille 52 euroa. Välittäjän kautta lisämaksu. Kestotilaus jatkuu uudistamatta, kunnes tilaaja sanoo irti tilauksensa tai muuttaa sen määräaikaiseksi. Määräaikaistilaus 52 euroa. *niin & näin* ilmestyy neljä kertaa vuodessa.

TILAUS- JA OSOITEASIA
040-721 48 91, tilaukset@netn.fi

ILMOITUKSET Jukka Kangasniemi, ilmoitukset@netn.fi, 040-721 48 91

ILMOITUSHINNAT 1/1 sivu 600 euroa, puoli sivua 360 euroa, 1/4 sivua 240 euroa. Takasisäkansi 600 euroa, takakansi/etusisäkansi 700 euroa (sis. väri). Hintoihin lisätään ALV 24 %.

MAKSUT BIC: OKOY FI HH, IBAN: FI11 573 274 200 51814

JULKAISIJA & KUSTANTAJA

Eurooppalaisen filosofian seura ry

ISSN 1237-1645 (painettu)

ISSN 2341-5916 (verkkojulkaisu)

26. VUOSIKERTA

PAINOPIAIKKA Forssa Print

Kultti ry:n jäsen

TÄMÄN NUMERON KIRJOITTAJAT

Jouni Avelin, kustannustoimittaja, Turku, **Jaakko Belt**, päätoimittaja, väitöskirjatutkija, Tampereen yliopisto, **Antony Fredriksson**, FT, tutkija, Centre for Ethics as Study in Human Value, Pardubicen yliopisto, **Thomas Fuchs**, Karl Jaspers professori, Heidelbergin yliopisto, Saksa, **Kaiju Harinen**, FT, Turun yliopisto, **Ilpo Hirvonen**, väitöskirjatutkija, teoreettinen filosofia, Helsingin yliopisto, **Marja Jalava**, kulttuurihistorian professori, Turun yliopisto, **Tommi Kakko**, FT, Aalto-yliopisto, **Otto Kyyrönen**, HuK, Tampereen yliopisto, **Eerik Lagerspetz**, VTT, käytännöllisen filosofian professori, Filosofian, poliittisen historian ja valtiopoliin laitos, Turun yliopisto, **Lauri Lahikainen**, tutkijatohtori, Tampereen yliopisto, **Aleksi Lohtaja**, väitöskirjatutkija, Jyväskylän yliopisto, **Sini Mononen**, FT, tutkija-kriitikko, Helsingin yliopisto, **Samu Niskanen**, keskiajan historian apulaisprofessori, Helsingin yliopisto, **Asko Nivala**, FT, dosentti, tutkijatohtori, Turun yliopisto, **Anna Nurminen**, FM, kääntäjä, Helsinki, **Elise Nykänen**, FT, Helsingin yliopisto, **Laura Oulanne**, FT, Johns Hopkins University ja Helsingin yliopisto, **Anna Ovaska**, päätoimittaja, väitöskirjatutkija, Helsingin yliopisto, **Juho Rantala**, väitöskirjatutkija, Tampereen yliopisto, **Jussi Saarinen**, YTT, PsM, filosofian postdoc-tutkija, Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos, Jyväskylän yliopisto, **Sami Syrjämäki**, FT, julkaisupäällikkö, TSV, **Joona Taipale**, FT, dos., filosofian yliopistonlehtori, Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos, Jyväskylän yliopisto, **Katri Tenhola**, suunnittelija, Kansallinen audiovisuaalinen instituutti, **Sanna Tirkkonen**, filosofian tutkijatohtori, Helsingin ja Jyväskylän yliopisto, **Jarkko Tontti**, kirjailija, OTT, **Noora Vaakanainen**, kirjallisuudentutkija, FM, Tampereen yliopisto

NIIN & NÄIN

on filosofian ammattilaisten ja amatöörien kohtaustapa, monialainen asiantuntija-areena, yhteiskuntakriittinen debattifoorumi ja taidekyläinen kulttuurimaksimi. Vapaaehtoisvoimin toimitettu, poikkeuksellisen laajaan avustajakuntaan luottava ja etenkin muhkeista teemanumeroistaan tunnettu neljännesvuosijulkaisu aloitti 1994.

Kotisivut: www.netn.fi

Tämä lehti on saanut opetus- ja kulttuuriministeriön kulttuurilehtitukea sekä TSV:n kautta teellisen julkaisu toiminnan avustusta, jota opetus- ja kulttuuriministeriö myöntää Veikkauksen tuotoista.

on vuonna 2002 aloittanut kirjasarja, jossa on tähän mennessä julkaistu yli 100 nidettä. *niin & näin* -kirjat on Suomen ainoa filosofiaan keskittynyt kustantamo. Sarjassa ilmestyy klassikkokäännöksiä, aikalaisanalyysejä, ajattelutaito-oppiaineistoja lapsille ja aikuisille sekä esseistiikkaa ja muita vapaan filosofisen muodon taidonnäytteitä. Kirjasarjan päätoimittaja on Tapani Kilpeläinen.

Verkkokauppa: www.netn.fi/kirjat

www.filosofia.fi

on suomalainen filosofinen internet-portaali. Se on toiminut 2007 alkaen ajan-kohtaisen tiedon välittäjänä, yhteydenpitokanavana, tienä verkkofilosofiaan, johdatuksena suomalaisen filosofian historiaan sekä digitaalisena arkistona. Portaali palvelee sekä tutkijoita että laajaa yleisöä. Sen ovat tuottaneet EFS, *niin & näin* sekä Åbo Akademin filosofian oppiaine.

Filosofia.fi osana toimii jatkuvasti laajeneva filosofian verkkoensyklopedia *Logos*. Portaali sisältää suomalaisen filosofian historian digitoituja aineistoja sekä kattavan ruotsinkielisen osion. Portaali toimitus pitää myös yllä aktiivista tiedotuspalstaa sähköpostilistoi- neen sekä kaikkeen puuttuvaa filosofian verkkokolkoa.

Portaalin päätoimittajat ovat Yrsa Neuman ja Tuukka Tomperi. Portaalin toimittaja on Elina Halttunen-Riikonen ja *Logos*-ensyklopedian päätoimittaja on Kalle Puolakka.

www.filosofia.fi

NIIN & NÄIN

on myös muuta toimintaa. *niin & näin* -väki on vuosia työskennellyt uuraasti vapaan filosofisen sivistys- ja valistustoiminnan saralla. *niin & näin* järjestää filosofian tutkimuksen ja opetuksen seminaareja sekä filosofisia keskustelu- ja yleisötilaisuuksia. *niin & näin* tekee yhteistyötä Kultin, SFY:n, Feton, muiden kustantajien ja kulttuuritoimijoiden kanssa. *niin & näin* on kalenterivuoden aikana mukana lukuisissa kulttuuritapahtumissa ja monilla kirjajessuilla. *niin & näin* -toiminnasta vastaa Eurooppalaisen filosofian seura (EFS) yhteyspäällikkönään Jukka Kangasniemi. *niin & näin* -toiminnasta saa lisätietoa tällä sivulla ja kotisivuilla olevista osoiteista ja puhelinnumeroista.

ANNA OVASKA

Todellisuuden puolustajat

Usiseelantilainen kirjailija Janet Frame kirjoittaa tunnetuimmassa teoksessaan *Faces in the Water* (1961) elämästä mielisairaalassa. Dokumentin muotoon kirjoitettu romaani on fiktiivisen kertojan, Istina Mavet'n, tarina mielen järkkymisestä ja pakkohoidosta. Istina kuvaa laitokseen suljettuja ihmisiä: miten paremmassa kunnossa olevat potilaat yrittävät pysytellä erossa niistä, jotka voivat huonommin, ja miten mielen sairaus "tarttuu" laitoksen sisällä ja on sidoksissa itse instituutioon¹. Yhdessä kohtauksessa Istina kertoo, miten muut reagoivat, kun eräs potilas selittää menneensä kihloihin:

"Kukaan ei väittänyt vastaan. Kun on ollut sairaalassa tarpeeksi kauan, 'ulkomaailmassa' itsestäänselvyytenä otettu pakottava tarve alkaa kadota, nimittäin tarve ilmaista epäuskoa. Tuntuu järjettömältä (edes ajatella), että purskahtaisi vastaväitteisiin, 'Tuo ei ole totta', kun ymmärtää, että totuus on perustana olevan perustan tuhoamaton perusta, eikä se tarvitse puolustajia."²

Framen kertoja kuvaa yhtäältä alistumista, kun kohtaa toisen, jonka kokemus jaetusta todellisuudesta on murtunut: toinen on luiskahtanut todellisuuden ulkopuolelle, eikä mitään ole tehtävissä. Toisaalta mielisairaala luo oman kammottavan todellisuutensa. Ei ole tarvetta yrittää vakuuttaa toista siitä, että tämä ei ole menossa naimisiin – tämä ei ole menossa naimisiin. Todellisuus on niin järkkymätön – sitä vastaan on niin mahdoton taistella, vaikka miten haluaisi – että sen puolustaminen on tarpeetonta.

Katkelma kuvaa myös sitä, miten todellisuus on yhtä aikaa äärimmäisen vahva ja äärimmäisen hauras. Yksittäisen ihmisen käsitys todellisuudesta ja erosta totuuden ja kuvitelman välillä voi murentua, mutta silti muut jatkavat elämistä jaetussa todellisuudessa. Itsekin jatkaa elämäänsä naimattomana. Mielisairaala järjestelmän määrittää todellisuuden, jossa henkilö ei ole menossa naimisiin, vaikka tämä niin kuvittelisi. Niin kuin painovoima määrittää todellisuuden, jossa ihminen pysyy kiinni maassa, vaikka mitä tahansa muuta kuvittelisi.

*

Viimeisen kolmen vuoden aikana yhä useampi filosofi, tutkija ja kriitikko on huomauttanut, että huolimatta siitä, mitä tähän asti on kuviteltu, totuus – tässä tapauk-

ssa ymmärrys jaetusta tieteellisestä todellisuudesta – taitaa siltäkin tarvita puolustajia. Ehkä maailman tunnetuin sosiaalisen konstruktivismiin teoreetikko Bruno Latour kertoo viimesykyisessä haastattelussa järkytyneensä, kun 90-luvun loppupuolella häntä oli konferenssissa lähestynyt henkilö, joka oli huolestuneena esittänyt hänelle kysymyksen: "Uskotko todellisuuteen?"³ Jossain välissä Latourin elämänmittainen työ valtarakenteiden purkajana ja tieteellisten auktoriteettien kyseenalaistajana oli kääntynyt ajatukseksi, jonka mukaan Latour suhtautuisi skeptisesti jaettuun todellisuuteen. Kärjistäen ilmaistuna: kokonainen elämäntyö oli ymmärretty väärin. Jo vuosituhanen alussa Latour kirjoittikin tieteellistä tietoa ja -todellisuutta puolustavan artikkelin, jossa hän pohti, miten kritiikki, kyky kyseenalaistaa ja epäillä, voivat kääntyä salaliittoteorioiden aineksiksi. Kriittinen ajattelu oli "salakuljetettu" poliittiseksi aseeksi, jonka tavoitteena on kyseenalaistaa tieteellisen tutkimuksen arvo.⁴

Viime aikoina tuntu konstruktivistisen ja kriittisen ajattelun muuntumisesta irvikuvakseen on tullut yhä akuutimmaksi⁵. Oletuksena monissa tuoreissa kirjoituksissa ja puheissa on, että "postmoderni" kriittinen ajattelu on osaltaan edistänyt siirtymää "totuuden jälkeiseen" aikaan⁶. Kirjallisuuskriitikko Michiko Kakutani tiivistää huolen, Latourin sanoja heijastellen: postmoderni ajattelu on kaapattu oikeistopopulistien käyttöön. Ajatukset näkökulmien moneudesta ja totuuden suhteellisuudesta ovat Kakutanin mukaan tukeneet, jopa synnyttäneet, virheellisiä rinnastuksia, tasapuolisuusharhaa ja tietenvastaisuutta. Hän kirjoittaa, miten fraasit kuten "on useita tapoja tietää" sekä epävarmuuden ja moninaisuuden puolustus otettiin jo 60-luvulla esimerkiksi tupakkayhtiöiden käyttöön. Tupakkalobbareiden "tuote" oli "epäily". Myöhemmin nämä keinot ovat puolestaan siirtyneet ilmastonmuutoksen kiistäjien aseiksi.⁷ Kakutania vastaan on kuitenkin aiheellista kysyä, ovatko "postmodernit" teoriat koskaan olleet niin tunnettuja (edes akateemisessa maailmassa), että niillä olisi voinut olla tällainen kansainvälinen totuuden käsitettä ja todellisuutta murentava vaikutus⁸.

Yllä mainitussa haastattelussa Latour jatkaa oman uransa pohdintaa: "Olimme uskoakseni niin valmiita kritisoimaan [tiedettä], sillä olimme niin *varmoja* tieteen auktoriteetista [...] ja siitä, että kaikki jakavat tämän auktoriteetin, sillä jaoimme yhteisen maailman."⁹ Tieteellinen instituutio ja sen luoma ymmärrys todellisuudesta olivat niin vahvoja, että Latourin ja muiden konstruk-

tivististen ajattelijoiden oli ikään kuin turvallista paljastaa ne rakenteet ja verkostot, jotka osallistuvat teellisen tiedon tuottamiseen. Konstruktivismi oli ase salaliittoteorioita vastaan, ei niiden puolesta – ”tarkoituksena ei koskaan ollut päästä eroon faktoista vaan lähemmäs niitä”¹⁰.

*

Yhtäkkiä tällaista varmuutta jaetusta maailmasta ei kuitenkaan ole. Yksinvaltiutta tavoittelevat populistiset vallanpitäjät kuten Putin tai Trump pyrkivät jatkuvasti hämärtämään eroa faktan ja fiktion välillä ja määrittelemään oman todellisuutensa. Esimerkiksi räikeät, helposti valheiksi todistettavat valheet eivät ole hätävalheita, joiden avulla johtajat yrittäisivät suojella itseään tai pönkittää egoaan. Niiden tehtävä on pikemminkin strateginen. Tällaisten ”koepallojen” tavoitteena on testata, kuinka pitkälle voi mennä – kuinka törkeästi voi valehdella joutumatta vastuuseen¹¹. Viime kädessä tavoitteena on saada valta yli todellisuuden¹².

Epäilyn ilmapiirin luominen ja pyrkimys murentaa kansalaisten luottamusta jaettuun todellisuuteen ovat kuitenkin olennaisesti eri asioita kuin valtarakenteiden tunnistaminen, niiden kritiikki ja kyseenalaistaminen, joihin ”postmoderni” teoria pyrki tarjoamaan välineitä. Sosiaalisista konstruktoista kirjoittavien tavoitteena oli saada ihmiset hahmottamaan rakenteiden ja instituutioiden toimintaa: miten erilaiset järjestelmät osallistuvat todellisuuden rakentamiseen ja muovaamiseen. Esimerkiksi salaliittoteorioiden luominen tai kuluttaminen ei ole kuitenkaan ”kritiikkiä” valtaapitäviä tai valtarakenteita kohtaan. Kritiikin sijaan salaliittoteoriat ovat, kuten filosofi Quassim Cassam toteaa, poliittisen propagandan muoto. Tämän hetken laajimmin leviävät salaliittoteoriat ovat samalla suurimpien valtioiden johtajien toistamia.¹³ Hyvä esimerkki on sekä Yhdysvaltain että Venäjän ylimmän johdon jatkuvasti levittämä, paikkaansa pitämättömäksi osoitettu salaliittoteoria, jonka mukaan Ukraina (ei Venäjä) olisi sekaantunut Yhdysvaltain presidentinvaaleihin vuonna 2016¹⁴.

*

Latourin ajattelun tavoin erityisesti feministinen tieteen ja yhteiskunnan kritiikki on ollut helppojen väärinymmärrysten kohteena. Esimerkiksi queer-teorian uranuurtaja Judith Butler pyrki osoittamaan, miten yhteiskunnalliset rakenteet osallistuvat sukupuolen muovaamiseen ja miten sukupuolta tuotetaan performatiivisesti, normeja toistamalla. Hänen ajattelunsa väärinluennassa sukupuolesta tuli kuitenkin ”valinta” – ikään kuin yksilö voisi aamulla herätessään päättää, mitä sukupuolta haluaa tänään olla. Oikeasti Butleria kiinnosti se, miten yhteiskunnallisen, lääketieteellisen ja biologisen keskustelun yhteistyössä ylläpitämä sukupuolijärjestelmä määrittää todellisuutta:

”[K]un taas minun ajatukseni oli, että subjektien perimmäinen muotoutuminen, ihmisen perimmäinen muotoutuminen, olettaa ennalta sukupuolen tietyllä tavalla – että sukupuoli ei ole valittavissa eikä ”performatiivisuus” ole radikaali valinta eikä vapaaehtoista. [...] Performatiivisuus liittyy toistoon, painostavia ja tuskallisia sukupuolinormeja on usein toistettava, jotta niille voi pakottaa uuden merkityksen. Tämä ei ole vapautta, vaan kysymys on siitä, kuinka toimia siinä ansassa, johon on väistämättä joutunut.”¹⁵

Sukupuolen ja subjektuuden kaltaisten ilmiöiden sosiaalista rakentumista korostavat ”postmodernit” ajattelijat eivät väitä, että voimme vapaasti valita todellisuuden ympärillämme (valita sukupuolen aamulla herätessä, keksiä itsellemme kihlatun). Kysymys on pikemminkin siitä, kuten Butler toteaa, miten toimia siinä ansassa, johon olemme joutuneet. Yhteiskunnalliset järjestelmät, sosiaaliset suhteet ja yksilöiden toimintaa ja kokemuksia muovaavat normit ja säännöt ovat muutettavissa, mutta tämä vaatii kovaa työtä. Ensimmäinen askel on sen tunnistaminen, miten valtarakenteet toimivat: miten todellisuus on muovautunut tällaiseksi kuin se on.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Framen romaani toisin sanoen tarkastelee mielen sairauden sosiaalista rakentumista.
- 2 Janet Frame, *Faces in the Water* (1961). Virago, London 2009, 139.
- 3 Ava Kofman, Bruno Latour, the Post-Truth Philosopher, Mounts a Defense of Science. *The New York Times Magazine* 25.10.2018.
- 4 Bruno Latour, Why Has Critique Run Out of Steam? From Matters of Fact to Matters of Concern. *Critical Inquiry*. Vol. 30, No. 1 2004, 225–248 (230).
- 5 Ks. myös kritiikki-sanan väärinkäytöistä julkisessa keskustelussa Suomessa, Jarkko S. Tuusvuori, Maahanmuuttajien vastustaminen ei ole kriittisyyttä. *niin & näin* 2/2017.
- 6 Esim. Michiko Kakutani, The Death of Truth. How We Gave Up on Facts and Ended Up with Trump. *The Guardian* 14.7.2018; Ilkka Niiniluoto, Kuka hukkasit totuuden? *Tieteessä tapahtuu* 2/2019, 9–15.
- 7 Kakutani 2018.
- 8 Ks. myös Panu Raatikainen, Jordan Peterson. Oikeiston pop-intellektuelli. *niin & näin* 4/2018, 90–98 (92); Niiniluoto 2019, 12.
- 9 Kofman 2018.
- 10 Latour 2004, 231.
- 11 Esim. George Lakoff & Gil Duran, Trump Has Turned Words into Weapons. And He’s Winning the Linguistic War. *The Guardian* 13.6.2018.
- 12 Ks. Masha Gessen, The Putin Paradigm. *The New York Review of Books* 13.12.2016.
- 13 Quassim Cassam, Why Conspiracy Theories Are Deeply Dangerous. *NewStatesman* 7.10.2019.
- 14 Ks. esim. Anna-Sofia Berner, Trumpin virkarikoskuulemisen todistaja pyysi, etteivät poliitikot levittäisi valheita: ”Tämä on Venäjän turvallisuuspalveluiden luoma fiktiivinen tarina”. *Helsingin Sanomat* 21.11.2019.
- 15 Judith Butler & Liz Kotz, Haluttu ruumis (The Body You Want, 1992). Suom. Leena-Maija Rossi. Teoksessa *Kuva ja vastakuva. Sukupuolen esittämisen ja katseen politiikkaa*. Toim. Rossi. Gaudeamus, Helsinki 1995, 262–281 (263–264). Suomennosta muokattu.

Marja Viitahuhta

Marja Viitahuhta (ent. Mikkonen, s. 1979) on helsinkiläinen mediataiteilija, jonka teokset ovat lyhytelokuvia, esityksiä, installaatioita, valokuvia ja kollaaseja. Hänellä on esitystaiteen tutkinto Turun Taideakatemiasta ja kuvataiteen maisterin tutkinto Kuvataideakatemiasta. Hänen teoksiaan on palkittu kansainvälisesti muun muassa Cannesin Elokuvajuhlilla ja hänen elokuvansa *99 Vuotta Elämästäni* on hankittu sekä MoMA:n että Kiasman kokoelmiin. Viitahuhtan teokset käsittelevät kuolevaisuutta suhteessa olemassaoloon, yhdistävät koettuja tarinoita fiktionon sekä tutkivat tekstin ja kuvan välistä suhdetta. Useat teokset sisältävät löydettyä ja kerättyä materiaalia ja hyödyntävät kollaasitekniikkaa.

Kuva: Javier Andrada

Heidi Lampenius

Heidi Lampeniusen maalaukset huokuvat fyysistä kokemusta ja läsnäoloa. Hän työskentelee mustein ja akryylinvärein pohjustamattomalle kankaalle ja tuo teostensa kuva-aiheet ja muodot esiin imeyttämällä, pesemällä ja poistamalla maalia kankaan pinnasta. Lampenius lähestyy aiheitaan paitsi maalaamalla kokemaansa, myös tutkimalla ja lukemalla. Hänen teoksensa leikkitelevät usein abstraktin ja esittävän, nähdyn ja koetun välillä.

Heidi Lampenius (s. 1977) valmistui Kuvataideakatemiasta vuonna 2011. Lampenius on valmistumisestaan lähtien osallistunut laajasti ryhmä- ja yksityisnäyttelyihin Suomessa ja kansainvälisesti, esimerkiksi Ruotsissa, Ranskassa, Italiassa, Singaporessa ja Islannissa. Lampeniusen teoksia lukeutuu useisiin merkittäviin julkisiin ja yksityisiin kokoelmiin, muun muassa Kiasman, EMMA Espoon modernin taiteen museon ja Jenny ja Antti Wihurin rahaston kokoelmiin.

Kuva: Patrik Rastenberger

JAAKKO BELT

Rajojen kartoittaja

Lähikuvassa Leila Haaparanta

Emeritaprofessori Leila Haaparantaa (s. 1954) eivät filosofian osa-alueiden tai perinteiden raja-aidat pidätte. Kansainvälisesti arvostetuissa julkaisuissaan hän on ruotinnut esimerkiksi modernin logiikan tietoteoreettista ja metafyyssistä perustaa sekä Fregen, Husserlin ja Peircen ajattelua¹. Viimeistään tuore esseekokoelma *Rajan taju* (2019) piirtää esiin Haaparannan ajattelun koko aihekirjon kieli- ja mielenfilosofiasta tunneteorian, valistuksesta uskonnonfilosofiaan ja tekoälytutkimuksesta empatian kysymyksiin. Viime vuodenvaihteessa eläköitynyt professori kertoo *niin & näin* -lehdelle auliisti uransa vaiheet ja heittäytyy pohtimaan filosofian menetelmää, sukupuolta, koulukuntajakoja ja välineellistämisen riskejä. Rationaalisuuttakin eritellyt filosofi tunnistaa järjen rajat: niin toisia ihmisiä kohdatessa kuin filosofiaa harjoittaessa on jätettävä tilaa epävarmuudelle ja tunnustettava oma tietämättömyytensä.

Mitä olisi olemassa, jos ei olisi mitään? Mikä on minä? Kummalliset kysymykset kiehtoivat suuresti kuusivuotiaasta, painostivatkin. ”Muistan kysyneeni äidiltäni: miksi minä katselen näistä silmäaukoista enkä jonkun toisen?” Vanhempien Taimi ja Esko Taimisen lisäksi perheeseen kuului iso-sisko Ritva ja pitkään myös Sigrid-mummu, jolta kuuli tarinoita 1900-luvun alun maalaiselämästä. Kodin kannustava ja keskustelevalta ilmapiiri piti yllä lapsen uteliaisuudesta herännyttä filosofista kipinä:

”Meillä keskusteltiin paljon, usein ilta-aterialla tai sen jälkeen. Käytiin keskusteluita yhteiskunnallisista asioista ja elämäntarkoituksellisista kysymyksistä. Lasten näkemyksiä ei tyrmätty koskaan: suhtautuminen oli ehdottomasti kunnioitettava. Perusteleminen tuli jotenkin luonnostaan. Se oli ehkä mallista oppimista, kun vanhemmatkin katsoivat tarpeelliseksi perustella omaa kantaansa. Tärkeää oli avoimuus: kun vanhemmat esittävät kannan, siinä oli aina aukko. Koskaan ei sanottu, että ’asiat ovat nyt näin’, vaan aina jäi aukko, epävarmuus. Mahdollisuus ajatella toisin – sen opin.”

Haaparanta vietti lapsuutensa Taljalan kylässä, nykyisin Hämeenlinnaan kuuluvassa Kalvolan kunnassa. Filosofiaa oli koko koulutaipaleen varrella tarjolla vain muutama tunti. Oppikoulun toisen luokan historiassa esiteltiin parilla rivillä antiikin filosofeja. Haaparanta muistelee hymyillen, kuinka innostus ja mielikuvitus heräsivät:

”Kehitin sellaisen roolileikin, jossa sain olla Sokrates ja esittää juuri sellaisia kommentteja, jotka sopivat yhteen sen muutaman rivin kanssa. Aristoteleesta tuli sittemmin puutarhuri ja Demokritoksesta kauppatieteilijä.”

Sen jälkeen koululainen ammensi filosofiaa sieltä täältä: lauseenjäsennyksestä äidinkieleessä, analyysin ja synteessin menetelmästä geometriassa sekä seitsemän vuotta vanhemman Ritva-sisaren teologian tenttikirjoista.

Hämeenlinnan yhteiskoulussa käydyn lukion jälkeen tie vei syksyllä 1973 Kanta-Hämeestä pääkaupunkiin:

”Kirjallisuuskärpänen puri, erityisesti kiehtoivat runojen uskriittiset analyysit, ja päädyin Helsingin yliopistoon lukemaan humanistisia aineita: kirjallisuustiedettä, suomalais-ugrilaista kielentutkimusta ja historiaa, yleistä kielitiedettä ja puheoppia. Opiskelutoverini sanoi, että kielentutkimus ja teoreettinen filosofia ovat hyvä yhdistelmä. Otin toisena opiskeluvuonna hieman teoreettista filosofiaa ja se sitten imaisi mukaansa.”

Siirtymä sivuaineopiskelijasta filosofian pääaineilijaksi otti aikansa. Haaparanta tutustui kuitenkin monien hänelle edelleen tärkeiden filosofien ajatteluun jo seminaareissa:

”Heikki Kanniston proseminaarissa kirjoitin työn Husserlin *noetiksesta* ja *noemasta*. Toisen proseminariesitelmäni tein

Carnapin kielen loogisesta syntaksista. Vuonna 1976 kirjoitin professori Oiva Ketoselle työn Fregen mielestä ja merkityksestä. Silloin keksin ajatuksen, että kieliteoriaa pitäisi lähestyä epistemologian kautta. Nämä kolme ajattelijaa tulivat silloin: Frege, Husserl ja Carnap.”

Suomalais-ugrilaisten kielten opiskelu tutustutti monialaisen opiskelijan unkarin kieleen ja vei kesäyliopistoon Debreceniin vuonna 1975. Kirjallisuuden opintojen innoittama graduprojekti György Lukácsin ajatusmaailmasta ja kirjallisuusteoriasta sai kuitenkin jäädä. Filosofian pro gradun aiheeksi valikoitui behavioraalinen merkitysteoria ja intentionaalisuus, erityisesti W. V. O. Quinen ja muutamien psykologien ajattelun sisäiset jännitteet. Työtä muodollisesti ohjanneesta Ketosesta Haaparannalla riittää anekdootteja. Viimeisiä professorinvuotiaan viettänyt Ketonen ei sinutellut opiskelijoita, vaan hänelle nuori graduntekijä oli ”neiti Taiminen”. ”Karhumaiselta” hahmolta ei kuitenkaan puuttunut huumorintajua, ja hän onnistui kannustamaan vähin sanoin. Tutkimussuunnitelmasta ohjaaja oli tyhjentävästi tuumannut: ”Kyllä siitä hyvä tulee.” Sen jälkeen piti edetä omin päin:

”Kirjoitin graduni käsin, mutta kun työ piti jättää, kirjoitin sen viimeisten vuorokausien aikana puhtaaksi mekaanisella kirjoituskoneella. Siinä oli toista sataa lähdetä, kirjoja ja artikkeleita, aktiivisesti käytössä. Tein todella paljon töitä sen eteen, ja sain siihen argumentatiivisen rakenteen. Mutta eihän sitä gradua ohjannut kukaan muu kuin minä itse.”

Lopulta tutkielman arvioi eläköityneen Ketosen seuraajaksi tullut Ilkka Niiniluoto. Hauskana kokemuksena Haaparanta muistaa graduaiheidensa esittelyn Georg Henrik von Wrightin seminaarissa. Suomeksi kirjoitettu esitelmä tuli lennosta tulkittua englanniksi: ”Tämä varmaan onnistui, koska gradua tehdessä oli hankala suomentaa englanninkielisten lähteiden termejä. Soittelin käännösongelmien vuoksi silloin myös psykologian laitokselle, josta minua ystävällisesti autettiin.”

Tutkimusura lähti joutuisasti liikkeelle, vaikka väitöskirjan aihe vaihtuikin matkan varrella:

”Gradun perään tein lisensiaattityön aika nopeasti. Raimo Tuomela oli sattumalta perustamassa sosiaalisen toiminnan teoriaa koskevaa projektia. Menin siihen mukaan ja aloin tehdä kielen ja ajattelun suhteesta väitöskirjaa, joka olikin aika pitkällä, kun projekti päättyi. Päädyin sen jälkeen Jaakko Hintikan tutkimusprojektiin, jolloin kaivoin Fregen uudelleen esiin. Sitten aloin tutkia modernin logiikan filosofista taustaa, erityisesti olemisen kysymystä.”

Vuonna 1985 ilmestynyt monografiäväitöskirja *Fregen Doctrine of Being* käsitteli logiikan epistemologista ja metafysisistä perustaa, erityisesti Gottlob Fregen oppia sanasta ”on”. Se otettiin hyvin vastaan: teos levisi Acta-sarjassa laajasti eri maiden kirjastoisiin ja nousi Yhdysvalloissa seminaarien lukulistoillekin; työ tunnettiin

hyvin myös Euroopassa, ja sen perustan muodostaneita artikkeleita on sittemmin julkaistu uudelleen artikkelikokoelmissa. Heti väittelyn jälkeen ovet avautuivat *post-doc fellow*'n statuksella myös Yaleen, jossa puoliso Pertti Haaparanta viimeisteli tuolloin omaa taloustieteen alan väitöstään. Yalen ”mahtavassa” yliopistokirjastossa tuore tohtori palasi Edmund Husserlin teksteihin ja löysi logiikan oikeuttamisen kysymyksen sieltäkin: ”Kysymys logiikan filosofisesta perustasta sekä logiikan ja logiikkojen oikeuttamisesta on edelleen minulle tärkeä.” Väitöskirjaa ohjasi Floridassa asunut Hintikka, mutta työhön vaikutti etenkin Hans Sluga epistemologinen lähestymistapa ja käsitys saksalaisen Fregen ja analyyttisen filosofian lukemisesta historiallisissa kontekstissaan.² Osana elävän Frege-tutkimuskentän uusia suuntauksia väitöskirja haastoi myös Michael Dummettin vaikutusvaltaisia näkemyksiä. ”Dummetilla oli ajatus metafysiikan loogisesta perustasta, minua kiehoi enemmän logiikan metafyyminen perusta”, Haaparanta kiteyttää. Olemisen kysymys on pitänyt otteessaan: tuorein artikkeli Fregen metaontologiasta valmistui tänä kesänä.

Varhaisia tutkijanvuosiaan kerratessaan Haaparanta korostaa lukuisten lähikollegoidensa vaikutusta ja Helsingin yliopiston filosofiyhteisön merkitystä tutkimustyön taustaryhmänä. Opintovuosinaan Haaparanta kävi itseään muutamaa vuotta vanhempien Jan von Platon, Matti Sintosen ja sittemmin hänen vastaväittäjänäänkin toimineen Esa Saarisen kursseilla. Lounasporukkaan kuuluivat monet professorit ja tutkijat. Erityisen lämpimästi Haaparanta muistelee kolmen vanhemman kollegansa innoittavaa seuraa. Metsätalolla ja lähikahvilassa käydyt keskustelut Lilli Alasen, Simo Knuutilan ja Ilkka Patoluodon kanssa venyivät usein iltaan asti:

”He pitivät minut informoituna filosofian historiasta. Itse en varsinaisesti tutkinut filosofian historiaa vaan nykyajan filosofian taustaa, mutta kuuntelin heidän juttujaan. Lilli teki tietysti Descartesista väitöskirjaa, Simo oli Aristoteles ja keskiaikatuntija ja Ilkka Patoluoto eli ’Pato’ tunki erityisesti yhteiskuntafilosofian historiaa. Se oli minulle ihan erinomaista seuraa. He eivät niinkään ohjanneet minua mihinkään suuntaan, vaan kaikki oli hyödyllistä ja vapaata.”

Filosofian koulukunnista, välineistä ja tehtävästä

Kuluvan vuoden keväällä Gaudeamus julkaisi Haaparannan ajattelun eri puolet yksiin kansiin tiivistävän esseeteoksen *Rajan taju*. Laajalle yleisölle suunnatun kirjan pohjana on esitelmiä ja kirjoituksia lähes 40 vuoden ajalta. Tekstimateriaalin työstäminen yhtenäiseen kirjamuotoon piirsi ajattelun pitkän kaaren esiin kirjoittajalle itselleenkin: ”Kun katselin tekstejä, valikoin ja järjestelin niitä uudelleen, tunnistin, kuka olen. Niistä näkee oman ajattelunsa linjan.”

Esipuheessa tärkeiksi vaikutteiksi mainitaan tietämisen ja kielen rajoja kartoittaneet filosofit Immanuel Kant ja Ludwig Wittgenstein³. Heihin liitetyn perinteen

mukaisesti Haaparanta onkin tavannut kutsua itseään ”jonkin sortin transsendentaalifilosofiksi”. Hän ei kuitenkaan pidä itseään varsinaisesti Kant- tai Wittgenstein-tutkijana, eikä heiltä ammentaminen ole yksisuuntaista omaksumista: ”En ole mieltänyt olevani vaikutuksen alainen, vaan tunnistan heidän filosofiassaan omaa ajattelua – resonointia oman ajatteluni kanssa.”

Tiettyyn traditioon sitoutuminen istuu ylipäänsä huonosti Haaparannan ajattelijakuvaan. *Rajan tajussa* hän päinvastoin linjaa, että hänelle filosofian harjoittamisen tietoinen tarkoitus on rikkoa koulukuntarajoja⁴. Miksi perinteiden välisten raja-aitojen ylittäminen on tärkeää?

”Jotta olisi filosofi, täytyy miettiä perinteen perusteita, sen rakennuspalikoita ja oikeutusta. Tilanne on paradoksaalinen: perinteen ulkopuolelle ei voi hypätä, mutta filosofin tehtävän toteuttamiseksi pitäisi voida astua ulos perinteestä ja arvioida sitä. Miten perinnettä voisi siis arvioida? Ehkä yrittämällä ymmärtää toista perinnettä ja arvioimalla sen kautta perinnettä, jossa on oman koulutuksensa saanut. Uskon, että omasta ajattelusta tulee parempaa, jos ottaa erilaisia näkökulmia tekemiseensä ja oppii toisilta. Tällöin täytyy mahdollisesti myös luopua joistain omista näkemyksistään, korjata ja hylätä niitä.”

Haaparanta tunnistaa etäisyyden ottamisessa riskejäkin. Jatkuva kyseenalaistaminen saattaa kääntyä kantojen häilyvyydeksi, epäröinniksi. Omaa linjaa hakiessa joutuukin kulkemaan dogmaattisuuden ja häilyvyyden välillä.⁵ ”Tällainen ihminen, joka on kiinnostunut filosofian eri perinteistä, huolestuu välillä siitä, pitäisikö olla oma perinne, jonka lippua koko ajan kantaa ja jonka uskollinen soturi on. Mutta kun se ei sovi minulle lainkaan, ollaan sitten tällaisia”, Haaparanta naurahtaa.

Viime vuosisadan filosofian valtasuuntausten, analyyttisen filosofian ja fenomenologian, metodologiset yhtymäkohdat ja niiden käsitys filosofian luonteesta ovat Haaparannan tutkimuksen kestoaiheita. Pragmatismen perinteestä hän on tulkinnut etenkin Charles S. Peircen ajattelua. Uskonnonfilosofisissa kysymyksissä ja esimerkiksi analogiateorian tutkimuksessa keskustelukumppaneiksi ovat kelvanneet niin keskiajan filosofit kuin antiikin klassikotkin. Filosofisten kantojen ja tulkittavien ilmiöiden havainnollistamisessa Haaparanta hyödyntää myös kirjallista perintöä aina *Raamatusta* Jorge Luis Borgesin ja Lassi Nummen runoihin. Etenkin luennoissaan hän pysähtyy usein myös puntaroimaan yksittäisten sanojen merkitysvivahteita ja käyttötapoja arkikielen filosofien tyyliin. Omasta filosofian tekemisen tavastaan Haaparanta ei kuitenkaan tunnista yhtä selkeää menetelmää, jonka voisi esittää metodisesti. Fenomenologia tavoittaa kyllä hyvin arkisen ja filosofisen asenteen välisen ”edestakaisen liikkeen, ajattelun liikkeen”. Analyyttisyys puolestaan näkyy ajattelemisen ja ilmaisemisen tyyliä: ”Joillakin ihmisillä on analyyttinen mielenlaatu, mikä ei tarkoita sitoutumista erityiseen perinteeseen vaan tapaa ajatella ja kirjoittaa.”

Metodologiapohdintojen avoimuus kuvaa Haaparannan yleisempää vakaumusta filosofian luonteesta ja tehtävästä. Hän vastustaa tiukasti ajatusta filosofian välineellistämisestä:

”Husserl painotti monissa yhteyksissä, että filosofi ei voi olla yksinomaan välineiden rakentaja. Tietysti filosofi tekee formaaliakin työtä, mutta filosofin tärkeä tehtävä on pohtia välineiden alkuperää ihmisessä. Filosofia ei voi olla instrumentti.”

Tämän takia myöskään filosofian itsensä menetelmää ei Haaparannan mukaan voi tiivistää kovin tarkasti askeleelta eteneväksi metodiksi, ohjeeksi tehdä ensin näin ja sitten noin. Formaaleja välineitä voi kyllä hyödyntää, mutta niillä ei lopullisesti ratkaista filosofisia ongelmia. ”Silloin siitä jäisi uupumaan itse menetelmän miettiminen.”

Jo virkaanastujaisesityksessään tuore professori linjasi ykskantaan: ”Filosofiasta ei saa nopeaa ja tehokasta ongelmanratkaisutiedettä.”⁶ Välineajattelun kritiikki luonnehtii myös Haaparannan haastattelussa esittämiä näkemyksiä filosofian julkisesta tehtävästä. Hänen mielestään filosofin ei pidä jakaa kateederilta tietoa tai kertoa ihmisille, mikä on elämän tarkoitus. Filosofin julkisena roolina on pikemminkin ”tönäistä” ajattelemaan. Olennaista on myös välttää vääränlaisten odotusten luomista, Haaparanta alleviivaa. Sivistystehtävään kuuluu, että kulloisellekin yleisölle muistutetaan, mitä filosofia on ja mitä filosofi voi tehdä. Näitä linjauksia seuraten *Rajan tajussa* ruoditaan aikalauskriittisesti niin järjenkäytön välineellistymistä elämänhallinnan tekniikaksi kuin sivistyksen pelkistymistä mukautumiseksi, sopeutumiseksi tai joustavuudeksi.

Haastatteluhetki Tampere-talon ravintola Tuhtossa palauttaa mieleen samassa paikassa järjestetyt Suuret filosofiatapahtumat, jotka talon johtaja Kaarina Suonio alun perin ideoi. Laajalle yleisölle suunnatut tilaisuudet keräsivät vuodesta 1996 alkaen sankoin joukoin filosofiasta kiinnostuneita kansalaisia yhteisen ajattelun asian äärelle. Haaparanta muistelee lämmöllä osallistumistaan tapahtumaan 2000-luvun alkupuolella sekä esitelmöijänä että järjestelytoimikunnan jäsenenä. Sittemmin hän on pitänyt puheenvuoroja niin hoivatyön ammattilaisille kuin moninaisille kuulijakunnille kaikille avoimissa yleisötilaisuuksissa, kuten Kiasmassa järjestetyssä Filosofian yössä.

Haaparanta on päässyt toteuttamaan filosofin julkista tehtävää myös Tampereen alueen eettisessä toimikunnassa. Eri tieteenaloilla nousseiden tutkimuseettisten kysymysten käsittely on opettanut tieteen etiikkaa käytännössä. Syvempi tutkimuseettinen ymmärrys ei pelkistä sääntöjen seuraamiseksi: ”Filosofien kannattaa huolehtia, ettei synny kuvaa sääntökokoelmasta, jota soveltamalla kaikki etiikka tulee hoidetuksi.” Omista yhteiskunnallisista tehtävistään Haaparanta pitää arvossa myös jäsenyyttä Suomen Tiedeakatemiain ihmisoikeuskomiteassa. Osana kansainvälistä verkostoa se ottaa kantaa tieteenharjoittajien ihmisoikeuksien loukkauksiin ja toimii tieteen vapauden puolesta.

Empatiasta

Haaparannan tutkimuksen monet juonteet tunneteoriosta tiedollisiin ja eettisiin kysymyksiin risteävät empatian teemassa. Hän muistelee esitelmöineensä Husserlin empatiakäsityksestä ensi kerran jo 1990-luvun puolivälissä ja kertoo pitäneensä aiheesta sittemmin kurssejakin. Husserl ja etenkin hänen assistenttinsa Edith Stein analysoivat empatiaa toisia mieliä koskevana tietona ja erottivat sen sympatiasta tunteiden jakamisena⁷. Heidän lisäksi Haaparanta mainitsee haastattelussa kolmannen fenomenologin, Emmanuel Lévinasin, empatiakritiikin, jonka mukaan empatia on toisen haltuun ottamista. Fenomenologiasta ammentaan *Rajan tajussa* puolustetaan näkemystä, jonka mukaan empaattinen asenne vaatii toisen kunnioittamista itsestä erillisenä toisena. Empaattinen henkilö epäilee eli tunnustaa abstraktiksi ja rajalliseksi oman kykynsä tietää tarkalleen, mitä toinen kulloinkin tuntee. Tässä mielessä empaattinen asenne edellyttää Haaparannan tulkinnassa sekä eettistä suhtautumista toiseen että jatkuvaa itsensä muistuttamista omasta tietämättömydestä.⁸

Empatia nousi kuitenkin esiin ennen muuta käytännöllisenä ongelmana. Haaparanta kertoo 2000-luvun alussa osallistuneensa ensimmäistä kertaa saattohoitoon: ”Se oli minulle kokonaan uusi asia ja vaikea henkilökohtaisesti, mutta jäin myös miettimään sitä filosofina.” Äärimmäinen tilanne pakotti pohtimaan toisen kohtaamista ja mahdollisuutta asettua hänen asemaansa:

”Jos hoitaja sanoisi kuolevalle, että tietää, miltä tästä tuntuu, sehän kuulostaisi aivan järkyttävältä – ainakin itse pitäisin sitä loukkaavana. Ei tietenkään voi ymmärtää, koska ei ole ikinä ollut sellaisessa tilanteessa, ei siihen ole mitään mallia. Jokaisen tilanne on sitä paitsi yksilöllinen.

Itse ajattelin tilannetta kuitenkin empatiana. Jäin miettimään asiaa ja luin sen jälkeen valtavan määrän saattohoitoa käsittelevää hoitotieteellistä kirjallisuutta.”

Ajatuskulku kypsyi pikkuhiljaa. Kysyminen sai palaamaan myös Husserlin ja Steinin kirjoituksiin ja kehittämään heidänkin ajatuksiaan eteenpäin:

”Aivan sellaista kohtaa en löytänyt, että Husserl olisi liittänyt jatkuvan kysymisen idean empatiatilanteeseen. Stein kyllä painottaa, että tieto on abstraktia ja kuvaa empatian vaiheita, mutta he eivät tee isoa numeroa siitä, että oman tiedon kyseenalaistaminen on jatkuvaa, vaikka se tulee ihan suoraan fenomenologiasta.

Minua jäi mietityttämään paradoksaalinen tietämättömyden tietäminen. Hoitajien käyttäytymisestä huomasin, että he ovat luonnostaan eksperttejä, mestareita. Jos hoitotilanteessa oma tietämättömyys muistetaan koko ajan, mukaan ei tule hallinnan elementtiä. Ajattelin sitten, että saattohoidossa käytetyn mallin voisi yleistää muihin hoitotilanteisiin – ja sitten kaikkiin ihmissuhteisiin. Sen saman epävarmuuden.”

Yhdessä *Rajan tajun* avainvirkkeistä Haaparanta kirjoittaa: ”Suhde ratkeamattomaan, rajaan, synnyttää asenteen, jota kutsuisin eettiseksi, koska se opettaa antamaan tilan sille, mitä ei itse ole, mutta mitä voi ehkä oppia kuuntelemaan.”⁹ Yleistyykö empatia eettisenä asenteena siis filosofointiin?

”Elän siinä toivossa, että jos filosofiaa harjoittaessa tilaa jää epävarmuudelle, ei-tietämiselle ja tietämättömyydelle, se olisi eettisesti kasvattavaa. Se ilmenisi suhteessa toisiin ihmisiin, suhteessa toisiin filosofiin perinteisiin. Sitä minä toivon. Minusta on hyvin raskasta, että filosofian piirissä on paljon ahdasmielisyyttä. Vaikken *Rajan tajussa* puhukaan niin paljon etiikasta, itse miellän sen aika pitkälle etiikan kirjaksi.”

Filosofian sukupuoli

Filosofian sukupuolittuneisuus ja sukupuolen kysymykset yleisemminkin ovat kulkeneet monihaarisena juonteena Haaparannan ajattelussa ja julkisissa puheenvuoroissa läpi hänen uransa. Valmistuttuaan vuonna 1985 tohtoriksi yhtenä ensimmäisistä filosofiasta väitteleistä suomalaisnaisista hän toimitti yhdessä Lilli Alasen ja Terhi Lumpeen kanssa esseekokoelman filosofian klassikoiden naiskäsitteistä, toimi filosofian vastuunopettajana Helsingin yliopiston uudessa naistutkimuksen oppiaineessa ja osallistui naistutkimuksen menetelmällisestä perustasta käytävään keskusteluun¹⁰. Tämän lehden sivuilla Haaparanta on puolestaan ruotinnut feministisen politiikan mahdollisuuden ehtoja¹¹. *Rajan tajussa* kysytään terävästi, kuka kulloinkin kelpaa järjenkäyttäjäksi, ja kiinnitetään huomiota ”filosofianharjoittamisen sosiologiaan”. Omasta ympäristöstään Haaparanta kirjoittaa toteavasti, että hänen aloittaessaan opetus- ja tutkimustyön Helsingin yliopistolla 1970-luvun lopussa norminmukainen filosofi oli valkoihoinen mies, joka tulee keski- tai yläluokkaisesta taustasta ja asuu kaupungissa. Näihin kategorioihin hän sopi ainoastaan ihonvärinsä osalta. Kirjan sivuilla myös alleviivataan empiirisen tutkimuksen tarvetta selvitetessä, miten normista poikkeaminen ja muutkin erot kuin sukupuoli vaikuttavat esimerkiksi arvioihin tutkijoiden uskottavuudesta.¹²

Haastattelussa Haaparanta muistuttaa vastaavasti, että omista havainnoista ammentaessa täytyy aina varoa mahdollisia vääristymiä. Kysymykset filosofian sukupuolittuneisuudesta kumpuavat kuitenkin osaltaan hänen omakohtaisista kokemuksistaan ja keskusteluistaan opiskelijoiden kanssa. Lähimmistä kollegoistaan Haaparannalla on enimmäkseen hyviä muistoja, mutta vuosien varrella on tullut vastaan ikäviä tilanteita muissa yhteyksissä. Mieleen on jäänyt pysäyttävä tapaus heti opetusuran varhaisvaiheista:

”Menin 23-vuotiaana pitämään logiikan harjoituksia, ja ihan ensimmäisellä harjoituskerralla opiskelija kysyi, miten formalisoidaan lause: ’Kaikki naiset ovat tyhmiä’. Siihen aikaan filosofiyhteisö oli täynnä miehiä ja opiskelijoistakin melkoi-

nen osa. Miten nykyään suhtauduttaisiin tällaiseen? Opettaja luultavasti menisi ja kertoisi siitä jossakin, voisi puhua asiasta. Ei siitä silloin puhuttu, ei sanottu mitään. Päinvastoin: ajattelin häpäiseväni itseni, jos menen asiasta jossakin puhumaan. Silloin ainoa tapa suhtautua tilanteeseen oli kylmän rauhallisesti formalisoida lause. Sen minä tein.”

Haaparanta havainnollistaa aiheen ympärillä vallinnutta mykkyyttä parilla jatkoesimerkillä. Suomen Akatemian tilaisuudessa tärkeä Akatemian viskaali saattoi puhua linnunaivoisista naisista ilman mitään seurauksia. Esitelmän jälkeen on puolestaan tultu kommentoimaan mekkoa, vaikka itse on odottanut palautetta puheen sisällöstä. Nämä huonosti käyttäytyvät miehet olivat ajan asenneilmapiiriin tulkkeja.

Mykkyys on onneksi rakoillut. Emeritaprofessori kiittelee nykynuorisoa rohkeudesta nostaa asioita pöydälle. Sekin auttaa, että epäasiallisuuksista voi nykyään helpommin ilmoittaa erilaisille tahoille. Filosofian kentällä riittää kuitenkin edelleen perattavaa käytännöissä ja toimintatavoissa. Haaparanta näkee esimerkiksi tilan ottamisessa seminaareissa yksilöllisen vaihtelun lisäksi eroja sukupuolten välillä. Toinen esimerkki kumpuaa opetuksen arviointikierrokselta Ruotsista, jossa oltiin tietyissä asioissa tarkempia kuin Suomessa: ”Aina piti eri laitoksilla kysyä, onko teillä tenttikirjoina eri sukupuolten kirjoittamia kirjoja, jottei synny sitä kuvaa, että kenttä on kokonaan miespuolisten hallussa.” Huomiota on myös syytä kiinnittää siihen, miten naisten käyttämiin puheenvuoroihin suhtaudutaan ja viitataan naisten teksteihin. ”Vielä on tekemistä, että on täysivaltainen jäsen yhteisössä”, Haaparanta summaa.

Viime vuosina Haaparanta on pohtinut sukupuolen kysymystä todistajuuden ja arvonannon näkökulmista. Hyvän puheenvuorona aiheesta sosiaalisen epistemologian kentällä käytävään keskusteluun hän mainitsee Miranda Frickerin teoksen *Epistemic Injustice* (2007). Emeritaprofessorilla on aikomuksena tutkia eläkepäivillä lisää todistusepistemologiaa:

”Ja väittämisen oikeutusta: Kuka saa puhua? Kenen puhetta kuunnellaan? Nämä kysymykset ikään kuin kasvavat ulos filosofisesta keskustelusta.”

Tampereen vuosikymmenet ja hallintokiemurat

Haaparanta nimitettiin joulukuussa 1998 Tampereen yliopiston filosofian, erityisesti logiikan ja tietoteorian professoriksi. Hän oli ennättänyt sijaistaa professuuria aiemmin hoitanutta Veikko Rantalaa jo lukuvuoden 1993–1994. Tampereen etappien välissä Haaparanta ehti viettää syksyn 1994 Leuvenin Husserl-arkistossa, hoitaa opetuspestiä Helsingin yliopistossa, toimia akatemiatutkijana ja vetää yhdessä Lilli Alasen kanssa tutkimushanketta tekoälyn ja kognitiotieteen filosofisista perusteista. Vuonna 1994 ilmestyi myös hänen toimittamansa korkean profiilin kansainvälinen artikkeliko-

koelma *Mind, Meaning and Mathematics. Essays on the Philosophical Views of Husserl and Frege*.

Tampereen vuosiin mahtui vaikuttava liuta tutkimusprojekteja ja aktiivista kansainvälistä ajatustenvaihtoa. Haaparanta johti 2000-luvun puolivälissä nelivuotista hanketta, jossa pohdittiin järjenkäytön luonnetta ja purettiin järjen käsitteen monia merkityksiä. Yhteispohjoismaisessa projektissa olivat kaikki perinteet edustettuina. Etenkin Ruotsissa mutta myös Tanskassa koulukuntajaot istuivat tuolloin vielä tiukassa: ”Sitä ei ehkä Suomessa nähdäkään, että Suomi on ollut edelläkävijöitä perinteiden rajojen murenemisessä, dialogissa.” Modernin logiikan historiaa luotaava hanke puolestaan poiki vuonna 2009 ilmestyneen jyrkän artikkelikokoelman *The Development of Modern Logic*, jonka Haaparanta toimitti Oxford University Pressille. Teokseen intialaisesta logiikasta kirjoittanut J. N. Mohanty saa erityismaininnan: ”Joinain epätoivon hetkinä urallani hänen tukensa on ollut aivan korvaamaton.” Akatemiahankkeet filosofisen tiedon luonteesta (2000–2006), metafysiikan mahdollisuudesta (2007–2010) sekä inhimillisestä rationaalisuudesta ja arvostelmien esittämisestä (2011–2014) toteutettiin Haaparannan johdolla kotimaisin voimin. Ulkoisen hankerahoituksen turvin pystyttiin järjestämään monipuolisesti seminaareja ja opetusta, ja kansainvälinen yhteistyö toi Robert B. Brandomin, Sandra Hardingin ja Dan Zahavin kaltaisia filosofiä pitämään kurssejakin Tampereen yliopistolle. Haaparanta johti valtakunnallista tohtorikoulua vuosina 2006–2015 ja kävi vielä viimeisinä professorivuosiinsa vuoden visiitillä Oslon tutkijakollegiumissa.

Kuva: Juhon Rannala

Hankerahoituksen hankkimisen, luento-opetuksen ja ohjaustyön lisäksi professorin pestissä riitti tenttejä tarkistettavaksi. Sivuvaihteenakin suosittu filosofian opiskelijamäärät olivat Tampereella maan toiseksi suurimmat heti Helsingin filosofian laitoksen jälkeen. Työmäärä kasvoikin 2000-luvun alkupuolella melkoiseksi, mutta innostuneessa ilmapiirissä tuli satsattua hankkeisiin ja ”tehtyä hirvittävästi hommia”. Ihmisten puolesta Haaparanta kertoo viihtyneensä erinomaisesti: Lähimpiin kollegoihin lukeutuivat lehtorinvirkkaa pitkään hoitanut Lauri Mehtonen, assistenttina toiminut Tommi Vehkavaara, dosentti Timo Klemola ja muu tutkijajakaarti. Välit opiskelijoiden ja heidän ainejärjestönsä Aatoksen kanssa olivat niin ikään tiiviit ja mutkattomat. Luonnehtiessaan sosiaalista työympäristöään Haaparanta tulee käyttäneeksi hänelle harvinaista laatusanaa ”huippu”.

Jatkuvat tiedekuntamuutokset ja vääntö yliopiston sisäisestä rahoituksesta kävivät kuitenkin raskaiksi. Haaparannan kertaus hallinnollisista muutoksista hänen professorikautensa aikana on hengästyttävää kuultavaa: Hän tuli professoriksi taloudellis-hallinnolliseen tiedekuntaan. Nokia-buumiin aikaan perustettiin informaatiotieteiden tiedekunta, johon filosofia siirtyi pitkän pätkäilyn jälkeen yhdessä matematiikan ja tilastotieteen kanssa. Taloudellinen tilanne kiristyi: vapautuvia tehtäviä ei pantu hakuun ja lopulta sijaistenkin palkkaaminen alkoi näyttää epävarmalta. ”Työ tuntui valuvan hukkaan, koska filosofian taloudellinen tilanne pysyi aina vain yhtä huonona, vaikka mitä olisi tehnyt”, Haaparanta kiteyttää tuntuksa ja jatkaa: ”Katselin ympärilleni ja totesin, että

tällä menolla täällä on kohta räsmälleen yksi opettaja.” Johtopäätökset vedettyään hän käynnisti vuonna 2007 neuvottelut historian oppiaineen kanssa, ja filosofia ja historia muodostivatkin yhteisen laitoksen humanistiseen tiedekuntaan. Mukavasti alkanut laitospelämä jäi kuitenkin lyhyeksi välivaiheeksi, kun yliopiston hallintomalli muuttui ja filosofiasta tuli yksi tutkinto-ohjelma Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikössä. Vanhan yliopiston viimeisinä vuosina ennätettiin sulautua vielä osaksi yhteiskuntatieteiden tiedekuntaa.

Viidettä tiedekuntamuutosta Haaparanta ei jäänyt enää luotsaamaan. Kun Tampereen kolme korkeakoulua yhdistyivät vuodentaitteessa uudeksi Tampereen yliopistoksi, aika tuntui oikealta eläköitymiselle: ”Olisin voinut jatkaa vielä neljä vuotta, mutta se olisi merkinnyt melkoisia mullistuksia taas kerran näiden lukuisten hallinnollisten koukeroiden jälkeen: purkamista, rakentamista ja kaiken uudistamista – ja paljon kokouksia.” Päätöstä helpotti se, että filosofian asema oli viimeisinä vuosina vihdoon kohentunut, pesteihin oli saatu palkattua ihmisiä ja töitä jaettu: ”Sehän oli iso voitto, että pystyttiin avaamaan tehtäviä – aivan ihmeellinen onni. Se vaihe meni jopa paremmin kuin oletin.” Toiset saavat viedä filosofian läpi seuraavan murrosvaiheen.

Haaparanta oli ennättänyt allekirjoittaa emeritasopimuksen jo vanhan yliopiston aikaan. Uuden Tampereen yliopiston ohjeistukset saivat kuitenkin harkitsemaan asiaa uudelleen:

”Rehtorin ohjeen alussa todettiin sopimuksen lähtökohtana olevan, että emeritusten ja emeritojen toiminnan pitää tuottaa lisäarvoa yliopistolle, ja tiedekunnan dekaanin kuuluu arvioida vuosittain, onko eläkeläinen saavuttanut hänelle asetetut tavoitteet. Ajattelin, että onpa mielenkiintoinen avaus yliopiston arvokeskustelulle.”

Asenteen lisäksi paperissa ihmetyttivät linjaukset:

”Ei siinä aivan selkeitä suuntaviivoja ollut, mutta yleisävy oli se, että ’hankehumpaa’ pitäisi jatkaa – sitä yliopisto odottaa. Siitä saa vastineeksi sähköpostiosoitteen ja käyttäjätunnuksen sekä erityisin perustein kulkuluvan yliopiston tiloihin.”

Haaparannan tapauksessa vanhan sisältöinen sopimus olisi jatkunut vuoden 2020 loppuun, mutta kukaan ei tietenkään osannut kertoa, kuinka uudet ohjeet vaikuttaisivat sen jälkeen ja onnistuisiko silloin enää pääsy kirjaston sähköisiin aineistoihin. Vasta eläköitynyt emerita ei pitkään katsellut epävarmaa tilannetta vaan irtisanoi sopimuksensa keväällä. Tampereen yliopistossa vietettyjen professorivuosisikymmenten jälkeen tutkimuksen tekeminen jatkuu nyt dosenttisopimuksella Helsingin yliopistossa – *alma mater*iin hänet toivotettiin lämpimästi takaisin. Tampereen yliopistollakin Haaparanta käy toki silloin tällöin sekä kommentoimassa tutkimuksia että tapaamassa kollegoja.

Tapaus kertoo selvästi jotain Tampereen yliopiston kulttuurinmuutoksesta. Heijasteleeko se kenties yliopisto-

maailman muuttumista yleisemminkin? ”Onhan pitkään ollut painetta purkaa sivistysyliopistoa”, Haaparanta aloittaa punniten hetken sanojaan: ”Ajatusta toiminnan itseisarvoisuudesta on joka suunnalla murrettu, ja sen sijaan korostetaan lyhyen tähtäimen välinearvoa.” Tilanteen nurinkuruuden kiteyttäen hän vielä lisää: ”Ja sitten pohditaan sitä, tuottavatko ne eläkeläiset lisäarvoa!”

Tutkimusvapaalle

Jäähvyäsluennon sijaan emeritoituva professori piti viime syksynä opiskelijoilleen kurssin tiedon rajoista ja teemaseminaarin Kantin *Puhtaan järjen kriittikistä*. Läksiäiskahveilla helmikuussa Haaparanta kertoi kollegoilleen jäävänsä tutkimusvapaalle. Vitsissä oli vähintäänkin puoli totuutta: varhaiset eläkepäivät ovat sujuneet tuotteliaasti. Esseekokoelman lisäksi on ollut aikaa viimeistellä kesken jääneitä tutkimusartikkeleita: Carnapia, Wittgensteinia, Fregeä, Brandomia ja rationaalisuuden kysymyksiä. Kunhan työpöytä tyhjenee käsikirjoituksista, oikeissa on toteuttaa pitkäaikainen suunnitelma arvostelmia, väittämistä ja todistajanlausuntoja käsittelevästä hankkeesta.

Haaparannat viettivät ensimmäisen yhteisen eläkekesänsä Leilan lapsuudenkodissa Taljalassa. Kirjoitustyöltä jäi aikaa puutarhanhoitoon ja naapureiden kanssa sosiaaliseeraamiseen. Ja musisointiin: ”Kaivon esille vanhan Landolan! Ja puoliso osti ukulelen. Kyllä meistä vielä kuullaan!” Haaparanta nauraa. Vihdoon on aikaa tarttua tutkimusteosten lisäksi kaunokirjallisuuteenkin: ”Kotona on lukemattomia lukemattomia kirjoja.”

Vielä ei ole syntynyt tunnetta, että maailmassa kaikki olisi sanottu – saati ajateltu:

”Filosofia kulkee mukana niin kauan kuin vain jaksaa. Miten sitä nyt voisi lakata ajattelemasta?”

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Haaparannan logiikkasuhteesta, ks. Ahti-Veikko Pietarinen, Panu Raatikainen & Risto Vilkkio, Logiikan virta. Leila Haaparannan ja Gabriel Sandun haastattelu. *niin & näin* 2/2005, 20–25.
- 2 Ks. Haaparannan kuvaus väitöskirjansa tekoprosessista teoksessa *Miten meistä tuli filosofian tohtoreita?* Toim. Markku Roinila. SFY, Helsinki 2010, 104–108.
- 3 Leila Haaparanta, *Rajan taju. Filosofisia esseitä*. Gaudeamus, Helsinki 2019, 5.
- 4 Sama, 13.
- 5 Ks. sama, 267–268.
- 6 Leila Haaparanta, Millainen on filosofinen ongelma? *niin & näin* 4/1999, 3–6; Haaparanta 2019, 269.
- 7 Haaparanta 2019, 64.
- 8 Sama, 69–72.
- 9 Sama, 266.
- 10 *Nainen, järki ja ihmisarvo – esseitä filosofian klassikoiden naiskäsitteistä*. Toim. Alanen, Haaparanta & Lumme. WSOY, Helsinki 1986; Leila Haaparanta, Naistutkimus ja filosofian menetelmä. Teoksessa *Naisen tieto*. Toim. Sara Heinämaa. Art House, Helsinki 1989, 44–55.
- 11 Feministisen politiikan mahdollisuuden ehdoista. *niin & näin* 3/1997, 9–13.
- 12 Haaparanta 2019, 112–113.

NETN

Ajattelevan
kasvatuksen
ja opetuksen
nykyklassikko
suomeksi

MATTHEW LIPMAN

AJATTELU KASVATUKSESSA

Kasvatusfilosofinen johdatus
ajattelun taitojen opettamiseen

(Thinking in Education, 2003. 2. uud. laitos)

Suom. Tapani Kilpeläinen

366 sivua

ISBN 978-952-7189-59-7

Sähkökirja 978-952-7189-60-3

35€

-25 % kestopilaajalle

Sähkökirja 25 €

Ajattelu kasvatuksessa avaa ajattelutaitoja edistävän kasvatuksen ja opetuksen peruskysymykset monipuolisesti. Kasvatusfilosofian nykyklassikko osoittaa, miten ajattelun opettaminen on sekä mahdollista että ohittamattoman tärkeää. Professori Matthew Lipman oli filosofiaa lapsille (P4C) -pedagogiikan perustaja. Pääteokseensa hän tiivisti käsityksensä kriittisestä, luovasta ja huolehtivasta ajattelusta kasvatuksessa.

THOMAS FUCHS

Ruumiin muisti ja tiedostamaton

Perinteisessä psykoanalyysissa tiedostamaton ymmärrettiin erillisenä psyyken sisäisenä todellisuutena, joka on piilossa ”tietoisuuden alla” ja ainoastaan metapsykologisiin lähtökohtiin ja käsitteisiin nojaavan ”syvyyspsykologian” saatavilla. Tämä artikkeli esittelee tätä vertikaalista käsitystä vastaan fenomenologisen, ’ruumiin muistiin’ ja ’elämänkenttään’ perustuvan näkökulman, jossa tiedostamatonta tarkastellaan eletyn ruumiin, eletyn tilan ja kehojenvälisyyden eli interkorporealisuuden horisontaalisena ulottuvuutena. Ruumiin muistin voi määritellä ruumiin välittämäksi ja aiempien kokemusten kerrostamaksi piilevien havaitsemis- ja käyttäytymistäipumusten kokonaisuudeksi¹. Elämänkenttä puolestaan tarkoittaa tilallista olemassaolon muotoa, jonka keskus on eletty ruumis ja jossa tiedostamattomat konfliktit tulevat esiin erilaisina kenttävoimina.

[...] *il n'y a pas d'homme intérieur, l'homme est au monde, c'est dans le monde qu'il se connaît.*
– Maurice Merleau-Ponty²

Johdanto: psykoanalyysi ja fenomenologia

Psykoanalyysi ja fenomenologia saivat alkunsa suunnilleen samaan aikaan ja molemmat pitivät itseään perustavina subjektiutta tutkivina tieteinä, mutta ne ovat tästä huolimatta jääneet toisilleen vieraisiksi³. Tämä johdattaa ennen kaikkea psykoanalyysin ja fenomenologian vastakkaisista tavoista tarkastella tietoisuutta. Psykoanalyysille tietoisuus ilmeni silkkana kimmeltävänä pintana, joka peittää mittaamattomissa syvyyksissä piilevät psykologiset voimat ja prosessit, joilla on todellinen vaikutusvalta. Fenomenologialle tietoisuus oli puolestaan välittäjä tai valo, jonka kautta kaikki ilmiöt tulevat ylipäänsä nähdyiksi ja ilmenevät sellaisenaan. Näitä kahta lähestymistapaa erottaa selvästi se, pidetäänkö tietoisuutta pelkkänä *ulkomuotona* [*semblance*] (*Schein*) vai *ilmenemismuotona* [*manifestation*] (*Erscheinung*). Niinpä myös niiden näkemykset tiedostamattomasta ovat poikenneet vahvasti toisistaan. Tiedostamatonta on hahmotettu yhtäältä psyykkisen elämän todellisena lähteenä, piilevänä merkitysrakenteena ja eteenpäin vievänä voimana, jolla on monia, joskin koodattuja tapoja saada tahtonsa läpi, jopa vastoin subjektin tietoisia aikomuksia. Toisena vaihtoehtona oli nähdä tiedostamaton implisiittiseen tiedostamiseen rajoittuvana ilmiönä, joka on tietoisuuden tavoitettavissa ja joka ei periaatteessa voi olla subjektille vieras. Husserlin sanoin:

”Mitä en ’tiedä’, mikä ei ole kokemuksessani, kuvitelmissani, ajattelussani ja teoissani läsnä minulle havaittuna, muistettuna, ajateltuna ja niin edelleen, ei ’vaikuta’ mieleeni. Ja mikä ei ole kokemuksessani, oli se sitten huomiotta

jätettyä tai implisiittis-intentionaalisesti määrättyä, ei motivoi minua edes tiedostamattani.”⁴

Nämä kaksi näkemystä eivät vaikuta helposti yhteensovittavilta. Lähemmässä tarkastelussa psykoanalyysilla ja fenomenologialla on kuitenkin yhteinen lähtökohta: kartesiolainen näkemys tietoisuudesta ”kirkkaana ja selkeänä havaintona” – oletus tietoisuuden sisältöjen läpinäkyvyydestä sille itselleen. Husserlille *cogito* on läsnäolevaa ilmeisyyttä [*present evidence*], kaikkien sisältöjen välttämätön ’appresentaatio’ havainnoivassa tietoisuudessa. Ilman sitä tietoisuuden sisällöt sulaisivat tai pakenisivat menneisyyden tai tulevaisuuden epätodellisuuteen. Kaikkien muistojen, ideoiden ja tietoisuuden mahdollisuuksien täytyy ikään kuin tarrautua tähän ilmeiseen läsnäoloon [*evident present*], jotta ne eivät katoaisi. Freudin tietoisuuskäsitys ei puolestaan juuri poikkea tästä: hänelle tietoista on vain ”idea, joka on läsnä tietoisuudessamme ja jonka havaitsemme” kussakin tapauksessa⁵. Perinteisesti tietoisuus ymmärretään nykyhetken ideoiden tai mielikuvien (representaatioiden) tilana. Tiedostamaton on näin ollen puolestaan tila, jonka ajatellaan sisältävän kaikki muut ideat, jotka eivät ole läsnä tiettyinä hetkenä. Freud hylkää ajatuksen monimerkitysisestä tietävästä–ei-tietävästä tietoisuudesta, sillä ”[...] tietoisuus, josta ei lainkaan tiedetä, tuntuu minusta paljon absurdimmalta kuin se, että jokin mentaalinen on tiedostamatonta.”⁶ Tietoisuuden täytyy olla läpinäkyvä itselleen tai se ei ole tietoisuutta lainkaan.

Psykoanalyysi kapinoi näin perinteistä tietoisuuden filosofiaa vastaan mutta epäonnistui sen kukistami-

sessä ja lisäksi myös tietämättään omaksui joitakin sen lähtökohtia. Tilanne vastaa nykyistä konfliktia neurobiologian ja perinteisen filosofian välillä: suvereeni, autonominen, tietoinen subjekti, joka on neurobiologian mukaan syöstyvä vallasta, on pelkkä dualistinen rakennelma. Ruumiistaan ja elämästään erotettuna, kulloisiinkin 'mentaalisiin tiloihinsa' pelkistettynä, ruumiittomana ja siten voimattomana 'egosta' tulee helppo saalis neurobiologiselle reduktionismille. Näin tiedostamattoman rooli tosiasiaissa vaikutusvaltaisena alarakenteena siirtyy aineellisille aivoille. Vaarana on tietysti naturalisoida subjekti tavalla, jolla voi olla huomattavasti esineellistävämpi vaikutus kuin Ludwig Binswangerin kritisoidulla Freudin tulkinnalla ihmisestä *homo naturana*⁷.

Ajan mittaan fenomenologia alkoi korostaa yhä enemmän subjektin kehollista ulottuvuutta, josta olisi yhtä hyvin voinut tulla psykoanalyysin ydin. Kuten hyvin tiedetään, Freud ei ainoastaan pitänyt ruumista egon alkuperänä⁸. Ruumiilla oli myös ratkaiseva merkitys psykoanalyttisessa viettiteoriassa, joka oletti, että osavietit kehittyvät vaiheittain, että niitä hallitsevat tietyt ruumiin alueet ja että niiden "kohtaloilla" on pysyvä vaikutus yksilön kehitykseen. Tästä käsityksestä huolimatta mielen ja ruumiin kahtiajako vaikutti psykoanalyttiseen teoriaan. Vietit eivät lopulta ole Freudille eletyn ruumiin ilmiöitä vaan objektiivis-somaattisia kvantiteetteja: niiden representaatiot eivät kuulu subjektin libidinaaliseen ruumiiseen vaan ovat aina valmiiksi osa psyyken sisäistä, piilevää apparaattia, jossa viettien johdannaiset ja energialaukaukset muuntuvat keskenään ja jakautuvat psyyken eri tasoille – ja jota voidaan tulkita ainoastaan ulkoisten merkkien kuten ruumiinkielen tai puheen lävitse. Niinpä ruumis oli lopulta kiinnostava ainoastaan symbolisten tai kuviteltujen merkitysten tyyssijana, eräänlaisena psyyken heijastuskenttänä, jonka piilotettuja merkityksiä oli aina tulkittava tarkasti. Dualistisessa mallissa ei ollut kuviteltavissa, että mentaaliset ilmiöt voisivat olla samalla myös ruumiillisia.

Ajatus 'psykkisestä apparaatista' juontuu epäilemättä Freudin varhaisesta aivoteoriasta. Se synnytti myös ajatuksen sisäisestä säiliöstä, joka oli varattu kuville ja muistoille ulkoisesta todellisuudesta. Sisäistettyinä 'objekti-representaatioina', 'imagoina' ynnä muina ne kansoittivat psyyken eri lokeroita ja kehittivät siellä viettienergioiden ajamina omanlaisensa elämän. Radikaali tietämättömyys erotti egon näiden lokeroitten olennaisista osista: Freudin mukaan topologisesti rakentunut, dynaaminen tiedostamaton on perustavasti erilainen kuin latentti ja implisiittisesti "aiemmin tiedostettu" esitietoinen⁹. Torjunnan taloudellinen mekanismi asettuu esitietoisien ja tiedostamattoman väliin ja sekä torjuttu että torjuva mekanismi – siis torjunnan motivaatio – pakenevat tietoisuutta. Freud tarjosi tämän näkemyksen todisteiksi fyysisiä oireita ja *freudilaisia lipsahduksia*, jotka vaikuttavat egolle vierailta tai merkityksettömiltä, ilmeisen ja latentin *unisisällön* eroja, joiden aiheuttajana voidaan pitää tiedostamatonta sensuuria, ja viimeisenä (joskaan ei vähä-

simpänä) analyysin aikana ilmenevää potilaan *vastarintaa* torjutusta tietoiseksi tulemista kohtaan.

Kun tiedostamaton eristettiin näin radikaalisti, se joutui ongelmallisen monitulkintaiseen asemaan subjektiivisen kokemuksen ja objektiivisten prosessien välillä¹⁰. Itse asiassa se palautui lopulta väistämättä psykologisen apparaatin objektiivisuuteen. Freud ratkaisee havaitsemansa paradoksin – voimme "tietää jotain, mitä samaan aikaan emme tiedä" ja voimme olla "sokeita samaan aikaan kun silmät näkevät"¹¹ – halkaisemalla psyyken kahtia. Tiedostamattomasta tulee näin "sisäinen ulkoma"¹², toisin sanoen jonkinlainen subjektin sisällä oleva ulkoinen, jonka merkitykset ja vaikutukset ovat tälle vieraita. On tarpeen kuitenkin muistaa Husserlin vastalause subjektille täysin vierasta motivaatiota kohtaan. Miten subjekti voisi mitenkään kyetä ylittämään tällaisen rakennelman ja ottamaan uudelleen haltuun vierasta merkitystä, ellei se olisi sekä alkuperältään että latentissa tilassaan *hänen oma* merkityksensä? Psykoanalyttinen terapia pystyisi silloin vain välittämään rationaalisia oivalluksia sisäisestä elämästä, ei edistämään persoonallisuuden aitoa integraatiota. Terapian tavoite, egon siirtäminen idin paikalle, voitaisiin tällöin saavuttaa vain puhtaasti tiedollisesti, ei todellisena itsensä tuntemisena.

Tähän näkemykseen kohdistunut fenomenologinen kritiikki on kulkenut useita eri reittejä.

- Sen sijaan, että olisi hahmottanut tiedostamatonta subjektille ulkoa käsin rajoituksia asettavana olosuhteena, Jean-Paul Sartre ymmärsi sen subjektin minäsuhteen perustavana modaliteettina, 'huonona uskona' (*mauvaise foi*)¹³. Subjekti omaksuu ristiriitaisen suhteen itseensä ja antaa itsensä niin sanotusti liukua "tarkoitukselliseen epätarkkaavaisuuteen [*intentional inattention*]" : hän ei tiedä *eikä haluakaan* tietää, ei näe *eikä haluakaan* nähdä, ja näin päätyy olemaan yhtä aikaa sekä pettäjä että petetty.
- Vastaava kaksoistietoisuuden muoto on löydettävissä Husserlin kuvien havaitsemista, reproduktiivista tietoisuutta, muistia ja ennen kaikkea *mielikuvitusta* koskevista analyyseista, kuten Rudolf Bernet on pyrkinyt osoittamaan¹⁴. Kutakin näistä tietoisuuden muodoista määrittää läsnäolon ja poissaolon kahtalaisuus: ego asuttaa yhtä aikaa kahta maailmaa. Näin ne voivat myös toimia malleina tietoisien ja tiedostamattoman väliselle suhteelle.
- Kolmas tapa ylittää tietoisien ja tiedostamattoman kahtiajako on laajentaa subjektuuden aluetta niin sanotusti *vertikaalisesti* siten, että vietin ja halun ilmiöt sisältyvät siihen peruserroksina. Max Scheler ja hänen jälkeensä etenkin Michel Henry ottivat lähestymistavakseen tämän metodin, jossa Freudin metapsykologiset käsitteet tulkittiin uudestaan perustavasti elämään kuuluviksi, tietoista minuuskokemusta aina edeltäviksi toiminnoiksi¹⁵.
- Lähtökohdaksi voidaan lopulta ottaa myös ruumiin monitulkintaisuus niin kuin Merleau-Ponty sen käsitti: laajentaa

subjektiutta *horisontaaliseen* ulottuvuuteen ja kohdata tiedostamaton ruumiillisessa käyttäytymisessä, jokapäiväisessä elämässä ja eletyn tilan rakenteissa.¹⁶ *Ruumiin muistilla* on tässä erityinen rooli: se muuttaa ruumiilliset ja kehojenväliset kokemukset implisiittisesti vaikuttaviksi taipumuksiksi, jotka muodostavat jokapäiväisen elämän pääasiassa tiedostamattomaksi jäävän perustan¹⁷.

Jatkossa seuraan viimeksi mainittua polkua (torjumatta muita mainitsemiani mahdollisuuksia). Kysymys siis kuuluu: voidaanko tiedostamaton paikantaa yksilön elettyihin suhteisiin ja käyttäytymiseen – toisin sanoen eletyn ruumiin ja interkorporealisuuden *horisontaaliseen* ulottuvuuteen? Missä määrin tällainen käsitys heijastaa Freudin tiedostamattoman piirteitä? Seuraavassa kehitelen ensin ruumiin muistin ja sen muodostaman suhteiden kentän käsitteitä, ja sitten pohdin tämän kentän rakenteita, joita tiedostamaton voisi asustaa.

Ruumiin muisti

Mikäli ruumista ei niinkään pidetä näkyvänä, kosketettavana ja tuntevana fyysisenä kehona vaan hahmotetaan se Merleau-Pontya seuraten *kykynämme* nähdä, koskea ja tuntea, tällöin ruumiin muisti tarkoittaa näiden taipumusten kokonaisuutta, joka on muotoutunut kehityksemme aikana – toisin sanoen niiden historiallista ulottuvuutta. Kaikki menneisyydessä koetut tilanteet ja toimet ikään kuin sulautuvat yhteen eikä yksikään nouse esiin itsenäisesti. Kokemusten toistuessa ja kasautuessa syntyy taparakenne: paljon harjoitetuista liikesarjoista, toistuvasti havaituista hahmoista (*Gestalten*), toiminnan ja vuorovaikutuksen muodoista tulee implisiittistä, ruumiillista tietoa ja taitoa. Ruumiin muisti ei vie meitä menneisyyteen vaan tuo menneisyyden epäsuoran vaikutuksen nykyhetkeen. Tämä näkemys lähestyy viimeaikaisen muistitutkimuksen tuloksia, joissa korostuu *implisiittinen* muisti totunnaisten käyttäytymisen ja tiettyjen toimintojen tiedostamattoman *välttelyn* perustana¹⁸.

Ruumis on siis kokoelma organisesti kehittyneitä taipumuksia ja kykyjä havaita ja toimia, mutta myös haluta ja kommunikoida. Sen muistiin kiinnittyneet kokemukset peittävät ympäristön alleen kuin näkymätön verkko, joka yhdistää meidät esineisiin ja ihmisiin. Kuten Merleau-Ponty kirjoittaa, ruumis on ”pysyvä keinomme ’asennoitua’ ja näin luoda virtuaalista läsnäoloa”, toisin sanoen aktualisoida menneisyytemme ja siten tuntea olomme kotoisaksi eri tilanteissa¹⁹. Lisäksi ruumiillisiin kokemusrakenteisiin sisältyy aina toinen ihminen ilmaisun oletettuna vastaanottajana ja halun kohteena. Ennen kuin voin reflektoida sitä, mitä kommunikoin eleilläni ja puheellani, ruumiini luo aina jo tunnon kanssa-olemisesta; se ilmaisee itseään asennoilla ja eleillä ja samalla reagoi vaikutelmiin toisista. Tämä ’interkorporealisuus’ on ensisijainen intersubjektiivinen järjestelmä, jossa ruumiillisen vuorovaikutuksen muodot kehittyvät lapsuudesta lähtien ja jatkuvasti aktualisoituvat uudelleen²⁰. Se sisältää minän ja toiset, tietoisien ja

”Ruumiin muisti ei vie meitä menneisyyteen vaan tuo menneisyyden epäsuoran vaikutuksen nykyhetkeen.”

tiedostamattoman: ”Minun ei tarvitse etsiä toisia kaukaa: löydän heidät omasta kokemuksestani, asuttamasta ontelaita, jotka osoittavat, mitä minä en näe ja minkä he näkevät [...]. Emme ole millään tavoin sulkeutuneita itsemme sisälle.”²¹

Ruumiin muisti ja elämänkenttä

Ruumiin muisti sen paremmin kuin ruumiin skeemakaan ei siis ole ainoastaan fyysiseen kehoon rajoittuva sisäinen järjestelmä. Se on sensorimotorinen, emotionaalinen ja interaktiivinen kenttä, jossa me kehollisina olentoina jatkuvasti liikumme ja toimimme. Tässä yhteydessä voidaan nojata Kurt Lewinin psykologiseen kenttäteoriaan, erityisesti *elämänkentän* käsitteeseen, jota kuvaan seuraavaksi lyhyesti ja liitän sen sitten ruumiin muistin rakenteisiin²².

Elämänkentän keskus on yksilö ja yksilön ruumis. Lewinin mukaan kenttää määrittävät koetut ominaisuudet, kuten läheisyys tai etäisyys, kapeus tai leveys, kiinnittyneisyys tai erillisuus, saavutettavuus tai pakenevuus ja se muodostuu fyysisistä tai symbolisista, liikettä vastustavista *rajoista*. Näin syntyy enemmän tai vähemmän selkeitä *sektoreita*, kuten esimerkiksi itseä ympäröivä peripersoonallinen tila, hallinnoidut alueet (omaisuus, koti) ja jostakusta toisesta säteilevä vaikutuspiiri, mutta myös kielletyt tai tabualueet. Lisäksi elämänkenttää lävistävät *kenttävoimat* tai *vektorit*, jotka yksinkertaisimmillaan vetävät puoleensa tai työntävät luotaan. Elämänkentän vastakkaiset houkuttelevat ja torjuvat voimat johtavat tyypillisiin ristiriitatilanteisiin: vetovoima vastaan luotaantyöntävyys, vetovoima vastaan vetovoima ja niin edelleen. Ne voidaan nähdä tiettyssä tilanteessa tarjoutuvina, keskenään ristiriitaisina liikkeen suuntina tai mahdollisuuksina.

Hyvänä esimerkkinä ristiriitaisista kenttävoimista voisi toimia pieni lapsi, jota sidos äitiin ja uteliaisuus vetävät eri suuntiin²³. Äiti on ensinnäkin ”turvasatama”, jonkinlainen painovoiman keskus, joka kaareuttaa lapsen kokemaan tilaa niin, että tämä pysyy äidin läheisyydessä.

”Tiedostamatonta ei tulisi etsiä itsemme perukoilta, ’tietoisuutemme’ selän takaa.”

Näin tila muuttuu asteittain: mitä kauemmas äidistä lapsi liikkuu, sitä tyhjemmäksi ja yksinäisemmäksi se muuttuu. Kun tila tihenee jälleen toisten, vieraiden ihmisten ympärillä, lapsi kiertääkin heidät: heidän lähellään tila kaareutuu negatiivisesti. Vähitellen lapsen tutkimusvietti ja ympäristön puoleensavetävät houkutukset saavat hänen siteensä äitiin löystymään niin, että hän pystyy ottamaan etäisyyttä tiheyden tutusta keskuksesta – mutta vain, kunnes sidosta on venytetty liiaksi ja lapsi lopulta juoksee takaisin äidin luo. Tämä esimerkki havainnollistaa hyvin myös sitä, että molemmat kenttärakenteet perustuvat ruumiin muistiin, tässä tapauksessa lapsen kokemuksiin läheisyydestä ja siteestä äitiin. Toinen tunnistettava esimerkki voisi olla englanninkielinen sananlasku *once bitten, twice shy*, joka havainnollistaa ruumiin muistin synnyttämää *vastemmielisyyttä*. Kolmantena esimerkkinä ovat lapsen mahdollisia liikesuuntia rajoittavat kielletyt vyöhykkeet: hänen spontaanit impulssinsa törmäävät niihin vanhempien käskyihin, jotka ovat jättäneet negatiivisia jälkiä hänen elämänkenttäänsä.

Elämänkenttä voi siis – ihmisen kokemuksista, kyvyistä ja motiiveista riippuen – sisältää useita merkityksiä, painotuksia tai valensseja. Kuten fyysikaaliseen kenttään, siihen voi ilmestyä ”painovoimavaikutuksia”, tilan näkymättömiä ”kaareutumia” tai rajalinjoja, jotka rajoittavat tai estävät spontaaneja liikkeitä. Erityisesti psykopatologiassa kohdataan monenlaisia elämänkentän muuntumia²⁴, kuten esimerkiksi pakko-oireisten potilaiden tabuvyöhykkeet ja fobiapotilaiden karttamisvyöhykkeet, jotka perustuvat tiettyihin menneisiin, ruumiin muistiin kerrostuneisiin kokemuksiin.

Tiedostamattoman fenomenologiasta

Olen luonnostellut yllä lyhyesti lähestymistapaa ja terminologiaa, joiden avulla voidaan muotoilla uudelleen tiedostamatonta koskevia kysymyksiä ja vastauksia.

Jos hylätään topologisesti rakentunut, tietoisuuden ulottumattomissa piilevä tiedostamaton – erillinen psyy-

kensisäinen prosessi, joka vaikuttaa subjektiin ikään kuin ulkoa käsin – voidaan kysyä, olisiko mahdollista pitää tiedostamatonta toisenlaisena kokemisen muotona, joka ilmenee eletyn ruumiin ja eletyn tilan *horizontaalisessa* ulottuvuudessa. Esimerkki tästä voisi olla itse ruumis, joka nähdessään pysyy aina näkymättömänä ja jonka taipumuksista jään usein tietämättömäksi: ne itse asiassa tulevat minua vastaan ulkopuolelta, houkuttelevien tai vastenmielisten objektien sekä ympäristöni affordansien ja kenttärakenteiden muodossa. Kuten Merleau-Ponty kirjoittaa, tällaista ”tiedostamatonta ei tulisi etsiä itsemme perukoilta, ’tietoisuutemme’ selän takaa, vaan ennemmin edestämme, ilmauksena [elämän]kentästämme”²⁵. Se olisi kokemuksemme ja käyttäytymisemme tunnistamaton kääntöpuoli tai niiden toinen, piilotettu merkitys.

Tarkastellaan aluksi torjutun toiveen kenttärakennetta. Heinrich von Kleistin pieni tarina ”Der Branntweinsäufer und die Berliner Glocken” (”Viinajuoppo ja Berliinin kellot”, 1810) kertoo alkoholisoituneesta sotilaasta, joka heltymättömien saarnojen ja rangaistusten jälkeen on päättänyt alkaa raittiiksi mutta on humalassa jo kolmen päivän kuluttua. Kun häneltä kysytään, miten hän saattoi retkahtaa kaikista hienoista päätöksistään huolimatta, hän perustelee käytöstään sanomalla, että paholaisella täytyi olla sormensa pelissä, sillä kaupungin läpi kävellessään hän yhtäkkiä kuuli eri alkoholijuomien nimiä kellojen soitossa: esimerkiksi ”*Kümmel! Kümmel!*” kaupungintalon kellon korkeaäänisessä kilahtelussa, ”*Pommeranzen, Pommeranzen*” matalaäänisissä katedraalikelloissa ja niin edelleen. Lopulta hän ei voinut kuin alistua näille salakavalille äänille.²⁶

Vaikka tämä humoristinen esimerkki kuvaa toivetta, jota ei niinkään torjuttu vaan pikemminkin tukahdutettiin tahdonvoimalla, se esittää hienosti, miten vastakkaiset ruumiilliset impulssit tai vietit voivat epäsuorasti ajaa itsensä läpi: ulkoa käsin. Torjuttu halu on ikään kuin siroteltuna kokemuksellisella kentällä ja se kristallisoituu lopulta tiettyjen havaintojen ympärille – sellaisten, jotka ovat riittävän epämääräisiä, mutta kuitenkin tarjoavat tarkoitukseen vaadittavaa samankaltaisuutta, kuten tässä tapauksessa erilaiset kellonlyönnit. Latentti tai piilotettu merkitys saa muotonsa epävarmuuden tai *monitulkintaisuuden* tilassa. Tyydyttämättömäksi jäänyt vietti tai toive murtautuu esiin kiertotietä ja ulkopuolelta niin, että periaatteessa voimme jo tunnistaa *siirtymän* mekanismin toiminnan. Se, mitä todella halutaan, tulee tyydytetyksi jonkin samankaltaisen avulla.

Tematisoimattomat (vain ruumiillisesti ilmaistut) [*unthematic*] merkitykset häiritsevät temaattisia [*thematic*] merkityksiä vastaavalla tavalla myös erilaisissa *freudilaisissa lipsahduksissa*. Freudin itsensä mukaan ”virhesuoritukset ovat tulosta kahden erisuuntaisen pyrkimyksen interferenssistä ja [...] toista näistä intentioista voi sanoa häirityksi, toista häiritseväksi.”²⁷ Eniten Kleistin sotilasesimerkkiä muistuttaa virhekuuleminen: latentisti haluttu merkitys ”tulkitaan” samankaltaisesta äänisarjasta. Puhe- ja kirjoitusvirheissä ja esineiden päättyessä väärin paikkoihin toinen intentio eksplisiittisesti

häiritsee aiottua tekoa eikä ”vasen käsi” – kirjaimellisesti – ”tiedä mitä oikea käsi tekee”. Lopulta *unohelussa* alkuperäinen mutta epämieluisa intentio suljetaan mielestä ja korvataan muilla, esimerkiksi rutiininomaisilla prosesseilla. Merkityksellinen latentti intentio siis puskee läpi spontaaneissa ruumiillisissa havainnoissa tai toiminnossa, jotka tapahtuvat ”kuin itsestään” – sen aikaansaamaa keikahdusta tai limittymistä ilmaisee esimerkiksi englannissa etuliite *mis-* (”virhe-”, ”väärin-” tai ”ohi-”).

Lipsauttaja pystyy ehkä välittömästi tai lyhyen pohdinnan jälkeen hahmottamaan lipsahduksen merkityksen ja tunnistamaan sen omakseen. Tai sitten hän pitää sitä ”järjettömänä”, toisin sanoen itselleen vieraana. Freud kirjoittaa esimerkiksi ”väärin sanomisesta” seuraavaa:

”Kun me jälkepäin paljastamme sen [intention, johon väärin sanominen perustui] asianomaiselle puhujalle, hän voi joko myöntää sen tutuksi, jolloin se siis on ollut vain hetkellisesti tiedostamaton, taikka kieltää sen tyystin vieraana, jolloin se taas pysyy jatkuvasti tiedostamattomana.”²⁸

Freud perustaa muun muassa tälle erolle kategorisen jaotelunsa ’esitietoiseen’ ja todelliseen dynaamiseen ’tiedostamattomaan’, joka on suljettu ulos tai torjuttu tietoisuudesta ”elävien voimien avulla”²⁹. Puolustusmekanismi ja sitä vastaava latenttiin merkitykseen kohdistuva vastarinta edellyttävät tietysti, että itse estotaipumukset ja -motiivit suljetaan pois tietoisuudesta. Kysymys kuuluu kuitenkin, oikeuttaako tämä varaamaan dynaamiselle tiedostamattomalle erillisen psyykkensäisen tilan. Tätä vastaan asettuu yllä lainatussa Freudin sitaatissa esiin tuleva, lähinnä asteittainen erottelu väliaikaisesti (”hetkellisesti”) ja pysyvästi (”jatkuvasti”) tiedostamattomaan. Kummassakin on lopulta kysymys vain vastakkaisista intentioista, ja jälkimmäisessä tapauksessa on lisäksi ylimääräinen torjuva taipumus. Mutta jos Freudin mainitsemien torjunnan ”elävien voimien” lähteeksi ei oleteta psyykkensäistä, tietoisuuden tavoittamattomissa olevaa mekanismia vaan hahmotetaan ne pikemminkin kenttävoimina, niille löytyy helposti malleja ruumiin- tai elämänkentästä.

Ensimmäinen mieleen tuleva esimerkki on *helpottava asento*, johon haavoittunut hakeutuu pitäen vaistomaisesti loukkaantunutta jäsentä vaarallisten objektien ulottumattomissa ja suojellen sitä joutumatta vielä ajattelemaan tapahtunutta. Välttelykäytös on siis inkorporoitu eli ruumiillistettu ruumiin muistiin. Lisäksi olen jo maininnut lapsen kohtaamat *kielletyt vyöhykkeet*, joiden negatiiviset kenttävoimat vastustavat tämän lähestymistä, kunnes lapsi kunnioittaa niitä automaattisesti. Kun tarkastellaan *tabu-vyöhykkeitä* ja -objekteja, astutaan askel lähemmäs dynaamista tiedostamatonta. Toisin kuin kielloilla, tabulla on sikäli erityinen rakenne ja vaikutus, että sitä ei muotoilla avoimesti, vaan se syntyy toisten välttelykäyttäytymisen seurauksena; ikään kuin jaettu elämänkenttä kaareutuisi negatiivisesti kielletyn ympärillä. Tabut ovat tehokkaimmillaan, kun yhteisön jäsenet eivät ole tietoisia niistä. Tabujen rikkojaa ei välttämättä rangaista avoimesti, mutta rikkomisen synnyttää rikkojassa automaattisesti häpeän,

syllisyyden ja inhon tunteita, joita toisten halveksunta ja hyljeksivä hiljaisuus vahvistavat.

Kokemusta ja käyttäytymistä ohjaavat kaikissa mainituissa tapauksissa negatiiviset – siis ”luotaantyöntävät” – kenttävoimat, joiden vaikutus on tiedostamaton. Kuten esimerkin haavoittunut henkilö, subjekti on asteittain hakeutunut mahdollisten konfliktien ulottumattomiin. Välttelystä on tullut implisiittinen, ruumiillinen käyttäytymismalli, jolloin ympäristön mahdollisia uhkaavia tekijöitä ei enää koeta tietoisesti. Luotaantyöntävät kenttävoimat eivät kuitenkaan näydy tietoisuudelle sen ulkopuolisina vaan, Hegelin sanoin, ”sen omana toiseutena”. Ne ovat edelleen osa kokemuksenttää, sen negaatio. Elämänkentän rajojen yli astuttaessa syntyvät pelon, syllisyyden tai häpeän tunteet olivat jo aiemmin latentisti läsnä ja saivat aikaan näiden rajojen affektiivisen latauksen.

Dynaaminen tiedostamaton vastustaa tietoiseksi tulemistaan samalla tavoin ”lipsahduksen” tapauksessa. Tämä vastarinta ei ole tietoisista eikä implisiittistä tai esitietoista, eikä lähestymistapamme mukaisesti myöskään täysin tietoisuuden ulkopuolella. Se on osa *tietoisuuden itsensä monitulkintaisuutta tai kahtalaisuutta*; näin ollen kohdatessaan piilotetun merkityksen ilmentymän subjektilla saattaa olla ainakin aavistus, että se esittää hänelle *kysymyksen* – kysymyksen, joka koskee hänen omaa toisuttaan. Kuten Merleau-Ponty kirjoittaa:

”[...] tiedostamaton ei voi olla ’kolmannen persoonan’ prosessi, sillä juuri tiedostamaton päättää, mikä meissä saa tulla virallisesti olevaksi ja välttelee ajatuksia tai tilanteita, joita vastustamme, ja siispä tiedostamaton ei ole ei-tietoa vaan pikemminkin ei-tunnistettua ja muodostumatonta tietoa, jota emme halua omaksua. Likiarvoisesta ilmaisutaan huolimatta Freud on löytämässillään sen, mitä muut ajattelijat ovat paremmin kuvanneet monimerkityksiseksi havainnoksi.”³⁰

Toinen puolustusmekanismi, *projektio*, voi auttaa ymmärtämään tätä tietoisuuden monitulkintaisuutta. Projektiossa hirrestä omassa silmässä tulee roska jonkun toisen silmässä. Toisin sanoen havaitsemme toisissa impulssit ja motiivit, joita vastaan itse olemme rakentaneet itseemme defensejä. Luonnollisesti tämä havainnointi on myös monitulkintaista, koska se ylenmääräinen into, jolla paheksomme toisten impulsseja, saa energiansa juuri siitä vaivasta, jonka joudumme näkemään omien impulssiemme neutraloimiseksi. Freud on epäilemättä oikeassa siinä, että itsetietoisuuden sokea piste ei aiheudu pelkästä ”huomioimattomuudesta” vaan aktiivisesta ja emotionaalisesti latautuneesta torjunnasta. Joka tapauksessa torjunta on seurausta subjektin itsensä, ei jonkin tämän ulkopuolisen mekanismin työstä ja vaivannäöstä.

Trauma ja toisto

Tarkastellaan nyt toisenlaista ilmiötä, nimittäin emotionaalisen trauman tiedostamattomia vaikutuksia, joita

Merleau-Ponty pyrkii tulkitsemaan *Phénoménologie de la perception*issa. Hänen mukaansa torjuttu on kuin amputaatiopotilaan haamuraaja: kokemus ruumiillisista toimintamahdollisuuksista pysyy yllä, vaikka ne eivät enää sovi yhteen nykyhetken kanssa. Totunnaisen ja nykyisen ruumiin välille syntyy konflikti. Vastaavasti torjunta luo nykyiseen subjektiuteen tyhjän tilan³¹, ikään kuin käsittelemättä jääneen kokemuksen ”negatiivi” tulisi huomauttaa väliin jokaisessa uudessa tilanteessa ja siten vangitsisi traumatisoituneen henkilön nykyisyydessä läsnä olevaan menneisyyteen.

”[T]ämä fiksaatio ei sulaudu muistoksi, se jopa sulkee muistot ulkopuolelleen sikäli kuin ne levittäytyvät etemme kuin kuvat, aiemmat kokemukset. Tämä mennyt [trauma], joka jää todelliseksi nykyisyydeksemme, ei etäänny meistä vaan jää jatkuvasti piiloon katseemme taakse sen sijaan, että se asettuisi katseen eteen. Traumaattinen kokemus ei säily representaationa objektiivisessa tietoisuudessa, hetkenä, jolla on ajankohta: sen olemukseen kuuluu, että se säilyy ainoastaan olemassaolon tapana ja tiettyssä määrin yleisenä kokemuksena.”³²

Tässä esimerkissä torjuttu trauma ei kuulu eksplisiitiseen vaan ruumiilliseen muistiin, joka pitää torjuttua ”katseilta piilossa” ja jatkaa elämäänsä yleisen olemassaolon tavan tai ”tyylin” mukaisesti.³³ Vaurio on lävistänyt subjektin kehon ja jättänyt jälkeensä pysyvän reaktio- ja puolustusvalmiuden. Traumatisoitunut henkilö muuttuu yliherkäksi uhkaaville, häpeää aiheuttaville tilanteille, jotka jollain tavoin muistuttavat traumaa, vaikka tämä samankaltaisuus ei olisi tiedostettua, ja yrittää kiertää niitä. ”Torjunta kohdistuu tiettyyn kokemuksemme alueeseen, tiettyyn kategoriaan, tietyntyypisiin muistoihin.”³⁴ Uhri saattaa silti joka hetki kohdata jotain, mikä herättää trauman hänessä. Traumatisoituneelle kehittyy usein pysyvä taipumus reagoida pelokkaasti ja hermostuneesti, esimerkiksi hätäntyä aina ovikellon soidessa ja tuntee, että tuntemattomat seuraavat tai tarkkailevat häntä.

Juutalaisen kirjailija Aharon Appelfeldin muistelmissa on vaikuttava kuvaus ilmiöstä. Hän koki toisen maailmansodan seitsemänvuotiaasta kolmetoistavuotiaaksi piilokellon Ukrainan metsissä:

”Sodan päättymisestä on kulunut yli viisikymmentä vuotta. Olen unohtanut paljon, jopa asioita, jotka olivat hyvin läheisiä minulle – etenkin paikkoja, päivämääriä, ihmisten nimiä – ja silti koen tuon ajan kaikissa kehoni osissa. Palaan takaisin keskitysleirille tai metsiin, joissa vietin monia päiviä aina kun sataa, on kylmä tai tuuli raivoaa. Tuntuu, että muistilla on syvät juuret ruumiissani. [...] Kehoni solut tuntuvat muistavan enemmän kuin mieleni, jonka pitäisi muistaa. Vielä vuosia sodan jälkeen en pystynyt kävelemään teiden tai jalkakäytävien keskellä. Takeruin aina seiniin, yritin pysyä piilossa, kävellä nopeasti kuin olisin katoamassa. [...] Joskus pelkkä tietyn ruoan tuoksu tai kenkien kosteus tai äkkinäinen ääni veivät minut takai-

sin sodan keskelle [...]. Sota on tunkeutunut luihini. [...] [K]ämmenet, jalkapohjat, selkä ja polvet muistavat enemmän kuin muisti. Jos olisin ammentanut niistä, näkemäni olisi ylittänyt käsityskykyni.”³⁵

Kirjailijan ruumista ei ole merkinnyt vain yksittäinen tapahtuma vaan kokonainen elämänjakso. Omaelämäkerrallinen muisti ei olisi voinut jättää näin syvää jälkeä: asento- ja liikeaisti, kosketus, haju, kuulo, jopa tietynlainen sää saattaa yhtäkkiä herättää menneisyyden henkiin, ja jopa keholliset liikkumisen kaavat, kuten seinäviertä pitkin kävely, jäljittelevät edelleen takaa-ajetun pakolaisen käytöstä.

Trauman vaikutusta voidaan näin tarkastella ensinnäkin elämänkentän vääristymänä, joka vastaa tiedostamatonta välttelykäyttäytymistä ahdistusta aiheuttavien tai *luotaantyyntävien vyöhykkeiden* ympärillä. Näitä vyöhykkeitä ympäröivä eletty tila kaareutuu negatiivisesti ja estää elämän liikettä kehittymästä vapaasti. Toiseksi elämänkenttää kansoittavat samankaltaisuudet, joissa trauma lähestyy traumatisoitunutta ulkoa käsin niin, että sitä on mahdotonta välttää. Traumatisoitunut tuo trauman mukanaan maailmaansa yhä uudelleen asenteessaan, asennoissaan ja havainnointitaitumuksissaan.

Psykoanalyttinen *toistopakon* käsite voidaan liittää tähän kliinisen kokemuksen perusteella: toistuvat, yleensä vahingolliset käyttäytymis- ja ihmissuhdemallit vetävät potilaita puoleensa, vaikka he yrittäisivät tietoisella tasolla estää tätä. Heidän elämänkenttensä niin sanotusti ”kaareutuu positiivisesti” näiden alueiden ympärillä – toisin sanoen niillä on huomaamatonta *vetovoimaa*. Jos esimerkiksi hyväksikäyttö ja väkivaltaiset suhteet ovat määrittäneet yksilön varhaisia kokemuksia, nämä ongelmat määrittävät myös hänen myöhempien ihmissuhteidensa kaavoja. Hyväksikäytön tavat voivat vaihdella, mutta ruumiin muistiin tallentuneet implisiittiset käyttäytymismallit saavat aikaan odotusten täyttymisen ja johtavat tyypillisiin suhteisiin. Freud piti näitä tiedostamattomia toistoja, kuten niitä nykyisin kutsutaan, transferenssin muotoina. Kuten hän kirjoittaa, analyysissa on todettava, että:

”[...] analysoitava ei *muista* mitään siitä, mitä on unohtettu tai torjuttu, vaan hän *toteuttaa* sen. Hän ei luo sitä uudelleen muistona vaan toimintana. Hän *toistaa* sen, luonnollisesti ymmärtämättä, että hän toistaa. Analysoitava ei esimerkiksi sano, että hän muistaa olleensa uhmakas ja epäuskoinen vanhempiensa auktoriteettia kohtaan, mutta hän käyttäytyy näin lääkäriä kohtaan.”³⁶

Interkorporeaalinen muisti saa potilaan toistamaan intersubjektivisten suhteiden tiedostamatonta esihistoriaa. Tämä tarkoittaa kuitenkin, että tiedostamaton ei olekaan psyykeen piilotettu kammio vaan kietoutuu yhteen elämisen tapojen ja ruumiillisen käyttäytymisen kanssa. Se on subjektille itselleen näkymätön alarakenne, joka kuitenkin tulee näkyväksi toisille, koska toiset ovat aina lopulta sen implisiittisenä kohteena. Tietoisuuden kes-

kellä oleva ”sokea piste” voidaan myös nähdä intersubjektiviisen suhteen kääntöpuolena: oma toisten-kanssa-olemismme jää väistämättä meiltä itseltämme piiloon, ja oman itsemme pimeää puolta valaisee ainoastaan kommunikatio toisten kanssa. Maailmassani toiset asustavat nimittäin ”onteloissa, jotka osoittavat, mitä minä en näe ja minkä he näkevät”³⁷.

Lopuksi

Ruumiinfenomenologian näkökulmasta tiedostamaton ei ole tietoisuuden alapuolisissa syvyyksissä sijaitseva psyykensisäinen todellisuus. Se ympäröi ja läpäisee tietoista elämäämme, niin kuin kuva-arvoituksissa taustaan kätkeytyvä hahmo ympäröi etualaa tai niin kuin eletty ruumis kätkee itsensä toimiessaan. Tämä tiedostamaton ei sijaitse psyyken *vertikaalisessa* vaan eletyn tilan *horizontaalisisessa* ulottuvuudessa. Sen asuinsijoja ovat erityisesti interkorporealisuus ja kanssakäymismme toisten kanssa, ja näissä se vaikuttaa kuin jokapäiväisen elämämme nurja puoli. Se ei sijaitse yksilön sisäpuolella vaan tämän suhteissa toisiin.³⁸

Tiedostamattomat fiksaatiot ovat kuin rajoitteita henkilön mahdollisuuksien tilassa. Ne synnyttää implisiittinen mutta aina läsnäoleva menneisyys, joka kielletty osallistumasta elämän jatkuvaan etenemiseen. Niiden jäljet eivät kuitenkaan piile sisäisessä psyykksessä maailmassa, vaan ne ilmenevät ”sokeina pisteinä”, ”tyhjinä tiloina” tai kaareutumina eletyssä tilassa: puheen ja toiminnan ”lipsahduksina”, ihmishuhdekuvioina, joihin henkilö toistuvasti ajautuu, toimina joita hän tiedostamattaan välttää, tiloissa, joihin hän jättää menemättä, hänelle tarjoutuvina mahdollisuuksina, joihin hän jättää tarttumatta tai joita hän ei edes uskalla nähdä. Tällaiset jäljet voidaan hahmottaa niin sanotusti ”negatiivina”, henkilölle tyyppillisinä estoina ja aukkoina. Ne voivat myös olla symbolisesti tai fyysisesti läsnä neuroottisissa tai psykosomaattisissa oireissa. Oire ei täten ole merkityksetön eikä myöskään huono tapa – kuten oppimisteoria oletti³⁹. Eikä oireen merkitys ole löydettävissä sen itsensä ulkopuolelta, tiedostamattoman sisäisyydestä. Merkitys sijaitsee interkorporeaalisen ilmaisen piirissä,

interaktiivisessa kentässä, vaikkei se olisikaan välittömästi ilmeinen vaan vaatisi ymmärrystä ja tulkintaa.

Tiedostamaton on siis poissaoloa läsnäolossa, havaitsematonta havaitussa⁴⁰. Samoin kuin hahmo peittää näkyvistä taustan, josta se piirtyy esiin, tietoisuus, havainto ja kieli peittävät kääntöpuolensa eli niihin aina sidoksissa olevan tiedostamattoman, havaitsemattoman ja hiljaisuuden. Tämä kääntöpuoli ei kuitenkaan pysy täysin piilotettuna vaan ilmaisee itsensä päällelleen kääntymisissä, kiasmaattisissa sotkeutumisissa ja tietoisuuden monitulkintaisuudessa: en tiedä *enkä haluakaan* tietää, en näe *enkä haluakaan* nähdä – toisin sanoen katsomme sen ohi intentionaalisen ei-intentionaalisesti [*intentionally–unintentionally*]. Tietoisuus ei ole itselleen täysin läpinäkyvä, sillä se piilottaa itsensä itseltään.

Tietoisuuden kahtalaisuus vastaa ruumiin monimerkityksisyyttä: ruumiin ilmenemismuodot vaihtelevat temaattisen ja tematisoimattoman, fyysisen (*Körper*) ja eletyn (*Leib*) ruumiin välillä. Lisäksi se vastaa itse olemassaolomme epämääräisyyttä ja konfliktiherkkyttä: juuri siksi, että olemme luonnollisia, ruumiillisia olentoja, voimme aina kohdata myös vaistomaisen ja luonnollisen puolemme. Tästä syntyy itseemme suhtautumisen ristiriitaisuus tai, Helmuth Plessnerin sanoin, ”eksentrisyys”, spontaaniuden ja reflektiivisyyden, ruumiin ja sielun, luonnon ja kulttuurin, tietoisien ja tiedostamattoman jatkuva konflikti⁴¹. Freudia voisi siis syyttää siitä, että jopa hän, kaikesta skeptisyydestään huolimatta, uskoi ihmiskunnasta liian hyvää: hän yritti pelastaa tietoisuutemme tältä sisäiseltä konfliktilta sijoittamalla sitä vastustavan tahdon erilliseen, tiedostamattomalle kuuluvaan tilaan – vetäen näin tämän tahdon vastuumme ulottumattomiin.

Suomentaneet Laura Oulanne & Anna Ovaska

(Alun perin: **Body Memory and the Unconscious.** Teoksessa *The Oxford Handbook of Philosophy of Psychoanalysis*. Toim. Richard G. T. Gipps & Michael Lacewing. Oxford University Press, Oxford 2018, 457–470.⁴²)

Viitteet

1	[<i>Body memory</i> voidaan kääntää myös kehomuistiksi. Käytämme sanoja ”ruumis” ja ”keho” käännoksessä synonyymisesti. Suom. huom.]	4	Husserl 1952, 231.	11	Freud 1957, 175n.
2	[...] ei ole olemassa sisäistä ihmistä. Ihminen on maailmassa ja vain maailmassa hän tiedostaa itsensä.” Merleau-Ponty 1945, v.	5	Freud 1943, 29.	12	Freud 1981, 455.
3	On tunnettua, että Husserlin <i>Logische Untersuchungen</i> ja Freudin <i>Die Traum-</i>	6	Freud 1993, 127, viite 1, suomennosta muokattu.	13	Sartre 1958, 47–.
		7	Binswanger 1957.	14	Bernet 1997.
		8	Ks. Freud 1993, 136.	15	Scheler 1928; Henry 1992.
		9	Freud 1940, 77f. [Ks. myös Freud 1981, 467. Suom. huom.]	16	Ks. Phillips (2018) Merleau-Pontyn fenomenologisesta psykoanalyysiluen- nasta.
		10	Waldenfels 2002, 294.	17	Fuchs 2000; 2012; 2016.
				18	Fuchs 2012; Schacter 1996.
				19	Merleau-Ponty 1945, 211.

- 20 Merleau-Ponty 1964b, 168.
 21 Merleau-Ponty 2000, 193–194.
 22 Lewin 1936. [Lewinin elämäntieteen käsite (*life space*) voidaan kääntää myös elintilaksi, suom. huom.]
 23 Stern 1991, 101.
 24 Fuchs 2007.
 25 Merleau-Ponty 1964a, 231.
 26 Kleist 1984. Myös Graumann (1960, 151) käsittelee Kleistin tarinaa kuvauksena näkökulman motivationaalista perustasta. [Tarinassa mainitut *Pomeranze* ja *Kümmel* viittaavat pomeranssi- ja kuminaviinaan. Suom. huom.]
 27 Freud 1981, 52.
 28 Freud 1981, 467–468. [Suomennosta muokattu, mm. 'piilotajuinen' tiedostamattomaksi'.]
 29 Freud 1943, 436. [Freud erottelee 'esitietoisien', joka viittaa kokemuksiin, jotka ovat hetkellisesti tietoisuuden ulottumattomissa mutta voivat tulla tietoisiksi, ja varsinaisen dynaamisen 'tiedostamattoman', josta yksilö ei voi tulla tietoiseksi (esim. Freud 1981, 167; 1993, 126). Suom. huom.]
 30 Merleau-Ponty 1960, 228.
 31 Merleau-Ponty 1962, 87.
 32 Merleau-Ponty 1945, 98.
 33 Alun perin *comme un style d'être* (Merleau-Ponty 1945, 98).
 34 Merleau-Ponty 1945, 189.
 35 Appelfeld 2009, 50; 90, vii.
 36 Freud 1946, 129.
 37 Merleau-Ponty 1973, 138f.
 38 "[P]sykoanalysoille latenttia on tiedostamaton, joka on tietoisesta elämän alapuolella ja yksilön sisällä; *intrapyykkinen* todellisuus, joka johtaa syvyytensä psykologiaan *vertikaalisessa* ulottuvuudessa. [...] [F]enomenologialle latenttia on tiedostamaton, joka ympäröi tietoista elämää;

- tiedostamaton maailmassa, meidän välisämme, ontologinen teema, joka johtaa syvyytensä psykologiaan *horizontaalisessa* ulottuvuudessa." (Romanyshyn 1977.)
 39 "Oppimisteoria ei olela minkäänlaisia 'tiedostamattomia' syitä vaan ymmärtää neuroottiset oireet puhtaasti opittuina tapoina. Oireiden perustana ei ole neuroosia, ainoastaan oire itse." (Eysenck & Rachmann 1972, 20.)
 40 Merleau-Ponty 1968, 245f.
 41 Plessner 1975.
 42 Artikkelin on julkaistu alun perin teoksessa *Founding Psychoanalysis Phenomenologically. Phenomenological Theory of Subjectivity and the Psychoanalytical Experience*. Toim. Dieter Lohmar & Jagna Brudzinska. Springer, Dordrecht 2012, 69–82.

Kirjallisuus

- Appelfeld, Aharon, *The Story of a Life. A Memoir*. Random House, New York 2009.
 Bernet, Rudolf, Husserls Begriff des Phantasiebewusstseins als Fundierung von Freuds Begriff des Unbewussten. Teoksessa *Grundlinien der Vernunftkritik*. Toim. C. Jamme. Suhrkamp, Frankfurt am Main 1997, 277–306.
 Binswanger, Ludwig, Freuds Auffassung des Menschen im Lichte der Anthropologie (1936). Teoksessa *Der Mensch in der Psychiatrie*. Neske, Pfullingen 1957.
 Eysenck, Hans J. & Rachmann, Stanley, *Neurosen. Ursachen und Heilmethoden*. Deutscher Verlage der Wissenschaften, Berlin 1972.
 Freud, Sigmund, *Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in der Psychoanalyse* (1933). GW Bd. 15. Fischer, Frankfurt 1940.
 Freud, Sigmund, Einige Bemerkungen über den Begriff des Unbewussten in der Psychoanalyse (1912). GW Bd. 8. Fischer, Frankfurt 1943, 429–439.
 Freud, Sigmund, *Erinnern, Wiederholen, Durcharbeiten* (1914). GW Bd. 10. Fischer, Frankfurt 1946, 126–136.
 Freud, Sigmund & Breuer, Josef, *Studien über Hysterie* (1895). GW Bd. 1. Fischer, Frankfurt 1957, 77–312.
 Freud, Sigmund, *Johdatus psykoanalyysiin* (Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse, 1915–1917 & Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse. 1933). Suom. Erkki Puranen. Gummerus, Jyväskylä 1981 (1964).
 Freud, Sigmund, *Minä ja "se"* (Das Ich und das Es, 1923). Teoksessa *Johdatus narsisiin ja muita esseitä*. Suom. Mirja Rutanen. Love, Helsinki 1993, 121–168.
 Fuchs, Thomas, Das Gedächtnis des Leibes. *Phänomenologische Forschungen*. Vol. 5, No. 3, 2000, 71–89.
 Fuchs, Thomas, Psychotherapy of the Lived Space. A Phenomenological and Ecological Concept. *American Journal of Psychotherapy*. Vol. 61, No. 4, 2007, 432–439.
 Fuchs, Thomas, The Phenomenology of Body Memory. Teoksessa *Body Memory, Metaphor and Movement*. Toim. S. Koch, T. Fuchs, M. Summa, & C. Müller. John Benjamins, Amsterdam 2012, 9–22.
 Fuchs, Thomas, Embodied Knowledge – Embodied Memory. Teoksessa *Analytic and Continental Philosophy. Methods and Perspectives*. Toim. S. Rinofner-Kreidl & H. Wiltsche. De Gruyter, Berlin 2016, 215–229.
 Graumann, Carl Friedrich, *Grundlagen einer Phänomenologie und Psychologie der Perspektivität*. De Gruyter, Berlin 1960.
 Henry, Michel, *Radikale Lebensphänomenologie. Ausgewählte Studien zur Phänomenologie*. Alber, Freiburg 1992.
 Husserl, Edmund, *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Zweites Buch. Phänomenologische Untersuchungen zur Konstitution*. Nijhoff, Haag 1952.
 Kleist, Heinrich von, *Sämtliche Erzählungen und andere Prosa*. Reclam, Stuttgart 1984.
 Lewin, Kurt, *Principles of Topological Psychology*. McGraw-Hill, New York 1936.
 Merleau-Ponty, Maurice, *Phänomenologie de la perception*. Gallimard, Paris 1945.
 Merleau-Ponty, Maurice, *L'homme et l'adversité*. Teoksessa *Signes*. Gallimard, Paris 1960, 283–308.
 Merleau-Ponty, Maurice, *Phenomenology of Perception* (Phänomenologie de la perception, 1945). Käänt. Colin Smith. Routledge & Paul Kegan, London 1962.
 Merleau-Ponty, Maurice, *Le visible et l'invisible*. Gallimard, Paris 1964a.
 Merleau-Ponty, Maurice, *The Philosopher and His Shadow*. Teoksessa *Signs* (Signes, 1960). Käänt. A. McClary. Northwestern University Press, Evanston, 1964b, 159–181.
 Merleau-Ponty, Maurice, *The Visible and the Invisible*. Käänt. A. Lingis. Northwestern University Press, Evanston 1968.
 Merleau-Ponty, Maurice, *Les Aventures de la dialectique* (1955). Gallimard, Paris 2000.
 Phillips, James, Merleau-Ponty and Psychoanalysis. Teoksessa *The Oxford Handbook of Philosophy of Psychoanalysis*. Toim. Richard G. T. Gipps & Michael Lacey. Oxford University Press, Oxford 2018, 139–159.
 Plessner, Helmuth, *Die Stufen des Organischen und der Mensch*. De Gruyter, Berlin 1975.
 Romanyshyn, Robert D., Phenomenology and Psychoanalysis. *Psychoanalytic Review*. Vol. 64, No. 2, 1977, 211–223.
 Sartre, Jean-Paul, *Being and Nothingness. An Essay on Phenomenological Ontology* (L'Être et le néant. Essai d'ontologie phénoménologique, 1943). Käänt. H. E. Barnes. Methuen, London 1969 (1958).
 Schacter, Daniel, *Searching for Memory. The Brain, the Mind, and the Past*. Basic, New York 1996.
 Scheler, Max, *Die Stellung des Menschen im Kosmos*. Reischl, Darmstadt 1928.
 Stern, Daniel, *Tagebuch eines Babys. Was ein Kind sieht, spürt, fühlt und denkt*. Piper, München 1991.
 Waldenfels, Bernhard, *Bruchlinien der Erfahrung. Phänomenologie – Psychoanalyse – Phänomenotechnik*. Suhrkamp, Frankfurt am Main 2002.

ANNA OVASKA

Johdatus ruumiilliseen ja kulttuuriseen tiedostamattomaan

– Roxane Gayn *Hunger* ja ruumiin muistelmat

Tiedostamatonta voi hahmottaa ruumiillisena ja kulttuurisena kokemuksena, kehon, toiminnan ja havainnon rajoitteina, jotka määrittävät myös sitä, miten näemme itsemme ja toisemme. Kirjailija Roxane Gayn muistelmateoksessa *Hunger – A Memoir of (My) Body* (2017) paljastuvat ne ruumiilliset, tilalliset ja kulttuuriset sokeat pisteet, jotka muovaavat yksilön olemista maailmassa.

Näkökulmia tiedostamattomaan

Kognitiotieteilijä, psykologi John Kihlström kollegoineen kritisoi 80–90-luvun taitteessa jyrkin sanoin Freudin näkemystä tiedostamattomasta: psykoanalyysin tiedostamaton oli ”kuuma”, ”märkä” ja ”irrationaalinen”, se ”kuohui halua ja vihaa”. Psykoanalyttisen tiedostamattoman vastakohtaksi asetettiin kognitiivinen tiedostamaton, joka on ”kiltimpi”, ”hellempi” ja ”rationaalisempi”.¹ Kognitiotieteilijöitä kiinnostivat erityisesti implisiittisen havainnon, muistin ja oppimisen kaltaiset ilmiöt sekä luovaan ajatteluun ja ongelmanratkaisuun liittyvät tiedostamattomat toiminnot.² Siinä missä psykoanalyysi hahmotti tiedostamatonta mielensisäisenä vierautena, ”sisäisenä ulkomaana”³, kognitiivinen tiedostamaton puolestaan paikantui aivojen ennakoiviin ja täydentäviin prosesseihin, jotka ohjaavat jatkuvasti, mitä havaitsemme ja muistamme ja miten toimimme maailmassa.

Fenomenologi Thomas Fuchs ottaa artikkelissaan ”Ruumiin muisti ja tiedostamaton” etäisyyttä molempiin näkökulmiin ja luopuu kokonaan ajatuksesta, että tiedostamaton voitaisiin sijoittaa yksilön ”pään sisälle” tai psyyken ”syvyksiin”. Sen sijaan tiedostamaton ”löytyy” minän ja maailman välisestä vuorovaikutuksesta: se ilmenee yksilön ruumiillisessa ja tilallisessa kokemuksessa ja toiminnassa, materiaalsen ja sosiaalisen ympäristön tarjoamissa toimintamahdollisuuksissa ja rajoitteissa. Fuchs kirjoittaa esimerkiksi traumaattisista kokemuksista, jotka ovat läsnä nykyisyydessä ruumiin muistoina ja eletyn tilan kaareumina ja rajoittavat yksilön mahdollisuuksia liikkua ja toimia maailmassa. Tiedostamattomat fiksaatiot saavat toistamaan tiettyjä toimintamalleja, kompuroimaan arjen elämässä ja suhteissa toisiin ilman, että itse huomaamme.⁴ Tiedostamaton onkin kuin sokea piste havainnossa, kokemuksen kääntöpuoli – tässä psy-

koanalyysin, fenomenologian ja kognitiotieteiden näkökulmat yhdistyvät. Se ohjaa, mitä pystymme näkemään itsestämme ja maailmasta.⁵

Vaikka Fuchs korostaa tiedostamattoman maailmallisuutta, hän ei kuitenkaan käsittele tarkemmin sen suhdetta kulttuuriseen ja sosiaaliseen ympäristöön taikka sitä, miten erilaiset subjektit ovat sitoutuneina maailmaan hyvin erilaisin tavoin. Erityisesti feministiset ajattelijat ovat korostaneet tarvetta tarkastella esimerkiksi naisten, queerien, rodullistettujen ja alistettujen subjektien kokemuksia ja niitä tapoja, joilla kulttuuri vaikuttaa ruumiissa pitkälti tiedostamattamme.⁶ Eri tavoin määritellyillä ruumiilla on keskenään erilaiset mahdollisuudet toimia maailmassa, ja havaintoamme ja olemistamme muovaavat moninaiset tiedostamattomat kulttuuriset rakenteet.⁷ Ruumiin muistiin kerrostuvatkin paitsi yksittäiset (traumaattiset) tapahtumat, myös esimerkiksi kokemukset rodullistetuksi tulemisesta ja kulttuurisesti hyväksytyt tai ”oikeat” tavat ilmaista sukupuolta ja seksuaalisuutta: millaiset eleet ja toiminnot ovat sallittuja millekin ruumiille ja miten yksilö voi liikkua maailmassa.

Feministisen teorian ja fenomenologian tavoin hermeneuttinen teoria haastaa näkemystä tiedostamattomasta yksilöllisenä kokemusten ”säiliönä”, joka olisi irrallaan sosiaalisesta ja kulttuurisesta ympäristöstä.⁸ Kertomuksetutkija Mark Freemanin kehittämä kerronnallisen tiedostamattoman käsite viittaa siihen, miten erilaiset kulttuuriset tarinat muodostuvat tiedostamatta osaksi yksilöiden autobiografista muistia ja kokemusta itsestä ja todellisuudesta.⁹ Kuten kirjallisuudentutkija Hanna Meretoja huomauttaa, olemme juurtuneita erilaisiin kertomusverkkoihin, joiden merkitykset ovat reflektiivisen ymmärryksemme ulottumattomissa: tiedostamattomat kulttuuriset kertomukset ja perinteet ohjaavat esimerkiksi sitä, miten kerromme menneisyydestämme,

”Tiedostamaton ilmenee mahdollisuuksissa toimia ja liikkua maailmassa, mutta myös tavoissamme kertoa itsestämme ja maailmasta ja kuvitella tulevaisuutta.”

ymmärrämme mahdollisuuksiimme nykyhetkessä ja orientoidumme kohti tulevaisuutta¹⁰.

Tiedostamaton on näin yhtäaikaaisesti ruumiillista ja kulttuurista. Se ilmenee ruumiin muistissa, eletyissä fyysisissä ja sosiaalisissa tiloissa ja ympäristöissä sekä tarinoissa, joita kerromme: mahdollisuuksissa toimia ja liikkua maailmassa, mutta myös tavoissamme kertoa itsestämme ja maailmasta ja kuvitella tulevaisuutta.

Viime vuosina näitä kysymyksiä on sivunnut erityisen kiinnostavalla tavalla yhdysvaltalainen kirjailija Roxane Gay, joka on noussut yhdeksi vaikutusvaltaisimmista nykyfeministeistä¹¹. Kaunokirjallisissa teoksissaan, yhteiskunnallisissa esseissään ja omaelämäkerrallisissa teksteissään Gay liikkuu ikään kuin vahingossa, näennäisen irrallaan eri teoreettisista perinteistä, kohti kysymystä tiedostamattomasta yhtä aikaa ruumiillisena, tilallisena ja kulttuurisena ilmiönä. Hän tarkastelee kirjailijana ja feministinä niitä tapoja, joilla ruumiilliset kokemukset ja eletyt tilat kaareutuvat tai muuntuvat ja sitä, miten sosiaaliset ja fyysiset tilat itsessään muovaavat kokemuksia. Lisäksi Gayn tekstit tuovat esiin kulttuurista ja kerronnallista tiedostamatonta: kulttuurisia normeja ja tarinoita, jotka muovaavat kokemustamme. Pohdin seuraavaksi, millaisia näkökulmia Gayn tähänastisen tuotannon henkilökohtaisin teos, kaksi vuotta sitten Yhdysvalloissa julkaistu *Hunger – A Memoir of (My) Body* (2017) avaa tiedostamattomaan ja miten feministinen fenomenologinen näkökulma puolestaan valaisee Gayn tapaa kirjoittaa ruumiillisista kokemuksista ja minuudesta.

Luettu ruumis ja nähdyksi tuleminen

Kuten Fuchsin artikkelissa, myöskään Gayn teoksessa esiin nouseva tiedostamaton ei hahmotu mielensisäisenä syvyytenä. Se on pikemminkin ruumiissa ja maailmassa

olevia rajoitteita, tiedostamattomia toimintamalleja, kuvioita ja kaavoja, joita yksilö noudattaa tietämättään ja tahtomattaan. Se on myös, ja ehkä ennen kaikkea, tapoja katsoa itseämme ja toisiamme: sokeita pisteitä ja aukkoja siinä, mitä näemme itsessämme ja ympärillämme ja miten kerromme ja luemme itseämme ja toisiamme.

Hunger kertoo suurikokoisen, Gayn omin sanoin lihavien, ruumiin tarinan. Se kertoo ruumiista ja tarinoista, jotka usein sivuutetaan länsimaisessa kulttuurissa. Ensimmäisillä sivuilla Gay kirjoittaa auki teoksen lähtökohdat:

”Tämän kirjan kirjoittaminen on tunnustus. Nämä ovat minun rumimmat, heikoimmat, paljaimmat osani. Tämä on minun totuuteni. Nämä ovat ruumiin(i) muistelmat, sillä sellaisista ruumiista kuin minun ei usein ole edes olemassa tarinoita tai sitten ne kielletään. Ihmiset näkevät minunkaltaisiani ruumiita ja tekevät omat oletuksensa. He ajattelevat, että he tietävät vastauksen kysymykseen, miksi kehoni on sellainen kuin se on. [...] Tämä on kirja siitä, miten opin, vaikkakin hitaasti, antamaan itseni tulla nähdyksi ja ymmärretyksi.”¹²

Ihmiset näkevät Gayn kehon – he lukevat sitä – ja ”tekevät omat oletuksensa”. Myöhemmin Gay kirjoittaa kulttuurisesta kertomuksesta, joka ”samastaa laihtuuden ja tunnon omasta arvokkuudesta”¹³. Tämän kertomuksen päämääränä on kurittaa ruumiita, jotka eivät asetu muottiin. Kulttuurisia kertomuksia ja malleja rikkovasta ruumiista kertomiseen sisältyy paljon kipua: häpeää ja tulemistä sille alttiiksi. Gayn tavoitteena on kuitenkin sallia itsensä tulla nähdyksi ja kuulluksi ja taistella niitä tarinoita vastaan, joita hänenkaltaisistaan ruumiista kerrotaan.

Gay aloittaa kirjan muutamalla lääketieteellisellä termillä. Yksi näistä on painoindeksi, BMI eli *body mass index*, jonka avulla lääketiede pyrkii erottelemaan ”nor-

maalin” ruumiin ”ylipainoisesta”, ”vaikeasti ylipainoisesta” ja ”sairaalloisesti ylipainoisesta”:

”BMI on termi, joka kuulostaa niin tekniseltä ja epäinhimilliseltä, että olen aina valmis sivuuttamaan sen tuottaman mitta-arvon. Tästä huolimatta se on termi, ja mitta, joka antaa lääketieteelliselle yhteisölle mahdollisuuden luoda illuusion kurittomiin ruumiisiin kohdistuvasta kurista.”¹⁴

Painoindeksi on yksi tapa luoda tarina ruumiista. Indeksien luoma mitta on keinotekoinen (esimerkiksi numero 25 lääketieteellisen yhteisön määräämänä rajana normaalin ja ylipainon välillä), mutta se luo järjestystä ”kurittomiin” ruumiisiin. BMI on malli, joka pakottaa yhdenlaisen muodon yksilöiden elämään ja kokemuksiin: näkemään itsensä ”ali-”, ”normaali-”, tai ”ylipainoisena”.¹⁵ Lääketieteen näkökulmasta Gay on ”sairaalloisen ylipainoinen”, *morbidity obese*. Tämä on todellinen lääketieteellinen termi mutta myös sanapari, joka viittaa paitsi ”sairaalloiseen” ja ”patologiseen”, myös johonkin ”vastenmieliseen” ja ”inhottavaan”. Samalla Gay kirjoittaa auki kulttuurisen tarinan, jonka mukaan naisen tulisi olla laiha: ”Näin on opetettu suurimmalle osalle tytöistä – että meidän pitäisi olla siroja ja pieniä. Meidän ei pitäisi viedä tilaa.”¹⁶

Teoksessa Gay käyttää omaelämäkerrallisen kertomuksen muotoa rikkoakseen normatiiviset kulttuuriset kertomukset lihavasta ruumiista. Hän ottaa uudelleenkirjoitettavaksi oman kehonsa tarinan:

”Jäljitän ruumiini tarinaa alkaen siitä, kun olin huoleton nuori tyttö, joka pystyi luottamaan omaan kehoonsa ja tuntemaan olonsa turvallisiksi omassa kehossaan, siihen hetkeen, jolloin tämä turvallisuus tuhoutui ja niihin jälkiseurauksiin, jotka jatkuvat edelleen, vaikka yritän tehdä tekemättömäksi niin paljon siitä, mitä minulle tehtiin.”¹⁷

Tämän tarinan kertoessaan Gayn on kirjoitettava traumaattisesta kokemuksesta: poika, jota hän rakasti ja joukko tämän ystäviä raiskasi hänet, kun hän oli 12-vuotias. Gay tuo esiin seksuaalisen väkivallan seuraukset. Hänelle tuleminen lihavaksi oli tietoinen päätös, joka auttoi selviämään väkivallasta:

”Eräät pojat olivat tuhonneet minut, ja selvisin häden tuskin. Tiesin, että en kestäisi toista samanlaista väkivallan kokemusta, ja niinpä söin, sillä ajattelin, että jos ruumiistani tulisi vastenmielinen, pystyisin pitämään miehet loitolla.”¹⁸

Gay toisin sanoen kuvaa, miten hän 12-vuotiaana tunnisti kulttuurisen kertomuksen, jonka mukaan lihava nainen on vastenmielinen, ja yhdisti sen mahdollisuuteen selvitä, kun hänellä ei ollut muita mahdollisuuksia.

Trauma ja ruumiin muisti – ruumiillinen tiedostamaton

Läpi teoksen Gay kuvaa erilaisia tiedostamattomia, traumaattisia kokemuksia. Ensinnäkin traumaattista väkival-

takokemusta, joka jää elämään ruumiin nykyisyydessä: ruumiin muistoissa ja sen tarinassa. Omaelämäkerran tarjoama kertomusmuoto välittää kokemuksia hänen kivustaan, ja tarinasta muodostuu paitsi kaunokirjallinen, myös fenomenologinen kuvaus trauman vaikutuksista ruumiiseen.

”Monia vuosia sen jälkeen, kun minut raiskattiin, kerron itselleni, että tapahtunut on ’menneisyyttä’. Tämä pitää vain osin paikkaansa. Menneisyys on yhä luonani liian monella eri tapaa. Menneisyys on kirjoitettu ruumiiseeni. Kannan sitä mukanani joka ikinen päivä.”¹⁹

Gay kirjoittaa trauman vaikutuksista kehoon: hän kuvaa, miten hän menetti tunteen turvallisuudesta omassa ruumiissaan, ja yritystä löytää turvaa tekemällä itsensä suu-remmaksi ja ”vastenmieliseksi”, sillä tämä oli ainoa asia, mitä hän osasi tehdä.

Fenomenologisesta ja psykologisesta näkökulmasta Gay kuvaa maailmaan ja toisiin ihmisiin kohdistuvaa luottamuksen menettämistä, joka usein luonnehtii interpersoonallista, toisten ihmisten aiheuttamaa traumaa²⁰. Samalla hän näyttää, miten omasta kehosta, sen painosta, muodostuu ainoa turvallisuuden lähde: lihava ruumis on yhtä aikaa turvapaikka ja jotakin yhteiskunnassa vastenmieliseksi ja kielletyksi määritettyä, pelastava ja luotaantyöntävä samanaikaisesti. Kuten Fuchs huomauttaa, traumassa menneisyys on piilevästi läsnä nykyhetkessä ja estää elämän jatkumisen: mennyt on elossa ruumiissa ja kehojenvälisessä tilassa yksilön jokapäiväisessä elämässä²¹. Gay tuo esiin trauman hyvin konkreettisen, fyysisen merkityksen.

Yli-kirjoitettu – kulttuurinen tiedostamaton

Sen lisäksi, että Gay kirjoittaa auki seksuaalisen väkivallan aiheuttamaa traumaa, hän kuvaa myös muita kokemuksia, jotka voidaan ymmärtää traumaattisina: miten kulttuuriset kertomukset muovaavat hänen ruumiistaan ja miten toiset ihmiset vaikuttavat ”tietävän” hänen ruumiinsa tarinan ainoastaan katsomalla sitä.

Minän ja toisen välistä suhdetta tarkastelevat fenomenologiset teoriat korostavat usein, että ymmärrämme toisiamme kasvojen ilmeiden, ruumiin eleiden ja liikkeiden avulla: toisen elävän kehon havaitessamme tunnistamme toisen ihmisen yksilönä, persoonana, ja tämän eleet ja liikkeet ilmaisevat meille hänen mielentilojaan, tunteitaan ja kokemuksiaan²². Gayn kuvaus paljastaa aukon tässä ymmärryksessä. Sen sijaan, että lihava ihminen kohdattaisiin yksilönä, ihmiset heijastavat erilaisia tarinoita isokokoiisiin ruumiisiin. Lihavia kehoja kommentoidaan, annetaan ohjeita ja moitteita – unohdetaan, että toinen on ihminen:

”Tämä kommentaari naamioidaan usein *huoleksi*, ihmiset ajattelevat *vain sinun parastasi*. He unohtavat, että olet yksilö. Olet ruumiisi, et mitään muuta, ja ruumiistasi saisi piru vie tulla pienempi.”²³

Yksittäisten ihmisten tavat ”lukea” lihavaa kehoa ammentavat laajemmista kulttuurisista kertomuksista. Konkreettisia esimerkkejä ovat julkisessa keskustelussa liikkuvat metaforat ylipainoisuudesta ”epidemiana” tai lihavista ruumiista tiloina, jotka ovat ”infektion riivaamia”²⁴. Gay kutsuu lukijoita kohtaamaan tavat, joilla olemme kulttuurisesti ehdollistuneita, kulttuurisen tiedostamattoman: länsimaista kulttuuria riivaavan pelon lihavuutta kohtaan, jota ylläpidetään metaforien (lihavuus ”epidemiana”, ”infektiona”) ja kertomusten avulla. Kuten kriittiset lihavuustutkijat painottavat, jokainen yksilö, joka elää lihavuutta vihaavassa kulttuurissa, omaksuu lihavuutta halveksuvia uskomuksia, oletuksia ja stereotyyppioita²⁵.

Erityisesti yksi tarina nousee esiin tieteellisissä artikkeleissa ja tiedeuutisissa, jotka kertovat ”ylipainoisuuden” aiheuttamista ongelmista paitsi terveydelle, myös taloudelle:

”Pohjimmiltaan nämä artikkelit sanovat: lihavuus tappaa meidät kaikki ja vaatii meiltä hinnan, jota on mahdoton hyväksyä.

Näissä artikkeleissa, tässä vimmaisassa paniikissa, on epäilemättä aivan pieni totuuden siemen. Samaten niissä on pelkoa, sillä kukaan ei halua tulla lihavuuden tartuttamaksi, erityisesti siksi, että ihmiset tietävät miten he katsovat, kohtelevat ja ajattelevat lihavia ihmisiä, eivätkä he halua, että sama kohtalo koituisi heille.”²⁶

Feministinen lihavuustutkija Sandra Solovay kirjoittaa kolmesta yleisestä, lähes täysin kyseenalaistamattomasta oletuksesta – kertomuksesta – jotka ovat vallalla sekä julkisessa keskustelussa että lääketieteessä: että paino on muokattavissa, että laihtuminen on vaaraton ja että lihavuus on epäterveellistä²⁷. Sen sijaan kulttuurisen stigman vaikutuksista terveydelle ei puhuta. Gay näyttää, miten me, erityisesti naiset, olemme ehdollistettuja kokemaan ruumiimme sisäistetyn itseinhon ja -vihan lähteenä: ”Laihuuden yhdistäminen kokemukseen omasta arvosta on todella vaikutusvaltainen valhe. [...] Naiset jatkavat itsensä taivuttamista yhteiskunnan tahtoon. Naiset pysyvät nälkäisinä. Samoin minä.”²⁸ Tekstissä passiivi, lukijan puhuttelu, kollektiivi ”naiset” ja henkilökohtainen ääni vaihtelevat taitavasti. Gay liikkuu yksilön ja kollektiivisen kokemuksen välillä näyttäen, miten kaikkien meidän ruumiimme ovat kulttuuristen kertomusten muokkaamia:

”Tulin vanhemmaksi ja tajusin, että olin uuvuksissa kaikesta itseinhosta ja siitä, että vihasin itseäni, osaksi siksi, että oletin, että sitä toiset ihmiset odottivat minulta – ikään kuin itsevihani olisi hinta, joka minun oli maksettava ’asumisesta’ ylipainoisessa ruumiissa.”²⁹

Gayn keskeinen havainto on, että lähes jokainen meistä kantaa tätä kipua ruumiissaan: riippumatta fyysisestä koostamme elämme lihavuuden pelossa, ja tämä pelko hallitsee erityisesti naiskehoja ja niitä muovaavaa kulttuurista tiedostamatonta. Kuten lihavuustutkija Marilyn

Wann kirjoittaa: ”lihavuutta vihaavassa kulttuurissa jokainen on lihava”.³⁰

Kipu ja näkymättömyys – eletty ruumis ja eletty tilat

Kulttuuristen kertomusten lisäksi Gay kirjoittaa myös kivusta, joka liittyy arjen elämään: yrityksistä kurittaa omaa ruumistaan ja kivusta, joka kumpuaa kulttuuristen normien ja kertomusten rikkomisesta. Yhdellä tasolla kyse on hyvin konkreettisista fyysisen kivun kokemuksista. Hän kirjoittaa epämukavuuden ja kivun tunteista: yrityksistä muovata kehoa, nyrjähtäneestä nilkasta, selkävivuista, hengenahdistuksesta ja siitä, miten erilaiset fyysiset ja rakennetut tilat kuten nojatuolit ja lentokoneiden istuimet ”rankaisevat” hänen ”tottelematonta” ruumistaan³¹. Hän kirjoittaa lääkäriin menemisen pelosta: miten mikä tahansa kivun kokemus (kipeä kurkku, flunssa) luetaan aina lihavuusdiagnoosin lävitse, miten nöyryyttävää lääkärissä käyminen on ja miten vaikea hänen on saada asiallista hoitoa³².

Toisella tasolla Gay kuvaa, miten kertomus siitä, miltä naisen ruumiin tulisi näyttää, vaikuttaa hyvin perustaviin tapoihin olla ja liikkua maailmassa:

”Olen itsetietoinen yli kaiken. Olen intensiivisesti ja jatkuvasti sidoksissa ruumiiseeni maailmassa, sillä tiedän, mitä ihmiset ajattelevat ja mitä he näkevät, kun he katsovat minua. Tiedän, että rikon sanomattomia sääntöjä siitä, miltä naisen tulisi näyttää.

Olen ylittietoinen siitä, miten vien tilaa. Naisena, lihavana naisena, minun ei pitäisi viedä tilaa.”³³

Tuntemme kipua ja häpeää, kun emme noudata ”olemassaolon normien käsikirjoitusta”, kuten Sara Ahmed huomauttaa – kun rikomme sääntöjä³⁴. Gay kuvaa myös, miten hänen eletty tilansa muuttuu, Fuchsin termien ”kaareutuu”: miten hän yrittää olla maailmassa ja liikkua niin, että hän ei häiritseisi toisten tilaa tai olisi toisten tiellä – ”ikään kuin minulla olisi vähemmän oikeus olla maailmassa kuin muilla”³⁵.

Gayn ”tottelematon” tai ”kuriton” ruumis ei myöskään ole ”totunnainen” tai ”läpinäkyvä” sillä tapaa kuin perinteinen ruumiinfenomenologia kuvaa. Gayn ruumis on aina ”tiellä”. Se kiinnittää huomion itseensä, aiheuttaa ongelman tai esteen.³⁶ Kuuluisassa esimerkissä Maurice Merleau-Ponty kuvaa naista, joka kävelee sulkaahattu päässään sulan osumatta mihinkään: sulka hatuineen on ruumiillistunut osaksi naisen kehoa, eikä tämän tarvitse varoa sitä liikkueensa. Hän yksinkertaisesti ”tietää” miten liikkua niin, että sulan ja muiden esineiden välillä säilyy turvallinen etäisyys – samoin kuin yksilö kulkee oven läpi mittaamatta oven leveyttä suhteessa omaan kehoonsa.³⁷ Gay puolestaan kuvaa lähes päinvastaista kokemusta ruumiista, joka ei ole koskaan hänelle ”läpinäkyvä”. Ollaan kaukana kokemuksesta, jossa yksilö sujahtaa maailman raoista ja oviaukoista omaa kehoaan huomaamatta:

”Tunnen aina joko oloni epämurkavaksi tai kipua. En muista, miltä tuntuu tuntua hyvältä ruumiissani, tuntee mitään mukavuutta muistuttavaa. Kun kävelen oviaukon läpi, tarkastelen sen mittasuhteita ja tiedostamattani käynnin sivuttain riippumatta siitä, tarvitseeko minun vai ei. Kun kävelen, nilkassani on vihlaista, oikeassa kantapäässänni kipu, räsistusta alaselässä. Olen usein hengästynyt.”³⁸

Merleau-Pontyn hattunaisen tavoin Gay kulkee oviaukosta liikuttaen ruumistaan oikeaan asentoon ”tiedostamattaan”, mutta silti ruumis ei ole hänelle millään tapaa huomaamaton tai totunnainen. Pikemminkin se vääntyy tähän asentoon, muovautuu myötäilemään maailmaa, kunnes tämä vääntyminen on tiedostamatonta.

Toiset ihmiset puolestaan kohtelevat Gayn ”kuri-tonta” ruumista ikään kuin se olisi näkymätön. Hän kuvaa, miten julkisissa tiloissa ihmiset törmäilevät häneen ja astuvat hänen jaloilleen:

”Olen erittäin näkyvä, mutta toistuvasti minua kohdellaan kuin olisin näkymätön. Ruumiini ei saa osakseen kunnioitusta tai huomaavaisuutta tai hoivaa julkisissa tiloissa. Kehoani kohdellaan kuin julkista tilaa.”³⁹

Hunger kutsuu lukijansa tutkimaan niitä tapoja, joilla olemme ”mukavasti” maailmassa. Se ohjaa myös pohittamaan fenomenologiaa esimerkkeinä: kaikki ruumiit eivät ole juurtuneita tai upoksissa maailmaan samoilla tavoin. Kuten Ahmed kirjoittaa: ”Se, että on mukavasti, tarkoittaa että on niin sinut oman ympäristönsä kanssa, että on vaikea erottaa missä oma ruumis loppuu ja maailma alkaa.”⁴⁰ Kaikille ruumiille tällainen mukavuus ei ole sallittua. Gay kuvaa, miten hän rikkoo näkymättömiä sääntöjä monin eri tavoin: isokokoisena, naisena ja mustana. Hän paljastaa sekä kulttuuriset kertomukset että fyysiset ja sosiaaliset tilat, jotka muovaavat hänen ruumistaan ja mahdollisuuksiaan olla maailmassa perustavalla tavalla.

Kokemuksen kertominen ja kohtaaminen – luovuus ja mahdollisuudet

Hunger kutsuu ”lukemaan” ruumista toisenlaisen kehysten läpi kuin sen, jonka länsimainen kulttuuri meille tarjoaa.

”Jaan osia tarinastani, ja tästä jakamisesta tulee osa jotakin isompaa, osa kollektiivista todistusta, jonka luovat ihmiset, joilla on myös kivuliaita tarinoita kerrottavana. Minä teen tämän päätöksen.”⁴¹

Gay painottaa tarinansa kertomista hänen omana valintanaan. Hänellä on toimijuus omassa tarinassaan, hän päättää, mitä hän jakaa ja mitä ei. Kertomisen päämääränä ei ole myöskään etsiä myötätuntoa. Hän kertoo tarinansa, sillä kerrottavana on myös laajempi tarina: kollektiivinen todistus, johon hänen tarinansa osallistuu. Tarkastellessaan kerronnallista tiedostamatonta Meretoja painottaa, että

on tärkeää luoda ymmärrystä niistä historiallisista prosesseista, jotka ovat muovanneet meitä ympäröivät kertomusperinteet ja verkostot: ”Tiedostamattomassa muodossaan kertomusmallit muuttuvat helposti konkreettisiksi ja peittävät luonteensa inhimillisinä tulkintoina: ne esittävät, että ne peilaavat asioiden luonnollista järjestystä ja tässä konkretisoidussa muodossaan niitä ei voi alistaa kriittiselle keskustelulle.”⁴² Kerronnallisen tiedostamattoman pohtiminen voi puolestaan laajentaa yksilön kerronnallista mielikuvitusta – kykyä suhtautua kriittisesti, luovasti ja kuvitella erilaisia tarinoita – ja auttaa löytämään uusia tapoja kokea, ajatella ja toimia.⁴³

Gayn kertomus resonoi toisten kivuliaiden tarinoiden kanssa. Se herättää vastakaikua monissa tytöissä ja naisissa, jotka kärsivät hiljaa kulttuuristen kertomusten verkostoissa. Näiden usein tiedostamatta jäävien kertomusten mukaan naisten ei tule viedä tilaa ja ihmisen arvo on sidottu hänen painoonsa. Se resonoi seksuaalista väkivaltaa kokeneiden ihmisten tarinoiden kanssa. Se resonoi syömishäiriöistä kärsivien tarinoiden kanssa. Samaan aikaan se muistuttaa, että jokainen tarina on erilainen. Tarina, ja totuus, jonka Gay kertoo, on yksin hänen: ”Kun kirjoitan nämä ruumiini muistelmat, kun kerron nämä totuudet ruumiistani, jaan oman – ja vain oman – totuuteni.”⁴⁴

Gay kiinnittää huomiota traumojen seurauksiin, elämään trauman kanssa ja ennen kaikkea yhteiskunnallisiin rakenteisiin ja prosesseihin, jotka eivät muodosta yhtä yksittäistä, tarkasti määriteltävissä olevaa traumatisoivaa tapahtumaa vaan ovat pikemminkin traumatisoivia jatkuvasti, yksilöiden jokapäiväisessä arjessa ja elämässä. Toinen tärkeä piirre Gayn teoksessa ja myös julkisissa esiintymisissä on, että hän pohtii tarkasti sitä tapaa, jolla hän kertoo traumaattisista, kipeistä ja henkilökohtaisista kokemuksista – ja millaisia ohjeita hänen tekstinsä tarjoaa niiden lukemiseen. Miten jakaa oma kokemus toisille niin, että on eettinen ja kunnioittava omaa itseään (mennyttä ja nykyistä minää) kohtaan? Miten lähestyä toisen kokemuksia niiden henkilökohtaisuutta ja erilaisuutta kunnioittaen?

Ammentamalla feministisestä teoriasta ja aktivisista ja tarkastelemalla yksilöllistä, ruumiillista kokemusta tietynlaisessa ruumiissa elämisestä tietynlaisessa yhteiskunnassa Gay tulee kehittäneeksi toisenlaista, kulttuurisia ja yhteisöllisiä normeja rikkovaa ruumiifenomenologiaa sekä luoneeksi kaunokirjallisesti vaikuttavia kuvauksia tiedostamattomasta ruumiillisena ja kulttuurisena ilmiönä. Gayn teos kutsuu meitä virittymään kohti toisia – ja toisten kehoja – ilman, että oletamme tietävämmme niiden tarinat. Se myös kutsuu reflektoimaan niitä yhteiskunnallisia ja kulttuurisia muotoja ja malleja, joita erilaiset tarinat kantavat mukanaan: Millaisia tarinoita kerromme ruumiistamme? Millaisia tiloja ja mahdollisuuksia maailmassa on avoinna erilaisille ruumiille? *Hunger* luo tilan, jossa toista kohti virittyminen tulee mahdolliseksi – ja jossa ruumiin ei tarvitse taipua normien mukaan eikä myöskään muuttua näkymättömäksi.⁴⁵

Viitteet

- 1 Kihlström ym. 1992, 789.
- 2 Esimerkiksi ilmiöt kuten muutos- ja tarkkaamattomuussokeus ja sokeanäkö (se, ettemme useinkaan havaitse muutoksia ympäristössämme tai että aivokuoren vaurion vuoksi sokeutunut yksilö pystyy sokeudesta huolimatta arvioimaan tarkkuudella ympäristön ominaisuuksia) kertovat havainnon tiedostamattomista puolistista. Ongelmien ja niiden ratkaisuiden alitajuisen ”hautumisen” ja ”kypsymisen” ilmiö puolestaan viittaa luovuuden ja ongelmanratkaisun tiedostamattomiin puoliin.
- 3 Freud 1981, 455.
- 4 Fuchs kirjoittaa mm. siitä, miten yksilön elintila (”elämänkenttä”) voi muuntua, siihen voi syntyä rajalinjoja ja puoleen-savetäviä, pakottavia ja luotaantyöntäviä vyöhykkeitä samaan tapaan kuin painovoima ohjaa ja rajoittaa liikettä fyysikaalisessa tilassa. Fuchs 2019, 17–18, ks. myös 20–21.
- 5 Sama, 21. Vaikka Fuchs ottaa etäisyyttä perinteiseen kognitiiviseen tiedostamattomaan, hänen hahmottelemansa fenomenologinen tiedostamaton on yhteensopiva myös ruumiillisen kognition ja enaktiivisten teorioiden kanssa, jotka niin ikään korostavat kognitiivisten toimintojen muodostumista ruumiin ja maailman välisessä vuorovaikutuksessa.
- 6 Feministisestä fenomenologisesta perinteestä, ks. esim. Cohen Shabot & Laundry 2018.
- 7 Ks. esim. Young 1980; Butler 1993; Ahmed 2006.
- 8 Frie 2016, 121; Meretoja 2018, 18.
- 9 Freeman 2002; 2010, 95–123.
- 10 Meretoja 2018, 18–19.
- 11 Gay on tunnettu erityisesti esseekokoelmasta *Bad Feminist* (2014, suom. Anu Partanen & Koko Hubara 2017), jossa hän pohtii omaa suhdettaan feminismiin ja tutkii naisten, queerien ja rodullistettujen kokemusten ja seksuaalisen väkivallan representaatioita erityisesti populaarikulttuurissa.
- 12 Gay 2018, 3. Kaikki suomennokset AO.
- 13 Sama, 123.
- 14 Sama, 9.
- 15 Kuten kriittinen lihavuustutkimus on osoittanut, käsitteet kuten ’ylipaino’ ja ’liikalihavuus’ (*obesity*) ovat itessään lihavuutta patologisoivia ja leimaavia. Varsinkin painoindeksin käyttöä on kyseenalaistettu paitsi keinotekoisena, myös stigmatisoivana työkaluna, josta on enemmän haittaa kuin hyötyä yksilön terveydelle (esim. Isossa-Britanniassa National Screening Committee esti vuonna 2006 lasten seulomisen painoindeksin avulla). Ks. Evans & Coll 2009; Wann 2009, xii; xiv; Evans & Cooper 2016, 229.
- 16 Gay 2018, 11. Feministinen lihavuustutkija Cecilia Hartley kirjoittaa samaan tapaan: ”Naisruumiissa on jotakin vialla. Naiset oppivat aikaisin – yhä useammin jopa viisi- tai kuusivuotiaina – että heidän kehonsa ovat perustavalla tavalla väärnlaisia.” Hartley 2001, 60, ks. myös 61.
- 17 Gay 2018, 21.
- 18 Sama, 11.
- 19 Sama, 37.
- 20 Ks. Herman 1992; Ratcliffe 2017.
- 21 Ks. Fuchs 2019, 21.
- 22 Ks. esim. Gallagher & Zahavi 2012, 203, 210.
- 23 Gay 2018, 111.
- 24 Sama, 112. Julkisessa keskustelussa yleisiä ovat myös sotaan viittaavat metaforat: lihavuus ”aikapommina”, ”sisäisen terroristina” jne., ks. esim. Evans & Cooper 2016, 225.
- 25 Wann 2009, xi; Evans & Cooper 2016, 227.
- 26 Gay 2018, 113.
- 27 Solovay 2000, 189. Ks myös Wann 2009, xiii, xvi; Evans & Cooper 2016, 229.
- 28 Gay 2018, 123.
- 29 Sama, 136.
- 30 Wann 2009, xv. Ks. myös Hartley 2001, 29.
- 31 Gay 2018, 184.
- 32 Samaten kriittinen lihavuustutkimus osoittaa, että lihavien ihmisten on vaikeampi saada lääketieteellistä hoitoa ja moni välttelee lääkäriin menemistä kokemansa halveksunnan vuoksi, ks. Evans & Cooper 2016, 230.
- 33 Gay 2018, 156.
- 34 Ahmed 2018, 140.
- 35 Gay 2018, 157.
- 36 Ks. myös Ahmed 2006, 130.
- 37 Merleau-Ponty 2005, 165.
- 38 Gay 2018, 187.
- 39 Sama, 189.
- 40 Ahmed 2006, 134.
- 41 Gay 2018, 36.
- 42 Meretoja 2018, 19.
- 43 Sama, 100.
- 44 Gay 2018, 277.
- 45 Lämmin kiitos Elise Nykäselle, Laura Oulanteelle ja Tytti Rantaselle tekstin kommentoinnista ja täydennyshdotuksista.

Kirjallisuus

- Ahmed, Sara, *Queer Phenomenology. Orientations, Objects, Others*. Duke University Press, Durham 2006.
- Ahmed, Sara, *Tunteiden kulttuuripoliittikka* (The Cultural Politics of Emotion, 2004). Suom. Elina Halttunen-Riikonen. niin & näin, Tampere 2018.
- Butler, Judith, *Bodies that Matter. On the Discursive Limits of 'Sex'*. Routledge, New York 1993.
- Cohen Shabot, Sara & Laundry, Christina, *The Water We Swim In. Why Feminist Phenomenology Today?* Teoksessa *Rethinking Feminist Phenomenology. Theoretical and Applied Perspectives*. Edit. Sara Cohen Shabot & Christina Laundry. Rowman & Littlefield, London 2018.
- Evans, Bethan & Colls, Rachel, *Measuring Fatness, Governing Bodies. The Spatialities of the Body Mass Index (BMI) in Anti-obesity Politics. Antipode*. Vol. 41, No. 5, 2009, 1051–1083.
- Evans, Bethan & Cooper, Charlotte, *Reframing Fatness. Critiquing 'Obesity'*. Teoksessa *The Edinburgh Companion to the Critical Medical Humanities*. Toim. Sarah J. Atkinson, Jane Macnaughton, Jennifer Richards, Anne Whitehead & Angela Woods. Edinburgh University Press, Edinburgh 2016, 225–241.
- Freeman, Mark, *Charting the Narrative Unconscious. Cultural Memory and the Challenge of Autobiography. Narrative Inquiry*. Vol. 12, No. 1, 2002, 193–211.
- Freeman, Mark, *Hindsight. The Promise and Peril of Looking Backward*. Oxford University Press, Oxford & New York 2010.
- Freud, Sigmund, *Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in der Psychoanalyse*. Fischer, Frankfurt 1940.
- Frie, Roger, *Psychoanalysis, Narrative, and Hermeneutics. Storyworlds*. Vol. 8, No. 1, 2016, 119–136.
- Fuchs, Thomas, *Ruumiin muisti ja tiedostamaton (Body Memory and the Unconscious, 2018)*. Suom. Laura Oulanne & Anna Ovaska. *niin & näin* 4/2019, 15–22.
- Gay, Roxane, *Hunger. A Memoir of (My) Body* (2017). Corsair, London 2018.
- Gallagher, Shaun & Zahavi, Dan, *The Phenomenological Mind*. 2. painos. Routledge, London & New York 2012.
- Hartley, Cecilia, *Letting Ourselves Go. Making Room for the Fat Body in Feminist Scholarship*. Teoksessa *Bodies Out of Bounds: Fatness and Transgression*. Toim. Jana Evans Braziel & Kathleen LeBesco. University of California Press, Berkeley 2001, 60–73.
- Herman, Judith, *Trauma and Recovery*. Basic Books, New York 1992.
- Kihlstrom, John, Barnhardt, Terrence M. & Tataryn, Douglas J., *The Psychological Unconscious. Found, Lost, and Regained. American Psychologist*. Vol. 47, No. 6, 1992, 788–791.
- Meretoja, Hanna, *The Ethics of Storytelling. Narrative Hermeneutics, History, and the Possible*. Oxford University Press, New York 2018.
- Merleau-Ponty, Maurice, *Phenomenology of Perception* (Phénoménologie de la perception, 1945). Käänt. Colin Smith. Routledge, London 2005.
- Ratcliffe, Matthew, *Real Hallucinations. Psychiatric Illness, Intentionality, and the Interpersonal World*. The MIT Press, Cambridge (Mass.) 2017.
- Solovay, Sondra, *Tipping the Scales of Justice. Fighting Weight-Based Discrimination*. Prometheus Books, Amhurst (PA) 2000.
- Wann, Marilyn, *Foreword. Fat Studies. An Invitation to Revolution*. Teoksessa *The Fat Studies Reader*. Toim. Esther D. Rothblum & Sondra Solovay. New York University Press, New York 2009, xi–xxv.
- Young, Iris Marion, *Throwing Like a Girl. A Phenomenology of Feminine Body-Comportment Motility and Spatiality. Human Studies*. Vol. 3, No. 1. 1980, 137–156.

Marja Viitahuhta, *Under the Alps / Garmisch-Partenkirchen – Tirol* (2012), kollaasi postikorteista, yksityiskohta teoksesta, 115 x 20 cm.

SANNA TIRKKONEN

Mitä filosofi tekee psykiatrisella klinikalla, Thomas Fuchs?

Saksassa Heidelbergin yliopistoklinikalla on pitkät perinteet filosofian ja psykiatrian yhteistyölle. Fenomenologisen psykiatrian ja psykoterapian tutkimusyksikköä johtava professori Thomas Fuchs kertoo, miten fenomenologista tutkimusta tehdään psykiatrisessa sairaalassa ja kuinka hänen omat filosofiset sitoumuksensa tulevat esille potilastyössä. Keskustelumme klinikalla valotti hänen ajattelunsa pääpiirteitä kehollisuudesta, tunteiden filosofiasta ja tiedostamattomasta. Fuchs käsittää tunteet vuorovaikutteisina, ruumiillisina ja tilallisina ilmiöinä ja väittää, ettei tiedostamaton sijaitse psyyken syvyyksissä vaan on kehollisesti eletty ja koettu.

Tutkimusyksikkönne Phänomenologische Psychopathologie und Psychotherapie tutkii psykiatrian ja psykoterapian perustoja fenomenologisesta näkökulmasta. Kuinka kuvailisitte fenomenologisen tutkimuksen tavoitteita psykiatriassa?

Tärkein tavoitteemme on tutkia mielenterveyshäiriöiden subjektiivista ja intersubjektiivista kokemusta fenomenologisin menetelmin. Tavallisesti psykiatrian päämääränä on etsiä mielenterveyshäiriöiden taustalla olevia syitä niiden hoitamiseksi, mutta fenomenologinen tutkimus sulkeistaa tämän tavanomaisen lähestymistavan ja pidättäytyy nopeasta syiden selittämisestä sekä sen etsimisestä, mitä oireiden ”takana” voisi olla. Oireiden sijaan fenomenologia yrittää ymmärtää ja kuvata potilaan kokemuksen ja maailmassaolemisen kokonaisuutta. Tarkoituksena on tavoittaa kokemus vuorovaikutuksessa potilaan kanssa ja kuvailla sen tärkeimpiä ulottuvuuksia, kuten kehollisuutta, ajallisuutta, intentionaalisuutta, intersubjektiivisuutta sekä kokemusta tilasta, ilmapiiristä, tunteista ja yhteydestä toisiin. Tutkimme myös mielen-terveysongelmiin liittyviä eksistentiaalisia kysymyksiä, kuten miten ne muuttavat elämisen ja olemassaolon tapaa ja käsitystä itsestä, sekä miten potilaat käsittelevät katkosta, jonka sairastuminen on elämään aiheuttanut. Nämä ovat olennaisimpia olemassaoloa koskevia kysymyksiä, joita mielen-terveysongelmia kokevat käyvät läpi.

Mitkä ovat fenomenologisen tutkimusyksikkönne tärkeimmät tutkimusintressit Heidelbergissa, ja mikä on niiden merkitys terapeuttisten käytäntöjen kannalta?

Yksikkömme on erikoistunut erityisesti kehollisuuden teemoihin, eli eletyn ruumiin ja esimerkiksi keho- tai ruumiin muistin kysymyksiin sekä siihen, kuinka suhde kehoon muuttuu mielen-terveysongelmissa. Kiinnostuksemme elettyyn, ruumiilliseen ja kokonaisvaltaiseen kokemukseen on hyvin yhteensopiva kokemiseen ja potilaiden itsekokemukseen keskittyvien, luovien terapiamuotojen

kanssa, joihin kuuluvat erilaiset keholliset menetelmät, musiikkiterapia ja taideterapia. Tämän kaltaisilla terapiamuodoilla ei useinkaan ole selkeästi muotoiltua käsitteellistä teoriakehystä, jonka fenomenologia voi kuitenkin tarjota. Luovia terapiamuotoja käytetään myös Heidelbergin yliopistosairaalassa. Toin itse kuvataideterapian klinikalle, ja musiikkiterapia on ollut käytössä jo paljon kauemmin. Keholliset terapiamenetelmät, kuten tanssi- ja liiketerapia, on otettu täällä käyttöön hiljattain, mutta niiden asema ei vielä ole kovin vakiintunut.

Empiirisissä tieteissä sanaa ”fenomenologia” käytetään monin eri tavoin. Joskus sillä voidaan tarkoittaa haastatteluja tai omaelämäkerrallisia kuvauksia, toisinaan vaikkapa neurofenomenologian alaa. Heidelbergin yliopistoklinikan tutkimusympäristö on monitieteinen. Mitä metodeja käytätte potilaiden kokemusten tutkimiseen klassisen filosofisen fenomenologian lisäksi?

Fenomenologiset haastattelut ja potilaiden kokemusten kuvaukset ovat fenomenologisen analyysin tärkein perusta. Ne voidaan kuitenkin toteuttaa hyvin monenlaisin keinoin, esimerkiksi puolistrukturoitujen haastattelujen tai potilaiden omien kuvausten avulla. Potilaiden omat raportoinnit sekä kirjalliset kuvaukset ovat erittäin arvokkaita lähteitä. Ajoittain yksikössä on projekteja, jotka käyttävät strukturoituja haastatteluja tai psykiatrien kehittämiä itsearviointikyselyjä. Yksi väitöskirjatutkijostamme soveltaa liikelaboratoriossa tehtyjä liikeanalyseja, joissa potilaita analysoidaan tiettyjen liikeprosessien ajan, ja näitä objektivoituja liikkeitä verrataan potilaiden omiin kehollisiin kokemuksiin liikkeestä. Toisessa projektissa puolestaan haastatellaan harhoja kokevia potilaita sen selvittämiseksi, kuinka he jäsentävät kysymystä, mikseivät heidän omat todellisuutta koskevat näkemyksensä ole yhteneväisiä toisten ihmisten käsitysten kanssa.

Haastattelun kehittäminen voi myös olla osa tiettyä tutkimusprojektia. Kun Louis A. Sass ja Josef Parnas joh-

Marja Viirahulta, Greta, sarjasta Greta, Gretchel, Gertrud, Gilbert, Gregor, Georg (2013), kromogeenninen värivideo. Kollaasi on toteutettu käsitöinä tunnistamattomiksi iänneiden henkilöiden todennäköisesti toisen maailmansodan aikaan kuvatuista muotokuvista. Sarjan G-kirjaimella alkavat nimet liittyvät Galleria Huudolle kuratoimaani projektiin Huuto Alphabets, jossa teoksen lähtökohdaksi valikoitui kirjain G, 30 x 42 cm.

tivat fenomenologisten puolistrukturoitujen haastattelutekniikoiden kehittämistä (EASE, EAW), heistä oli ihmeellistä, miten potilaiden kanssa voitiin seurata kysymyksiä ja tulla tietoisemmaksi sellaisista kokemuksen rakenteista, joista oli aiemmin vaikea saada selkoa¹. Potilailla oli vain epämääräisen outo olo kehoissaan ja itsessään, ja he tunsivat itsensä erilaiseksi suhteessa toisiin tietämättä miksi tai osaamatta selittää sitä. Fenomenologiset haastattelut auttavat ilmaisemaan ja ymmärtämään näitä kokemuksia paremmin. Tällä hetkellä kehitämme uutta fenomenologista haastattelumenetelmää masentuneille potilaille. Potilaiden palautteen avulla saamme selville, miten kysymykset toimivat ja kuinka niitä tulee muokata ja hioa. Kehittelyprosessi vie paljon aikaa.

Filosofian ja psykiatrian yhteiselön hahmottaminen Heidelbergissa vaatii yliopistoklinikan historiallisen taustan ja kontekstin ymmärtämistä. Klinikalla on pitkät perinteet tälle yhteistyölle. Esimerkiksi professorinne on nimetty Karl Jaspersin mukaan. Vuoden 2013 artikkelissanne ”Existential Vulnerability: Toward a Psychopathology of Limit Situations” (”Eksistentiaalinen haavoittuvuus: kohti rajatilanteiden psykopatologiaa”) käytätte Jaspersin fenomenologiaa käsitellessenne tiettyjä mielenterveys-ongelmia². Mitä pidätte Jaspersin tärkeimpänä perintönä?

Fenomenologisen psykiatrian ja psykoterapian tutkimusyksikkö perustettiin vuonna 2000, mutta filosofialla on tosiaan pitkät perinteet psykiatriassa jo paljon ennen sitä, mihin ovat vaikuttaneet monet fenomenologiseen psykopatologioiden tutkimukseen erikoistuneet henkilöt Heidelbergissa ja Saksassa, esimerkiksi Hubert Tellenbach. Karl Jaspersin ajattelun merkitystä on vaikea tiivistää lyhyesti, koska hän on edelleen niin tärkeä ajattelija psykiatrialle ja käsityksillemme psykopatologioista. Jaspersin *Allgemeine Psychopathologie* (”Yleinen psykopatologia”, 1913) on uraauurtava teos psykopatologioiden ymmärtämisen kannalta, ja siitä on kirjoitettu lukemattomasti viime vuosikymmenten aikana³. Teoksen ilmestymisen sadas juhlavuosi 2013 johti useisiin kirjoihin, artikkeleihin ja artikkelikokoelmiin Jaspersista. Hänen ajattelussaan on useita osa-alueita, jotka ovat nykyisinkin arvokkaita, kuten käsitykset empatiasta, eksistentiaalisesta vuorovaikutuksesta sekä siitä, että psykopatologioita tulee tutkia neurotieteisiin nähden itsenäisesti. Jaspers ei kieltänyt, etteikö joillain mielenterveysongelmilla voisi olla biologista alkuperää, mutta hän painotti, että niillä on myös subjektiivinen ulottuvuus, jota voi lähestyä vain fenomenologisesti.

Jaspersin käsitys rajatilanteista on ollut erityisen hyödyllinen potilastyöni kannalta. Hän ei itseasiassa käsittele rajatilanteita *Allgemeine Psychopathologie* -teoksessa. Olen kuronut analyysin kokoon hänen muista lähteistään, mutta olen yrittänyt hyödyntää käsitettä mielenterveyshäiriöiden eksistentiaalisten ulottuvuuksien ymmärtämisessä. Toisaalta mielen-terveyshäiriöt ovat rajatilanteita jo itsessään, sillä ne kyseenalaistavat jokapäiväisen elämämme ja näkemykset itsestämme, mutta ne voivat myös olla seurausta rajatilanteesta, jossa potilaan aiemmat, arki-

päiväiset oletukset maailmasta ja totunnaisesta elämäntilasta murtuvat. Näissä molemmissa tapauksissa rajatilanteen käsite voi olla avuksi sairastumisen laukaisevien tekijöiden ymmärtämisessä.

En kuitenkaan kiellä, etteikö Jaspersin ajattelussa olisi myös ongelmallisia piirteitä. Yksi niistä on hänen epäilyksensä mielenterveysongelmien syvempää fenomenologista analyysia kohtaan. En sanoisi, että hänen työnsä olisivat pinnallisia, mutta hän pitäytyi aina kuvailun tasolla eikä koskaan seurannut fenomenologisen liikkeen kehityssuuntauksia sen paremmin transsendentaaliseen kuin ruumiinfenomenologiseenkaan suuntaan. Hän sivutti mitä suuremmissa määrin fenomenologian tärkeimmät kehityskulut 1900-luvulla ja pikemminkin varoitti menemästä liian syvälle eksistentiaalsiin tai antropologisiin kysymyksiin. Hänen mukaansa ihmistä ei voi koskaan kuvata täysin tai saavuttaa holististen tutkimussuuntausten avulla. Hän oli myös huomattavan varauksellinen psykoanalyysia kohtaan ja epäili ajatusta, että tiedostamattomilla konflikteilla, pyrkimyksillä ja vieteillä voisi olla olennainen rooli mielenterveyshäiriöiden muodostumisessa, selittämisessä ja hoidossa.

Yksi tämän numeron teemoista on ”tiedostamaton”. Artikkelissanne ”Ruumiin muisti ja tiedostamaton” tuotte esille sellaisen tiedostamattoman käsitteen, joka osin kyseenalaistaa perinteiset psykoanalyttiset käsitykset tiedostamattomasta⁴. Miten kuvailisitte nykyistä suhdettanne psykoanalyysiin?

Suhteeni psykoanalyysiin on moniselitteinen. Olen oppinut psykoanalyttiselta suuntaukselta paljon ja pitänyt sitä välttämättömänä näkökulmana työlleni. Aloitin psykoterapiakoulutukseni kognitiivis-behavioraalissa terapiasuuntauksessa, mutta kävin lisäksi perheterapeuttisen ja psykodynaamisen terapiakoulutuksen ja ajattelin, että minun pitäisi myös ottaa oppia psykoanalyysista. Uskon tietäväni aiheesta melkoisesti ja sovellan psykodynaamista ajattelua myös omassa työssäni.

Tärkein syy epäilykselleni psykoanalyysia kohtaan on filosofinen. Freudin metapsykologia vaikuttaa vakavassa määrin spekulatiiviselta ja dualistiselta. Pidän ongelmallisena ajatusta, jonka mukaan psyyke olisi jossain syvällä sisällämme ja tiedostamaton olisi eräänlainen pohjakerros, jossa kaikenlaisilla mielikuvilla, kuvitelmillä, toiveilla ja vieteillä on roolinsa ilman, että kukaan voi todella tulkita ja selittää niitä, ellei sitten ole psykoanalyttikko. Suhtaudun skeptisesti tämänkaltaiseen asiantuntijatietoon. Kaiken lisäksi meidän tulisi kysyä, mikä psyyke edes on. Onko se tarkoitus ymmärtää omana, ruumiista erillisenä alueena, jossa ajatukset, arvot, ego tai superego hallitsevat ruumiin viettejä?

Sen sijaan fenomenologisen ajattelun mukaan potilas voi kokea ja ymmärtää sen, mikä on tiedostamaton. Tiedostamattomat asiat eivät ole jossain aivoissa tai psyykessä vaan kietoutuneina olemisen tapaan: käytökseen, asenteisiin, ruumiiseen, vuorovaikutustyyliin ja tapaan, jolla elämää eletään tiettyssä ympäristössä. Tiedostamaton on ruumiillista ja toiminnallisesti muodostunutta, enaktiivista. Tietysti voi olla ajatuksia, mielikuvia ja ideoita,

joita toiset eivät voi nähdä, mutta tämä seikka ei muodosta tunne-elämäni ”sisäpuolta”, josta tulisi päästä ”ulkopuolelle” tavoittaakseen toiset. Olen jo maailmassa, olen tämä keho, tämä elollinen ja ruumiillinen olento.

Psykoanalyysin fenomenologisella kritiikillä on myös terapiaan liittyviä seurauksia. Potilaan näkökulmasta terapiaprosessin tulisi olla vuorovaikutuksen muoto, joka johtaa näkemään kokemuksen eri kerrostumia ja omassa käytöksessäni *ilmeneviä*, tiedostamattomia puolia. Jos terapia ei perustu sille, mikä on jo osa omaa kokemusmaailmaani, prosessi ei tee omaa tunne-elämäni saavutettavaksi vaan pysyy jonakin, mikä on vain opittu toiselta ja pysyy siksi vierana.

Työnne tunnetaan kehollisuuden, tilanteisuuden sekä interaffektiivisuuden eli tunteiden vuorovaikutuksellisen muodostumisen painotuksista⁵. Mitä tarkeitte ruumiillisella interaffektiivisuudella?

Interaffektiivisuuden ajatus vie samaan suuntaan kuin mistä jo keskustelimme, eli tunne-elämämme ei ole jotain sisäpuolista vaan kehollista ja itsemme ja maailman välillä tapahtuvaa. Tunteissa ei ole kyse pään sisällä tai aivoissa muodostettavista, aistiärsyksiin perustuvista arvostelmista. Fenomenologisessa mielessä tunteet ovat elettyjä ja tilallisia tapoja tai tyylejä suhteutua tilanteisiin ja toisiin ihmisiin. ”Eletty ja tilallinen” tarkoittaa tässä kontekstissa sitä, että suhde, joka tiettyyn tilanteeseen muodostuu, kytkee kehon tilanteeseen tavalla, jota voi kuvata vain tilallisesti. Henkilö voi esimerkiksi tuntea vetoa tai vastenmielisyyttä jotain kohtaan, haluta vetäytyä tai mennä jotain kohti, nousta ylös, hypätä tai mennä piiloon – nämä kehossa tunnetut liiketaipumukset kuuluvat erottamattomasti tunteisiin.

Samalla tavoin kehollinen resonanssi on erottamaton tunteista. Tarkoitin sillä liikkeen lisäksi kaikenlaisia kehollisia tuntemuksia: lämmön, kihelmöinnin, värinän, kuristuksen tai laajenemisen tunteita, jännittyneisyyttä, rentoutuneisuutta ja niin edelleen. Keho on alituisesti resonoiva keskus tunteille, mikä tarkoittaa myös sitä, että olemme jatkuvasti vuorovaikutuksessa tilanteiden affektiivisten ominaisuuksien kanssa. Suhteet ja vuorovaikutus ruumiin, tilanteen tai toisten henkilöiden välillä luovat yhdessä tunteen. Tilanne asettaa henkilön resonanssiin, mutta vain koska resonoimme sen kanssa. Toisin sanoen tunne on jotain, mitä tunnetaan suhteessa maailmaan ja toisiin, ja se silloittaa etäisyyden itsen ja toisten välillä. Kehollinen interaffektiivisuus siis tarkoittaa, että kaksi resonoivaa ja tuntevaa kehoa ovat vuorovaikutuksessa ja suhteessa toisiinsa. Esimerkkinä voi käyttää kahta instrumentin virittämiseen käytettävää äänirautaa: jos kopauttaa toista, hetken päästä myös toinen alkaa resonoida luoden yhteisen liikkeen äänirautojen välille. Näin myös kehomme tekevät suhteessa toisiin ihmisiin, objekteihin ja tilanteisiin.

Olette psykiatri ja psykoterapeutti. Millä tavoin filosofiset näkemyksenne ovat läsnä työssänne potilaiden kanssa?

Ei ole helppoa vastata kysymykseen, miten filosofinen tausta näkyy kliinisessä työssä, mutta se vaikuttaa

tapoihin, joilla kommunikoin potilaiden kanssa, esittämiini kysymyksiin ja kiinnostuksenkohteisiin. Fenomenologinen analyysi ei muodosta tavanomaista kehystä, jossa potilailta kysyttäisiin tietyt kysymykset tai kuvattaisiin tarkasti tiettyjä kokemuksen ulottuvuuksia. Siihen ei yksinkertaisesti ole tarpeeksi aikaa, ja siksi perusteellinen fenomenologinen tutkimus tapahtuu tiettyissä tutkimusympäristöissä. Käytämme EASEN kaltaisia fenomenologisia haastatteluja, jolloin myös saamme lisää aikaa potilaiden kanssa kysyäksemme tarkemmin perustavista, ei täysin tiedostetuista, usein esirefleksiivisistä kokemuksista. Tutkimuksessa tätä lähestymistapaa voi kehittää syvemmin ja laajemmin.

Yleensä psykiatrit kysyvät tiettyjä listoiksi manualisoituja oireita, jotka käydään potilaan kanssa läpi, kuten kuuletko ääniä, koetko, että joku on takanasi, kykenetkö käymään töissä, onko sinulla syyllisyydentunteita ja niin edelleen. Oireet ovat tietysti ominaisia mielenterveysongelmille, mutta ne eivät kuvaa kokonaisvaltaista kokemisen tapaa, esimerkiksi sitä, minkälaista on olla masentunut tai tuntemattomien voimien tai kasvottomien vihollisten vainoama tai miten keho tuntuu muuttuvan joissakin skitsofreenisissä kokemuksissa. Näiden vaikeasti kuvailtavien kokemusten tavoittaminen ja selventäminen vaatii hyvin hienovaraista sanallista kuvailua ja psykiatrin kykyä kysyä lisäkysymyksiä.

Ajattelen, että taustani fenomenologiassa on konkreettisimmin läsnä psykoterapeuttisessa työssäni. Totesin edellä, että fenomenologinen näkökulma ei yritä ensisijaisesti etsiä, mitä on syvällä potilaan sisimmässä, tai ikään kuin kokemuksen takana, vaan käsitellä tarkasti esitietoista kehollista kokemusta sekä tapoja olla vuorovaikutuksessa ja kokea maailma. En tietenkään käytä fenomenologista jargonia puhuessani potilaiden kanssa. Sanoisin pikemminkin, että fenomenologia taustoittaa tyyliä, jolla olen vuorovaikutuksessa potilaiden kanssa kokemusten tavoittamiseksi. Tämä ”tyyli” tarkoittaa läsnäoloa prosessissa, joka etenee tässä ja nyt, niin lähellä tätä hetkeä, kuin jaetussa tilanteessa on mahdollista. Tähän fenomenologisesta asenteesta voi olla eniten apua.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Joseph Parnas ym., Examination of Anomalous Self-experience. *Psychopathology*. Vol. 38, No. 5, 2005, 236–258; Louis A. Sass ym., EAWÉ. Examination of Anomalous World Experience. *Psychopathology*. Vol. 50, No. 1, 2017, 10–54.
- 2 Thomas Fuchs, Existential Vulnerability. Toward a Psychopathology of Limit Situations. *Psychopathology*, Vol. 46, No. 5, 2013, 301–308.
- 3 Karl Jaspers, *General Psychopathology – Volumes 1 & 2* (Allgemeine Psychopathologie, 1913). Käänt. J. Hoenig & M. W. Hamilton. Johns Hopkins University Press, Baltimore & London 1997.
- 4 Ks. Fuchsin artikkeli ”Ruumiin muisti ja tiedostamaton” tässä numerossa.
- 5 Thomas Fuchs, Intercorporeality and Interaffectivity. *Phenomenology and Mind*. No. 11, 2016, 194–209; Thomas Fuchs & Sabine Koch, Embodied Affectivity. On Moving and Being Moved. *Frontiers in Psychology*. Vol. 5, 2014.

SANNA TIRKKONEN

”En vain kyennyt liikkumaan”

Lamaantumiskokemuksen fenomenologia seksuaalisessa väkivallassa

Kansalaisaloite raiskauslainsäädännön muuttamisesta suostumusperustaiseksi on edennyt eduskuntaan, ja lainmuutoksen valmisteleminen on kirjattu myös nykyiseen hallitusohjelmaan. Nykylainsäädännön ongelmana on, että raiskaus määritellään muun väkivallan ja sen uhan tai raiskauksen kohteeksi joutuneen tiedottomuuden perusteella. Useissa tutkimuksissa on kuitenkin todettu, että lamaantuminen teon aikana on erittäin yleistä eikä reaktioon välttämättä kuulu tietoisuuden menettämistä. Lamaantumiseen liittyviä fyysisiä tekijöitä ja tuntemuksia on käsitelty haastattelututkimuksissa, mutta jos tahdosta riippumatonta liikkumattomuutta halutaan ymmärtää paremmin kehollisena, moninaisiin tunteisiin ja eksistentiaalisiin kysymyksiin kietoutuvana kokemuksena, reaktiota on tutkittava myös ruumiinfenomenologian näkökulmasta.

Kansalaisaloite raiskauksen määrittelemisestä suostumusperustaiseksi keräsi mää-
räaikaan mennessä 55 723 kannattajaa, ja kesäkuussa 2019 aloite luovutettiin eduskunnalle käsiteltäväksi. Raiskauslainsäädännön uudistus on myös kirjattu nykyiseen hallitusohjelmaan. Kansalaisaloitteen tavoitteena on määritellä seksuaalinen teko raiskaukseksi sen perusteella, ettei tekoon ole saatu suostumusta, jolloin olennaisimpana teon todentamisessa ei pidetä väkivallan määrän tai sen uhan osoittamista. Kun raiskaus ymmärretään aktiivisena tekona, ei olekaan johdonmukaista määritellä raiskausta sen perusteella, kuinka ponnekkaasti sen kohteeksi joutunut on yrittänyt estää teon toteutumista ja taistellut vastaan. Lakialoitteen tarkoituksena on siis siirtää todistustaakka väkivallan uhasta pois heiltä, jotka ovat joutuneet teon kohteeksi. Sen sijaan epäillyn tulisi kyetä selittämään, millä perusteella hän tiesi suostumuksesta. Nykyisessä lainsäädännössä teko voidaan myös määritellä raiskaukseksi, mikäli henkilö on tiedottomassa tilassa. Tällöin ongelmaksi muodostuvatkin tapaukset, joissa raiskauksen kohteeksi joutunut säilyttää tietoisuutensa mutta ei silti kykene liikkumaan tai kieltämään tekijää toteuttamasta aikeitaan.

Nykytutkimus tunnistaa hyvin traumaattiseen tapahtumaan liittyvän lamaantumisreaktion (*freeze response, tonic immobility*). Se määritellään usein tahdosta riippumattomana ja väliaikaisena liikkumattomuutena uhkaavassa tilanteessa. Reaktio on todettu hyvin yleiseksi: parin vuoden takaisessa ruotsalaistutkimuksessa 70 prosenttia 298:sta raiskauksen kokeneesta kertoi huomattavasta liikkumiskyvyn menettämisestä teon aikana, ja 48 prosenttia raportoi liikkumattomuuden olleen äärimmäistä¹. Samassa tutkimuksessa vahvistettiin jo aiemmin

tehty huomio, jonka mukaan teon aikana koettu jähmettyminen oli kytköksissä posttraumaattisen stressihäiriön ja syvän masennuksen kehittymiseen².

Vaikka lamaantuminen on kokijansa tahdosta riippumaton ja luonnollinen reaktio, siihen usein liittyy huomattavia itsesyytöksen ja syyllisyyden tunteita³. Tutkimukset ovatkin tuoneet esille, että vaikka lamaantumisreaktio on kehittynyt suojaamaan pahimmalta mahdolliselta vahingolta tapahtuman aikana, se voi kuitenkin lisätä traumatisoitumista ja hidastaa toipumista⁴. Näistä syistä lamaantumisreaktiota ja sen traumatisoivaa vaikutusta tulee ymmärtää paremmin. Niinpä tutkimuksissa on tilastoitu reaktion yleisyyttä, pyritty selittämään sen syitä luonnontieteellisin menetelmin, tarkasteltu reaktion yhteyttä pitkäaikaisempien traumaattisten stressihäiriöiden kehittymiseen ja kartoitettu raiskauksen uhreiksi joutuneiden kokemuksia haastatteluiden avulla.

Empiiristen tieteiden piirissä haastattelututkimuksia kutsutaan usein ”fenomenologiaksi”, mutta kehollisen kokemuksen filosofinen tutkimus, ruumiinfenomenologia, auttaa ymmärtämään niitä minuutemme ja arki-kokemuksemme rakenteita, joita lamaantumisreaktio horjuttaa⁵. Ruumiinfenomenologiassa liikkumiskykyä ei käsitellä ainoastaan fyysisen kehon ominaisuutena vaan kaiken kokemisen ja havaitsemisen perusrakenteena. Fenomenologiassa liikkumista on käsitelty mittavasti vuosikymmenten ajan, mutta nykyistä lainsäädäntöä ja yhteiskunnallista keskustelua ajatellen on ajankohtaista nostaa teema esiin ja yhdistää se kokemuksiin seksuaalisesta väkivallasta⁶.

Artikkelissa osoitan, että lamaantumisreaktio on hetkittäistä fyysistä liikkumattomuutta kokonaisvaltaisempi kokemus. Liikkumiskyvyn menettämisen lisäksi käsittelen lamaantumisreaktion yhdistyviä tunteita sekä

”Lamaantuminen on ymmärrettävä fyysistä liikkumattomuutta kokonaisvaltaisempänä kokemuksena.”

interpersoonallisen trauman herättämiä eksistentiaalisia kysymyksiä, jotka voivat liittyä esimerkiksi luottamuksen menettämiseen, vaikeuksiin jäsentää tapahtumaa mielekkäästi tai elämän merkityksellisyyden kadottamiseen. Raiskauksesta toipumisen ja terapeutin prosessin kannalta on myös olennaista ymmärtää lamaantumista luonnollisena reaktiona toisen ihmisen aiheuttamaan uhkaan ja samalla vahvistaa kokemuksia kapasiteetiltaan tarkoituksenmukaisista kehoista⁷.

Lamaantumisreaktio kehollisena puolustusmekanismina ja affektiivisena kokemuksena

Raiskauksen kohteeksi joutuneiden kokemuksia raportoineet Leslie Lebowitz ja Jodi Wigren kuvaavat raikausta seuraavalla tavalla:

”Raiskaus on keholle tapahtuva, perustavan intiimi trauma. Se anastaa uhrin auktoriteetin hänen omaan fyysiseen kokemukseensa ja kieltää hänen mahdollisuutensa pitää keho turvassa, vapaana tunkeutumiselta ja vahingoittamiselta.”⁸

Lebowitzin ja Wigrenin tavoitteena ei varsinaisesti ole raiskauksen määrittäminen vaan raiskauksen kohteeksi joutuneiden kokemusten ja tunteiden esille tuominen, jotta teon traumatisoivia piirteitä voisi ymmärtää paremmin. Tietysti voi huomauttaa, ettei raiskaus ole henkilökohtainen trauma tai väkivaltainen rikkomus ainoastaan siksi, että se tapahtuu keholle, vaan juuri siksi, että olemme kehojamme: teko rikkoo hyvin konkreettisella tavalla henkilön fyysiset rajat.

Lamaantumisen traumaattisen tapahtuman aikana ymmärretään yleisesti perustavan fyysisenä reaktiona ja puolustusmekanismina tilanteessa, jossa henkilö ei koe olevansa turvassa⁹. Lamaantumisreaktiota ei tule ymmärtää esimerkiksi tietoisena pyrkimyksenä välttää väkivallan pahimmat seuraukset, eikä reaktiota ole riittävää käsitellä ainoastaan kehon kykyjä koskevien *uskomusten* hetkellisenä menettämisenä. Lebowitzin ja Wigrenin

mukaan tapahtumahetkellä osa kognitiivisista prosesseista kytkeytyy pois päältä mahdollisimman nopean fyysisen reaktion aikaansaamiseksi¹⁰. Refleksinomainen liikkumattomuus on siis välittömän tietoisuuden ja oman kontrollin ulottumattomissa oleva kehollinen valmius. Tapahtumat kuitenkin säilyvät muistoissa omintakeisella ja ongelmallisella tavalla: aistimukset saattavat olla epätavallisen tarkkoja ja eläviä, mutta ne eivät järjesty mielekkääksi kokonaisuudeksi, jonka avulla kykenisi muodostamaan vastaukset kysymyksiin ”mitä, missä, milloin ja miksi”¹¹.

Lamaantuminen on siis ymmärrettävä fyysistä liikkumattomuutta kokonaisvaltaisempänä kokemuksena. Reaktioon on osoitettu liittyvän syvä nöyryytetyksi tulemisen tunne sekä kokemus epäinhimillistämistä¹². Raiskauksesta selviytyvät ovat tutkimuksissa raportoineet myös pelon, häpeän, surun, menetyksen, syyllisyyden, avuttomuuden, arvottomuuden, itseinhon, likaisuuden, vihan ja raivon, eristyneisyyden ja petetyksi tulemisen tunteista¹³. Lebowitz ja Wigren erittelevät traumaattisen vaikutuksen eri tasoja. Pelon ja häpeän kaltaiset tunteet säilyvät hermostossa ja takertuvat kehoon ruumiin muistoina, kun taas kokemus elämän merkityksen kadottamisesta ja yritykset löytää syytä tapahtumalle liittyvät siihen, miten raiskauksen kohteeksi joutunut pyrkii jäsentämään maailmaa ja omaa paikkaansa siinä mielekkäästi. Luottamuksen menettämisen, eristäytymisen ja petetyksi tulemisen kokemukset kertovat puolestaan uudenlaisesta suhteesta yhteisöön ja toisiin ihmisiin, ja esimerkiksi avuttomuus ja itseinho viestivät itsesuhteen muutoksesta.¹⁴

Lamaantumisreaktion eri muodot

Traumatutkimuksen piirissä on kartoitettu lamaantumiskokemuksessa ilmeneviä piirteitä ja eroteltu jäähmettymisen eri osatekijöitä¹⁵. Eri tutkimuksissa näitä lamaantumiskokemukseen liitettyjä tekijöitä on listattu samansuuntaisesti: niihin voivat kuulua esimerkiksi kykenemättömyys liikkua, kehon täriseminen, kykenemättömyys huutaa apua tai käyttää ääntä, kykenemättömyys tuntea

kipua, kylmyyden tuntemus, pelon ja kauhun tunteet, kuolemanpelko, kokemus siirtymisestä itsensä ulkopuolelle sekä kytkeytymättömyys ympäristöön ja ulkopuolisiin tapahtumiin¹⁶. Toisinaan korostetaan reaktion äärimmäisyyttä. Tällöin kokijan ajatellaan lamaan tavan, kun tilanne on hänen kannaltaan niin uhkaava, ettei minkäänlaisia – todellisia tai koettuja – pakomahdollisuuksia ole. Toiset tutkimukset puolestaan tuovat esille, että seksuaalinen häirintä ja muu seksuaalinen kaltoinkohtelu aiheuttavat lamaan tavan, jolloin teon nöyryyttävyys korostuu kaikkein vakavimman fyysisen uhan sijaan¹⁷.

Lamaan tavan reaktio ei ole kuitenkaan aina samanlainen, vaan tutkijat ovat tunnustaneet eri tyyppisiä reaktioita¹⁸. *Lamaan tavan hälytystilan (freeze-alert)* piirteisiin kuuluvat lihasten jännittyminen, kiinnittyminen katseen, kuristuksen tunne kurkussa, hengityksen pidättäminen ja sydämensykkeen nousu ilman vaihteluita¹⁹. Hälytystilaa kuvataan toisinaan ruumiillisena jäähmettymisenä, mutta hälytystilassa ihminen voi kyetä liikkumaan, joskus nopeastikin. Tilan ominaispiirteinä pidetään valppautta ja tarkkaavaisuutta, herkkyyttä vaaran merkeille, pelkoa ja tyrmistyneisyyttä. Kykenemättömyys liikkua on sen sijaan ominaista *lamaan tavan pelkotiilalle (freeze-fright)*, johon liittyy myös katseen kiinnittyminen, vatsan jännittyminen, voimakas sydämensykkeen nousu ja nopea, pinnallinen hengitys. Liikkumattomuudesta huolimatta henkilö pysyy tietoisena ja ylivireänä, ja on myös mahdollista, että hän kokee tarkastelevansa tilannetta itsensä ulkopuolelta, ikään kuin siirtyneenä pois paikalta. Kolmas lamaan tavan tilan muoto on *lujan tavan (collapse, flaccid immobility)*, jossa silmät ovat lasittuneet tai kääntyneet ympäri, sydämensyke laskenut ja hengitys hidastunut huomattavasti. Tilanteessa voi ilmetä hetimitäistä tajunnan ja orientaation menettämistä sekä turtuneisuutta, mutta myös luovuttamisen, häpeän ja toivotomuuden tunteita.²⁰

Jaottelu auttaa ymmärtämään, että lamaan tavan reaktiolla on erilaisia muotoja, joihin kuuluu fyysisten tuntemusten ja tunteiden lisäksi tiettyjä kokemuksellisia tiloja. Kokija ei voi kuitenkaan itse tarkalleen tietää, mitkä hänen sydämensykkeensä tai verenpaineensa yllättävässä tilanteessa ovat – listaus on tehty objektiivisiin mittareihin perustuen, kolmannen persoonan perspektiivistä. Kokemuksen kokonaisuutta ja sen rakenteita onkin tärkeä tutkia myös ensimmäisen persoonan perspektiivistä filosofisen fenomenologian avulla.²¹ Lamaan tavan tilaa ei voi erottaa pelon, kauhun ja epätodellisuuden tunteista eikä elämän mielekkyyden kysymyksistä sekä toisia ihmisiä koskevien oletusten järkkymisestä. Käsittelemme ilmiötä 1) liikkumiskyvyn ja 2) tunteiden näkökulmasta ja 3) kysymään, miten toisen henkilön aiheuttama trauma muokkaa suhdetta ihmisiin ja koettuun ympäristöön.

Liikkumiskyvyn keskeisyys ruumiinfenomenologiassa

Kyvylle liikkua on hyvin keskeinen asema ruumiinfenomenologiassa: sekä Husserl että Merleau-Ponty painot-

tavat, että subjektiviteettimme rakentuu konkreettisille ja oletetuille mahdollisuuksille liikkua. Fenomenologit ajattelevat tunnetusti, että ruumis on kaiken kokemuksen ja merkityksenannon keskus. Keho ei siis ole ainoastaan kokemuksen kohde vaan myös se, joka konstituoii kokemuksen – se, jolla koetaan. Fenomenologit kyseenalaistavat ajatuksen, että tietoisuutemme olisi ruumiin sisällä, jolloin mieli ja ruumis erotetaan toisistaan. Sen sijaan he painottavat kehon liikkeen keskeisyyttä tietoisuuden muodostumisessa. Kuuluisat esimerkit siitä, kuinka emme näe objekteja yhtä aikaa kaikista mahdollisista perspektiiveistä vaan ainoastaan omastamme. Esimerkit eivät pyri todistamaan vain, että tietoisuutemme olettaa objekteille myös ne puolet, joita emme itse havaitse, vaan että oletamme myös voivamme *liikkua* tilassa tavalla, joka mahdollistaa niiden havaitsemisen ja avaa jatkuvasti uusia näkökulmia ja näkymiä.²²

Havainnon fenomenologiassa Merleau-Ponty määrittelee kehon kapasiteettina ja mahdollisuutena liikkeeseen²³. Hän havainnollistaa käsitystään kuvauksella potilaasta, jolta tämä spontaani liikkumiskyky puuttuu. Sodassa päähän haavoittunut Johann Schneider ei kykene liikuttamaan kättään silmät suljettuina, vaan hän tarvitsee näköhavainnon apua liikkumiseen. Hän myös tarvitsee liikettä ennakoivia harjoitteita jäsentensä liikkuttamisen tueksi – niiden avulla hän ikään kuin työstää sellaista oletettua taustaa, jonka varassa liikkeet voisivat tapahtua. Merleau-Pontyn mukaan Schneider on menettänyt liikkeidensä ”musiikillisen virran”, eli kykynsä improvisoida kehonsa liikkeitä omien toiveidensa ja vaihtuvien tilanteiden mukaisesti.²⁴ Esimerkin tarkoituksena on osoittaa, kuinka liikkuminen aina olettaa käytössämme olevan liikerepertuaarin, jota ilman liikkeet ovat mekaanisia, imitoivia ja työläisiä. Kehon liikkeen *potentiaalisuus* pitää myös sisällään ajatuksen, että liikkuminen on jatkuvasti avoin seuraaville liikkeille: yksi liike rajaa seuraavien mahdollisten liikkeiden vaihtoehtoja, mutta silti erilaisten mahdollisten liikkeiden variaatioita on lukematon määrä.

Merleau-Ponty toteaa, että subjekteilla on tavallisesti välitön tuntuma kehoonsa. Konkreettisten tehtävien suorittamisen ohella kehojen liike ja kehon toimintamahdollisuudet liittyvät erityisesti myös avoimuuteen kokeiluille ja kuvitteellisille tiloille ja tilanteille.²⁵ Fenomenologinen tutkimus siis osoittaa, kuinka moninainen varanto harjaantuneita kykyjä kehoillamme on, kuinka ihmeellisiä kehomme oikeastaan ovatkaan, mutta myös sen, kuinka perustavalla tavalla totunnaisia ja hienosäätöisiä kehojemme kyvyt ovat. Vaikka emme liikkuisi yhtään mihinkään, oletamme jatkuvasti voivamme kääntää päätä, räpäyttää silmiä, nyökätä, koukistaa sormia, ottaa askeleen – että kehomme on lähtökohtaisesti kykenevä liikkeeseen²⁶.

Ruumiinfenomenologit myös painottavat ajattelussaan kehon toimimista synteessä, eli ajatusta siitä, etteivät kehon eri osat vaadi erillistä koordinaatiota. Aistien ja liikkeiden synteesi kehossa on välitöntä.²⁷ Husserl tarkoittaa kinesteettisyydellä subjektiivista mah-

dollisuutta liikkeeseen – oletusta, että ”minä pystyn” – sekä liikesysteemien järjestymistä²⁸. Silmien, pään, keskivartalon ja jalkojen liikkeet muodostavat systeeminä, joilla jokaisella on oma liikepotentiaalinsa. Ideana kuitenkin on, että ne toimivat yhdessä: jos kuulen sivultani äänen, käänän pääni lisäksi kenties myös koko vartaloani samaan suuntaan, jolloin voin myös silmiäni liikkeillä yrittää tavoittaa äänen alkuperää. Yksi kinesteettinen systeemi voi myös korvata toisen: voin esimerkiksi avata oven lantiolla ja jalalla käsien sijaan ja opetella jatkuvasti uusia liikkeitä, joissa eri kehon osat synkronisoidut uusin tavoin.²⁹ Iris Marion Young lainaa Merleau-Pontya todetessaan, että keho on sama asia kuin tämä yhtenäistämisen prosessi: ”yhtenäistäminen ja tulkitseminen tapahtuvat minussa itsessäni: ne ovat minun kehoni”. Samalla kun keho muodostaa itsestään kokonaisuuden, se myös yhdistää itsensä tilaan: keho suhteutuu olemisessaan aina toisiin ja maailmassa ilmeneviin asioihin, ja siten kehon liike myös järjestää ympäröivää tilaa, johon sen oma oleminen jatkuu.³⁰

Vammautuminen, sairastuminen tai omalle kokemuksellemme poikkeuksellinen tapahtuma rikkoo yhden olemisemme perustavimmista totunnaisuuksista. Lamaantumisen kokemuksessa totunnainen kehollinen kapasiteetti ei yhtäkkiä olekaan käytössä emmekä ole välittömän tietoisia kehomme toimintavalmiudesta. Koska liikkumisen mahdollisuus on perustava oletus kaikessa kokemisessamme, tämän mahdollisuuden yllättävä kyseenalaistuminen ja siirtyminen pois kontrollistamme järkyttää myös sitä, minkälaisina subjekteina olemme tottuneet pitämään itseämme ja miten suhteudumme maailmaan. Ruumiinfenomenologia tarjoaa siis yhdenlaisen vastauksen siihen, miksi lamaantumiskokemus voi itsessään olla traumaattinen.

Alistetun kekokokemuksen fenomenologia

Iris Marion Young hahmottelee klassikkoosessaan ”Throwing Like a Girl” ruumiinfenomenologiaan pohjautuvan erottelun alistetun subjektin kekokokemuksesta. Young tekee myös erittäin ongelmallisia väitteitä ja voimakkaita yleistyksiä naisellisesta tavasta kokea kehollisuus tiettyssä yhteiskunnallisessa kontekstissa, ja tästä tekstistä on aiheellisesti myös kritisoitu.³¹ Youngin fenomenologisissa analyysissä on kuitenkin jaotteluita, jotka ovat edelleenkin käyttökelpoisia – ainakin voimakkaasti uudelleentulkittuina. Niiden avulla voi havainnollistaa, mitä keholliselle kokemukselle tapahtuu, kun arkikokemuksen oletama, aktiivisuuteen kykenevä subjektiiviteetti kyseenalaistuu. Alistetun liikkumiskokemuksen muotoihin tai modaaliteetteihin Young liittyy kehon intentionaalisuuden estymisen (*inhibited intentionality*), kehollisen kapasiteetin ja sen uutta luovan potentiaalisen kyseenalaistumisen (*ambiguous transcendentality*) sekä liikkeen jatkuvuuden katkeamisen ja kytkeytymättömyyden ympäristöön (*discontinuous unity*). On tietysti hyvä ottaa huomioon, ettei jaottelua ole tehty seksuaalisen väkivallan erittelyyn, ja teksti käsittelee ennem-

minkin arkikokemusta kuin yllättävää traumaattista tapahtumaa. Silti se tavoittaa joitakin olennaisia rakenteellisia piirteitä alistetuksi tulleiden kehojen kokemuksista.

Young kritisoi Merleau-Pontyn fenomenologian käsitystä subjektista alituisesti omiin toimintakykyihinsä uskovana ja aktiivisesti maailmaa kohti suuntautuvana³². Hänen mukaansa tämänkaltainen fenomenologinen kuvaus ei huomioi kokemusta passiivisesta eletystä kehosta – kehosta, joka ei itse aktiivisesti ole se, joka tarttuu toiseen ja koskettaa³³. Young käsittelee tapauksia, joissa subjekti nimenomaan ei kykene käyttämään kehonsa potentiaalia alistetun asemansa takia. Alistettu ei suuntaa kehollisessa olemassaolossaan kohti toisia ja maailmaa itsetietoisella varmuudella olettaen ”minä pystyn”³⁴. *Intentionaalisuuden estymisellä* Young tarkoittaaakin vetäytymistä kehollisesta sitoutumisesta tilanteen luomaan virtaan, kokemusta siitä, että ”en pysty”³⁵. Hänen esimerkeissään subjektit ovat pitkällä aikavälillä itsekään alkanee uskoa kykenemättömyyteensä. Myös Lebowitzin ja Wigrenin raiskauskokemuksia käsittelevä tutkimus tuo esille useita tapauksia, joissa raiskaus on muuttanut subjektien kokemusta itsestään, paljastanut elämän haavoittuvuuden ja muuttanut tapahtumaa edeltäviä käsityksiä omasta kykenevyydestä, ympäristön turvallisuudesta ja toisista ihmisistä³⁶.

Toiseksi Youngin mukaan alistetulle subjektille ei ole lainkaan selvää, että hän voisi liikkeellään ylittää nykyiset mahdollisuutensa ja suhteutua maailmaan uusin ja luovin tavoin. Fenomenologit hahmottavat kehon synteessä ja omien liikkeiden ja tekojen virtana, jossa keho suuntaa ja ulottuu tilaan samalla jäsentäen sitä, mutta alistetun kehollisuuden kokemuksessa nämä oletukset kyseenalaistuvat. Youngin mukaan alistettu keho on siinä mielessä objektiivoinut, että keho koetaan objektina muiden objektien joukossa, toisten katseiden, arviointien ja tekojen kohteena. Alistetun kehon ei ole mahdollista kokea, että tilaa voisi aktiivisesti muokata tai että sen mahdollisuuksia voisi varauksetta tutkia.

Youngin jaottelussa kolmas alistetun kehollisuuden muoto liittyy epäyhtenäisyyden tai kytkeytymättömyyden kokemukseen, joka voi koskea itseä, tapahtumaa ja ympäristöä. Kuten edellä totesin, lamaantumispelkotilalle on tyypillistä, että henkilö kokee siirtyvänsä itsensä ulkopuolelle ja ikään kuin etäännyttävänsä tekoa kolmannen persoonan perspektiivistä. Lebowitz ja Wigren tuovat esille kuvauksia, joissa raiskaustilanne on tuntunut niin epätodelliselta, että se vaikuttaa tapahtuneen jollekulle toiselle³⁷. Järkytykseen voikin olennaisesti kuulua sen todeksi käsittäminen, että väkivaltainen teko on kohdistunut itseän. Traumaattiset tapahtumat kuitenkin jäävät arkikokemukseen vieraalta tuntuvana läsnäolona, joka ei integroidu muihin tapahtumiin.

Thomas Fuchs painottaa kokemuksen kehollisuutta määriteltessään traumaattisen tapahtuman hiljaisen totunnaisuuden rikkoutumisena, jossa teko ei sijoitu kehollisen kapasiteetin olettaamaan jatkumoon³⁸. Tästä huolimatta trauman aiheuttanut teko pysyy kehomuistissa (tai ruumiin muistissa) reagoitiherkkytenä eri tilan-

”Alistetulle subjektille ei ole lainkaan selvää, että hän voisi liikkeellään ylittää nykyiset mahdollisuutensa ja suhteutua maailmaan uusin ja luovin tavoin.”

teille ja esineille, jotka assosioituvat tapahtumaan. Niitä voivat olla mitkä tahansa yksityiskohdat: sää, ovikellon soiminen, haju tai tunnelma.³⁹ Traumaattisissa stressireaktioissa ne asiat ja esineet, jotka totunnaisessa turvallisuudentunteessa jäävät huomaamatta ja ikään kuin sulautuvat ympäristöön, erottuvatkin uudella tavalla. Fragmentaariset muistot myös usein seuraavat raiskauksen uhria takaumina, joita pienimmätkin ympäristössä olevat, tapahtumaan yhdistyvät tekijät voivat laukaista⁴⁰.

Tunteiden kehollisuus ja liike

Lamaantumisreaktio liittyy akuutisti pelon tunteeseen. Tunteiden filosofiassa pelko mielletään usein perusemootioksi, jolla on selkeä kohde. Pelosta voi kuitenkin myös tulla eksistentiaalinen tunne, jolla ei ole tarkkaa kohdetta mutta joka taustoittaa kaikkea maailmaansuuntautumista⁴¹. Lebowitz ja Wigren tuovat esille tapauksen, jossa entinen sotilas kertoo, kuinka 30 vuotta aiemmin tapahtunut raiskaus on hänelle läsnä jatkuvan uhan ja pelon kokemuksena. Tekijä oli toinen sotilas, ja tapahtuman jälkeistä aikaa haastateltu kuvaa näin:

”Pelkäsin omia tovereitani enemmän kuin vihollista. Pidän aina veistä sidottuna punkkaani. Se ei tapahtuisi enää koskaan. Pidän vieläkin veistä sänkyäni lähellä. Oma makuuhuoneeni ei ole turvallinen. Missään ei ole turvallista. Eikä tämä ole muuttunut vuosien kuluessa. Olen aina peloissani.”⁴²

Thomas Fuchs ja Sabine Koch argumentoivat, että kehon liike ja tunne ovat perustavasti kytköksissä toisiinsa⁴³. He ajattelevat, että tunne liikuttaa meitä, mutta liikumme myös tunteaksemme ja ilmaistaksemme tunteitamme. On varsin aiheellista kysyä, miten tämä ajatus sopii yhteen lamaantumisreaktion aikana koetun pelon kanssa.

Fuchs ja Koch määrittelevät tunteet ylipäätään vuorovaikutteisiksi prosesseiksi, joissa keho resonoi suhteessa ympäristöönsä⁴⁴. Resonointi ilmenee esimerkiksi tuntemuksina, liiketendensseinä tai asentoina, ja se lataa

kaiken kokemisen affektiivisella tavalla. Keho toimii emotionaalisen havaitsemisen välineenä (*medium*), jonka prosesseista emme ole tietoisia. Kehon tuntemukset eivät siis ole vain tunteiden sivutuotteita, vaan tunteet ovat lähtökohtaisesti kehollisia. Esimerkiksi pelon kokeminen ei ole mahdollista ilman kehon jännittyneisyyttä, sydämensykkeen ja hengitystihyden muutoksia ja pyrkimystä päästä pois paikalta. Pelottava tilanne ilmenee näiden tuntemusten läpi. Fuchs ja Koch korostavat, että tunteissa ei ole kyse ainoastaan hermoston toiminnan kiihtymisestä vaan myös koko kehon pyrkimyksestä toimia. Esimerkiksi pelko ilmenee voimakkaana haluna päästä pois, puolustautua, paeta tai piiloutua.⁴⁵ Tunteilla on myös olennainen tehtävä merkityksellisyyden jäsentämisessä: ne varoittavat tai kertovat, millä asioilla on painoa, mihin tulee reagoida ja mitä tulee muuttaa. Ilman tunteita asiat ja tapahtumat eivät ilmene koskettavina, painavina tai merkityksellisinä, sillä vain tunteiden avulla voimme ymmärtää, *millä tavoin* asioilla ja tapahtumilla on väliä⁴⁶.

Vaikka tunteet suuntaavat potentiaalista liikettä kokemuksellisesti, lamaantumisreaktiossa liike ei voi konkretisoitua paoksi pois fyysisestä tilasta. Fuchs ja Koch eivät käsittele lamaantumista, mutta he ajattelevat, että liike määrittää tunnetta kaikissa tapauksissa. Heidän jaottelussaan tunteet ovat sidoksissa liikkeeseen neljällä eri tavalla. Ensinnäkin jotkin tunteet, kuten toista kohtaan koettu hellyys tai suru, liikkuvat ikään kuin toista kohti. Toiset tunteet puolestaan suuntaavat kohti itseä (esimerkiksi ahneus), kun taas jotkin pyrkivät liikkumaan pois itsestä (itseinho ja viha). Neljänneksi he erottavat pelon ja inhon kaltaiset tunteet, joiden liikesuunta on toisista pois.⁴⁷

Raiskauksen aikainen liikkumattomuus kytkeytyy kokemuksellisesti tähän neljänteen liikepyrkimykseen – pelkoon, jossa henkilö subjektiivisessa mielessä vetäytyy pois paikalta ja pyrkii irti toisesta ainoalla käytössä olevalla tavalla.

Olen tuonut esille, että useissa eri kyselytutkimuksessa kytkeytymättömyys ympäristöön ja sen tapahtumiin on listattu yhdeksi lamaantumisreaktion piir-

teistä, mutta on myös huomioitava, että lamaan tuminen katkaisee vuorovaikutuksen itsen, tois(t)en ja käynnissä olevan tapahtuman välillä. Jos tavallisissa vuorovaikutustilanteissa suhteudumme toisiin lukuisin, osittain tiedostamattomin elein, ilmein ja peilauksin, väkivaltatilanteessa henkilöiden välinen musiikillinen virta lakkaa⁴⁸. Kieltäytymistä osallistua tilanteeseen ei siis voi arvioida vain sen mukaan, kuinka paljon taistelee vastaan aktiivisin teoin, vaan liikkumattomuus tulee ymmärtää pelkoon kuuluvana liiketendenssinä, jonka tarkoituksena on irrottautua tilanteesta.

Raiskaus toisen ihmisen aiheuttamana traumana

Seksuaalisesta väkivallasta johtuvan traumatisoitumisen ominaispiirteistä osa selittyy sillä, että teko on toisen ihmisen tai ihmisjoukon aiheuttama. Raiskaus intentionaalisenä ja interpersoonallisena tekona saattaa romuttaa tottuneisuuden luottamuksen tunteen toisia ihmisiä kohtaan. Onkin syytä käsitellä lähemmin sitä, millä tavoin suhde ihmisiin ja ympäröivään todellisuuteen voi muuttua traumaattisen tapahtuman jälkeen.

Matthew Ratcliffe toteaa, että jos aiemmin ei ole ollut syytä kokea ympäristöä ja toisia ihmisiä uhkaavana, on vaikea huomata perustavaa luottamusta kaiken kokemuksen taustalla⁴⁹. Sen sijaan esimerkiksi edellä mainitun sotilaan tapauksessa väkivallanteon jälkeinen pelko on kaiken kokemuksen taustalla oleva horisontti, jonka valossa ympäristö ja toiset ihmiset ilmenevät. Interpersoonallisen trauman kokeneet ovatkin kuvanneet ”elävänä toisessa maailmassa” luottamuksen menettämisen jälkeen, maailmassa, jossa ihmisistä on tullut epäilyttäviä⁵⁰. Ratcliffe ymmärtää luottamuksen menettämisen koskevan kaikkein perustavimpia uskomuksia siitä, minkälaisia ihmiset ovat – että ihmiset eivät vahingoita toisia, haluavat heille hyvää ja auttavat tarvittaessa⁵¹. Hän kuvaa luottamuksen menettämistä muutoksena tavassa, jolla ennakoimme tapahtumia ympärillämme. Ennakointityyli (*style of anticipation*) taustoittaa kaikkea maailmaansuuntautumista. Se kattaa oletukset siitä, miten turvallinen maailma on, ja lisäksi myös käsitykset siitä, mihin pystyn ja kuinka arvokas toisille olen, onko elämä merkityksellinen ja voinko luottaa siihen, että voin elää hyvän elämän.⁵²

Koska Ratcliffe määrittelee luottamuksen menettämisen ennakoitavaksi, hän liittää luottamuksen katoamisen olennaisesti myös siihen, minkälaisen tulevaisuuden subjekti olettaa itselleen mahdolliseksi. Interpersoonallisen trauman jälkeen tulevaisuus ei hahmotu kuten ennen: pikemminkin sitä kuvaa katkos (*a sense of foreshortened future*), koska menneet tapahtumat eivät jäseny ymmärrettäväksi kokonaisuudeksi vaan vaativat jatkuvaa uudelleentulkintaa⁵³. Traumatisoitumista kuvataankin usein jumittumisena menneisyyteen tavalla, jossa trauman aiheuttanut tapahtuma toistuu nykyhetkessä. Robert Stolorow toteaa jatkuvuuden romahtavan: ”[M]en-

nyt tulee nykyhetkeksi, tulevaisuus menettää kaiken merkityksensä muuna kuin ikuisena toistona.”⁵⁴ Hän kuvaa traumatisoitumista olennaisella tavalla intersubjektiviiseksi kokemukseksi, joka kasvattaa kuilun, merkittävän eriytymisen ja outouden tunteen, itsen ja muiden välille⁵⁵.

Myös Lebowitz ja Wigren tuovat esille raiskauksen kohteeksi joutuneiden kuvauksia siitä, miten he yrittävät jäsentää tapahtunutta keskellä syvää hämmennystä, jossa tutut tavat ennakoivat arkista ympäristöä ovat kadonneet⁵⁶. Kuvauksissa toistuvat epäuskon ilmaukset: ”en voi uskoa, että niin tapahtui, ja silti niin kävi” tai ”kaikki oli niin hämmentävää, ja nyt hämmentää se, miten hämmentävää kaikki oli”⁵⁷. Kehon tahdosta riippumaton ja tietoisuutemme ulottumattomissa oleva lamaan tuminenreaktio on itsessään hyvin hämmentävä ilmiö, jonka piirteisiin kuuluu kokemus, että yhteys ympäröivään maailmaan on kadonnut. Mikäli tekijä on ollut tuttu, raiskauksen kokeneella voi olla erityisiä epäuskon tunteita, koska tapahtumaa edeltäneet käsitykset tekijästä ja itse teko eivät tunnu täsmävän. Tekijän tulkinta tapahtuneesta saattaa myös poiketa radikaalisti itse teosta⁵⁸. Tapahtuneesta on entistäkin vaikeampi saada otetta, jos oma yhteisö vähättelee tekoa, kieltäytyy uskomasta tapahtumaa todeksi tai pyytää vaikeutamaan siitä tekijän tai koko yhteisön suojelemiseksi.

Lopuksi

Viimeisimmän, varsin runsaan tutkimustiedon valossa on selvää, ettei raiskausta tule määritellä ainoastaan väkivallan, väkivallan uhan tai uhrin tiedottomuuden perusteella. On hyvin yleistä, että raiskauksen kohteeksi joutunut lamaan tuminen muttei muutu täysin tiedottomaksi. Useat psykologian alaan kuuluvat tutkimukset ovat osoittaneet, että lamaan tuminenreaktio on yleisempi raiskauksen kuin muiden traumaattisten tapahtumien yhteydessä ja että reaktio on usein kytköksissä hitaampaan toipumiseen sekä traumaperäisten stressihäiriöiden kehittymiseen. Lamaan tuminenkokemuksen ymmärtämiseksi olen tutkinut reaktioon liittyviä piirteitä empiirisen tutkimuskirjallisuuden avulla sekä kysynyt, mikä lamaan tuminenreaktiossa itsessään on traumatisoivaa. Olen käsitellyt ruumiinfenomenologian avulla erityisesti kolmea teemaa, jotka nousevat esille myös psykologian alaan kuuluvassa traumatutkimuksessa: liikkumiskyvyn menettämistä, pelon tunnetta ja sen suhdetta liikkeeseen sekä interpersoonallisen trauman aiheuttamia eksistentiaalisia kysymyksiä.

Toin esille, että ruumiinfenomenologit ymmärtävät kehon kapasiteettina ja kykynä, eteenpäin virtaavana, ympäristöä ja merkityksiä konstituivana prosessina. Alistettu keho sen sijaan objektivoituu ja menettää ainakin hetkellisesti konkreettisen mahdollisuuden paeta tilanteesta ja yhdistää teko merkitykselliseen kokonaisuuteen. Tahdosta riippumaton liikkumattomuus uhkaavassa tilanteessa on siis toisaalta yksi kehollisista kyvyistä ja valmiuksista, mutta se myös kyseenalaistaa arkikokemuksen oletuksen kehon liikkeestä ja sen jatkuvuudesta.

Korostin kuitenkin, että fyysisestä liikkumattomuudesta huolimatta lamaanumisreaktio ja siihen liittyvä pelko tulee ymmärtää vetäytymisenä pois sekä vuorovaikutuksesta että koko tilanteesta. Väite on olennainen raiskauksen kokeneiden syyllisydentunteiden, syyllistämisen vähentämisen sekä uuden raiskauslainsäädännön kannalta: aktiivisia tekoja ja vastaan taistelemista ei tule määrittellä ainoana seksistä kieltäytymisen merkkeinä.

Artikkelin lopussa käsittelin raikausta interpersonallisena, toisen tai usean ihmisen aiheuttamana traumana. Sekä tapahtuman aikana että sen jälkeen on tyypillistä kokea kytkeytymättömyyttä itseensä, ympäröiviin tapahtumiin ja toisiin ihmisiin sekä vaikeuksia jäsentää tapahtumia järkeväksi kokonaisuudeksi. Inter-

persoonallisen trauman aiheuttamat eksistentiaaliset kysymykset koskevat siis maailmasuhteen muutoksia, elämänkulun katkoksia ja uudenlaista suhteutumista toisiin ihmisiin. Tästä johtuen toipumisprosessissa turvallisilla ihmissuhteilla on merkittävä rooli elämänuskon ja luottamuksen palauttamisessa. Fuchsin ja Kochin kaltaiset tunteiden ruumiillisuutta ja vuorovaikutteisuutta korostavat kliinikot ajattelevat, että terapeutin prosessin on tarkoitus tavoittaa kehollisia, joskus vaikeasti sanallistettavia kokemuksen muotoja. Siksi he puhuvat sellaisten menetelmien puolesta, jotka auttavat traumaattisen tapahtuman kokenutta saamaan kiinni kehollisesta tiedosta, reaktioherkkyydestä ja tunteista.⁵⁹

Viiiteet

- 1 Möller ym. 2017.
- 2 Ks. myös Lloyd ym. 2019; Marx 2019; Levine, 1997; Ogden & Minton, 2002.
- 3 Mezey & Taylor 1988.
- 4 Frazier 1990; Ullman 1997; Marx ym. 2008; Ataria 2015.
- 5 Aiemmassa filosofisessa tutkimuksessa on käyty keskustelua raiskauksen määritelmästä ja pyrityt siten vaikuttamaan lainsäädäntöön. Keskustelussa on käsitelty myös raiskauksen jälkeisiä selviytymiskeinoja ja itsepuolustustaitoja kehokokemusten vahvistajina. Ks. Brison 1993; Whisnant 2017.
- 6 Ks. myös Parviainen 2014; Näre & Ronkainen 2008.
- 7 Enaktivistista mielenfilosofiaa edustavan Yochai Atarian mukaan hoitoprosessin päämääränä tulee olla, että raiskauksesta ja jähmettymiskokemuksesta toipuva kokee uudelleen olevansa maailmaan suuntautuva toimija (*an enactive-exploring agent*), jolla on hallussaan toipumista edistävä tarvittava tietotaito. Tunteiden kehollisuutta ja vuorovaikutuksellista muodostumista painottava Thomas Fuchs työryhmineen (2014) puolestaan suosittelee traumatisoitumiseen kehollisia terapiamenetelmiä, mikä on linjassa hänen interaffektiivisen tunnekäsityksensä kanssa. Fuchsin tunneteoriansa tunteet ymmärretään lähtökohteisesti kehon resonoinniksi tai vastaukseksi (*response*) vuorovaikutuksellisiin ja merkityksellisiin tilanteisiin. Käsittelem aiheita tarkemmin tekstin loppupuolella.
- 8 Lebowitz & Wigren 2005, 4.
- 9 Marx ym. 2008.
- 10 Lebowitz & Wigren 2005, 5.
- 11 Sama.
- 12 Moor ym. 2013.
- 13 Lebowitz & Wigren 2005.
- 14 Sama, 3.
- 15 Ataria 2015; Lloyd ym. 2019; Möller ym. 2017; Reichenheim ym. 2014; Schalinski ym. 2015.
- 16 Reichenheim 2014; Möller 2017. Joissain kyselytutkimuksissa tehdään erottelua eri kehon osien liikuttamisen välillä (Abrams ym. 2007) tai erotetaan täydellinen, halvaantumiseen rinnastettava jähmettymi-

- nen hetkellisestä kyvyttömyydestä liikkua (Reichenheim ym. 2014).
- 17 Moor ym. 2013.
- 18 Baldwin, 2013; Bracha, 2004; Ataria 2015.
- 19 Ataria 2015, 145–146.
- 20 Sama.
- 21 Luonnontieteellinen, psykoanalyttinen ja fenomenologinen tutkimus tuovat esille erilaisia lähestymistapoja tiedostamattoman käsitteeseen. Siinä missä kognitio- ja neurotieteet tutkivat automaattisia prosesseja ja reaktioita lamaanutumisen taustalla ja psykoanalyysi tietoisuudelta pimentoon jääviä prosesseja, fenomenologia käsittelee tiedostamatonta, joka on läsnä kokemisessa esimerkiksi kehollisina tuntemuksina, takaumina ja ajallisuuden kokemuksen muutoksina. Ks. Fuchsin artikkeli ”Ruumiin muisti ja tiedostamaton” ja haastattelu tässä numerossa (Fuchs 2019; Tirkkonen 2019).
- 22 Husserl 1989; Merleau-Ponty 2005. Suomalaisista fenomenologeista liikkeestä ovat kirjoittaneet muun muassa Sara Heinämaa (2011), Joonas Taipale (2014) ja Jaana Parviainen (2006).
- 23 Merleau-Ponty 2005, 125.
- 24 Sama, 126–127.
- 25 Sama, 124–125.
- 26 Sama.
- 27 Young 1980.
- 28 Husserl 1989, Behnke, viitattu 18.7.2019.
- 29 Behnke, viitattu 18.7.2019.
- 30 Young 1980, 147.
- 31 Ks. Weiss 2017; Weiss ym. 2008. Young korostaa kulttuurista ja partikulaarista tilannetta sekä ihmistenvälisyyttä subjektiiviteetin muodostumisessa, mutta hän myös viittaa systemaattisesti feminiiniseen subjektiuteen, mikä sukupuolittaa alistamisen ongelmallisella tavalla. Esimerkiksi feminiiniseksi itsensä mieltävän ja liikkunnallisesti aktiivisen subjektin voi olla vaikea samastua Youngin kuvailemaan kehosuhteen muotoon. Seksuaalisen väkivallan yhteydessä feminiinisestä puhuminen olisi siinäkin mielessä harhaanjohdavaa, että raiskauksen kohteeksi joutuu sukupuoli-identiteetiltään monenlaisia henkilöitä. Feminiinisen subjektiuden

- 32 sijaan käytän ilmausta ”alitettu subjekti”. Young 1980; *Rethinking Feminist Phenomenology* 2018.
- 33 Young 1980.
- 34 Sama, 146.
- 35 Sama.
- 36 Lebowitz & Wigren 2005.
- 37 Sama, 4–5.
- 38 Fuchs 2013, 304.
- 39 Fuchs 2019, 20.
- 40 Lebowitz & Wigren 2005.
- 41 Eksistentiaalisista tunteista ks. Ratcliffe 2012.
- 42 Lebowitz & Wigren 2005, 7.
- 43 Fuchs & Koch 2014, 1. Kirjoittajat viittaavat mm. William Jamesin ajatteluuun.
- 44 Sama.
- 45 Sama, 3.
- 46 Sama, 4.
- 47 Sama.
- 48 Toisen ihmisen kokemisen musiikillisuudesta ks. Taipale 2016.
- 49 Ratcliffe ym. 2014, 3.
- 50 Sama.
- 51 Sama, 4. Ratcliffe nojaa erityisesti Judith Hermanin (1992) traumatutkimukseen.
- 52 Sama.
- 53 Sama, 8.
- 54 Stolorow 2008, 6.
- 55 Sama, 5.
- 56 Lebowitz & Wigren 2005, 8–9.
- 57 Sama.
- 58 Ks. Lauerma 2002, 10. Raiskauksen tekijöiden ja teosta selviytyvien kanssa työskentelevä psykologi Perri Hakkarainen toteaa lehthaaastattelussa, että tekijöitä yhdistää vaikeus ilmaista omia ja tunnistaa toisten tunteita sekä vähintään hetkellinen kyvyttömyys ottaa huomioon toisen toiveita (HS 15.6.2019). Esimerkiksi Susan Brison (1993) korostaa mahdollisten uhrien itsepuolustustaitojen kehittämistä, mutta pitkällä tähtäimellä raiskausten ennaltaehkäisyssä on syytä panostaa varhaiseen tunnetaitojen kehittämiseen.
- 59 Kiitokset Ferdinand Garoffille psykologista traumatutkimusta käsittelevän kirjallisuuden kartoittamisesta, yhteistyöstä ja lukuisista keskusteluista.

Kirjallisuus

- Abrams, Murray, Carleton, R. Nicholas & Asmundson, Gordon J. G., The Tonic Immobility Questionnaire: Factor Analysis with a Sample of Undergraduate Students. Anxiety and Illness Behaviours Laboratory, University of Regina 2007. Verkossa: aibl.ca/posters/2007/2007_adaa_abrams_et_al.pdf
- Ataria, Yochai, Trauma from an Enactive Perspective. The Collapse of the Knowing-How Structure. *Adaptive Behavior*. Vol. 23, No. 3, 2015, 143–154.
- Baldwin, D. V., Primitive Mechanisms of Trauma Response. An Evolutionary Perspective on Trauma-Related Disorders. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*. Vol. 37, No. 8, 2013, 1549–1566.
- Behnke, Elizabeth A., Edmund Husserl. Phenomenology of Embodiment. *Internet Encyclopedia of Philosophy*. Verkossa: www.iep.utm.edu/husspemb/
- Bracha, S. H., Freeze, Flight, Fight, Fright, Faint. Adaptationist Perspectives on the Acute Stress Response Spectrum. *CNS Spectrums*. Vol. 9, No. 9, 2004, 679–685.
- Brison, Susan T., Surviving Sexual Violence. A Philosophical Perspective. *Journal of Social Philosophy*. Vol. 24, No. 1, 1993, 5–22.
- Frazier, P., Victim Attributions and Post-Rape Trauma. *Journal of Personality and Social Psychology*. Vol. 59, 1990, 298–304.
- Fuchs, Thomas, Ruumiin muisti ja tiedostamaton (Body Memory and the Unconscious, 2018). Suom. Laura Oulanne & Anna Ovaska. *niin & näin* 4/2019, 15–22.
- Fuchs, Thomas, Existential Vulnerability. Toward a Psychopathology of Limit-Situation. *Psychopathology*. Vol. 46, No. 5, 2013, 1–8.
- Fuchs, Thomas & Koch Sabine C., Embodied Affectivity. On Moving and Being Moved. *Frontiers in Psychology*. Vol. 5, 2014, 1–12.
- Heinämaa, Sara, Body. Teoksessa *The Routledge Companion to Phenomenology*. Toim. Sebastian Luft & Søren Overgaard. Routledge, London 2011, 222–232.
- Herman, Judith, *Trauma and Recovery*. Basic Books, New York 1992.
- Husserl, Edmund, *Ideas Pertaining to a Pure Phenomenology and to a Phenomenological Philosophy. Second Book. Studies in the Phenomenology of Constitution* (Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Zweites Buch. Phänomenologische Untersuchungen zur Konstitution, 1952). Käänt. Richard Rojcewicz & André Schuwer. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht 1989.
- Lauerma, Hannu, Filosofian laukaisema psykoottinen mania. *niin & näin* 3/2002, 9–11.
- Lebowitz, Leslie & Wigren, Jodi, The Phenomenology of Rape. Document Prepared for the Air Force Sexual Assault Response Coordinator Training Program, 2005. Verkossa: www.nationalguard.mil/Portals/31/Documents/J1/SAPR/SARCVATraining/The_Phenomenology_of_Rape.pdf
- Levine, P. A., *Waking the Tiger*. North Atlantic Press, Berkeley 1997.
- Lloyd, Chantelle S., Lanius, Ruth A., Brown, Matthew F., Neufeld, Richard J., Frewen, Paul A., & McKinnon, Margaret C., Assessing Post-Traumatic Tonic Immobility Responses. The Scale for Tonic Immobility Occurring Post-Trauma. *Chronic Stress*. Vol. 3, 2019.
- Marx, B. P., Forsyth, J. P., Gallup, G. G., & Fuse, T., Tonic Immobility as an Evolved Predator Defense. Implications for Sexual Assault Survivors. *Clinical Psychology: Science and Practice*. Vol. 15, No. 1, 2008, 74–90.
- Merleau-Ponty, Maurice, *Phenomenology of Perception* (Phénoménologie de la perception, 1945). Käänt. Colin Smith. Routledge, London 2005.
- Mezey, G. C. & Taylor, P. J., Psychological Reactions of Women Who Have Been Raped. A Descriptive and Comparative Study. *British Journal of Psychiatry*. Vol. 152, No. 1, 1988, 330–339.
- Moor, Avigail, Ben-Meir, Enay, Golan-Shapira, Dikla & Farchi, Moshe, Rape. A Trauma of Paralyzing Dehumanization. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*. Vol. 22, No. 10, 2013, 1051–1069.
- Möller, Anna, Söndergaard, Hans Peter & Helstöm, Lotti, Tonic Immobility During Sexual Assault. A Common Reaction Predicting Post-Traumatic Stress Disorder and Severe Depression. *Acta Obstetrica et Gynecologica Scandinavica*. Vol. 96, No. 12, 2017, 932–938.
- Ogden, P. & Minton, K., Sensorimotor Approach to Processing Traumatic Memory. Teoksessa *Brief treatments for the traumatized*. Toim. C. R. Figley. Greenwood Press, Westport 2002, 125–147.
- Paljastettu Intiimi. Sukupuolistuneen väkivallan dynamiikkaa*. Toim. Sari Näre & Suvi Ronkainen, Lapin yliopistokustannus, Rovaniemi 2008.
- Parviainen, Jaana, *Meduusan liike. Mobiiliajan tiedonmuodostuksen filosofiaa*. Gaudeamus, Helsinki 2006.
- Parviainen, Jaana, Kehomuisti. Traumape-räisistä stressihäiriöistä kollektiivisiin traumoihin. Teoksessa *Muisti*. Toim. Jani Hakkarainen, Mirja Hartimo & Jaana Virta. Tampere University Press, Tampere 2014, 179–189.
- Ratcliffe, Matthew, The Phenomenology of Existential Feeling. Teoksessa *Feelings of Being Alive / Gefühle des Lebendigeins*. Toim. Joerg Fingerhut & Sabine Marienberg. De Gruyter, Berlin 2012, 23–54.
- Ratcliffe, Matthew, Ruddell, Mark & Smith, Benedict, What is a "Sense of Foreshortened Future"? A Phenomenological Study of Trauma, Trust, and Time. *Frontiers in Psychology*. Vol. 5, No. 1026, 2014, 1–11.
- Reichenheim, Michael, Souza, Wander-son, Freire Coutinho, Evandro Silva, Figueira, Ivan, Quintana, Maria Inês, de Mello, Marcelo Feijó, Bressan, Rodrigo Affonseca, de Jesus Mari, Jair & Andreoli, Sergio Baxter, Structural Validity of the Tonic Immobility Scale in a Population Exposed to Trauma. Evidence from Two Large Brazilian Samples. *PLoS ONE*. Vol. 9, No. 4, 2014, 1–7.
- Rethinking Feminist Phenomenology*. Toim. Sarah Cohen Sabor & Christina Landry. Rowman & Littlefield, London 2018.
- Stolorow, Robert D., The Contextuality and Existentiality of Emotional Trauma. *Psychoanalytic Dialogues. The International Journal of Relational Perspectives*. Vol. 18, No. 1, 2008, 113–123.
- Taipale, Joonas, *Phenomenology and Embodiment. Husserl and the Constitution of Subjectivity*. Northwestern University Press, Evanston 2014.
- Taipale, Joonas, Toisten kokeminen ja mielen-tilojen melodisuus. *niin & näin* 4/2016, 59–68.
- Tirkkonen, Sanna, Mitä filosofi tekee psykiatrisella klinikalla, Thomas Fuchs? *niin & näin* 4/2019, 31–33.
- Ullman, S. E., Attributions, World Assump-tions, and Recovery from Sexual Assault. *Journal of Child Sexual Abuse*. Vol. 6, No. 1, 1997, 1–19.
- Young, Iris Marion, Throwing Like a Girl. A Phenomenology of Feminine Body Comportment Motility and Spatiality. *Human Studies*. Vol. 3, No. 1. 1980, 137–156.
- Weiss, Gail, The Perils and Pleasures of the "I Can" Body. *Symposium*. Vol. 21, No. 2, 2017, 63–80.
- Weiss, Gail, Dolezal, Luna & Hyland, Sheena, Interview with Professor Gail Weiss. *Perspectives. International Post-graduate Journal of Philosophy*. Vol. 1, No. 1, 2008, 3–8.
- Whisnant, Rebecca, Feminist Perspectives on Rape. The Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2017. Verkossa: plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/feminism-rape/
- Kansalaisaloite *Raiskauksen määritelmä suostumusperustaiseksi – Suostumus 2018*. Verkossa: www.kansalaisaloite.fi/fi/aloite/3209

Tulilatva 24, 55

Tulppaani 65,

Tuokkoherne 126

Tuokkukukka 62

Tuokkuköynnös 30

Tuonen 34, 77, 100

Tammi 34

Tarmalampi 34

U

Unelma 50, 1

Uutkko 13

Uurre 44

Uusi 77

Uusaa 5

Valkea hennariija 66

Varjo köynnös 48,

Valko 3

Valkokenttä 3

Valkopisari 5

Valko 1

Vuoripaikka 3, 81

Vuoripaikka 4, 44

Värinokkonen 35, 8

Y

Yönkuningatar 57

Yönprinsessa 57

LAURA OULANNE

Vakavien naisten rajanylityksiä –Tiedostamattomat normit ja tilallisuus Jane Bowlesin teoksessa *Two Serious Ladies*

Valkoinen nainen kelluu Tyynessä valtameressä panamalaistytön kannattelemana. Toinen kulkee edestakaisin pienessä hökkelissä suostutellen itseään uskaliaalle matkalle. Jane Bowlesin *Two Serious Ladies* -romaanissa (1943) rakennetaan ja venytetään tiedostamattomiin ja kulttuurisiin normeihin perustuvia rajoja tilojen ja liikkeen kuvauksen avulla. Teoksen liikkuvia ja tuntevia ruumiita tutkimalla hahmottuu, miten lausumattomat pelot, halut, kiellot ja tabut ovat osa elettyä tilaa ja miten poliittiset rajanvedot vaikuttavat erilaisiin ruumiisiin.

Luentani pohjana on tiedostamattoman teoria, jota Thomas Fuchs kehittää nojaten Merleau-Pontyn ruumiinfenomenologiaan¹. Kuten psykoanalyttisessä myös fenomenologisessa teoriassa tiedostamattomata luonnehtii emotionaalisten intentioiden ja toiminnan intentioiden ristiriita. Sitä ei kuitenkaan nähdä ”vertikaalisesti” rakentuneen mielen torjuttuna pohjimmaisena sisältönä vaan arkielämän toiminnan ja tunteilmaisun ”horisontaalisessa” ulottuvuudessa toisille näkyvänä ilmiönä, jolle subjekti itse on sokea. Tiedostamattoman ilmenee ”puheen ja toiminnan ’lipsahduksina’, ihmissuhdekuvioina joihin henkilö toistuvasti kumpuroi, toimina joita hän tiedostamattaan välttää, tiloissa joihin hän jättää menemättä, hänelle tarjoutuvina mahdollisuuksina joihin hän jättää tarttumatta tai joita hän ei edes uskalla nähdä.”²

Fuchs lainaa Kurt Lewinin psykologisesta kentäteoriasta ’elämänkentän’ käsitteen³. Tämän mukaan eletty tila jakautuu enemmän tai vähemmän selkeisiin vyöhykkeisiin, joiden välillä vaikuttavat puoleensavetävät ja luotaantyöntävät voimat: hakeudumme kohti tiloja, joissa meillä on turvallista ja kotoisaa tai joihin halun kohteet meitä houkuttelevat, ja vältämme vastenmielisiä kohteita. Aivan kuin tila kaareutuisi eri tavoin erilaisten objektien ympärillä. Toistuessaan kokemukset puoleensavetävistä ja luotaantyöntävistä vyöhykkeistä sedimentoituvat ruumiin muistiin ja synnyttävät näkymättömiä rajoja, jotka vaikuttavat tapoihimme toimia ja liikkua. Eletystä tilasta tulee affektiivisesti latautunut kenttä, joka ohjaa toimintaamme meidän sitä tiedostamatta. Fenomenologinen tiedostamattoman ei ole meistä erillinen, tuntematon alue tai mekanismi vaan subjektiin itseensä sisältyvä ristiriita, ”kokemuksemme ja käyttäytymisemme tun-

nistamaton kääntöpuoli tai niiden toinen, piilotettu merkitys”⁴. Fuchs esittää, että tabujen tapaan tiedostamattomia fiksaatioita vahvistavat yhteisön jäsenten välttelykäyttäytyminen ja ”kielletylle alueelle” uskaltautumista seuraavat häpeän, syyllisyyden ja kauhun tunteet, joista seuraa lisää välttelyä⁵.

Traumojen, halujen ja pelkojen lisäksi kokemuksemme ja käyttäytymisemme rajoittavat tiedostamattomat kulttuuriset normit ja sisäistetyt säännöt. Queerteoriassa on tutkittu runsaasti esimerkiksi häpeää sosiaalisesti muotoutuvana affektina⁶, ja Sara Ahmed on korostanut queer-feministisessä fenomenologian tulkinnassaan, että tilat avautuvat eri tavoin erilaisille ruumiille ja eri taustoista tuleville subjekteille⁷. Ahmedin mukaan toistetut ruumiilliset käyttäytymismallit rakentavat tiloja rajaavia affektiivisia latauksia, mutta myös tilat muokkaavat ruumiita ja subjekteja. Esimerkiksi kodin tila voi tukea ja uusintaa heteronormatiivisia oletuksia parisuhteesta ja perheestä ja sulkea ulkopuolelle näistä oletuksista poikkeavia. Samoin vaikkapa ihonväri voi rajoittaa toimintaa julkisissa tiloissa.⁸

Kirjallisuutta pidetään usein ainutlaatuisena ikkunana, joka avaa näkymiä paitsi fiktiivisten toisten mieliin myös jopa näiden mielten tiedostamattomiksi jääviin osiin⁹. Fenomenologisen tiedostamattoman mallin myötä kirjallisuudentutkimuksen perinteisesti tunnistamien mielen esittämisen keinojen rinnalle kiinnostavaksi tutkimuskohteeksi nousee ruumiillisen toiminnan ja kokemuksen kuvaus¹⁰. Tarkastelemalla yhdysvaltalaisen modernistikirjailija Jane Bowlesin romaania *Two Serious Ladies* (*Kaksi vakavaa naista*, suom. Irmeli Ruuska 1990) pohdin seuraavaksi, miten kirjallisuuden kuvaamia elettyjä, aineellisia tiloja voidaan tutkia intersubjektiivisten, tiedostamattomien traumojen, pelkojen ja halujen, normien ja kieltojen koh-

tauspaikkana¹¹. Bowlesin teoksessa kaksi konventio-naalisesta, varakkaasta taustasta tulevaa naista päätyy kumpikin omalla tavallaan sekä haastamaan että vahvistamaan sukupuolen ja seksuaalisuuden normeja. Luennassani nojaan etenkin fenomenologisen, ”horisontaalisen” tiedostamattoman teorian ja queer-fenomenologian käsitteelliseen tukeen. Romaanin omintakeista kerrontaa tarkastelemalla hahmottuu, miten fenomenologinen kuvaus tiedostamattomasta voidaan yhdistää queer-poliittisiin ja jälkikolonialistisiin tapoihin tarkastella elettyä tilaa¹².

Vakavat naiset ja tiedostamattoman ristiriidat

Two Serious Ladies -romaanin, kuten Bowlesin muutaakaan tuotantoa, ei juuri tunneta Suomessa. Myös englanninkielisessä maailmassa Bowlesin asema on pitkään ollut marginaalinen ja hänet on jätetty miehensä Paul Bowlesin varjoon. Silti häntä on myös ylistetty ”yhdeksi hienoimmista moderneista prosaisteista kielialueeseen katsomatta” ja ”modernin amerikkalaisen kirjallisuuden tärkeimmäksi kirjailijaksi”¹³. *Two Serious Ladies* on modernististen romaanien joukossa täysin omalaatuinen. Romaanissa runsas dialogi yhdistyy tunteiden ja toiminnan kuvaukseen kolmannessa persoonassa. Sen kertojanaani on etäinen esimerkiksi puhutellessaan henkilöahmoja Miss- ja Mrs.-etuliittein mutta myös kuvauksissaan suoraviivainen, minkä seurauksena teoksen tapahtumat ja henkilöahmojen reaktiot ovat usein yllättäviä ja saavat absurdeja tai tragikoomisia sävyjä. Tiedostamattoman tilallinen dynamiikka tulee näkyväksi kertojan kuvaillaisten naisten liikkeitä erityisesti tilanteissa, joissa pelko ja tahdonvoima tai halu asettuvat ristiriitaan ja henkilöahmot päätyvät ratkaisuihin, jotka voivat lukijasta vaikuttaa käsittämättömiltä.

Eksentrisen Christina Goering seuraa ehdotta omia uskonnollisia periaatteitaan, jotka ovat vastakkaisia sekä kulttuurisille normeille että hänen omille intuitioilleen. Hän luopuu perimästään talosta ja muuttaa saarelle New York Cityn ulkopuolelle yksinkertaiseen mökkiin, jonka hän jakaa kahden onnenonkijan kanssa. Kun tämänkin asumus alkaa tuntua liian mukavalta, Miss Goering pakkottaa itsensä yöllisille matkoille baareihin, ”pummien” ja rikollisten seuraan, säilyttäen kaiken aikaa hillityn kohteliaat käytöstapansa. Frieda Copperfield taas kammaa kaikkea uutta ja tuntematonta mutta päätyy haastamaan pelkonsa rajoja rikkovan halun voimalla: hän rakastuu lomamatkalla Panamassa Pacificaan, nuoreen prostituoituun, muuttaa pahamaineiseen hotelliin ja jättää miehensä.

Teksti seuraa vuorotellen Miss Goeringin ja Mrs. Copperfieldin edesottamuksia. Nämä tuntevat toisensa pintapuolisesti ja tapaavat romaanin alussa juhlissa. Lopussa naiset kohtaavat uudelleen baarissa New Yorkissa. Tällä välin Miss Goering muuttaa asumaan hökkeliin saarelle, Mrs. Copperfield matkustaa miehensä kanssa turistimatkalle Panamaan ja palaa sieltä Pacifican kanssa.

Näin syntyy kehämäinen rakenne, jossa kaksi tarinalinjaa kohtaa, vaikuttaa toisiinsa lyhyesti, eroaa ja kulkee omaa tietään kohti jonkinlaista loppuratkaisua. Loppu ei kuitenkaan asetu totalisoivaksi sulkeumaksi tai moraalisen alamäen päätepisteeksi sen paremmin kuin feministisen vapautumiskehityksen huipuksikaan. Pikemminkin naisten kohtalot piirtävät tilaan linjoja, jotka sekä noudattelevat että haastavat tiedostamattomia pakkoja ja normeja.

Kumpikaan tarina ei pääty erityisen onnellisesti, ja romaania onkin kuvailtu kertomukseksi naisten ”luisusta kohti elostelua”¹⁴. Arvio kuvastaa sekä kirjoittajansa normatiivista asennetta että romaanin ja sen henkilöahmojen aidosti dekadentteja piirteitä, mutta sen yksinkertaisesti alaspäinsuuntautunut tilallinen metafora ei tee oikeutta lukijan kokemukselle teoksen muodosta sen paremmin kuin sen eettis-poliittisille tulkinnoillekaan. Jos teoksen kuvaamaa tiedostamatonta ja kulttuurisia normeja tarkastellaan tilallisina ja ruumiillisina ilmiöinä, näyttäytyy myös itse teoksen ”tilallinen muoto”¹⁵ moraalisen alamäen sijasta monitulkintaisena merkitysten, intentioiden ja valtapositioiden intersubjektiivisena verkostona. Bowlesin rajoja rikkova, usein absurdin parilla liikkuva teksti tuottaa kokemuksellista tietoa ruumiiden välisistä suhteista ja niitä määrittävistä tiedostamattomista rajoista. *Two Serious Ladies* kutsuu lukijaa tunnustelemaan tietään kohti tuntematonta ja korvaa selkeät johtopäätökset ja odotetut juonenkäänteet jatkuvilla yllätyksillä ja huimauksen ja haparoinnin kokemuksilla. Luen romaania ensin sen kahden päähenkilön ruumiillisen kokemuksen rajojen ja rajanylityksen näkökulmasta, minkä jälkeen tarkastelen teoksessa kuvattuja tiloja ja tilallisia metaforia.

Miss Goeringin ruumiillinen vakaumus

Miss Goering esitetään lapsesta asti vakavamielisenä ja uskonnolliseen fanaattisuuteen taipuvaisena hahmona. Hän toteuttaa jo leikeissä ankaraa moraalikoodia, joka vaatii häntä aikuisenakin jatkuvasti kilvoittelemaan omia pelkojaan ja mukavuudenhaluaan vastaan. Hylättyään vanhempiensa talon hän ottaa kanssaan saarelle asumaan uudet satunnaiset tuttavansa, Miss Gamelonin, Arnoldin ja ajoittain tämän isän. He kaikki hyötyvät Miss Goeringin itselleen asettamista tavoitteista, vaikka protestoivatkin asumisjärjestelyn askeettisuutta vastaan. Kun uusikaan talo ei lopulta Miss Goeringin mittapuulla ole tarpeeksi epämukava, hän päättää matkustaa lautalla itselleen tuntemattomalle alueelle mantereen puolella ja vieläpä valitsee matkan ajankohdaksi yön, jotta kokemuksesta tulisi mahdollisimman hankala. Matkalle lähtö vaatii häneltä tahdonvoimaa:

”Iltapäivällä neiti Goering mietti ankarasti. Hän käveli edestakaisin keittiönoven edessä. Hänelle talo oli jo viihtyisä ja tuttu paikka, jota hän piti ilman muuta kotinaan. Neiti Goering päätti että nyt hänen täytyisi tehdä pieniä retkiä saaren kärkeen, mistä hän voisi nousta lauttaan ja mennä

”Haastamalla lukijoiden odotuksia henkilöhahmojen toiminnasta romaani tulee osoittaneeksi, miten nekin nojaavat tiedostamattomiin normeihin.”

mantereelle. Se tuntui hänestä vastenmieliseltä, koska hän tiesi kuinka hermostuttavaa se olisi, ja mitä enemmän hän sitä pohti, sitä miellyttävämmältä pikku talossa eläminen alkoi tuntua, kunnes hänestä tuntui että siellä oli suorastaan hyrisevän hauskaa. Vakuuttaakseen itselleen että hän tekisi retkensä sinä iltana hän meni makuuhuoneeseensa ja pani piirongin päälle viisikymmentä senttiä.”¹⁶

Kenttäpsykologian käsittein ilmaistuna talon turva vetää Miss Goeringia puoleensa, kun taas yöllinen satama, lautta ja manner näyttävät luotaantyöntävinä, kiellettyinä alueina – siis juuri sellaisina, joita kohti Miss Goeringin vakaumus häntä pelosta huolimatta ohjaa. Vaikka hän on tietoinen emotionaalisista intentioistaan, hän toimii ruumiillisesti niitä vastaan, jolloin syntyy ruumista kahtaalle vetävä ristiriita, joka tulee Fuchsia seuraten näkyväksi Miss Goeringin ”ulkopuolisessa” eletyssä tilassa, ”houkuttelevien tai vastenmielisten objektien sekä ympäristön affordanssien ja kenttärakenteiden muodossa.”¹⁷ Ristiriidan osoittavat hänen hermostunut askelluksensa, kuvitelmat tulevan matkan vaikutuksista sekä ratkaisu, jonka hän tilanteeseen keksii: lipaston päälle asetettu viisikymmensenttinen.

Katkelmassa tietoinen kapinointi suuntautuu pelon ja epämurkavuuden tunteita vastaan, mutta näiden perusta on sosiaalisissa konventioissa, jotka tulee tässäkin huomioida Fuchsia kuvaaman tiedostamattoman rinnalla ja sen osana toimintaa rajaavina tekijöinä. Kulttuuristen ennakkoluulojen tuottama pelko vahvistaa

lajinomaista, luontaista vieraan pelkoa. Konventionaalisesti Miss Goeringin kaltaiselta naiselta odotetaan, että hän pysyisi paikallaan, hallinnoisi kotitilaa ja huolehtisi kanssa-asujistaan, vaikka joukon epätavallinen asumisjärjestely asettaakin tämän normin koomiseen valoon. Henkilöhahmon tietoinen reflektio yhdistettynä hänen jääpäisiin toimiinsa kertoo uskonnollisen kilvoittelun omalaatuisen ankarasta logiikasta, jota teoksen yllätyksellinen juoni seuraa. Haastamalla lukijoiden odotuksia henkilöhahmojen toiminnasta romaani tulee osoittaneeksi, miten nekin nojaavat tiedostamattomiin normeihin. Kuvaamalla henkilöhahmon liikettä tilassa normien ilmene- mismuotona se korostaa näiden odotusten juurtumista ruumiisiimme.

Eryteisesti väkivaltaiset ja kivuliaat episodit toistuvat romaanissa ja vaativat kiinnittämään huomiota sen kuvaamiin kokeviin ruumiisiin: Miss Goering kaatuu ja saa haavan otsaansa, yksi hänen vieraistaan heittää toista parfyymipullolla päähän, baareissa tapellaan ja asiakkaat pahoinpitelevät prostituoituja. Kertoja raportoi näitäkin tapahtumia viileän etäisyyden päästä, mikä kutsuu kokemaan ne muodollisina, esteettisinä elementteinä. Liikkeen ja tunteiden suora kuvailu kuitenkin myös ohjaa lukijaa samastumaan ruumiin liikkeisiin ja havainnoimaan niitä, minkä seurauksena kokemuksen eri tasoista hahmottuu tilallinen kokonaiskuva, jota ei voi hahmottaa kaarena kohti loppuratkaisua. Ruumiillisena horjumisena ja haparointina ilmenevistä epävarmuudesta ja hämmentymisestä tulee helposti osa teoksen lukukokemusta.

”Kuten Miss Goering, myös Mrs. Copperfield kohtaa tiedostamattomat pelkonsa ja halunsa eletyssä tilassa, ja kokemus niistä sekoittuu maantieteelliseen vierauteen.”

Mrs. Copperfieldin haparoiva kapina

Romaanin alussa, tavatessaan Miss Goeringin yhteisen ystävän juhlassa, Mrs. Copperfield on kauhuissaan tulevasta lomamatkasta Panamaan ja purkaa tunteitaan puristaen Miss Goeringin kättä: ”En usko että kestäen sitä [...] Ihan totta, neiti Goering, minua pelottaa lähteä”¹⁸. Lomamatkaan kohdistuva pelko saattaa vaikuttaa koomisen liioitellulta Miss Goeringin ponnistelujen tapaan. Mrs. Copperfield kokee maailman yhtä aikaa pelottavana ja puoleensavetävänä ja kuvaukset hänen haparoivasta, yllätyksellisestä käyttäytymisestään voivat saattaa myös lukijan hämmennyksen valtaan.

Mrs. Copperfield ei tietoisesti haasta omia pelkojaan, vaan hänen halunsa ja pelkonsa asettuvat ristiriitaan. Hänenkin kokemuksensa rajat ovat osa sosiaalista, sukupuolittunutta tilaa, ja hänen tarinansa Panamassa kiinnittää huomion myös kolonialismin perintöön: ajatuksiin etnisten toisten ruumiista hallinnan kohteina ja karttuvasta tiedosta ”territoriaalisena” hallitsemisen välineenä.¹⁹ Yksi syy Mrs. Copperfieldin kauhulle juhlassa vaikuttaa olevan hänen miehensä tapa kertoa lähestyvistä matkasta: kun innostunut Mr. Copperfield kuvailee fallis-kolonialistisin sanoin, kuinka pariskunta Panamassa vietetyn ajan jälkeen ”työntyisi sisämaahan”, hänen vaimonsa juoksee nyyhkyttäen pois huoneesta²⁰. Mrs. Copperfieldin pelkojen määräämä välttelevä ja haparoiva suhde tilaan asettuu miehen suoraviivaisen tutkimusmatkailijamaisen asenteen vastakohtaksi. Romaani muokkaa molemmista suhtautumistavoista aluksi selväpiirteiset karikatyyrit,

mutta tarinan edetessä asetelma alkaa muuttua, ja tuntematonta lähestyykin miehen sijaan vaimo. Lopulta ympäristö muuttaa kumpaakin, mutta tuntematon myös osittain pysyy tuntemattomana sekä pariskunnalle että lukijalle. Kuten elokuvatutkija Trinh T. Minh-ha esittää, romaanin kuvaaman kaltaiset huimauksen ja pimeässä haparoimisen kokemukset tuovat tuntemattoman koetun piiriin tunnustelevasti, ilman kolonisoivaa omistumentaliteettia²¹.

Kertojan analyysin mukaan ”rouva Copperfieldista oli inhottavaa tietää mitä ympärillä oli, koska se osoitautui aina vielä oudommaksi kuin hän oli pelännyt”²². Hänelle on vastenmielistä tutustua uuteen, eikä hänellä aluksi ole halua kolonisoida tuntemattomia alueita tiedon tai hallinnan piiriin. Tätä voidaan selittää henkilöhahmon ”ruumiin muistiin”²³ painuneella mahdollisella traumaattisella historialla, johon teksti tosin ei eksplisiittisesti viittaa, mutta myös hänen sukupuolisella positiollaan: naiselle tutut ja turvalliset sisätilat ovat oletusarvoisesti kutsuvampia, kun taas ulkomaailma ja ulkomaat avautuvat miehelle tutkimisen ja valloituksen mahdollisuuksina. Kuten Miss Goering, myös Mrs. Copperfield kohtaa tiedostamattomat pelkonsa ja halunsa eletyssä tilassa, ja kokemus niistä sekoittuu maantieteelliseen vierauteen.

Freudin metafora tiedostamattomalle on ”sisäinen ulkomaat”, mutta, kuten Fuchs toteaa, tämä metafora ei vastaa fenomenologista tiedostamatonta osana subjektin kokemusrakennetta²⁴. Horisontaalinen tiedostamaton ei

noudata jakoa tietämällä hallitseviin subjekteihin ja tietämisen ulkopuolelle jääviin objekteihin olivat ne sitten ympäristön ”toisia” tai psyyken rakenteita, ja siten se tukee luentaa Mrs. Copperfieldin kokemuksesta monimerkityksisenä, kulttuuris-ruumiillisena interaktiona. Hänen käytöstään luonnehtiikin jatkuva neuvottelu tutun ja tuntemattoman välillä. Uuden kohtaamisesta yhdistettynä laivamatkaan (ja kenties nautittuun alkoholiin) aiheutuu huimausta, ja eletty tila muuttuu muotoaan, kun Copperfieldit kulkevat Panama Cityn kaduilla: ”Kun hän katsoi eteenpäin, kadun loppupää näytti kiertävän ja sitten taas oikenevan.”²⁵ Vieraan pelko paikantuu sisäisen kokemuksen sijasta eletyn tilan muotoihin.

Kaupunki esitetään jakautuneena kahteen osaan: Cristóbal on yhdysvaltalauristien suosima, turvallinen ja varakas alue, kun taas Colónia, jossa asuu enemmän paikallisia, vaivaa köyhyys ja kurjuus. Colónissa Mrs. Copperfield kuitenkin löytää yllättäen uuden ”painovoiman keskuksen”²⁶, joka houkuttelee hänet pysyvästi ulos piilopaikaksi muuttuneesta paksuovisesta hotellihuoneesta. Häntä vetää puoleensa vielä huonomainisempi Hotel de las Palmas, siellä asuva Pacifica ja hotellin omistaja, leväperäisenä esitetty Mrs. Quill, joiden kanssa elämä on kenties seikkailullisempaa kuin Mr. Copperfieldin konventionaalisilla tutkimusmatkoilla. Naisten istuessa hotellin baarissa juopottelemassa ja vaeltaessa kuumilla kaduilla Mrs. Copperfieldin käyttämä kieli muuttuu tyystin, ja varautuneen puheen tilalle, edelleen huimauskokemuksiin sekoittuneena, tulee aikakauden porvarisnaiselle epätyypillisiä ilmauksia: ”’Helvettiin sukat’, sanoi rouva Copperfield, joka luuli pyörtyvänsä. ’Mennään oluelle.’”²⁷

Mrs. Copperfield ylittää joitakin konventionaalisia rajoja viettäessään aikaa Pacifican kanssa, mutta hänen halunsa Pacificaa kohtaan muistuttaa hänen miehensä kolonialistisia ja sovinistisia valloitusfantasioita, joissa vieras maa asukkaineen on toiseutettu, passiivinen toiminnan ja tiedon kohde. Pacifica on rodullistettuna prostituoituna ainakin kaksinkertaisesti toiseutettu, minkä seurauksena hänen liikkumavaransa kaupungin julkisissa tiloissa on kapeampi kuin Mrs. Copperfieldin, mitä tämä ei näytä oivaltavan. Edellisessä esimerkissä Pacifica on pyytänyt Mrs. Copperfieldia ostamaan itselleen sukat. Rouvaa kyseinen vaatekappale kenties muistuttaa entisen elämän kahleista, joista hän on nyt alkoholin ja halun voimalla päätenyt irtautumaan, koko aiemman kokemusmaailmansa hajoamisen uhalla. Pacificalle ne taas ovat tarpeellinen esine, jonka hankkimiseen hänellä itsellään ei ole varaa. Näin teksti osoittaa Pacifican ja Mrs. Copperfieldin kokemusta erottavia rajoja ja rakentaa seiniä lukijan eteen: oletetusti Pacificaa etuoikeutumpi lukija joutuu kokemaan tilanteen Mrs. Copperfieldin rajoittuneesta näkökulmasta, ja vaikka tekstin vihjeet eroista naisten kokemuksessa vapauttavatkin Pacifican totaalisen objektin asemasta, hänen kokemusmaailmansa pysyy osin tavoittamattomissa. Romaani herättää huomaamaan eletyn tilan normatiivisia rajoitteita

mutta ei takaa, että niiden vaikutuksia henkilöille ymmärretään. Kuitenkin Bowles onnistuu osoittamaan, että kokevat, affektiiviset ruumiit ovat poliittisesti monitahoisempia kuin stereotyyppiset identiteetit (”lady”, prostituoitu, kristitty, hetero, queer, kolonialisti, rodullistettu jne.). Kompuroiva kanssakäyminen ”minun” ja ”toisen” ruumiin välillä sekoittaa vakiintuneet territoriot.²⁸

Kun Mrs. Copperfield tekee päätöksensä jättää miehensä ja palata New Yorkiin Pacifican kanssa, minkä mies yllättäen mukisematta hyväksyy, halujen ja pelkojen välinen ristiriita manifestoituu voimakkaan ruumiillisesti:

”Hän vapisi niin rajusti, että sänky tärisi. Hän kärsi enemmän kuin vielä koskaan, sillä hän aikoi tehdä mitä halusi. Mutta se ei suinkaan tekisi häntä onnelliseksi. Hänellä ei ollut rohkeutta peräytyä siitä mitä halusi. Hän tiesi ettei se tekisi häntä onnelliseksi, sillä vain hullujen haaveet toteutuivat. Hän ajatteli että hän oli kiinnostunut vain unen uusinnasta, mutta samalla hänestä tuli väistämättä painajaisen uhri.”²⁹

Mrs. Copperfield kärsii normien vastustamisesta ja sen vaatimasta radikaalista muutoksesta. Toisin kuin halujaan vastaan taisteleva Miss Goering, hän tuntee pakkoa seurata haluaan pelosta huolimatta, mutta ratkaisu muuttaa ympäröivän maailman painajaismaiseksi. Katkelma muistuttaa siitä, että eletyn tilan tiedostamattomia rajoja voidaan muuttaa ruumiillisen toiston avulla, mutta myös tämän muutoksen vaikeudesta. Sara Ahmedin mukaan ”orientaation” muuttaminen edellyttää fyysistä ponnistelua: ”lesboruumiin asuttaminen vaatii aikaa ja työtä; toisia naisia kohti kallistumisen aktia täytyy toistaa, usein vihamielisyyttä ja syrjintää kohdaten, jotta tendenssistä tulee kestävä olemisen muoto”³⁰. Ahmed tarkastelee Judith Butleria seuraten heteroseksuaalisuutta kenttänä, siis normatiivista toimintaa suosivana tilana³¹. Tavaksi tullut toiminta ”suoristaa” ruumiita, jotka uhkaavat haluneen ”mennä vinoon” heteroseksuaalisesta linjasta, ja valtavirrasta poikkeaminen vaatii taistelua hyvin fyysisiltä, konkreettisilta tuntuvia rajoja vastaan³². Bowlesin vakavat naiset tekevät ruumiillista ”työtä” rikkoessaan kulttuurisia normeja ja käsikirjoituksia sekä niiden varaan rakentuvia tilallisia rajoitteita.

Miss Goering ponnistelee vakaumuksen ja tahdon voimalla omia konventionaalisia intentioitaan vastaan, mutta toteuttaa hillityllä käyttäytymisellään sukupuolista sovinnaisuutta. Mrs. Copperfield taas kompuroi pois heteroavioliitosta suhteeseen rodullistetun prostituoitun kanssa mutta toistaa kolonialistista logiikkaa kohdellessaan tätä omistettavana esineenä. Kumpikin polku näyttää johtavan olosuhteiden pakosta kohti onnettomuutta. Romaanin jälkipuolisko ei kuitenkaan muodosta yksiselitteisesti alaspäinsuuntautunutta kaarta, jonka päätepisteessä odottaa traaginen loppu. Haparoinnin ja rajanylitysten kuvaus luo pikemminkin useita toimintapolkuja ja liikesuuntia, joista osa tuntuu intuitiivisesti mahdollisilta, osa romaanin omalaatuisen logiikan ja

päähenkilöiden taistelun tuotteita. Edellä kuvattujen rajanylitysten lisäksi romaani sisältää voimakkaan kokemuksellisia tilametaforia, jotka olennaisesti vaikuttavat sen rakenteeseen.

Tilalliset metaforat ja eletyt tilat

Bowlesin romaania läpäisee kaksi tilatyyppeä, talo ja meri. Ne toimivat sekä konkreettisina tiloina, joiden avulla lukija voi oivaltaa naisten kokemusmaailmojen affektiivisia latauksia, että metaforina, jotka luovat uusia merkityksiä yhdistämällä vakiintunutta symboliikkaa elettyyn kokemukseen. Kuvat toistuvat pitkin romaania mutta tiivistyvät kahdeksi avainhetkeksi.

Romaanin alun juhlista, joissa Mrs. Copperfield suree Miss Goeringille lähtöään Panamaan, Miss Goering kertoo muista tapahtumista irralliselta vaikuttavan tarinan. Hän on pysähtynyt katselemaan taloa, josta purettu seinä avaa näkymän vielä osittain kalustettuun huoneeseen. Yllättäen huoneeseen astuu mies, joka kävelee ympäriinsä ja jää katsomaan lattian avonaisen reunan yli alas pihalle. Miss Goering kuvailee tapausta painajaismaiseksi ja Mrs. Copperfield kokee tarinan sekä kiinnostavana että pelottavana³³ – ja joutuu pian sen kertomisen jälkeen tyystin pois tolaltaan keskustelun siirtyessä lähes tyvään matkaan.

Kuva esittelee vaivihkaa romaanin sosiaalisen tilarakenteen, johon lukijakin huomaamattaan kokemuksellisesti asettuu. Kun tarkastellaan tekstin fenomenologista ja kulttuurista tiedostamatonta, kuva vaatii lukemista konkreettisen materiaalisena tilana, sillä Miss Goeringin ja Mrs. Copperfieldin rajoja rikkova toiminta tapahtuu fiktiivisen maailman eletyssä, aineellisessa tilassa. Talokuva romahtaneine rajoineen jää vaikuttamaan naisten kokemusmaailmoihin niin, että kummallekin tulee kuin välttämättömäksi rikkoo sekä konkreettisia että metaforisia rajoja. Kertomuksen edetessä kuva kiinnittää huomion sekä sisätilojen kuvaukseen että talojen käyttöön metaforisessa puheessa. Samalla käy ilmeiseksi talojen monimerkityksinen tunnelataus suojaavana mutta myös rajoittavana ja jopa sortavana tilana³⁴. Romaanin transgressiivisen logiikan mukaan seinät pysäyttävät liikkeen mutta myös haastavat, vaikka sitten vain lyömään päätä seinään. Talon ja kodin erilaiset merkitykset eri henkilöahmoille ilmenevät ruumiillisina ja kulttuurisesti koodattuina tiedostamattomina rajoitteina. Kuten Ahmed huomauttaa, mahdollisuus ”olla kotonaan” ei ole kaikille subjekteille sen taatumpaa kuin mahdollisuus liikkua vapaasti³⁵.

Kuten jo edellä nähtiin, Miss Goeringille ja Mrs. Copperfieldille talo on oletettu ympäristö, jota kohti kummankin ”elämänkentän” konventioiden sanelema järjestys heitä vetää, ja alkukuvan rikotut seinät herättävät heissä kenties tabusta nousevia kauhun tunteita³⁶. Kun naiset ryhtyvät tahoillaan taistelemaan tätä vetovoimaa vastaan, kummankin elämästä tulee tuskallisen vaikeaa. Pacificalle talo taas edustaa saavuttamattomia unelmia. Eräs Pacifican vakituista asiakkaista Hotel de las Pal-

masissa on väkivaltainen merimies Meyer, joka ei käsitä unelman puoleensavetävyyttä eikä sen vastustamisesta toisille seuraavia vaikeuksia. Hän raivoaa Pacificalle:

”Helvettiin koko talo!’ Meyer mylvi Pacificalle. ’Voisin laittaa kaikki teidän talot riviin ja räiskii niitä kuin sorsia! Laiva voittaa talon koska tahansa! Ihan koska tahansa! Satoi tai paistoi! Tuli vaikka maailmanloppu! [...] Äidillä oli talo, mutta minä nukuin aina naapurissa. Sen verran minä taloista välitän!’³⁷

Meyerin absurdi palopuhe repii auki totunnaista symbolista yhteyttä äidin ja talon välillä, jota vastaan hän ilmeisesti on yrittänyt kapinoida nukkumisratkaisullaan. Teoksen kontekstiin asetettuna katkelma on ironinen muistutus taloista symbolisen lisäksi todellisina, elettyinä tiloina, jollaisina romaanin naiset ne kokevat kamppailuissaan tilallisia rajoituksia vastaan. Amerikkalaisnaiset kieltäytyvät asettumasta taloihin ja jättävät ne taakseen, kun taas Pacifica kaipaa symbolisen, maternaalisen turvan sijaan konkreettista ”omaa huonetta”³⁸ omine vahvoine seinineen, jotka pitäisivät myös Meyerin loitolla. Näin romaani valjastaa perinteiset tilametaforat ja allegoriat tuotamaan transgressioiden kokemuksellista tuntua.

Toinen keskeinen kuva sijoittuu Mrs. Copperfieldin tarinan käännekohtaan. Hänen päätöksensä hylätä entinen elämänsä sinetöity, kun hän lähtee aamuöiselle uimaretkelle Pacifican kanssa. Hän ei osaa uida, mutta Pacifica kannattelee häntä veden pinnalla. Tästä onnea ja kauhua sekoittavasta hetkestä syntyy tunteen ja toiminnan välinen ristiriita, joka on hieman erilainen kummallekin henkilöahmolle: Mrs. Copperfieldille meri on pelottava mutta kirjaimellisesti ruumiillisista rajoitteista vapauttava tila. Pacificalle se taas merkitsee kotoisaa paikkaa, johon hänen nimensäkin hänet kiinnittää, mutta myös kovaa työtä: hän ”vetää Rouva Copperfieldia mukanaan” ja ”puhisee kuin härkä.”³⁹ Pacifica on fyysisesti alisteisessa asemassa, mutta toisaalta hänellä on tilanteessa kaikki toimijuus, valta ja taito Mrs. Copperfieldin kelluessa passiivisena, mikä haastaa mielikuvaa hänestä pelkkänä kolonialistisen (tiedon)halun ja valkankäytön kohteena. Lihastyö, jota Pacifica tekee Mrs. Copperfieldin hyväksi, asettaa kyseenalaiseen valoon mereen liittyvän vapauden tunteen, ja lukija voi kokea kummatkin elävästi kohtauksen ruumiillisen kuvauksen ansiosta. Niinpä vapauttava ja vastustava meri on puolivonaisen talon tapaan ambivalentti kuva. Sen symboliset merkitykset, jotka freudilaisittain palautuvat äidin myyttiseen hahmoon ja varhaiseen symbioosiin, väistävät monitulkintaisen kokemuksellisuuden tieltä⁴⁰. Näin luettuna meri ja talo ovat tiloja, joihin tiedostamattomat ristiriidat piirtävät rajojaan, mutta myös avoimia ”queerille” monimerkityksisyydelle, joka ylittää normatiivisen symboliikan.

Kuvia voidaan ajatella sekä aukeamina että sulkeumina. Tarinan loppu, jossa naiset kohtaavat baarissa New Yorkissa, ei vaikuta onnelliselta kummankaan kannalta: Mrs. Copperfield esitetään pahasti alkoholisoituneena, ja suh-

teesta hänen ja Pacifican välillä puuttuvat sekä tasapaino että tasa-arvo. Miss Goering on tullut baariin gangsterin kanssa, mutta tämä on hylännyt hänet aiempien seurausten tapaan. Lukijat odottavat yleensä kaunokirjallisen tekstin muodolta loppusulkeumaa, ja siihen ladataan usein paljon affektiivisia ja tiedollisia odotuksia. Kertomuksen tutkija Katherine Nash on kuitenkin hahmotellut feministisesti kestäviä lukutapoja, jotka eivät palauta koko tekstin merkitystä sen loppuratkaisuun: teksti, jonka lopussa sankarit päättyvät vaikkapa tavanmukaisesti naimisiin voi silti kokonaisuutena toteuttaa feministisiä strategioita⁴¹. Sulkeumat ovat väistämätön osa kertomuksia, mutta tämän ei tarvitse johtaa päämäärä- tai edistysorientoituneeseen luentaan, sillä sulkeumat voivat myös avata ovia useisiin mahdollisiin, rinnakkaisiin luentoisiin⁴².

Romaanin kehämäisessä rakenteessa kumpaa tahansa ”päättä” voidaan pitää sulkeumana tai aukeamana – etenkin kun sekä meri että talo osoittautuvat monitulkintaisiksi tiloiksi. Talokuva on alkupiste kummankin henkilöihahmon tarinalle ja asettuu vastapariksi lopun sulkeumalle. Merikuva toimii jonkinlaisena ympyrän kehälle asettuvana huippu- tai taukokohtana, joka avaa uuden linjan Mrs. Copperfeldin tarinassa, mutta johtaa sulkeumaan, josta kertoo uimaretkä seuraava kauhu: normatiiviset ”seinät” naisen ympärillä ovat niin vahvat, että niistä irtipääsy näyttäytyy tuskallisena ja pakonomaisena ja lopulta johtaa vain uudenlaiseen vanhilaan. Lisäksi merikohtauksen lukija joutuu tasapainoilemaan eri näkökulmiin liittyvien, vastakkaisten tunnelatausten välillä. Kuvien teho osoittaa, miten merkityksellistämme tiloja nojaten elettyyn, ruumiin muistiin sedimentoituneeseen kokemukseemme, jota normatiiviset rajat tiedostamatta säätelevät.

Lopuksi

Two Serious Ladies kuvaa paitsi ”luisua elosteluun”, myös huippukohtia, haparointia, queerejä kohtaamisia, pään

lyömistä seinään ja onnistuneita rajanylityksiä. Luentani osoittaa, että sekä ruumiillisia tiedostamattomia kokemuksia että sosiokulttuurisia normeja ja tabuja on hedelmällistä tarkastella kirjallisuudessa kiinnittämällä huomiota sen kuvaamiin tiloihin, niissä liikkuviin ruumiisiin ja ruumiiden välisiin suhteisiin. Fenomenologisen tiedostamattoman teorian ja queer-fenomenologisen kriittisen luennan valossa romaani avaa lukijalle aavistuksen siitä, miten tiedostamattomat fiksaatiot ja lausumattomat kulttuuriset säännöt piirtävät osittain yhteneviä, osittain eriäviä rajoja elettyyn tilaan. Fuchsia seuraten henkilöihahmojen toimintaa ja lukijan odotuksia säätelevät tiedostamattomat fiksaatiot, joita ei tulisi etsiä psyyken vertikaalisista syvyyksistä vaan intersubjektiivisesta tilasta. Ahmedin queer-fenomenologian tapaan Bowlesin romaani kutsuu tarkastelemaan tilallista tiedostamatonta erityisesti kulttuurisesti ja normatiivisesti rakentuneena ja eri tavoin eri näköisiin ruumiisiin vaikuttavana. Näitä teorioita yhdistävä luenta tekee kokemuksen ja kulttuuristen rakenteiden risteyskohtia näkyviksi tavalla, jonka psykologisoivat, syvyyksia symbolioituneet lukutavat saattaisivat ohittaa.

Kaunokirjallisuus voi joko luoda vaihtoehtoja heteronormatiiviselle ja kolonialistiselle territorioajattelulle tai toistaa tavanmukaisia rajoja ja objektivioivaa logiikkaa – usein kumpaakin samanaikaisesti, kuten myös Bowlesin romaanin tapauksessa. Teos vetoaa lukijaan ruumiillisena ja kokevana olentona ja tuottaa kerronnallaan ja metaforillaan teoriaa täydentävää ymmärrystä tiedostamattoman tilallisesta kokemisesta. Kun kiinnitämme huomiota fiktiivisten ruumiiden asentoihin ja liikkeisiin, tulemme lukeneeksi paitsi kokemuksen tiedostamattomia osia myös kulttuurin nurjaa puolta. Tilojamme säätelevät rajat voivat olla näkymättömiä, mutta niitä tottelevat, vahvistavat ja haastavat liikkeet rakentavat sosiaalista kokemusmaailmaamme. Syvyyksistä ongittuna ja elettyyn tilaan levitettyä kirjallisuuden tiedostamattomasta tulee paitsi psykologisten ja esteettisten, myös poliittisten merkitysten kenttä.

Viitteet

- 1 Fuchs 2019; Merleau-Ponty 2002.
- 2 Fuchs 2019, 20.
- 3 Lewin 1936; Fuchs 2019, 17.
- 4 Fuchs 2019, 18.
- 5 Sama, 19.
- 6 Ks. Ahmed 2018; *Gay Shame* 2009; Hekanaho 2011; Sedgwick 2003.
- 7 Ahmed 2006, 56, 92.
- 8 Ahmed 2006, 87, 129.
- 9 Ks. esim. Cohn 1978; Zunshine 2006.
- 10 Ks. Nykänen, Oulanne & Ovaska, tulossa 2020.
- 11 Käytän artikkelin pääasiallisena lähteenä alkukielistä teosta. Lainaukset ovat suomenkielisestä laitoksesta.
- 12 Fuchs ruumiinfenomenologian ja Ahmedin queer-fenomenologian ohella artikkelin taustalla vaikuttavat affektitutkimuksen (ks. esim. Seigworth & Gregg 2010), jälkikolonialistisen (Minh-ha 1991; Moslund 2015) sekä queer-teoreettisen ja -poliittisen kirjallisuudentutkimuksen lukutavat (Ks. *Novel Gazing* 1997; Sedgwick 2003; Karkulehto 2007).
- 13 Messud 2014, v–vi.
- 14 ”It follows two ‘respectable’ women as they descend into debauchery.” Takakansi, Bowles 2014.
- 15 Ks. Frank 1991.
- 16 Bowles 1990, 121. ”In the afternoon Miss Goering did some serious thinking. She walked back and forth in front of the kitchen door. Already the house, to her, had become a friendly and familiar place and one which she readily thought of as her home. She decided that it was now necessary for her to take little trips to the tip of the island, where she could board the ferry and cross back over to the mainland. She hated to do this as she knew how upsetting it would be, and the more she considered it, the more attractive the life in the little house seemed to her, until she even thought of it as humming with gaiety. In order to assure herself that she would make

her excursion that night, she went into her bedroom and put fifty cents on the bureau." Bowles 2014, 136.

17 Fuchs 2019, 18.

18 Bowles 1990, 90. "Mrs. Copperfield pressed Miss Goering's hand. 'I don't think I can bear it', she said. 'Really, Miss Goering, it frightens me so much to go.'" Bowles 2014, 17.

19 Ks. esim. Minh-ha 1991, 12; Moslund 2015, 27.

20 Suomennosta muokattu, alun perin "painumme sisämaahan", ks. Bowles 1990, 19. "'We will go to Panama and linger there awhile before we penetrate into the interior.'" Bowles 2014, 17.

21 Minh-ha 1991, 15.

22 Bowles 1990, 58. "Mrs. Copperfield hated to know what was around her, because it always turned out to be even stranger than she had feared." Bowles 2014, 63.

23 Fuchs 2019, 17.

24 "Inneres Ausland", Freud 1940, 62; Fuchs 16.

25 Bowles 1990, 40. "When she looked ahead of her the very end of the street seemed to bend and then straighten out again." Bowles 2014, 43.

26 Fuchs 2019, 17.

27 Suomennosta muokattu, alun perin "vähät sukista", ks. Bowles 1990, 107. "'To hell with stockings', said Mrs. Copperfield, who thought she was about to faint. 'Let's get some beer.'" Bowles 2014, 118.

Kirjallisuus

Ahmed, Sara, *Queer Phenomenology*. Duke University Press, Durham 2006.

Ahmed, Sara, *Tunteiden kulttuuripolitiikka* (The Cultural Politics of Emotion, 2004). Suom. Elina Halttunen-Riikonen. niin & näin, Tampere 2018.

Bowles, Jane, *Two Serious Ladies* (1943). HarperCollins, New York 2014.

Bowles, Jane, *Kaksi vakavaa naista* (Two Serious Ladies, 1943). Suom. Irmeli Ruuska. Art House, Helsinki 1990.

Butler, Judith, *The Psychic Life of Power. Theories in Subjection*. Stanford University Press, Stanford 1997.

Cohn, Dorrit, *Transparent Minds: Narrative Modes for Presenting Consciousness in Fiction*. Princeton University Press, Princeton 1978.

Frank, Joseph, *Spatial Form in Modern Literature* (1945). Teoksessa Joseph Frank, *The Idea of Spatial Form*. Rutgers University Press, New Brunswick 1991, 31–66.

Freud, Sigmund, *Civilization and its Discontents* (Das Unbehagen in der Kultur, 1930). Käänt. James Strachey. W.W. Norton, New York 1961.

Freud, Sigmund, *Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in der Psychoanalyse*. Fischer, Frankfurt 1940.

Fuchs, Thomas, Ruumiin muisti ja tiedosta-

28 Ks. esim. Manning 2007, 52.

29 Bowles 1990, 104. "She trembled so violently that she shook the bed. She was suffering as much as she had ever suffered before, because she was going to do what she wanted to do. But it would not make her happy. She did not have the courage to stop from doing what she wanted to do. She knew that it would not make her happy, because only the dreams of crazy people come true. She thought that she was only interested in duplicating a dream, but in doing so she necessarily became the complete victim of a nightmare." Bowles 2014, 116. Katkelma viittaa aiemmin kuvailtuun uneen, jossa Mrs. Copperfield halaa mallinukke vieriessään alas rinnettä ja nukke suojelee hänen ruumistaan lasinsiruilta ja kiviltä. Uni korostaa Mrs. Copperfieldin suhtautumista Pacificaan omistettavana objektina.

30 Ahmed 2006, 102. "So, it takes time and work to inhabit a lesbian body; the act of tending toward other women has to be repeated, often in the face of hostility and discrimination, to gather such tendencies into a sustainable form."

31 Ahmed 2006, 87; Butler 1997, 21.

32 Ahmed 2006, 66, 76, 102.

33 Bowles 1990, 18–19. "'As he stood there, I was increasingly filled with horror, very much as though I were watching a scene in a nightmare.' [...] 'Amazing, Miss Goering,' said Mrs. Copperfield. 'I do think it's such an

maton (Body Memory and the Unconscious, 2018). Suom. Laura Oulanne & Anna Ovaska. *niin&näin* 4/2019, 15–22.

Gay Shame. Toim. David M. Halperin & Valerie Traub. University of Chicago, Chicago 2009.

Hekanaho, Pia Livia, Teksti, lukija ja affektit: Sarah Watersin *The Little Stranger* sekä lukijan pelko ja häpeä. *Avain* 4/2011, 35–52.

Karkulehto, Sanna, *Kaapista kaanoniin ja takaisin: Johanna Sinisalon, Pirkeko Saision ja Helena Sinervon teosten queer-poliittisia luentoja*. Väit. Oulun yliopisto, Oulu 2007.

Lewin, Kurt, *Principles of Topological Psychology*. McGraw-Hill, New York 1936.

Manning, Erin, *Politics of Touch: Sense, Movement, Sovereignty*. Minnesota University Press, Minneapolis 2007.

Merleau-Ponty, Maurice, *Phenomenology of Perception* (Phenomenologie de la perception, 1945). Käänt. Donald A. Landes. Routledge, London 2002.

Messud, Claire, "Introduction." Teoksessa Jane Bowles, *Two Serious Ladies*. HarperCollins, New York 2014.

Minh-ha, Trinh T., *When the Moon Waxes Red: Representation, Gender and Cultural Politics*. Routledge, New York 1991.

Moslund, Sten Pultz, *Literature's Sensuous Geographies: Postcolonial Matters of Place*.

interesting story, really, but it has quite scared me out of my wits and I shouldn't enjoy hearing another one like it." Bowles 2014, 17.

34 Ks. Young 2005, 123.

35 Ahmed 2006, 142.

36 Pia Livia Hekanaho (2011) on tutkinut queer-näkökulmasta häpeän ja kauhun tunteita yhdistettynä talojen synnyttämiin intohimoihin goottilaisessa perinteessä.

37 Bowles 1990, 51. "'Who the hell cares about your house!' Meyer bellowed at her. 'I could put all your houses together in a row and shoot at them like they were ducks. A boat's better than a house any day! Any time! Come rain, come shine! Come the end of the world!' [...] My mother had a house, but I always slept in the house next door to her house. That's how much I care about houses!'" Bowles 2014, 55.

38 Woolf 1980.

39 Bowles 1990, 94, 95. "Dragging her along", "breathing like a bull". Bowles 2014, 105.

40 Freud 1961.

41 Nash 2014, 5.

42 Minh-ha 1991, 15–16. Haluan kiittää artikkelin vertaisarvioijia perusteellisista luennoista ja parannusehdotuksista ja Anna Ovaska kommenteista, keskusteluista ja korvaamattomasta avusta suomennosten jäljittämisessä.

Palgrave Macmillan, New York 2015.

Nash, Katherine Saunders, *Feminist Narrative Ethics: Tacit Persuasion in Modernist Form*. Ohio State University Press, Columbus 2014.

Novel Gazing: Queer Reading in Fiction. Toim. Eve Kosofsky Sedgwick. Duke University Press, Durham 1997.

Nykänen, Elise, Oulanne, Laura & Ovaska, Anna, Enacting the Unconscious. Embodied Minds and the Unverbalized in Modernist Women's Writing, *tulossa* 2020.

Sedgwick, Eve Kosofsky, *Touching Feeling: Affect, Pedagogy, Performativity*. Duke University Press, Durham 2003.

Seigworth, Gregory & Gregg, Melissa, An Inventory of Shimmers. Teoksessa *The Affect Theory Reader*. Toim. Melissa Gregg & Gregory Seigworth. Duke University Press, Durham 2010, 1–25

Woolf, Virginia, *Oma huone* (A Room of One's Own, 1929). Suom. Kirsti Simon-suuri. Tammi, Helsinki 1980.

Young, Iris Marion, *House and Home: Feminist Variations on a Theme*. Teoksessa Iris Marion Young, *On Female Body Experience: Throwing Like a Girl and Other Essays*. Oxford University Press, Oxford 2005, 123–154.

Zunshine, Lisa, *Why We Read Fiction: Theory of Mind and the Novel*. Ohio State University Press, Columbus 2006.

Marja Viitahuhta, *Unser Österreich* (2012), yksityiskohta. Kollaasi vuonna 1938 julkaistun valokuvakirjan kuvituksesta. Teoksessa on hyödynnetty kaikki kirjassa julkaistut kuvat. 1000 x 50 cm.

ELISE NYKÄNEN

Muukalaisena maailmassa

– Tiedostamaton Marja-Liisa Vartion romaanissa
Kaikki naiset näkevät unia

”Sinä olet itse niin järkevä ja rauhallinen, ehkä sinä et ole itse edes tietoinen siitä että sinussa on jokin – miten minä sen sanoisin – musta alue johon putoat, tai haluat pudota”¹, päähenkilö rouva Pyy toteaa ystävälleen Lauralle Marja-Liisa Vartion klassikkoromaanissa *Kaikki naiset näkevät unia*. Freudin syvyyspsykologian näkökulmasta tiedostamaton hahmottuu ”mustana alueena”, joka sijaitsee jossakin tietoisuuden alapuolella. Mutta entä jos tarkastelemme tiedostamatonta jonakin, joka ilmenee eletyssä ruumiissa ja tilassa, suhteessa toisiin ihmisiin ja maailmaan?

Modernistikirjailijoiden pyrkimys kuvata ihmismielen ”pimeitä paikkoja”², kuten Virginia Woolf tavoitteen muotoili, todistaa kaunokirjallisuuden ja psykoanalyysin likeisestä liitosta. Freudin vertikaalisesti hahmotuva tiedostamaton on rouva Pyy assosiaatiota mukaillen kuin pimeään kuilun pohja, jonne yksilö putoaa. Psykiatri ja filosofi Thomas Fuchsin fenomenologinen lähtökohta tiedostamattomaan pohjaa puolestaan eletyn kokemuksen *horizontaalsiin* ulottuvuuksiin eli elettyyn ruumiiseen ja tilaan. Fuchsin mukaan tiedostamaton ei majoile mielen syvyyksissä vaan tekee itsensä näkyväksi ruumiin muistissa sekä olemisen tyyleissä³: yksilön kehoon juurtuneissa muistoissa, havainnoinnin, tuntemisen ja käyttäytymisen tavoissa, jotka ovat aikaisempien kokemusten muokkaamia. Fuchsin näkökulma tiedostamattomaan ammentaa Merleau-Pontyn ruumiinfenomenologiasta, joka huomioi kehollisen ulottuvuuden niin ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa kuin eletyn ruumiin suhteessa sosiaaliseen ympäristöönsä.⁴ ”Horizontaalinen” tiedostamaton tarjoaa siten välineitä tarkastella myös tapoja, joilla sanomaton purkautuu esiin elettyjen ruumiiden ja niitä muokkaavien ympäristöjen välisinä ristiriitoina.⁵

Kuten Fuchs kirjoittaa, tiedostamaton ilmenee ”sokeina pisteinä”, ”tyhjinä tiloina” ja erilaisina vetovoiman ja hyljinnän ’kenttävoimina’, jotka vaikuttavat yksilön tapaan olla maailmassa yhdessä toisten kanssa. Esimerkiksi mennyt voi herätä pakonomaisesti eloon traumatisoituneen henkilön tämänhetkisessä toiminnassa ja siten vangita hänet menneisyyteen. Ruumiin aistimukset, liikkeet, tilanteet ja tunnelmat voivat laukaista ahdistuksen, jota purkaakseen trauman kokenut rakentaa menneen kokemuksensa uudelleen toisten henkilöiden avulla, mikä estää elämässä etenemisen. Tavallisemmin tiedostamaton ilmenee haitallisten käyttäytymismallien

toistona, asioiden ja tilanteiden välttelynä, vaikeutena tarttua elämän tarjoamiin mahdollisuuksiin tai kyvyttömyytenä edes nähdä niitä.⁶

Tarkastelen seuraavassa, kuinka horisontaalinen käsitys tiedostamattomasta ilmenee Marja-Liisa Vartion vuonna 1960 ilmestyneessä romaanissa *Kaikki naiset näkevät unia*. Vaikka Vartion romaanissa näkyy vahva freudilaisen syvyyspsykologian vaikutus, väitän, ettei Vartion henkilökuvauksia kiehdo meitä yksinomaan romaanihenkilöiden mielensisäisen monikerroksisuuden vuoksi. Yhtä lailla tiedostamaton tapahtuu henkilöiden välillä, heidän verbaalisessa ja ruumiillisessa kommunikaatiossaan. Kuten Aatos Ojala kirjoittaa, ”Vartion ihmiset ovat toisilleen ’merkkejä’, joita he kokevat tulkita parhaansa – tai mieluummin – pahimpansa mukaan.”⁷ Vartion kiinnostus ihmismielen kollektiivisiin ulottuvuuksiin kumpuaa osin hänen mieltymyksestään jungilaiseen analyttiseen psykologiaan, mutta ihmiskuvauksen osuvuuden voi nähdä myös osoituksena kirjailijan kyvystä havainnoida sosiaalista ympäristöään.

Klassinen kertomuskenttätutkimus on lähestynyt freudilaista tiedostamatonta yksilön sisäisen kokemuksen esittämisen näkökulmasta. Tiedostamaton on nähty tajunnankuvauksen ”kääntöpuolena”, kuin negatiivina, joka paljastaa fiktiivisen mielen kätkeytyneet alueet. Tiedostamattoman on ajateltu paljastuvan lukijalle ensisijaisesti kolmannen persoonan kertojan maininnoissa siitä, mitä henkilöt eivät halua tietää tai mitä he eivät pyrkimyksistään huolimatta kykene tiedostamaan. Tarinamaailman ulkopuolista kertojaa tarvitaan kuvaamaan myös sitä, minkä henkilö jollakin tasolla tietää, mutta jota hän ei osaa pukea sanoiksi.⁸

Samaan tapaan kuin muu kaunokirjallisen teoksen symboliikka, myös henkilöihahmojen assosiativiset mielenlyhtymät voivat epäsuorasti *viitata* tiedostamattomaan. Toisin kuin usein on väitetty, esimerkiksi sisäisen mo-

nologin keinoin ei ole kuitenkaan mahdollista kuvata suoraan tiedostamattomia mekanisme. ⁹ Kerrontatekniikoista erityisesti vapaa epäsuora kerronta on yhdistetty esitietoisien mielen esittämiseen: kertojan ja henkilöiden äänen sekoittuminen tuottaa illuusion mielensisällöistä, jotka ovat jossakin ”tiedostamisen kynnyksellä”¹⁰.

Fenomenologinen lähestymistapa kaunokirjalliseen tiedostamattomaan huomioi henkilöihahmojen välisen toiminnan, heidän ruumiillisen ja emotionaalisen vuorovaikutuksensa, kokemukset maailmassa olemisesta sekä liikkeen eleyssä tilassa¹¹. Tyypillistä Vartion rakentamille tiedostamattoman kuvauksille on, että mieli ja keho, sisäisesti koettu ja ulospäin näkyvä, eivät ole erotettavissa toisistaan. Horisontaalinen tiedostamaton murtaa kartesiolaista mieli ja ruumis -dualismia, jonka vaikutus näkyy sekä Freudin psykodynaamisessa mallissa että klassisen kertomuskertomuksen jaottelussa mielensisäiseen ja -ulkoiseen¹². Fenomenologisen lähestymistavan lähtökohtana on, että henkilöihahmojen tiedostamattomien tunteiden ja tietoisien ajattelun ristiriita ilmenee ruumiillisena toimintana sosiaalisissa suhteissa: toiminta tuottaa ruumiin muistissa ei-kielellisesti näyttäytyvän tiedostamattoman. Henkilöihahmot samanaikaisesti ”näkevät” ja eivät ”näe” ristiriitoja, jotka tulevat muille ilmi heidän käyttäytymisessään ja uskomuksissaan.¹³ Juuri Vartion romaanihenkilöiden sokeus omille motiiveilleen tekee heistä lukijalle tragikoomisia hahmoja. Tämän sokeuden paljastuminen kolmannen persoonan kerronnassa tuottaa ironisen etäisyyden henkilöihahmon ja lukijan välille mutta myös samaistuvaa tunnistamista, empatiaa.

Kerrontatekniikoiden näkökulmasta horisontaalisen tiedostamattoman kuvaus tarkoittaa sitä, että edellä esiteltyjen tajunnankuvauksen kategorioiden lisäksi myös toiminnan ja ympäristön kuvaus on valjastettu tiedostamattoman esittämiseen. Sanomaton näyttäytyy myös henkilöiden välisessä dialogissa. Seuraavassa tarkastelen, kuinka eleyty ruumis, eleyty tila ja sosiaalinen vuorovaikutus ilmenevät Vartion *Kaikki naiset näkevät unia* -romaanin tiedostamattoman kuvauksissa. Lopuksi havainnollistan, kuinka taide jäsenyy osaksi romaanihenkilön itsestä tietoiseksi tulemisen prosessia ja henkistä kehitystä, joka jää kesken.

Siivetön rouva Pyy

Kaikki naiset näkevät unia kuvaa keski-ikää lähestyvän kotirouvan, rouva Pyy, yrityksiä selvittää syitä kasvavalle tyytymättömyyden tunteelleen. Keskiluokkaista lähielämää viettävä rouva Pyy kärsii selittämättömästä ahdistuksesta, jota hän pyrkii lievittämään erilaisilla projekteilla. Taiteen keräily, sisustaminen, posliinimaalauskurssi ja muut luovat harrastukset eivät tuota tyydytystä vaan johtavat ristiriitoihin muiden naisten kanssa. Rakenteilla oleva talo jää kesken ja ajaa perheen konkurssiin. Suhde rakastajaan ajautuu karille. Kullisten romahtaessa rouva Pyy hakeutuu psykiatrin vastaanotolle, missä hän saa kuulla kärsivänsä hysteriaa muistuttavista affektiivisista tiloista, jotka ovat ”sielun

puolustuskeinoja”¹⁴ liiallisen paineen alla. Teoksen viimeisessä luvussa rouva Pyy ja hänen aviomiehensä matkustavat psykiatrin suosituksesta Italiaan. Renessanssitaiteen mestariteosten äärellä rouva Pyy tuntuu kokevan pettymyksen toisensa jälkeen. Muuttuuko mikään rouva Pyy elämässä vai jatkuuko kaikki matkan jälkeen samanlaisena?

Romaani ei tarjoa kysymykseen suoraa vastausta mutta kylläkin vihjeitä, joiden avulla lukijan on mahdollista jäljittää päähenkilön tunne-elämän ongelmia sekä arvioida niiden ratkeamisen todennäköisyyttä. Rouva Pyytä vaivaa kokonaisvaltainen ahdistus, jolle ei löydy selitystä. Pelkkä ajatus traumasta¹⁵ herättää rouva Pyyssä tietoista vastustusta: ”[E]i hän ollut sellainen ihminen, joista naistenlehdissä kirjoitetaan, hänellä oli ollut hyvät vanhemmat, hyvä lapsuus, mitä traumoja hänellä saattaisi olla?”¹⁶ Ennen vierailuaan psykiatrin luona rouva Pyy pohtii etukäteen, miten hänen tulisi kuvata selittämättömiä ruumiillisia oireitaan:

”Hän veti henkeä, veti taas, kuin riuhtaisten ilmaa suuhunsa, mutta ei saanut henkeään kulkemaan; oli kuin olisi yrittänyt heittää ämpäriä syvään kaivoon, jonka pohjalla oli vain vähän vettä, se nousi tyhjänä ylös, ja taas yrittänyt, ja vasta useitten yritysten jälkeen osunut veteen niin että astia täyttyi. Sen hän kertoisi lääkärille, kuvaisi juuri noin miten häntä ahdisti.”¹⁷

Rouva Pyyin ajatuspuheessa hengenahdistusta poteva ihmiskeho rinnastuu syvään kaivoon, jonka pohjalle heitetty ämpäri ei täyty vaan palaa kerta toisensa jälkeen tyhjänä maan pinnalle. Vaikka Vartion käyttämässä vertauksessa on kaikuja syvyytyspsykologiassa toistuvista vertikaalisista analogioista – mielestä astiana tai säiliönä – mielen ja kehon välinen dikotomia myös kumoutuu. Tiedostamaton tekee itsensä näkyväksi rouva Pyyin kokemina kehollisina oireina, kuten hengenahdistuksena, joka viestii muutoksen tarpeesta.

Rouva Pyyin ponnistelut oman tunne-elämänsä tyhjiön täyttämiseksi liittyvät ennen kaikkea hänen rooliinsa ”rouva Pyyinä”. Etunimi, Kaisu, mainitaan teoksessa vain kahdesti. Nimettömyys heijastaa henkilöihahmon vieraantunutta suhdetta itseensä. Tietoisuus vieraantuneisuudesta tulee konkreettisesti esiin rouva Pyyin ajatuksissa: ”En voi kutsua itseäni nimellä. Sitä ei ole enää, sen nimistä.”¹⁸ Myöhemmin havainto itsen kuolemasta toistuu: ”Minun sisältäni on sammunut jotakin.”¹⁹ Rouva Pyyin mukaan aviomies on ”leikannut [häneltä] siivet” ja vienyt häneltä mahdollisuudet merkitykselliseen elämään, omaan ammattiin ja koulutukseen: ”Tätäkö minun elämäni on oltava, että on annettava kaiken mennä ohitse”²⁰, rouva Pyy kysyy. Ruumiillisena metaforana siipien leikkaaminen viittaa väkivaltaiseen vapaudenriistoon. Rouva Pyyin syytökset vaikuttavat liioitelluilta, sillä kuten hän itsekin toteaa, hänen miehensä on ”hyvä”²¹. Herra Pyy pyrkii monessa toteuttamaan vaimonsa toiveita, oman jaksamisensakin kustannuksella.

**”Omaksuessaan kulttuurin
hänelle tarjoaman roolin
marginalisoitu ihminen
oppi tarkkailemaan itseään
muiden silmin ja ennakoimaan
häneen kohdistuvia sosiaalisia
odotuksia.”**

Horizontaalinen tiedostamaton kytkeytyy rouva Pyyin kokemuksessa eletyn ruumiin ja sosiaalisten odotusten väliseen ristiriitaan. Rouva Pyyin vieraantumisen syy ei ole niinkään aviomiehen toiminnassa vaan 1950-luvun sukupuolijärjestelmässä, joka sitoo rouva Pyyin kodin piiriin, kaventaa hänen olemisensa mahdollisuuksia ja tekee hänestä turhautuneen ihmisen. Rouva Pyyin kokemus vieraus voidaan nähdä huonossa uskossa eläjän tarpeena peilata itseään kulttuurisesti hallitseviin kertomuksiin ja jäädä niiden vangiksi. Ongelmat kasautuvat, sillä rouva Pyy tuntee jatkuvaa sosiaalista huonomuutta, jonka ratkaisemiseksi aviomiehen ponnistelut eivät riitä. Huonomuuden tunne ajaa rouva Pyyin myös jatkuvaan kilpailuun muiden naisten kanssa. Tämäkään ei tuota toivottua tulosta, sillä rouva Pyy ei täysin tiedosta, mistä hänen tulisi pyristellä vapaaksi.

Puhuessaan ’huonosta uskosta’ (*mauvaise foi*) Jean-Paul Sartre siirtää tarkastelun painopisteen tiedostamattomasta itsepetokseen, joka ilmenee yksilön suhteessa itseensä: yksilö ei tiedä jotakin eikä halua myöskään tietää tai yksilö samaan aikaan tietää ja ei tiedä, mikä on merkki vieraantuneesta olemisesta²². Tällainen näkökulma lähenee käsitystä horisontaalisesta tiedostamattomasta tunteiden ja ajatusten ristiriitana, joka näyttäytyy ruumiillisena toimintana tai sen rajautumisena sosiaalisessa ympäristössä. Simone de Beauvoir ja häntä innoittaneet afroamerikkalaiset ajattelijat ovat vieneet tätä ajattelua yhteiskunnallisempaan ja poliittisempaan

suuntaan ja korostaneet Toisena olemisen tai ’kaksoistietoisuuden’ luonnehtivan haavoittuvassa ja alisteisessa asemassa olevien yksilöiden elettyä kokemusta. Omaksuessaan kulttuurin hänelle tarjoaman roolin marginalisoitu ihminen oppii tarkkailemaan itseään muiden silmin ja ennakoimaan häneen kohdistuvia sosiaalisia odotuksia. Vieraantuneisuutta aiheuttavat kaksoistietoisuuden tuottamat tiedostamattomat käyttäytymismallit ja valinnat, jotka pahimmillaan kumpuavat vapautta pelkäävän yksilön tottumuksesta Toisen osaansa, sekä sosiaalisesti rakentuvat reunaehdot, jotka kaventavat yksilöiden mahdollisuuksia toteuttaa itseään.²³ Ruumiin ei-kielellisellä tasolla rouva Pyy aistii, ettei hän ole kokonainen ja vapaa. Toisaalta hän on omaksunut vallitsevan sosiaalisen järjestelmän ihanteet ja säännöt siinä määrin, ettei hän osaa murtautua ulos niiden vaikutuspiiristä eikä välttämättä edes näe, että tavoittelussa elämäntyyliä olisi mitään vikaa.

Unien talossa

Vartion teoksessa horisontaalinen tiedostamaton yhdistyy freudilaisiin kuviin, jotka paitsi rakentavat myös purkavat mielen ja ruumiin, sisäisen ja ulkoisen, välistä dualismia. Samalla tavoin kuin elettyyn ruumiiseen myös elettyyn tilaan niveltyy rouva Pyyin ajatuksissa ja unissa vankina olon ja vapauden menettämisen kuvia. Rivitalo-huoneisto tuntuu vieraalta: asunto on kuin ahdas häkki,

”kanakoppi”²⁴. Kulkiessaan kaupunkimaisemassa rouva Pyy tuntee polttaa tarvetta ”hengittää itsensä eläväksi taas ja vapaaksi, ollakseen taas se kuka oli, rouva Pyy.”²⁵ Itsen tunnistamisen prosessi on yhtä aikaa traaginen ja koominen. Ollessaan hereillä rouva Pyy kulkee edelleen kuin syvässä unessa, kuin mekaaninen kone: hän on ”rouva Pyy, joka kävelee eteenpäin, avaa hallin oven, avaa toisen oven, tulee aseman portaille ja menee siitä alas ja tietyille laiturille odottamaan tiettyä bussia, joka vie hänet tiettyyn kaupunginosaan, ja sitten hän menisi tiettyyn taloon ja tiettyyn asuntoon, numero on A 8. Hän oli rouva Pyy.”²⁶

Kodin tilassa koettu vieraus korostuu rouva Pyyn havainnossa kynnyksestä, jota hän ei ole koskaan oppinut varomaan. Kävellessään pimeässä asunnossa hän huomaa toistuvasti astuvansa kynnyksen yli ”tyhjään”²⁷. Kotoisuus tai sen puute rakentuu ruumiin muistissa, kyvyssä liikkua eletyssä tilassa tai tämän liikkeen rajautumisessa²⁸. Myöhemmin rouva Pyy tarkkailee kotiaan ulkoapäin ja ymmärtää, että kohteeton ahdistus kumpuaa vieraudesta, joka sijaitsee seinien sisällä, ei niiden ulkopuolella: ”Että olisi mentävä kotiovesta sisään ja todettava, että näitten seinien sisällä oli koko hänen elämänsä.”²⁹

Torjutun kohtaaminen tapahtuu rouva Pyyn ajatuksissa toistuvasti vertikaalisena liikkeenä, joka on kuin tyhjään putoamista. Toisaalta tiedostamaton hahmottuu horisontaalisesti, päähenkilön ruumiillisessa kokemuksessa tapahtuvina muutoksina, jotka ohjaavat sosiaalisesta ympäristöstä tehtyjä havaintoja. Saatettuaan nuoruudenystävänsä Luran junaan rouva Pyy seisoo rautatieaseman ihmisvilinässä ja tuntee äkillistä, syvää yksinäisyyttä. Hän kuulee rautatieaseman kellon viisareiden raksuttavan. Kellotaulu on kuin elävä olento, joka uhkaa hänen koko olemassaoloon: ”[H]änestä tuntui yhä siltä kuin hän olisi kuullut jonkin ahmaisevan suuhunsa suuren palan, ja nielaisevan – tai kuin joku olisi syöksynyt päistikkaa alas pimeään ja hän olisi kuullut putoamisen.”³⁰ Se, joka putoaa, ei ole rouva Pyy, vaan joku toinen.

Rouva Pyy näkee kaupunkimaisemassa toistuvasti kaksi naista, ja juuri näissä havainnoissa kiteytyy hänen oma jakautumisensa³¹. Kielellistettyjen ajatusten ja sanattoman eli ruumiillisesti koetun välille avautuu ammottava kuilu. Joutuessaan kauhun valtaan rouva Pyy kokee itsensä kuin toiselta planeetalta pudonneeksi muukalaiseksi, jota joku tarkkailee vierain silmin, etäisyyden päästä. Aseman kellotaulu on ”kuin jonkin katse, silmä”³², joka seuraa hänen jokaista liikettään: ”Hän lymysi tässä laidalla, tähyili, mutta hänet oli nähty, tiedettiin että tuossa oli jokin outo, tähyilemässä ympärilleen niin kuin vieras tähyilee; hän oli herättänyt tuon tuolla ylhäällä.”³³ ”Tuo tuolla ylhäällä” rinnastuu kaupunkitilaa valvovaan laitteistoon, mekaaniseen silmään, joka monitoroi liikenteen virtaa. Toisaalta tarkkaileva katse on kuin jumalan kaikkinäkevä silmä tai tiedostamattoman impulsseja valvova yliminä.

Freudilaisena symbolina talo kuvaa tunnetusti mi-
nuutta ja sen eri kerrostumia. Rouva Pyyn unelma, uusi

talo, edustaa sosiaalista nousua ja uutta luokkaidentiteettiä, joka materialisoituu tavarassa. Toisaalta talo merkitsee vapautumista rivitalon ahtaudesta ja pääsyä lähemmäs luontoa. Rouva Pyytä on aiemmin tulkittu nousukkaana, joka on tehnyt luokkaretken maalta kaupunkiin ja joka pyrkii rakentamaan uutta identiteettiä kaupunkiympäristössä. Maalta saapuneelle urbaani eletty tila on kuitenkin vieraannuttava. Rouva Pyy on kuin asfalttiviidakoon eksynyt pyylintu, joka kokee uudessa elinympäristössään henkistä kodittomuutta.³⁴

Saavuttamattomien talounelemien tavoittelu on ristiriidassa rouva Pyyn tiedostamattomien, salaisten toiveiden kanssa, ja tämä ristiriita ilmaisee itsensä ruumiillisina oireina, selittämättöminä tunnereaktioina ja unina. Rouva Pyyn tuntema muukalaisuus on paitsi eksistentiaalista kodittomuutta myös vierautta, jota hän kokee suhteessaan toisiin naisiin. Samalla kun hän toivoo ymmärrystä ja helpotusta yksinäisyyteensä, hän vertaa jatkuvasti oman elämänsä puitteita muiden saavutuksiin ja tuntee jäävänsä tässä vertailussa toiseksi. Suuri unelma, uusi talo, ei koskaan valmistu. Unissaan rouva Pyy vaeltaa jo talojen raunioilla kuin aavistellen tulevaa katastrofia. Herätessään hän tuntee outoa, kohteetonta pelkoa: ”Miksi heräsin keskellä yötä ja kuljen nyt näissä huoneissa kuin pelkäisin jotain? Kuin vieraassa talossa, kuin sattumalta poikennut sisään keskellä yötä muistamatta kuka ja mistä tullut, varovaisesti kuin pahoissa aikeissa, ovissa hiljaa kuin peläten mitä on takana.”³⁵ Rouva Pyy näkee mutta samanaikaisesti ei näe, sillä hän ei uskalla katsoa.

Talon kuva toistuu rouva Pyyn mielikuvissa psykiatrin vastaanotolla. Psykiatrin kysytyä unista, joita hän on nähnyt, päähenkilön katse kiinnittyy hyllyssä oleviin kirjoihin. Ne ovat ”Freudin teoksia”³⁶. Rouva Pyyn unia ei analysoida vastaanotolla, mutta keskustelun kuluessa päähenkilön ajatuksissa toistuu assosiaatio pimeästä ikkunasta ja talosta, jossa joku on murhattu. Psykiatrin kysyessä rakastaako hän aviomiästään, rouva Pyy huomaa vastaavansa kuin vasten tahtoaan: ”En”³⁷. Kieltäessään ”oman hyvän miehensä”³⁸ rouva Pyy tuntee vieneensä tältäkin hengen.

Freudilaisen syvyytensä psykologian ja fenomenologisen ”horisontaalisen” tiedostamattoman ohella rouva Pyyn sieluelämää voidaan tarkastella Jungin analyttisen psykologian näkökulmasta. Jungilainen käsitys kollektiivisesta tiedostamattomasta ilmenee jo Vartion teoksen nimessä³⁹. Romaanin nimi viittaa katkelmaan, jossa kuvataan ”kaikkien naisten” kollektiivista tiedostamatonta. Naisen sielu rinnastuu mustaan kissaan, joka kulkee talosta taloon ja avaa väyliä salaisiin toiveuniin ja painajaisiin:

”Mutta niin tekevät kaikki naiset, näkevät unia niin kuin sinä, heidän sielunsa kulkee yöllä mustana kissana, hiippi kattoja pitkin, naukuu ikkunan alla ja tulee ikkunasta sisään, istuu vasemman rinnan päälle. [...] Olet kuin naiset ovat, näkevät unia, heräävät aamulla, katsovat tyhjin silmin ja ovat joko pettyneitä kun ei uni ollutkaan totta, tai kiittävät onneaan siitä että se oli unta mitä he unessa tekivät.”⁴⁰

Vapaasti yön pimeydessä liikkuva kissaeläin viittaa unelmaan vaihtoehtoisesta maailmasta, jossa naiset voisivat vapaasti toteuttaa ominta luontoaan ja luovaa kykyään. Freudilaisittain tulkittuna uni on toteutumaton toive, joka heijastaa rouva Pyyin kokemusta arkirutiinien ahtaudesta eletyissä tilassa. Hän ei koe henkisen tai ruumiillisen liikkumisen vapautta sosiaalisessa ympäristössään, joka on normatiivisesti rajautunut. Öisten unien lisäksi katkelmassa puhutaan päiväunelmista ja kuvitelmista, joita rouva Pyy punoo murehtiessaan hukattua elämäänsä. Rouva Pyy ajautuu toistuvasti pohtimaan vaihtoehtoisia reittejä omalle elämänsä kulkulle. Millaista hänen elämänsä olisi voinut olla ja millaiseksi hän olisi voinut tulla, jos hän olisi valinnut toisin? Voisiko hän vieläkin valita toisin? Salaiset toiveet liittyvät ennen kaikkea rakastajaan, jonka seurassa rouva Pyy toivoo heivänsä uudelleen henkiin. Toisin käy.

Minä muiden silmin

Aloittaessaan suhteen rakastajaansa rouva Pyy on toivonut miehen näyttävän hänelle kuka hän todella on: ”Hän oli odottanut että mies olisi sanonut hänelle, naiselle, mikä hän oli. Nainen tahtoi nähdä itsensä miehen kautta, kuin vasta tämän silmien kautta näkisi itsensä.”⁴¹ Rouva Pyyin harjoittama peilauksellinen viestii tässä kaksoistietoisuuden olemassaolosta eli itsen näkemisestä objektina, joka on olemassa vain suhteessa mieheen ja miehen kautta. Kuitenkin rouva Pyy kokee lopulta näkevänsä itsensä kirkkaasti vasta kun suhde on jo ohi. Eron koittaessa rouva Pyy tarkastelee rakastajaansa etäisyyden päästä ja näkee itsensä sellaisena, jollaiseksi mies, rouva Pyyin kuvitelmissa, on hänet arvioinut: ”tyhmä[nä] pien[enä] rouvasihmi[senä]”⁴². Peilauksellinen viestii itsen katsomista kriittisesti toisen silmin, myös oman subjektuuden vankistumisesta, etäännyttävää itseironiaa.

Rouva Pyy korostaa omaa kykyään vaistota, mitä ihmiset todella ajattelevat: ”Minä luen ihmistä kuin avointa kirjaa ja minun vaistoni ei petä”⁴³, hän toteaa aviomiehelleen. Kertojan kommentit toisaalla vihjaavat, että rouva Pyy uskoo pikemminkin kuin tietää. Vartion kerronnassa vaihtelevat rouva Pyyin mielenliikkeitä luotaava vapaa epäsuora esitys, dialogi ja kolmannen persoonan kertojan hallinnoimat kerronnanjaksot. Näiden kerronnankeinojen yhdistelmästä syntyy usein vaikutelma päähenkilön havaintojen epäluotettavuudesta. Lukija ei voi olla varma, onko rakastaja todella ”kylästynyt” tyhmän rouvasihmisen seuraan, kuten rouva Pyy väittää. Rouva Pyyin tiedostamaton alemmuudentunne suhteessa rakastajaan sekä kilpailu toisten naisten kanssa vinouttavat hänen havaintojaan, toimintaansa ja valintojaan. Naapuruston naiset ovat rouva Pyyin mukaan kuin käärmeitä, joiden puhe on täynnä salattuja tarkoituksia. Kateellisen ja laskelmoivan ihmisen katse on kuin ”paha silmä”⁴⁴, joka tunkeutuu henkilökohtaiseen tilaan, myös kodin seinien sisäpuolelle, ja saastuttaa kaiken, mihin se osuu.

Rouva Pyyin taipumus kuvitella ihmisistä kaikkein pahin liittyy ilmiöön, jota psykoanalyttikot kutsuvat

projisoinniksi: yksilö tunnistaa muissa ne impulssit, jotka hän pyrkii itsessään torjumaan. Kotirouvien alakulttuurissa rouva Pyy kilpailee sanoin ja teoin sosiaalisesta paremmuusjärjestyksestä, mikä ylläpitää voimakasta ahdistusta. Myös rouva Pyyin suhde miehiin – niin aviomieheen, rakastajaan kuin psykiatriin – näyttyy peilisuhteena, jossa lapsenomainen läheisyydenkaipuu muuttuu nopeasti torjunnaksi ja vihaksi.⁴⁵ Rouva Pyy tuntee usein esittävänsä, näyttävänsä roolia kuin ammattilainen. Esittäessään aviomiehelleen vaimon rooliaan hän on ”pien[i] ymmärtämätön nai[nen]”⁴⁶, joka ihailee miehensä viisautta. Muiden kotirouvien tapaan rouva Pyy ei ymmärrä rahataloutta ja on siten täysin riippuvainen miehestään. Rouva Pyyin orastavasta itseymmärryksestä kertoo hänen kykynsä havaita tämä riippuvaisuus, vaikkei hän pääsekään roolistaan irti. Käyttäytymällä kuin ”joku epäitsenäinen olento”⁴⁷ hän saa toistuvasti tahtonsa lävitse mutta menettää samalla itsemääräämisoikeutensa. Näyttelijä jää roolinsa vangiksi, ja naamio muuttuu todelliseksi kasvoiksi.

Rouva Pyyin vierailu psykiatrin luona toistaa koomisesti mutta yksityiskohtia myöten Freudin kuvauksen kaikkeuskuvitelmista kärsivän potilaan kohtaamisesta *Johdatus psykoanalyysiin* -teoksen kuudennessatoista luvussa⁴⁸. Rouva Pyyin silmissä psykiatri on kuin itse piru, joka haluaa riisua hänet alastomaksi, analysoida ja tutkia potilastaan kuin hyönteistä.

”Rouva Pyy pysähtyi, sanoi puoliääneen: »Se narri on piru.» Mutta samalla häntä huvitti; hänestä tuntui kuin hän itse olisi myös ollut piru, käynyt vain vakoilemassa toisen paholaisen konsteja – ja joutunut satimeen.

Eikö se ollut sanonut, että hän oli kostanut sillä kaikella muille ihmisille oman nöyryyöksensä. Oliko hän? Mutta hän oli aina vihannut niitä ihmisiä. Mutta samassa, kun hän ajatteli sitä, hän halusi torjua sen pois, väitteen, että hän oli liioitellut kaiken. Ei, se ei ollut totta. Ja kuitenkin hän oli myöntänyt: »Niin, niin kai se sitten on».”⁴⁹

Hypnoosin aikana rouva Pyy myöntää liioitelleensa. Hän on toisia naisia haukkuessaan ja heidän yläpuolelleen asettuessaan siirtänyt tiedostamattomat toimintatapansa, kaunansa ja katkeruutensa muiden ominaisuuksiksi. Palattuaan tajuihinsa rouva Pyy jälleen kieltää kaiken. Terapiaistunnon jälkeen rouva Pyy katsoo kuitenkin itseään terveen etäisyyden päästä ja puhkeaa vapauttavaan, puhdistavaan nauruun. Hän ymmärtää kuunnelleensa psykiatrin sanoja kuin lumoutuneena siitä, kuinka paljon hänestä sanottiin: ”Hyväluoja, mikä narri hän oli ollut!”⁵⁰

Oman narrimaisuuden ymmärtäminen ja itseironian taju konkretisoituvat rouva Pyyin vertauksessa itsestään suggestioherkkänä kanana, jonka pää on helposti sekoitettavissa: ”[O]liko hän sitten kuin kana, joka tekeytyi halvaantuneeksi”⁵¹, rouva Pyy kysyy psykiatrilta. Psykiatrin mukaan rouva Pyy ei kärsi hysteriasta, mutta hänellä on taipumusta elää ”affektien vallassa”⁵² ja syöksyä tunnetilasta toiseen. ”Tehän ymmärrätte, koska itse kerrotte ne”⁵³, psykiatri toteaa asiakkaansa kyvystä tulkita

**”Hän oli tullut etsimään
– etsimään jotakin; ajatus
hajosi, ja hänen mielestään
oli jälleen hävinnyt se, mitä
hän oli uskonut ja kuvitellut
tuntevansa tämän oven edessä
ja minkä hän oli juuri ollut
tavoittamaisillaan.”**

omia syitä ja vaikuttimia. Kaikkeuskuvitelmiä ro-
mahtaminen korostuu rouva Pyy näkemässä kolmen
unen sarjassa. Unista viimeisessä rouva Pyy näkee Ju-
malan korvan. Ennen kuin hän ehtii koskettaa sitä, hän
alkaa pudota taivaalta kuin kivi. Unennäkijä herää asun-
nossa, jonka läpi puhaltuu kylmä viima.

Taide peilinä

Romaanin tulkinallisesti ratkaisevimpiä ja koomisimpia
jaksoja on rouva Pyy vierailu Sikstiiniläiskappelissa Vati-
kaanissa. Rouva Pyy ajattelee tullessaan pyhiinvaellukselle
mutta samanaikaisesti pelkää olevansa kuin kuka tahansa
turisti muiden turistien joukossa. Hän toivoo kappelin
freskojen herättävän hänet henkiin samaan tapaan kuin
henki virtaa Jumalan sormesta ihmiseen Michelangelon
Luomiskertomuksessa: ”[K]oko sielu muuttuisi toiseksi,
saisi voiman ja rauhan, kun näkisi nämä kuvat.”⁵⁴ Katsel-
lessaan ennen matkaa taidekirjasta valokuvaa, joka esittää
Delfoin sibylloista nuorinta, ”Delphicaa”, hän tunnistaa
kuvassa itsensä kaiken näkevänä tietäjänä.

Vatikaanin portilla, matkalla Sikstiiniläiskappeliin,
rouva Pyy ei vielä saa kiinni ajatuksiaan vaivaavasta,
orastavasta oivalluksesta: ”Hän oli tullut etsimään – et-
simään jotakin; ajatus hajosi, ja hänen mielestään oli
jälleen hävinnyt se, mitä hän oli uskonut ja kuvitellut
tuntevansa tämän oven edessä ja minkä hän oli juuri ollut
tavoittamaisillaan.”⁵⁵ Jo tässä vaiheessa rouva Pyy huomio

kiinnittyy Vatikaanissa vaeltavaan kahteen turistinaiseen,
joista toinen kannattelee peiliä matkakumppaninsa kas-
vojen edessä. Istuttuaan pitkään aviomiehensä kanssa
freskojen ympäröimänä – mutta silti tietämättä olevansa
kappelissa – rouva Pyy kuulee toisen naisen sanovan ys-
tävälleen: ”Mutta tämä on se [Sikstiiniläiskappeli].”⁵⁶
Rouva Pyy ymmärtää vasta tässä vaiheessa, että hän on jo
löytänyt etsimänsä. Rouva Pyy ei vielä tässä vaiheessa mai-
nitse erehdyksestään aviomiehelleen vaan jää katselemaan
freskoja yksin. Hän suunnittelee pilkkaavansa miestänsä
jälkeenpäin: ”Synninvirta oli jäädä näkemättä. Minä
sentään huomasin ajoissa, mutta sinä vain töllistelit etkä
ymmärtänyt mitään, vaikka se oli nenäsi edessä.”⁵⁷

Odotettujen teosten äärellä suurta oivallusta ei
tule. Maalaukset ovat pelkkiä kuvia, Aatami ainoastaan
”alaston mies katossa”⁵⁸. Delphican sijaan rouva Pyy
näkee ”Synninvirran”. Katsellessaan *Viimeinen tuomio*
-freskon yksityiskohtaa rouva Pyy tajuaa tulkinneensa
maalausta aiemmin väärin. Kristuksen tuomiota odottava
ihmishahmo ei ole yksisilmäinen, kuten hän on luullut,
vaan on itse peittänyt toisen silmänsä. Rouva Pyy ajatus
harhailee kirjaimellisesti aiemmin lääkäriltä saatuaan diag-
noosiin, omaan kiersosilmäisyyteen ja silmien taitevir-
heeseen. Puhdistumisen sijaan rouva Pyy kokee ”Synnin-
virran” edessä häpeää. Rouva Pyy häpeää ennen kaikkea
omaa sokeuttaan, joka on lähes johtanut hänet noloon
tilanteeseen muiden turistien silmissä. Hän pohtii, mitä
olisi tapahtunut, jos hän olisi ehtinyt kysyä oppaalta tietä

freskojen äärelle, vaikka ne ovat aivan hänen silmiensä edessä.

Freskojen luomis- ja syntiinlankeemusaihelmat viittaavat rouva Pyyin haluun uudistua ja ratkaista ahdistuksensa⁵⁹. Aatamin luomista kuvaava seinämaalauksena rinnastuu rouva Pyyin uneen, jossa hän yrittää tavoittaa Jumalan korvaa. Hän haluaa Jumalan tavoin tietää niin hyvän kuin pahan, tulla tietoiseksi itsestään. Tiedon teema toistuu romaanin päättävässä episodissa, jossa rouva Pyy ja hänen miehensä seuraavat Vatikaanissa parveilutta turistiryhmää paikalliselle torille. Rouva Pyy katselee äänettömänä ja tyrmistyksen vierestä, kun hänen aviomiehensä avustaa italialaista torimyyjää, joka puujaa kaksi turistinaista ostamaan rihkamaa, arvottomia kameita. Lipeväkielinen myyjä rinnastuu rouva Pyyin mielessä paratiisiin viettelijään, käärmeeseen. Kahdessa naisessa rouva Pyy katselee menneitä itseään, joka on sortunut käymään itselleen kalliiksi käyvää kauppa. ”[H]ullu hän olisi ollut, jos olisi riistänyt noilta ihmisparoilta tuon autuuden, hullu jos olisi paljastanut heille totuuden”, rouva Pyy pohtii ja kysyy itseltään: ”Mistä hän tiesi, mikä tässä oli totuus.”⁶⁰

Allegorisella tasolla teoksen loppukohtaus näyttäisi vihjaavan naisten asemaan päiväunelmiensa sokeuttamana sukupuolena, joka harhautuu keräämään helyjä ja muuta tarpeetonta tavaraa miesten hallitessa rahataloutta ja laatiessa säännöt. Toisten naisten kanssa kilpaillessaan rouva Pyy menettää yhteyden todelliseen

luontoonsa. Vatikaanin matkastakin jää jäljelle vain rihkamakoruja. Ratkaisevaa on, kykeneekö rouva Pyy saattamaan meneillään olevan heräämisprosessin päätökseen. Romaani päättyy enteilevään tulevaisuudennäkymään. Teoksen lopetuksessa toistuu rouva Pyyin toiminnan kaava eli parantumaton haaveilu ja pettymys, jotka estävät häntä elämästä nykyhetkessä. Poistuessaan torilta kädet täynnä torikauppiaan lahjoittamia kameita rouva Pyy tajuaa unohtaneensa kiittää: ”Enkä minä huomannut sanoa edes kiitos. Grazie, kiitos.”⁶¹ Rouva Pyyin ”kiittämättömyys” on tulkittavissa myös tekijän ironiana. Orastava näkeminen tukahtuu. Hajamielisyyttäan soimaten rouva Pyy sovittautuu jälleen tuttuun roolinsa rouva Pyyinä, jonka kuuluisi muistaa kiittää.

Esko Ervastin mukaan rouva Pyyin kahden maailman kansalaisuudessa kiteytyy Vartion näkemys taiteen funktiosta toden ja kuvitelman liittoutumana: ”Juuri se, että ihminen ’ei ymmärrä’ ja ’kuitenkin ymmärtää’ taiteen ja elämän paralleelisyyden, säilyttää taiteen taiteena, itsenäisenä kokemusalueena, mutta samalla liittää sen elämän todellisuuteen.”⁶² Taide on peili, josta katsomme itseämme tai ihanteellista itseämme. Näemme, millaisia olemme ja millaisia voimme olla.⁶³ Rouva Pyy näkee itsessään sibyllan, näkijän, vaikka toiminnassaan toteuttaa toisenlaista kaavaa. Tiedostamatta jäävä on aivan hänen silmiensä edessä mutta samalla näkymätön, kuin sokea piste tai ”taittovirhe” kokemuksen kentässä.⁶⁴

Viitteet

- 1 Vartio 1960, 91.
- 2 Woolf 2013, 108.
- 3 Ks. Merleau-Ponty 1962, 98.
- 4 Fuchs 2019.
- 5 Kuten Sara Ahmed on todennut, tunteet tai niihin kytkeytyvä tiedostamaton eivät ole yksilöiden sisällä vaan ne liikkuvat yksilöiden välillä. Erityisesti häpeän, pelon ja vihan kaltaiset kielteiset tunteet ovat ”tahmaisia”: ne siirtyvät kohteesta toiseen, muovaavat kehojen pintoja sekä materiaalista, sosiaalista todellisuutta. (Ahmed 2018, 13, 63.)
- 6 Fuchs 2019, 21.
- 7 Ojala 1976, 134.
- 8 Cohn 1978, 46, 56.
- 9 Sama, 87.
- 10 Sama, 103.
- 11 Kognitiivisesti suuntautuneet kertomuskenttikijat (esim. Palmer 2004 ja 2010; Herman 2011; Butte 2004; Zunshine 2006; Caracciolo 2014) ovat kiinnittäneet huomiota fiktiivisen tajunnankuvauksen intersubjektiivisiin, ruumiillisiin ja maailmallisiin ulottuvuuksiin, myös fenomenologian ja ’enaktivismiin’ näkökulmista (ks. myös Nykänen 2018). Enaktivismi edustaa toisen sukupolven kognitiotieteissä viime vuosikymmeninä kehittyntä suuntausta, joka näkee kognition ruumiillisena, affektiivisena sekä toiminnassa ja vuorovaikutuksessa ympäristönsä kanssa syntyvänä. Kaunokirjallista tiedostamatonta ei ole aiemmin lähestytty systemaattisesti näistä näkökulmista (ks. Nykänen, Oulanne & Ovaska, tulossa 2020).
- 12 Kuten Fuchs (2019, 16) toteaa, myös Freud näki egon alkuperän ruumiissa, mutta päätyi lopulta dualistiseen malliin: mieli näyttäytyy ruumiista erillisenä ”säiliönä”, jossa viettienergia vaikuttaa.
- 13 Ks. Fuchs 2019, 16–19. Psykologiassa puhutaan ruumiin muistin tai keho-muistin sijaan implisiittisestä muistista erotuksena eksplisiittisen eli kielelliseen muistiin.
- 14 Vartio 1960, 266.
- 15 Rouva Pyyin ahdistusta on mahdollista lähestyä myös traumakuvauksena, mikäli traumatisoituminen käsitetään uudemman trauma- ja dissosiaatioteorian (esim. van der Hart et al. 2006, Leikola 2014) tapaan emotionaalisen trauman. Emotionaalisen trauman taustalla voivat olla yksittäisen traumakokemuksen eli ’historiallisen trauman’ ohella myös laaja-alaisemmat ylivoimaiset tunnekokemukset, joiden käsittelyyn yksilö ei saa riittävästi tukea. Traumatisoitumiselle altistavat epäsuotuisan kasvuympäristön lisäksi yhteiskunnallisesti sortavat rakenteet sekä niitä tukeva vaikenemisen kulttuuri, mitä on korostettu erityisesti feministisessä ja jälkikolonialisessa traumateoriassa. Eksistentiaalisesta ja ’transhistoriallisesta’ traumasta ks. LaCampa 2000.
- 16 Vartio 1960, 247.
- 17 Sama, 248.
- 18 Sama, 128.
- 19 Sama, 124.
- 20 Sama, 26.
- 21 Sama, 268.
- 22 Sartre 1958, 47–48. Ks. myös Fuchs 2019, 16.
- 23 Termiä ’kaksoistietoisuus’ (*double-consciousness*) käytti alun perin afro-amerikkalainen ajattelija W. E. B. Du Bois, joka kuvaa mustana olemisen kokemusta seuraavasti: ”It is a peculiar sensation, this double-consciousness, this sense of always looking at one’s self through the eyes of others, of measuring one’s soul by the tape of a world that looks on in amused contempt and pity. One ever feels his twoness, – an American, a Negro; two souls, two thoughts,

two unreconciled strivings; two warring ideals in one dark body, whose dogged strength alone keeps it from being torn asunder.” (Du Bois 2007, 3.) Beauvoir omaksui ajatuksen kaksoistietoisuudesta kirjailija Richard Wrightilta, joka oli Du Boisin ajattelun perillisiä (ks. Simons 2001, 111). Klassikkoteoksessaan *Le Deuxième sexe* (1949, suom. Toinen sukupuoli) Beauvoir (1980, 173–174) tekee analogian rodun ja sukupuolen välille kirjoittaessaan naisesta Toisena: ”Yksilölle on outoa kokea itsensä ensin itsenäiseksi, transkendenssin omaavaksi subjektiksi, joksikin ehdottomaksi, ja joutua sitten huomaamaan omasta olemuksesta johtuva luonnon määräämä alemmuus. Sille joka pitää itseään keskuksena ja subjektina on outoa todeta itsensä toiseksi, toisemmudeksi. Näin käy pikkutyölle, joka elämäntien opissa tajuakaan itsensä naiseksi. [...] Tilanne ei ole ainutlaatuinen. Se on samanlainen USA:n mustalle väestölle, joka osittain kuuluu yhteiskuntaan, jossa heitä pide-tään alempana kastina.”

24 Vartio 1960, 26.
 25 Sama, 99.
 26 Sama.
 27 Sama, 52.
 28 Fuchs 2019, 17.
 29 Vartio 1960, 117.
 30 Sama, 96.

31 Ks. Ervasti 1967, 64.
 32 Vartio 1960, 102.
 33 Sama, 104.
 34 Helena Ruuska (2010, 34–39) tulkitsee rouva Pyyin kodittomuutta oivaltavasti myös yhteydessä kahteen intertekstiin: *Kantelettaren* toisen kirjan 226. runoon ”Minä, Pyy, pesätön lintu” sekä kansan-satuun *Pyyin tarina*, johon pohjautuu sanonta ”pienenee kuin pyy maailman-lopun edellä”.

35 Vartio 1960, 53.
 36 Sama, 266.
 37 Sama, 261.
 38 Sama, 268.
 39 Romaanin nimeen ja sen jungilaisuuteen liittyviä merkityksiä on aiemmin analy-soinut Ruuska (2010, 180).

40 Vartio 1960, 231.
 41 Sama, 156.
 42 Sama, 155.
 43 Sama, 47.
 44 Sama.
 45 Henkilöiden välisestä vuorovaikutuk-sesta tarkemmin ks. Nykänen 2017, 115–129.

46 Vartio 1960, 191.
 47 Sama, 18.
 48 Ks. Ruuska 2010, 150–153.
 49 Vartio 1960, 266–267.
 50 Sama, 269.
 51 Sama, 266.
 52 Sama, 269.

53 Sama, 266.
 54 Sama, 300.
 55 Sama, 288.
 56 Sama, 298.
 57 Sama, 303.
 58 Sama, 300.
 59 Ervastian (1967, 66–68) mukaan nimen-omaan uskottomuus toimii rouva Pyyin häpeän alkusyynä. ”Synninvirran” äärellä rouva Pyy siirtää häpeänsä toiseen kohteeseen välttääkseen tiedostamasta tunteiden todellista alkuperää, johon on saamaisillaan kosketuksen. Avioliiton ulkopuolinen suhde, joka ei koskaan paljastu aviomiehelle, näyttäytyy kuitenkin vain heijastuksena syvemmistä itse-tiedostamisen ja sosiaalisen ympäristön ongelmista eikä siten selitä rouva Pyyin kokemaa ahdistusta.

60 Vartio 1960, 310.
 61 Sama, 312.
 62 Ervasti 1967, 68.
 63 Kuten Fuchs (2019, 16) aiheellisesti huomauttaa, tiedostamattoman ohella myös mielikuvitus toimii kaksoistietoi-suuden tai -vision periaatteella: minä elää kahdessa maailmassa yhtäaikaaisesti. Haluan kiittää anonyymeja vertaisar-vioijia erinomaisista kommentista ja parannusehdotuksista, jotka ovat olleet suureksi avuksi esseen viimeistelyssä.

Kirjallisuus

Ahmed, Sara, *Tunteiden kulttuuripoliittikka* (The Cultural Politics of Emotion, 2004). Suom. Elina Halttunen-Riikonen. *niin & näin*, Tampere 2018.

Beauvoir, Simone de, *Toinen sukupuoli* (Le Deuxième sexe I et II, 1949). Suom. Annikki Suni. Kirjayhtymä, Helsinki 1980.

Butte, George, *I Know That You Know That I Know. Narrating Subjects from Moll Flanders to Marnie*. Ohio State University Press, Columbia 2004.

Caracciolo, Marco, *The Experientiality of Narrative. An Enactivist Approach*. De Gruyter, Berlin 2014.

Cohn, Dorrit, *Transparent Minds. Narrative Modes for Presenting Consciousness in Fiction*. Princeton University Press, Princeton 1978.

Du Bois, W. E. B., *The Souls of Black Folk* (1903). Oxford University Press, Oxford 2007.

Fuchs, Thomas, Ruumiin muisti ja tiedostamaton (Body Memory and the Unconscious, 2018). Suom. Laura Oulanne & Anna Ovaska. *niin & näin* 4/2019, 15–22.

Ervasti, Esko, *Välivaibe. Poimintoja suomalaisesta nykypäikasta*. Forssa 1967. (Kustantamo ei tiedossa)

Hart, Onno van der, Nijenhuis, E. R. S. & Steele, Kathy, *The Haunted Self. Structural Dissociation and the Treatment of Chronic Traumatization*. W. W. Norton,

New York 2006.

Herman, David, Re-minding Modernism. Teoksessa *The Emergence of Mind. Representations of Consciousness in Narrative Discourse in English*. Toim. David Herman. University of Nebraska Press, Lincoln 2011, 243–272.

LaCapra, Dominick, Reflections of Trauma, Absence, and Loss. Teoksessa *Whose Freud? The Place of Psychoanalysis in Contemporary Culture*. Toim. Peter Brooks & Alex Woloch. Yale University Press, New Haven 2000, 178–204.

Leikola, Anssi, *Katkennut totuus. Traumatu-kielma. Emotionaalinen trauma, raken-teellinen dissosiaatio ja psykopatologia*. Prometheus, Espoo 2014.

Merleau-Ponty, Maurice, *Phenomenology of Perception* (Phénoménologie de la perception, 1945). Käänt. Colin Smith. Routledge & Kegan Paul, London 1962.

Nykänen, Elise, Tajunnankuvauksen toden-kaltaisuudesta. Näkökulma suomalaiseen sotienjälkeiseen proosaan. *Joutsen-Sva-nen. Kotimaisen kirjallisuudentutkimuk-sen vuosikirja 2018*, 73–86.

Nykänen, Elise, *Mysterious Minds. The Making of Private and Collective Consciousness in Marja-Liisa Vartio's Novels*. Studia Fen-nica Litteraria 10. SKS, Helsinki 2017.

Nykänen, Elise, Oulanne, Laura & Ovaska, Anna, Enacting the Unconscious. Embodied Minds and the Unverbalized in Modernist Women's Writing, *tulossa* 2020.

Ojala, Aatos, Kertomuksen strukturaaliansyysi. Roland Barthesin menetelmä ja sen sovellutus Antti Hyryn kertomatai-teeseen. Teoksessa *Tutkimus ja opetus. Strukturalismia. Äidinkielenopettajain Liiton Vuosikirja 23*. Merkur, Helsinki 1976, 109–136.

Palmer, Alan, *Fictional Minds*. University of Nebraska Press, Lincoln 2004.

Palmer, Alan, *Social Minds in the Novel*. Ohio State University Press, Columbus 2010.

Ruuska, Helena, *Arkeen pudonnut sibyllä. Modernin naisen identiteetin rakentu-minen Marja-Liisa Vartion romaanissa* Kaikki naiset näkevät unia. Yliopisto-paino, Helsinki 2010.

Sartre, Jean-Paul, *Being and Nothingness. An Essay in Phenomenology* (L'Être et le néant. Essai d'ontologie phénoménologique, 1943). Käänt. Hazel E. Barnes. Routledge, London 2003.

Simons, Margaret A., *Beauvoir and The Second Sex. Feminism, Race, and the Origins of Existentialism*. Rowman & Littlefield, Lanham 2001.

Vartio, Marja-Liisa, *Kaikki naiset näkevät unia*. Otava, Helsinki 1960.

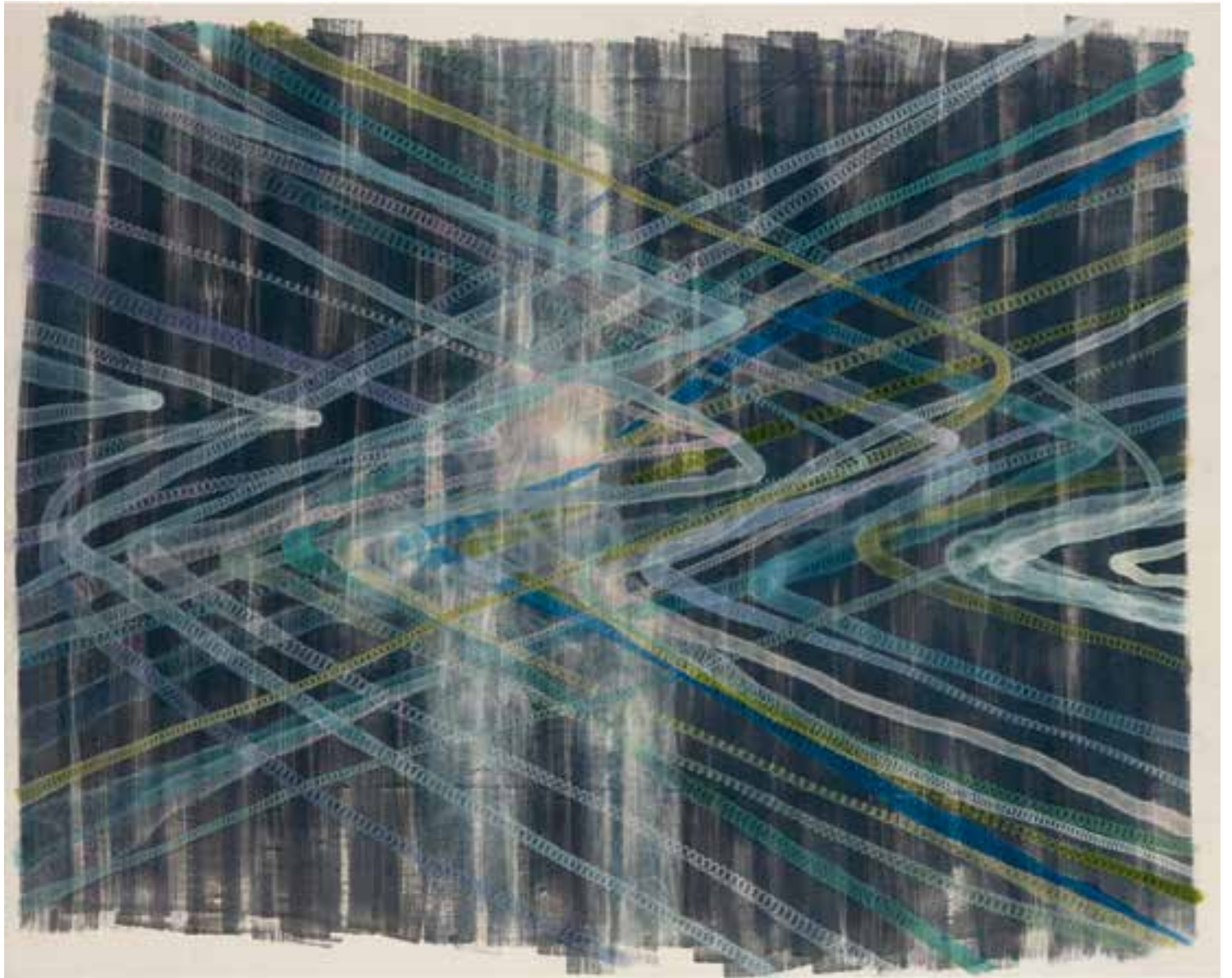
Woolf, Virginia, *Moderni romaani* (Modern Fiction, 1919). Suom. Jaana Kapari-jatta. Teoksessa *Kiitäjän kuolema ja muita esseitä*. Teos, Helsinki 2013.

Zunshine, Lisa, *Why We Read Fiction. Theory of Mind and the Novel*. Columbus, Ohio State University Press 2006.

Heidi Lampenius, *Split second* (2018), akryyli ja muste kankaalle, 180 x 280 cm. Kuva: Jussi Tiainen.

JUSSI SAARINEN & JOONA TAIPALE

Donald Winnicott luovuudesta

Psykoanalyttikko Donald Winnicott ajattelee luovuutta koko elämää läpäisevänä olemisen tapana. Lastenlääkärinäkin työskennelleen Winnicottin mukaan luovuuden perusta on vauvan kyvyssä luoda oma maailmansa. Aikuisen ihmisen luovuus on tämän kyvyn säilyttämistä, kehittämistä ja kultivoimista läpi elämän.

Tässä artikkelissa käsittelemme Donald Winnicottin näkemystä luovuudesta. Winnicott on brittiläisen psykoanalyysin klassikoita, jonka ajattelu on herättänyt yhä enemmän kiinnostusta myös filosofien parissa¹. Hänen tärkeimpiin saavutuksiinsa luetaan teoria lapsen ja varhaisen hoivaympäristön välisen suhteen kehityksestä. Tutkimme luovuuden varhaisimpia muotoja Winnicottin psykoanalyttisen kehitysteorian näkökulmasta, ja selvitämme niiden yhteyksiä myöhempien elämänvaiheiden luoviin kokemuksiin, prosesseihin ja toimintoihin, erityisesti suhteessa taiteelliseen luovuuteen.

Psykoanalyysin ydinkysymykset liittyvät koulukunnasta riippumatta kytkökseen psyykkisten realiteettien ja objektiivisen todellisuuden välillä. ”Objektiivinen” tai ”reaalinen” todellisuus viittaa tässä yhteydessä todellisuuteen niiltä osin kuin se on itsen lisäksi myös muiden ihmisten – niin keskustelukumppanin kuin ulkopuolisen tarkkailijankin – koettavissa. ”Psyykkisen todellisuuden” käsite tulee Sigmund Freudilta², joka painotti, että ihmisten muistikuvat ja havainnot voivat olla voimakkaasti subjektiivisten fantasioiden, toiveiden ja halujen kylästämiä, värittämiä tai jopa kauttaaltaan näiden määrittämiä. Riippumatta realistisuudestaan (toisin sanoen riippumatta siitä vastaavatko ne reaalista, objektiivista todellisuutta) esimerkiksi fantasiat ja pelot *vaikuttavat* (*wirken*) kokijansa ajatuksiin, suhtautumisiin ja toimintaan, ja tässä *vaikuttavuudessaan* (*Wirklichkeit*) ne ovat yhtä lailla todellisia (*Wirklich*)³.

Freud erottaa psyykkisen todellisuuden aineellisesta todellisuudesta, mistä syntyy auttamattoman dualistinen vaikutelma. Fenomenologisempi luenta painottaa psyykkisen todellisuuden *intentionaalisuutta*, jolla tarkoitetaan kokemussisältöjen suuntautuneisuutta tai kohdistuneisuutta. Tässä luennassa psyykkistä todellisuutta ei hahmoteta mielen *sisään* sijoittuvana, introspektion avulla tavoitettavana, ja siten ”ulkoiselle todellisuudelle” *vastakkaisena* alueena. Jos psyyke on esimerkiksi intentionaalisten fantasioiden, halujen, toiveiden ja pelkojen alue, niin ”psyykinen todellisuus” viittaa näiden luonnostamaan kokemukselliseen maailmaan. Tämä maailma ei paikannu kokijan sisälle, vaan yhtä lailla tämän ympärille. Kahden vastakkaisen alueen sijaan kyse on kahdesta kokemuksellisesta painotuksesta. Suhtaudumme

kokemustemme kohteisiin yhtäältä objektiivisuudessaan, siis sellaisina kuin muutkin ihmiset voivat ne havaita, ja toisaalta sellaisina kuin ne oman psyykkisen todellisuutemme valossa jäsentyvät.

Winnicott puhuu tässä yhteydessä *mukautuvuuden* ja *luovuuden* välisestä painotussuhteesta. Suhtautumisemme voi joko mukautua annettuihin olosuhteisiin, havaittuihin rakenteisiin ja vallitseviin tosiasioihin, tai toisaalta se voi aktiivisesti muovata näitä. Aktiivinen muovaaminen voi tapahtua joko konkreettisen toiminnan tasolla (esimerkiksi asioita siirtämällä, muokkaamalla tai rakentamalla) tai asenteiden, mielikuvituksen ja jälkikäteen narratiivin tasolla. Luovuutta esiintyy vastavasti monissa muodoissa. Tietyt tilanteet, olosuhteet ja toimintaympäristöt tukevat ja suosivat luovuutta (esim. haaveilu, uneksinta, leikki, taiteellinen työskentely), kun taas toiset aktiviteetit (esim. tietynlainen mekaaninen työ) edellyttävät kokonaisvaltaisempaa mukautumista annetuille puitteille ja määrityksille.

Ihmiselämä on moninaista tasapainottelua luovuuden ja mukautumisen välillä: yhdessä ääripäässä on objektiivisten realiteettien alinomainen määrittäminen subjektiivisten tuntemusten ja assosiaatioiden kautta, kun taas toisessa päässä on kokonaisvaltainen mukautuvuus, eli subjektiivisen kokemuksen ja toiminnan alistaminen objektiivisille tosiasioille. Ensimmäisessä ääripäässä lähes kaikki näyttäytyy oman elämän kannalta merkityksellisenä, jälkimmäisessä taas merkityksettömänä. Winnicott painottaa, että kumpikin ääripää tuo mukanaan vakavia elämänlaadullisia haasteita. Hän kirjoittaa ihmisistä, jotka kuuluvat jompaankumpaan ääripäähän: ”Nämä kaksi ihmisryhmää tulevat psykoterapiaan, koska yhdessä tapauksessa he eivät tahdo elää loppuelämänsä irrallaan tosiasioista, ja toisessa tapauksessa koska he tuntevat vieraantuneensa uneksimisestä”⁴. Winnicottin jäsenitys herättää ajatuksia, koska tavanomaisesti vain edellinen, realiteettitestauksen tai todellisuudentajun häilyvyys tunnustetaan vakavaksi psyykkiseksi häiriötilaksi. Realiteettitestauksen korostuminen on yhtä lailla ongelmallista sekä: ”Jotkut ihmiset ovat niin vankasti kiinni objektiivisesti havaittavassa todellisuudessa, että he ovat sairaita vastakkaisessa merkityksessä: erillään subjektiivisesta maailmasta ja luovasta tavasta suhtautua tosiasioihin”⁵.

Luovuus on Winnicottille kaikki elämänalueet läpäisevä ilmiö. Taiteen, leikin ja muiden yleisesti tun-

nistettujen luovan toiminnan muotojen ohella luovuus liittyy Winnicottin käsitteistössä tapaan, jolla havaitsemme ympäristöämme: tapaan, jolla asennoidumme asioihin, ja tapaan, jolla toimitamme arkisia askareitamme.⁶ Winnicottin käsite onkin ongelmallisen laaja, ja hän käsittelee aihepiiriä monista näkökulmista. Toisinaan luovuuden käsite määrittyy yleisemmin *luovien impulsien* kautta (riippumatta niiden mahdollisesta realisoitumisesta), jolloin luovuus ei tarkoita ”menestyksestä tai julkistettua luomista” vaan ”viittaa ulkoiseen todellisuuteen kohdistuvan kokonaisasenteen väritymiseen”⁷. Näissä yhteyksissä Winnicott painottaa, että luovuuden tunne tekee elämästä elämisen arvoista⁸. Toisinaan hän korostaa näiden impulsien realisoitumista, aktuaalista toimintaa, jolloin haaveilu, uneksinta ja hiljainen asennoituminen eivät sellaisinaan näyttäyty luovina prosesseina. Vaikka emme tässä yhteydessä ryhdy korjaamaan Winnicottin teorian käsitteellisiä epäselvyyksiä, mainitut moniselitteisyydet on syytä tuoda esiin.

Kokemusmaailman ”väritymistä” ei ole aina helppo tunnistaa. Psykoanalyttisen teorian mukaan psyykkinen todellisuus jää sellaisenaan paljolti *tiedostumatta*. Halumme, toiveemme ja fantasiamme jäsentävät kokemuksiamme ja vaikuttavat maailmaa, muita ihmisiä ja omaa itseämme koskevissa havainnoissa ja arvostelmissa myös ilman, että tunnistamme tätä subjektiivisena tai psyykkisenä kontribuutiona. Vaikka viitteitä tällaisesta eriytymättömyydestä löytyy myös aikuiselämässä, voimakkaimmin ja kattavimmin tämä näkyy pienillä vauvoilla, jotka eivät psykoanalyttikoiden mukaan aluksi kiinteästi erota toisistaan psyykkistä ja objektiivista todellisuutta.

On esimerkiksi ehdotettu, että vauvan kokemus siitä, että hoitaja on *omien toiveiden kannalta* kelvoton tai huono, on yhtä kuin kokemus siitä, että hoitaja on kelvoton tai huono⁹. Psyykkisen todellisuuden panos kohdetta koskevaan kokemukseen ei vielä eriydy sellaisena, ja erottelu, joka on selvä tyynen aikuisen näkökulmasta, ei ole sitä nälkäisen vauvan näkökulmasta: ”Lapsen ensimmäiset suhteet kohdistuvat subjektiivisiin objekteihin, ja tästä on pitkä matka vakiintuneeseen kykyyn asettua suhteeseen sellaisten objektien kanssa, jotka havaitaan objektiivisesti ja joille myönnetään itsenäinen olemassaolo”¹⁰. Eri koulukuntien käsitteellisistä eroavaisuuksista ja kiistoista huolimatta psykoanalyysissa on laaja yhteisymmärrys siitä, että kyky erottaa psyykkinen ja objektiivinen todellisuus toisistaan ei ole synnynnäinen taito, vaan kehityksellinen saavutus. Vastaavasti kyky erottaa, mikä on oman mielen luomusta ja mikä puolestaan objektiivista realiteettia, on kypsän aikuisen ominaisuus, ja edellyttää tietynlaisia kehityksellisiä rakenteita.¹¹

Lastenlääkäritaustaisen Winnicottin luovuutta koskeva analyysi nivoutuu hänen varhaislapsuutta koskevaan teoriaansa. Hän kirjoitti työnsä pääosin 50- ja 60-lukujen Britanniassa, ja hänen sanavalintansa heijastelevat ajan henkeä: sukupuolineutraalin ”hoitajan” sijaan Winnicott usein puhuu ”äidistä” ja ”ympäristöäidistä”, vaikka käsittääkin hoivan laaja-alaisemmin. Hän

painottaa, että lapsen ensisijainen hoivaaja voi olla myös isä tai joku muu, ja hän puhuu suotuisasti myös puloruokinnasta.¹² Silti Winnicottin ajatukset herättävät nykylukijassa ymmärrettävästi kysymyksiä ydinperhekeskeisyydestä, konservatiivisista sukupuoliasetelmista ja heteronormatiivisuudesta. Itse sanoudumme irti kaikista normatiivisista tulkinnoista. Uskomme, että Winnicottin teoria ei jää ratkaisevasti kiinni aikansa käsityksiin, vaan mahdollistaa monenlaisia lukutapoja. Winnicottilla on tässä suhteessa edelleen paljon annettavaa filosofialle ja psykologialle.

Lähestymme Winnicottin luovuuden käsitettä ensin varhaiskehityksen näkökulmasta. Analysoimme sitten, miten luovuuden varhaisimmat muodot suhteutuvat luovuuden erikoistuneempiin muotoihin. Keskitymme erityisesti taiteellisten luovien prosessien ja luovuuden varhaisimpien ilmentymien keskinäisiin suhteisiin.

Luovuuden varhaisimmat muodot

Winnicottin ajattelun valossa psyykkistä todellisuutta voidaan ajatella täytymystään odottavien luovien impulsien alueena. Freudia painokkaammin Winnicott korostaa pienen lapsen riippuvaisuutta hoitajistaan. Lapsi hengittää, nielee ja ulostaa ilman ulkoista avustusta, mutta kaikki muu on yleensä hoivaympäristön vastuulla. Ulkomaailma, ensi alkuun hoivaympäristö, voi vastata lapsen luoviin impulsseihin tai olla vastaamatta niihin. Winnicottin mukaan luovuuden varhaisimmat muodot jäävät paljolti riippuvaisiksi siitä, miten hoivaympäristö peilaa, kannattelee ja realisoii lapsen luovia impulsseja.

Kun hoiva etenee niin sanotusti lapsentahtisesti, lapsi kokee, että hoivaympäristö vastaa hänen haluihinsa, tarpeisiinsa ja toiveisiinsa. Riittävän hyvän hoivan myötä kehittyvälle lapselle vakiintuu käsitys, että hoivaympäristö – ja laajemmin ympäristö – on vastavuoroinen ja luotettava. Se on hänen tunteitaan peilaava, hänen muovaukselleen antautuva, hänen tarpeisiinsa ja haluihinsa sopeutuva, mahdollisuuksia, mielekkyyttä ja elinpiiriä laajentava, sekä itseä kannatteleva, eheyttävä ja ”hyvä”. Siispä hoivaympäristön reagointi, sensitiivisyys sekä itseyden ja omien tavoitteiden tukeminen motivoi lasta tuntemaan itsensä todellisena, kurottumaan kohti asioita, vaikuttamaan niihin ja olemaan aktiivinen suhteessa ympäristöönsä.

Pienen lapsen kokemus siitä, että elinympäristö on hänen omien halujensa, tarpeidensa ja fantasioitensa toteutumiskenttä, on toki ulkopuolisen tarkastelijan näkökulmasta illuusio. Sikäli kuin psyykkinen ja objektiivinen todellisuus ovat vielä eriytymättömiä toisistaan, lapsi ei kuitenkaan itse jäsennä hoivaympäristöä luovaa kokemustaan illuusiona. Kuten sanottu, psyykkinen todellisuus ja objektiivinen todellisuus eivät vielä erotu toisistaan, eikä lapsi hahmota kokemuksiaan subjektiivisina fantasioina, joita tietty ulkoinen taho realisoii. Kolmannen persoonan näkökulmasta hoitaja on toki toinen ihminen, joka omasta tahdostaan mukautuu lapsen toiveisiin: lapsen näkökulmasta hoitaja sen sijaan sisältyy

lapsen omaan vaikutuspiiriin jotakuinkin samaan tapaan kuin aikuisen keho sisältyy hänen omaan vaikutuspiiriinsä¹³. Kun lapsi kokee toistuvasti, että hoivaympäristö toimii hänen halujensa mukaisesti, ei lapsella ole aihetta ounastella, että jälkimmäisellä on myös hänestä riippumaton olemassaolonsa.

Kaikki ei toki mene niin kuin lapsi haluaisi – ja hyvä niin. Hoivaympäristö on Winnicottin mukaan parhaimmillaan *riittävän hyvä* – ”täydellisyys on koneiden asia”¹⁴. Hiljalleen pettymykset murentavat lapsen kokemusta siitä, että ympäröivä todellisuus on hänen halujensa mukainen. Winnicott painottaa, että pettymykset kuuluvat väistämättä elämään, ja niillä on myös tärkeä kehityksellinen funktio: ne paljastavat vähä vähältä yllä mainittua illuusiota *illuusiona*. Toisaalta pettymykset eivät saisi ylittää lapsen sietokykyä: ne eivät saisi olla liian jyrkkiä ja kokonaisvaltaisia. Tarvitaan tasapainottelua, koska kehityksellisenä haasteena on illuusion samanaikainen purkaminen ja säilyttäminen. Winnicott painottaa, että jos illuusion purkaminen tapahtuu sopivalla tahdilla, niin lapsi kykenee ”hyväksymään ulkoisen todellisuuden luopumatta liikaa henkilökohtaisista [luovista] impulsseista”¹⁵. Näin lapsi Winnicottin mukaan säilyttää luovan funktionsa ja välttää subjektiviteetin alistamisen objektiivisille tosiasioille ja ulkoisille määrittelleille. Jos illuusio puretaan liian nopeasti tai jyrkästi, kokemus on traumaattinen. Tällöin vaarana on joko defensiivinen vetäytyminen psyykkiseen todellisuuteen tai oman psyykkisen todellisuuden köyhtyminen.

Winnicottin mukaan kehittyvä lapsi voi siis hiljalleen hyväksyä objektiiviset tosiasiat vain sikäli kuin hänen affektiivisia kokemuksiaan alituisesti tuetaan ja kannatellaan ulkoapäin. Suotuisa hoivaympäristö mahdollistaa sen, että lapsi voi pysytellä tai viipyä psyykkisen todellisuuden ja objektiivisen maailman välisellä alueella niin, että valintaa näiden välillä ei vielä tehdä. Winnicott argumentoi, että myöhemmissä elämänvaiheissa ilmeneviä luovuuden muotoja valetaan näin jo varhaislapsuudessa: ”luovuus on jonkin sellaisen säilyttämistä läpi elämän, mikä alun perin kuuluu vauvan kokemukseen: kykyä luoda maailma”¹⁶.

Ulkomaailman realiteettien alkaessa hahmottua (esim. ”hoitaja ei ole olemassa vain minua varten”), lapsen kehitysprosessia ryhtyvät tukemaan konkreettiset objektit ja toiminnot, jotka muodostuvat lapselle tärkeiksi ja turvallisuuden tunnetta edistäviksi, mutta ovat hoitajia vankemmin lapsen kontrollin piirissä. Winnicott puhuu tässä kohtaa psyykkisen todellisuuden ja objektiivisen todellisuuden välille sijoittuvista ”transitionaaliohjeista” (*transitional objects*). Vauvan ensimmäiset transitionaaliohjeet ovat leikin ja symbolinmuodostuksen varhaisimpia muotoja: tavanomaisesti ne otetaan käyttöön hoivatilanteen muutosten yhteydessä, ja niiden tehtävä on edesauttaa yllä mainitun illuusion ylläpitämistä silloin kun hoivaaja ei ole saatavilla.

Hoitajan ajoittaisen poissaolon tai tyydytyksen viivästyksen motivoimana vauva liittyy hoitajan tarjoaman hoivafunktion johonkin objektiin tai toimintaan. Näin

tämä erityinen kohde yhtä aikaa sekä on että ei ole hoivaaja. Kyseessä saattaa olla esimerkiksi tutin imeskely nukkumaan siirryttäessä, tietyn pehmolelun pitäminen sylissä, jutustelu tai hyräily itsekseen. Yhteistä näille objekteille ja tavoille on, että niiden avulla lapsi ikään kuin pitää itselleen seuraa. Kyseessä on Winnicottin mukaan *leikin* ensimmäinen muoto: lapsi suuntautuu maailmaan, jonka hän yhtäältä *luo* (esimerkiksi: nallekarhulla *on nälkä*), mutta kyseinen maailma on samalla konkreettisesti havaittu (nallekarhu *on todella tässä*), eikä vain kuvitteellinen tai hallusinoitu.

Winnicottin mukaan olennaista on, että luotu todellisuus on konkreettinen ja siten myös potentiaalisesti objektiivinen – muutkin voivat havaita nallekarhun, joskaan eivät lapsen sille projisoimia tuntemuksia. Lapsi luo objektiivisen todellisuuden keskelle eräänlaisen ”potentiaalisen tilan”, eli kokemuksellisen alueen, joka ei jäsenny ”vain subjektiivisena” muttei myöskään ”objektiivisena”. Tällä alueella lapsi voi vapaasti toteuttaa luovia impulssejaan, ja löytää paikan psyykkiselle levähtämiselle ja rentoutumiselle. Näin ollen kokemus luovuudesta, jonka hoivaympäristö aluksi mahdollistaa lapselle, alkaa hiljalleen laajentua suhteessa muuhunkin ympäristöön.

Sikäli kuin ”psyykinen todellisuus” voidaan määrittää luovien impulssien alueena, voidaan luovuutta ajatella näiden impulssien (so. psyykkisen todellisuuden) realisoitumisena. Kokiessaan luovien impulssiensa realisoituvan riittävän toistuvasti, lapsi hahmottaa todellisuuden sellaisena, joka on (myös) häntä varten. Lapsi suhtautuu ympäristöönsä ja sen kohteisiin sillä oletuksella, että hänen spontaaneilla tunteillaan, affekteillaan, haluillaan ja tarpeillaan on väliä, *vaikutusta*. Responsiivisen hoivaympäristön ansiosta lapsen psyykkiset impulssit hahmottuvat hänelle todellisina, vaikuttavina – niillä ei ole vaikutusta vain lapsen mielessä, vaan myös ulkoisessa maailmassa. Näin lapsi pystyy pikku hiljaa muodostamaan suhdetta jaettuun todellisuuteen menettämättä kosketusta psyykkiseen todellisuuteensa.¹⁷

Kaiken kaikkiaan Winnicott on kirjoituksissaan kiinnostuneempi luovan maailmasuhteen kokonaisvaltaisesta kehitymisestä ja toteutumisesta kuin yksittäisistä luovan toiminnan muodoista. Varhaiskehityksessä valettu ja vakiinnutettu luovuuden ulottuvuus kuitenkin näkyy myöhemmin eri elämänalueilla. Kaikki pitkälle kehittynyt luova toiminta edellyttää jo varhain muodostunutta kykyä havainnoida ja muokata objektiivista todellisuutta oman psyykkisen todellisuuden mukaisesti. Ei kuitenkaan ole kaikilta osin selvää, millä tavoin varhain esiintyvä luovuus ja sen mahdollistavat vuorovaikutusmekanismit suhteutuvat aikuisiän luoviin prosesseihin. Pohdimmekin seuraavaksi näiden välisiä suhteita erityisesti taiteen tekemisen valossa.

Varhainen luovuus ja myöhempi (taiteellinen) luovuus

Lähestymme kysymystä luovuuden varhaisempien ja myöhempien muotojen välisistä suhteista erottelemalla

kolme mahdollista kantaa. Peilaamme näitä kantoja Winnicottin ajatteluun, ja ennen kaikkea kehitämme niiden pohjalta omaa näkemystämme taiteellisen luovuuden varhaisista juurista.

Ensimmäisen kannan mukaan varhainen luovuus toimisi välttämättömänä alusrakenteena myöhemmälle luovuudelle siten, ettei näiden kahden välillä ole mitään muuta merkittävää yhteyttä. Toisin sanoen varhaisessa vuorovaikutuksessa saavutettu luova kapasiteetti ainoastaan *mahdollistaa* kehittyneemmät luovuuden muodot, taiteen tekemisen mukaan lukien.

Toisen kannan mukaan varhaisen luovuuden ja taiteellisen luomisen välillä olisi *yhteneviä piirteitä* muun muassa rakenteen, funktion, ja/tai kokemuksen osalta. Molemmissa voi esimerkiksi olla kyse vuorovaikutuksesta, jossa luotu objekti antaa muodon subjektin psyykkiselle todellisuudelle ja jäsentää sitä uudella, tyydyttävällä tavalla. Tästä yhtäläisyydestä ei kuitenkaan seuraa, että varhaiskehitys millään merkittävällä tavalla *vaikuttaisi* nykyhetken taiteelliseen luovuuteen, sillä samankaltaisuus voi yhtä hyvin olla satunnaista. Siitä ei myöskään seuraa, että varhainen luovuus toimisi välttämättömänä edellytyksenä myöhemmälle luovalle toiminnalle (kuten kannassa 1).

Kolmannen kannan mukaan myöhemmän ja varhaisemman luovuuden välillä olisi tunnistettavissa aito vaikutussuhde, mutta tämä suhde ymmärrettäisiin luonteeltaan *lineaariseksi* ja/tai *reduktiiviseksi*. Tässä katsannossa varhainen vuorovaikutus ja siinä esiintyvät luovuuden muodot vaikuttavat suoraviivaisesti nykyhetken taiteelliseen luovuuteen. Käänteisesti ajateltuna taiteellisessa työskentelyssä palataan aikaisempiin tyydytyksen keinoihin ja vuorovaikutuksen muotoihin, jolloin se toteutuu pääsääntöisesti regressiivisenä toistona ja toisintamisena.

Omaksumme esitetyn jaottelun viitoittamana seuraavan peruspremissin: ilman riittävän hyvää hoivaa ja siihen sisältyvää luovuuden säännöllistä aktualisoitumista yksilö ei voi vakiinnuttaa itsenäistä kapasiteettia asennoitua ja toimia luovasti suhteessa objektiiviseen todellisuuteen, eikä myöskään saavuttaa vakaata luottamusta kyseisen kapasiteetin jatkuvuuteen ja vaikuttavuuteen. Varhainen luovuus toimii siis välttämättömänä alusrakenteena myöhemmälle luovuudelle – sen prototyyppisenä kantamuotona. Muilta osin sanoudumme irti edellä esitellyistä kannoista. Emme siis pidä uskottavana ajatusta, että varhaisen luovuuden ja taiteellisesti luovien objektisuhteiden välillä olisi kyse pelkästään mahdollistamissuhteesta (kanta 1) tai erilaisista satunnaisista analogisista yhtymäkohdista (kanta 2). Emme myöskään näe, että taiteellinen työskentely olisi perustavanlaatuisesti toistamispakon sanelemaa regressiivistä toimintaa tai että varhaisempien kehitysvaiheiden vaikutus siihen olisi kausaalisesti suoraviivaista (kanta 3).

Sen sijaan käsitämme kyseisen vaikutussuhteen epälineaarisenä ja monijuonteisena prosessina, jossa varhaisemmat vuorovaikutuskokemukset sedimentoituvat ajan kuluessa mielen rakenteisiin, ja (tiedostamatto-

masti) ohjaavat ja värittävät nykyisiä, taiteellisesti luovia objektisuhteita. Sedimentoitumisella tarkoitamme sitä, että kokemuksillamme on ajallisesti kerrostuva perusta tai perusrakenne. Kun kokemuksemme siirtyvät menneisyyteen, ne eivät vain katoa jälkiä jättämättä. Päinvastoin, ne jäävät vaikuttamaan tuleviin kokemuksiimme erinäisten affektiivisten taipumusten, ennakkokäsitysten ja uskomusten muodossa. Näin ollen kaikki nykyiset ja tulevat kokemuksemme kantavat mukanaan jotain aiemmin kokemastamme ja ikään kuin viittaavat tai nojaavat siihen. Vastaavasti nämä aiemmat kokemukset viittaavat niitä edeltäviin kokemuksiin – ja niin edelleen.

Nostamme seuraavaksi esiin joitakin merkittäviä kytköksiä, jotka yhdessä puoltavat näkemystämme taiteellisen luovuuden kehityksellisistä juurista. Tulkitamme saa tukea Winnicottin ajattelusta – siitäkkin huolimatta, että hän itse kommentoi taiteellista luovuutta melko niukasti ja pintapuolisesti. Yleisemmällä tasolla Winnicott tekee selvän pesäeron perinteiseen, viettitoimintaa ja psyyken sisäisiä konflikteja korostavaan psyykoanalyttiseen luovuusteoretisointiin, sillä se ei hänen mielestään tunnista hoivaympäristön ratkaisevaa merkitystä luovuuden kehittämisessä¹⁸. Mikä tärkeintä, hän korostaa luovuuden *uudelleen organisoivaa ja elävöittävää potentiaalia* sen defensiivisten funktioiden sijaan. Kuten Winnicott asian kiteyttää, ”yksilö voi löytää itsensä vain ollessaan luova”¹⁹. Itsen löytämisellä Winnicott tarkoittaa tässä yhteydessä kokemusta mielekkästä ja vitaalisesta olemassaolosta, sekä sitä että yksilö voi tältä pohjalta suhtautua ja vaikuttaa objekteihin joustavasti omasta psyykkisestä todellisuudestaan käsin, eli ”omana itsenään”. Kun psyykkinen todellisuus saa aikaan ympäristöllisiä vaikutuksia, se tulee uudella tavalla todelliseksi, mikä puolestaan vahvistaa kokemusta itsen olemassaolosta.²⁰ Itsen löytäminen ei siis ole introspektiivinen prosessi, jossa lopulta paljastuisi jonkinlainen mielensisäinen entiteetti, vaan pikemminkin tietynlaisen maailmasuhteen saavuttaminen ja vahvistaminen.

Taiteen tekeminen on tästä näkökulmasta erityinen keino ”löytää” itsensä, tai ainakin ”etsiä” sitä, ja näin ollen myös keino tukea olemassaolon tuntua. Tämä ei kuitenkaan ole mutkaton tai tulemaltaan itsestään selvä prosessi, kuten Winnicott antaa seuraavassa, hieman hämmentävässäkin pohdinnassaan ymmärtää:

”Etsiessään itseään yksilö on voinut tuottaa jotain taiteellisesti arvokasta, mutta menestynyt taiteilija voi olla yleisesti tunnustettu ja silti epäonnistunut itsensä etsinnässä. Itseä ei voi oikeastaan löytää mielen tai ruumiin tuotoksista, olivatpa nämä rakennelmat kuinka arvokkaita kauneutensa, taitovaatimustensa ja vaikuttavuutensa osalta. Jos taiteilija (välineistä ja keinoista riippumatta) etsii itseään, voidaan hänen todeta suurella todennäköisyydellä jo epäonnistuneen tavalla tai toisella yleisen luovan elämän piirissä. Valmis luomus ei koskaan paranna perustavanlaatuista puutteellista kokemusta itsestä.”²¹

Tähän kommenttiin sisältyy kaksi toisiinsa limittyvää väittämää. Yhtäältä Winnicott esittää, että taiteellinen työ ei voi yksistään paikata hyvin vajavaista tai hajanaista kokemusta itsestä. Hän tekee kyseisen havainnon nimenomaan kliinisessä psykoterapeuttisessa kontekstissa – se ei siis välttämättä koske taiteilijuutta sinänsä. Toisaalta Winnicott otaksuu, että juuri luotettavan peilaamisen varhainen puute ja siitä juontuva peruskokemus oman olemassaolon puutteellisuudesta voivat motivoida etsimään omasta taiteellisesta tekemisestä ja taiteellisista tuotoksista täydempää ja eheämpää itseyskokemusta. Varhaisen hoivan puutteet voivat toisin sanoen johtaa (tiedostamattomaan) pyrkimykseen luoda – taiteen moninlaisin keinoin – aiempaa tyydyttävämpiä peilautumiskokemuksia omalle psyykkiselle todellisuudelle. Winnicott käyttää Vincent van Goghia esimerkkinä, kuinka joillekin taiteilijoille taiteen tekeminen saattaa olla ainoa keino kokea oma olemassaolo riittävän ”todentuntuisella” tavalla²². Samaan aiheeseen liittyen hän pohtii taidemaalari Francis Baconin töissä usein esiintyviä vääristyneitä kasvoja. Winnicott tulkitsee, että Baconille näkemisen ja peilaamisen kysymys oli erityisen tärkeä, ja että Bacon nimenomaan pyrki kiivaasti tulemaan nähdyksi töidensä kautta.²³

Winnicottin pohdinnat viittaavat melko selkeään vaikutussuhteeseen varhaisemman, luovuutta kannattelevan hoivaympäristön ja taiteellisen luovuuden välillä. Tässä tapauksessa luovia impulsseja vajavaisesti peilannut ympäristö motivoi myöhempää taiteen tekemistä²⁴. Näistä huomioista huolimatta olisi vastoin Winnicottin kokonaisvaltaista luovuuskäsitystä olettaa, että tarve luoda taidetta juontuisi kategorisesti varhaisen hoivan puutteista. Maltillisempi tulkinta on, että tämä pätee ja korostuu joidenkin yksilöiden kohdalla. Vastaavasti taiteellinen luovuus voi aidosti ja merkittävästi edistää itsen löytämistä ja vahvistamista.

Analysoimalla rinnakkain varhaisia vuorovaikutussuhteita ja taiteen tekemistä, voimme edelleen tämentää niiden välisiä kytköksiä²⁵. *Rakenteellisesti* tarkasteltuna molemmissa prosesseissa subjekti asettuu vuorovaikutukseen sellaisen välikappaleen (taideteos, hoivaaja) kanssa, joka sallii itseensä vaikuttamisen ja itsensä muokkaamisen. *Psykologisella* tasolla ja erityisesti (tiedostamattomien) motiivien tasolla kyseisen välikappaleen toivotaan kannattelevan kokemusta luotettavasti: sen odotetaan myös ”reagoivan” palauttamalla muuntuneessa muodossa takaisin jotain siitä, mitä sille on annettu. Havaittavissa on myös funktionaalinen yhtenevyys: molemmissa esiintyy tarpeiden, toiveiden ja fantasioiden sävyttämää suuntautumista kohti objektia, joka suotuisassa tapauksessa antaa uuden, tyydyttävän muodon jäsentymättömälle kokemukselle, ja voimistaa olemassaolon tunnetta. Hoivaaja ja teos eivät kuitenkaan ole täysin subjektin kontrollin alaisia objekteja. Ne voivat myös olla reagoimattomia, reagoita epätydyttävästi tai yllättävästi, tai olla vastahankaisia – ne siis ”elävät omaa elämäänsä”.

Kokemuksellisesta näkökulmasta tätä voidaan luonnehtia siten, että hoivaaja ja teos ovat yhtä lailla

osa sekä psyykkistä todellisuutta (toisin sanoen omassa vaikutuspiirissä, ja tässä mielessä osa itseä) että konkreettista, objektiivista todellisuutta. Toinen kokemuksellinen yhtäläisyys liittyy peilaamisen onnistumiseen: kun objekti tyydyttävästi vastaa psyykkistä todellisuutta, sekä vauva että taiteilija tuntevat harmoniaa ja resonanssia. Kiteytetysti voimme siis todeta, että samalla tavalla kuin vauva etsii kokemukselleen muotoa hoivaajistaan, myös taiteilija voi etsiä sitä omista luovista tuotoksistaan. Hän projisoi tekeillä olevaan teokseen ainesta omasta kokemusmaailmastaan ja pyrkii työstämään tätä niin, että se peilautuisi takaisin mahdollisimman osuvassa ja tyydyttävässä muodossa. Lopulta luotu objekti realisoi jotain olennaista subjektin psyykkisestä todellisuudesta ja parhaimmassa tapauksessa vahvistaa, jäsentää ja elävöittää olemassaolon kokemusta sekä ruokkii merkityksellisyyden ja mielekkyyden tunteita.

Vaikka varhaisen luovuuden ja taiteellisen luovuuden välillä on edellä esitetyjä yhteneväisyyksiä, on niiden välillä myös useita merkittäviä eroja. Siinä missä vauva on käytännössä täysin hoitajansa armoilla, taiteilija voi suoraviivaisemmin kontrolloida teostaan ja muokata sitä oman mielensä mukaisesti (vaikka ei tässä koskaan täysin onnistuisikaan). Lisäksi taiteen tekeminen on hyvin sofistikoitunut prosessi, joka vaatii – ja johon väistämättä sisältyy – sellaisia kehollisia ja mentaalaisia toimintoja, joihin vauva ei vielä kykene. Vaikka tärkeitä eroja on useita muitakin, jo näiden huomioiden valossa on selvää, että taiteellisen luovuuden yksioikoinen palauttaminen varhaislapsuuden objektisuhteisiin on epäuskottavaa.

Olemme edellä tarkastelleet taiteellisen luovuuden kehityksellisiä juuria yksinomaan vauvan ja hoivaajan välisen suhteen valossa. Taiteellista luovuutta on usein lähestytty myös transitionaali-ilmiöiden näkökulmasta²⁶. Winnicottin mukaan lapsen ensimmäinen transitionaaliobjekti toimii myöhempien taiteellisten objektien kantamuotona. Kun yksittäinen varhainen transitionaaliobjekti on täyttänyt ikäkauteen liittyvän tehtävänsä turvan antajana, se menettää sille varatun psyykkisen latauksensa ja erityismerkityksensä. Tässä vaiheessa on jo kuitenkin tapahtunut ratkaiseva kehityksellinen käänne: transitionaaliobjektin psykologisen korvikefunktion mahdollistanut (alustava) kyky symbolinmuodostukseen ulottuu vähitellen koskemaan laajempaa yhteistä todellisuutta – myös taidetta ja taiteen tekemisen kulttuuria. Tästä näkökulmasta sekä transitionaaliobjektit että taideobjektit mahdollistavat siirtymän sellaiseen kokemukselliseen tilaan, jossa psyykinen ja objektiivinen todellisuus limittyvät erityisen elävällä ja mielekkäällä tavalla. Toisin sanoen molemmat ovat sekä reaali maailmaan kuuluvia objekteja että symbolisia, subjektiivisen psyykkisen todellisuuden kyllästämiä objekteja, jotka kannattelevat, säätelevät, ja muuntavat yksilön kokemusmaailmaa.

Edellisen pohjalta voimmekin esittää, että sisäistämme jo varhain ne vuorovaikutusmekanismit, joiden

kautta luovuutemme toteutuu ja kokemuksemme mielekkäästä olemassaolosta voimistuu. Kyseessä on kehityksellinen jatkumo, jossa varhaiset luovuuden kokemukset kerrostuvat ja mahdollistavat uusia luovuuden muotoja. Psykoanalyttisemmin ilmaistuna voidaan olettaa, että varhaiset hoivaobjektit, transitionaaliobjektit ja myöhemmät taiteelliset objektit linkittyvät toisiinsa *transferenssisuhteiden* kautta. Tämä tarkoittaa sitä, että taiteellisessa luomisprosessissa voi esiintyä, ja siinä voidaan näin ollen käsitellä, myös varhaisempiin ja ehkä aivan ensimmäisiin objektisuhteisiin liittyviä kokemuksia.²⁷

Taiteellisen luomisprosessin liittyminen aikaisempiin objektisuhteisiin ei tältä osin ole eksplisiittistä, vaan kytkös on pääosin tiedostamaton. Lisäksi taiteelliseen luomiseen (kuten luomiseen ylipäätään) kuuluvan mielihyvän voidaan olettaa kumpuavan osittain tästä tiedostamattomasta kytköksestä. Lopulta, vaikka näin olisikin, on tärkeä varoa esittämästä tältä pohjalta redusoivia, yksinkertaistavia ja oletetusti universaalisti päteviä selityksiä taiteellisesta luovuudesta. Tosiasia on, että eri taiteenlajeissa luovuus toteutuu eri tavoin, eivätkä taiteilijat luo teoksiaan samalla tavalla tai samoista lähtökohdista edes yksittäisen taiteenlajin puitteissa. Hienovaraisen analyysin tulisi siis tunnistaa paitsi luovuuden yksilökehityksen kompleksisuus myös taiteen ja taiteilijoiden moni-ilmeisyys.

Johtopäätökset

Winnicottin ajatukset luovuuden kehityksestä voidaan kiteyttää seuraavasti. Lähtökohtaisesti lapsi on avuton eikä kykene itse täyttämään omia perustavimpia ja alituisimpia toiveitaan. Hoivaympäristö täyttää lapsen tarpeita ja kannattelee tämän impulsseja riittävällä tavalla, mikä toistuessaan tuottaa ja vakiinnuttaa lapselle varhaisimman ja perustavimman luovuuden kokemuksen. Lapsi kasvaa hiljalleen ulos illuusiosta, että hoivaympäristö on kaikkiensä hänen tarpeittensa määrittämä, siis yksinomaan olemassa häntä varten. Sikäli kuin illuusiosta vieroittaminen toteutuu jotakuinkin lapsentahtisesti, kehittyvä lapsi mukautuu hiljalleen ajatukseen ympäröivän maailman objektiivisuudesta (siis ajatukseen siitä, että maailma *ei* ole yksinomaan hänen tarpeittensa määrittämä) kuitenkin vieraantumatta luovasta peruskokemuksestaan. Näin ympäristö jäsentyy kehittyvälle lapselle pysyvämmiin jonakin sellaisena, joka on *myös* hänen tarpeitaan huomioon ottava, *myös* häntä varten, *myös* hänen vaikutuspiirissään – ja siten jotain, jonka suhteen lapsi tuntee olevansa vaikuttava eli todellinen. Tässä merkityksessä luovuus on alusta alkaen itsen etsimistä.

Luovan kokemuksen kantamuoto – luovuus suhteessa hoivaympäristöön – laajentuu hiljalleen. Se näkyy ensin siinä, miten lapsi luo transitionaaliobjekteja, joita hän itse pystyy manipuloimaan. Se ilmenee selvästi lapsen leikissä ja kehittyvässä symbolinmuodostuksessa. Tuonempana se näyttäytyy siinä, miten kehittyvä lapsi

omaksuu (toisin sanoen ottaa *myös* omakseen) kulttuuria, perinteitä ja tapoja. Vaikka luovien kykyjen toteutuminen on yksilökohtaista, joutuu kukin yksilö työskentelemään saman perustavan huolen tai haasteen kanssa: miten säilyttää kokemus itsestä ja omasta olemassaolosta maailmaan vaikuttavana (ja tässä mielessä todellisena), jos maailma tarjoutuu jonakin valmiina? Winnicottin mukaan kehittyvä lapsi säilyttää luovutensa – ja siten elinvoimaisen olemassaolon tunteensa – muodostamalla ulkoa omaksuttavista asioista (kielestä, kulttuurista ja niin edelleen) itselle mielekkään muunnelmansa.

Kuten jokainen lapsi ja aikuinen, myös jokainen taiteilija käsittelee mainittua huolta tai haastetta omalla tavallaan. Taiteilija ei aloita tyhjästä: hänellä on käytössään valmiiksi olemassa olevat materiaalit, opitut tekniikat ja moninainen perinne, ja hän tekee niistä oman muunnelmansa. Taiteen tekeminen on pitkälle kehittynyt ja erikoistunut luovan elämisen muoto, joka parhaimmillaan elävöittää, todellistaa ja tukee tekijäänsä. Olemme esittäneet, että Winnicottin ajattelussa riittävän hyvän hoivaympäristö kannattelee varhaista luovuutta, mikä puolestaan mahdollistaa myöhemmät, kehittyneemmät luovuuden muodot. Tämän lisäksi olemme korostaneet useita yhteneväisyyksiä luovuuden varhaismuotojen ja taiteellisen luovuuden välillä. Ennen kaikkea, molemmissa on nähtävissä pyrkimys olemassaolon ja itseyden tunteen voimistamiseen ja vakiinnuttamiseen. Tässä mielessä niillä on rakenteellisesti yhteneväinen motivaatio, päämäärä ja funktio.

Nostamalla esiin funktionaalisia, motivationaalisia ja teleologisia yhtymäkohtia olemme korostaneet, että varhaisten luovuuskokemusten ja taiteellisen luovuuden suhteessa ei ole kyse pelkästä eriaikaisten luovien pyrkimysten välisestä muodollisesta analogisuudesta. Luovuuden varhaisemmat muodot ja toteutumistavat rakentavat edellytykset uusille luovuuden muodoille, näistä jokainen taas uusille, ja niin edelleen. Näin luovuuden (toteutumis)alue laajenee ja haarautuu kuin puu. Luovuuden varhaisimmat muodot voidaan tulkita luovuuden kantamuotona, ensimmäisinä kokemuksina, joissa luovat prosessit – ja siten subjekti spontaaniudessaan – saavat elintilaa.

Vaikka myöhemmät luovuuden muodot perustuvat aikaisemmille, ja ovat niille jatkumoa, kompleksisuudesta johtuen kehittyneemmistä luovuuden muodoista ei silti voi välttämättä kääntäen päätellä mitään absoluuttista luovuuden varhaisimmista toteutumisista tai estymistä. Vaikka luovuuden varhaismuotojen suhteesta taiteelliseen luovuuteen voidaan puhua ”vaikutuksen” käsitteellä, kyse ei ole lineaarisesta kausaatiosta tai reduktiivisesta suhteesta, vaan kompleksisesta ja haaroittuvasta kerrostumisesta. Eri aikoina yksilö toteuttaa luovaa pyrkimystä eri tavoin, eri muodoissa ja eri sisältöjen kautta, ja yhtä toteutumistapaa ei voi suoraan johtaa toisesta. Kaiken kaikkiaan haluamme siis puolustaa kantaa, jonka mukaan suhde on monitahoinen ja monitasoinen – ei homogeeninen.²⁸

Viitteet

- 1 Esim. Honneth 2001; Nussbaum 2006; Harcourt 2018.
- 2 Ks. Freud 1992, 516.
- 3 Ks. Enckell 2017, 77.
- 4 Winnicott 1971, 90. Kaikki tämän artikkelin suomennokset ovat kirjoittajien omia.
- 5 Winnicott 1971, 89.
- 6 Winnicott 1986, 43–44, 49.
- 7 Winnicott 1971, 87; Winnicott 1986, 41.
- 8 Winnicott 1971, 87; Winnicott 1986, 39, 41, 49.
- 9 Esim. Tähkä 2001, 113.
- 10 Winnicott 1965, 181.
- 11 Psykoanalyttisessa perinteessä eri koulukunnat ovat painottaneet tämän kyvyn kehittymistä eri tavoin. Winnicott kritisoi esimerkiksi freudilaisia ja kleinilaisia siitä, että he ohittavat hoi-
vaympäristön keskeisen merkityksen ja lapsen lähtökohtaisen riippuvaisuuden. ”Jos riippuvaisuus todella tarkoittaa riippuvaisuutta, niin yksittäisen vauvan kehityshistoria ei ole yksin tuon vauvan kehityshistoriaa. Analyysiin täytyy sisällyttää myös ympäristöllinen hoiva, joka

- 12 joko vastaa vauvan tarpeisiin tai epäön-
nistuu siinä” (Winnicott 1971, 95).
- 13 Winnicott 1971, 15, 191.
- 14 Kohut 1971, 26–27; Taipale 2017, 160–170.
- 15 Winnicott 1971, 187.
- 16 Winnicott 1986, 46.
- 17 Winnicott 1986, 40.
- 18 Winnicott nimittää ”primääriksi luo-
vuudeksi” kokemusta, jossa todellisuus mukautuu lapsen haluihin, toiveisiin ja impulsseihin (esim. Winnicott 1971, 8, 15, Winnicott 1989, 420). Termin ”primääri” voi ymmärtää kahdella eri tavalla, eikä aina ole selvää kumpaa Winnicott tarkoittaa. Toisinaan Winnicott näyttää ajattelevan, että ”primääri luovuus” on yksinomaan tietyn kehitysvaiheen asia: se on jotain mikä toteutuu varhaislapsuudessa ja jätetään sen jälkeen taakse. Toisaalta ”primääri luovuus” voidaan tulkita ulottuvuutena tai funktiona, jota kannamme mukanamme myös aikuisuudessa eräänlaisena tiedostamattomana alarakenteena.
- 19 Winnicott 1971, 93–95.
- 20 Winnicott 1971, 73.
- 21 Winnicott 1971, 72–76, 157–158.

- 22 Winnicott 1971, 73.
- 23 Ks. Winnicottin kirje; Rodman & Winnicott 1987, 124.
- 24 Samaa ajatusta ovat kehittäneet eteen-
päin mm. Wright 2009 ja Townsend 2019.
- 25 Ks. myös Hagman 2005; Wright 2009; Townsend 2019.
- 26 Fuller 1980; Spitz 1985; Wright 2009.
- 27 Transferenssin käsitteestä, ks. Taipale 2015.
- 28 Haluamme kiittää *Vuorovaikutus ja rajankäynti* -hankkeen jäseniä Sanna Tirkkosta, Heidi Fastia, Petra Nyman-Salosta ja Tiia-Mari Hovilaa erinomaisista korjaus- ja täydennys ehdotuksista artikkelin aikaisempaan versioon. Olemme kiitoksen velkaa myös Suomen psykoanalyttisen yhdistyksen tutkijakonsortiolle, jossa esittelimme artikkelin ideoita keväällä 2019. Tahdomme myös kiittää artikkelin anonyymejä arvioitsijoita hyvistä kehitysehdotuksista. Koneen säätöä kiitämme taloudellisesta tuesta.

Kirjallisuus

- Enckell, Henrik, Usko, todellisuus ja psykoanalyysi. Teoksessa *Elämän peruskysymykset – Anssi Peräkylän 60-vuotisjuhlakirja*. Toim. Melisa Stevanovic, Liisa Voutilainen ja Elina Weiste. Helsingin yliopisto, Helsinki 2017.
- Freud, Sigmund, *Unien tulkinta*. (Die Traumdeutung, 1900). Suom. Erkki Puranen. Gummerus, Jyväskylä 1992.
- Fuller, Peter, *Art and Psychoanalysis*. Writers and Readers Publishing Cooperative, London 1980.
- Hagman, George, *Aesthetic Experience. Beauty, Creativity, and the Search for the Ideal*. Rodopi, Amsterdam 2005.
- Harcourt, Edward, Madness, Badness and Immaturity: Some Conceptual Issues in Psychoanalysis and Psychotherapy. *Philosophy, Psychiatry, & Psychology*, Vol. 25, No. 2, 2018, 123–136.
- Honneth, Axel, *Invisibility. On the Epistemology of Recognition*. *Proceedings of the Aristotelian Society, Supplementary Volu-*

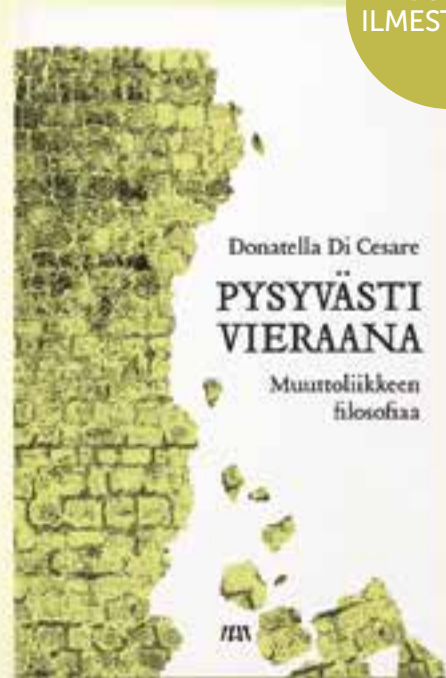
- mes*, 75, 2001, 111–139.
- Kohut, Heinz, *The Analysis of the Self. A Systematic Approach to the Psychoanalytic Treatment of Narcissistic Personality Disorder*. The University of Chicago Press, Chicago & London 1971.
- Nussbaum, Martha, Winnicott on the Surprises of the Self. *The Massachusetts Review*, Vol. 47, No. 2, 2006, 375–393.
- Rodman, Robert & Winnicott, Donald, *The Spontaneous Gesture. Selected Letters of D. W. Winnicott*. Routledge, New York 1987.
- Spitz, Ellen H., *Art and Psyche. A Study in Psychoanalysis and Aesthetics*. Yale University Press, New Haven, CT 1985.
- Taipale, Joonas, The Anachronous Other: Empathy and Transference in Early Phenomenology and Psychoanalysis. *Studia Phaenomenologica*. Vol. XV, 2015, 331–348.
- Taipale, Joonas, The Pain of Granting Otherness. Interoception and the Differentiation of the Object. *Gestalt Theory. An International Multidisciplinary Journal*

- Vol. 39, No. 2–3, 2017, 155–174.
- Townsend, Patricia, *Creative States of Mind: Psychoanalysis & the Artist's Process*. Routledge, London and New York 2019.
- Tähkä, Veikko, *Mielen rakentuminen ja psykoanalyttinen hoitaminen*. WSOY, Helsinki 2001.
- Winnicott, Donald W., *The Maturation Processes and the Facilitating Environment*. International Universities Press, New York, NY 1965.
- Winnicott, Donald W., *Playing and Reality*. Routledge, London 1971.
- Winnicott, Donald W., *Home Is Where We Start From*. Penguin Books, London 1986.
- Winnicott, Donald W., *Psycho-Analytic Explorations*. Toim. by Claire Winnicott, Ray Shephard & Madeleine Davis. Karnac, London 1989.
- Wright, Kenneth, *Mirroring and Attunement: Self-realization in Psychoanalysis and Art*. Routledge, London and New York 2009.

7211

NYT PUHUTAAN ASIOISTA NIIDEN OIKEILLA NIMILLÄ.

JUURI
ILMESTYNYT!

DONATELLA DI CESARE

PYSYVÄSTI VIERAANA

Muuttoliikkeen filosofiaa

(Stranieri residenti. Una filosofia della migrazione, 2017)

Suom. Tapani Kilpeläinen

308 sivua

ISBN 978-952-7189-55-9

Sähkökirja 978-952-7189-56-6

35€

-25 % kestopilajalle

Sähkökirja 21 €

Muuttoliike, siirtolaisuus, pakolaisuus – käytetään ilmiökimpusta mitä nimeä tahansa, se herättää mielikuvia valtion järjestystä vankuttavista ihmisvirroista. Elleivät tulokkaat ole suorastaan uhka yhteiskuntajärjestykselle ja kansalliselle identiteetille, vähintäänkin heistä on vaivaa ja vastusta.

Filosofi Donatella Di Cesare (s. 1956) murtaa totunnaiset ajattelutavat. *Pysyvästi vieraana* on kiitetty ja kiistelty esitys siirtolaisuudesta ja pakolaisuudesta. Se paljastaa armottomasti, mitä lukija luulee ilmiöstä tietävänsä. Samalla teos hahmottelee vieraanvaraisuuden filosofiaa, jossa maahanmuuttaja lakkaa olemasta kodin, uskonnon ja isänmaan vihollinen.

JARKKO TONTTI

Sohvalta kohti kuolemaa

– Kirjallisuudesta oireena ja lääkkeenä

Tätä kirjoittaessani olen aloittanut elämäni toisen psykoanalyysin. Tai siis psykodynaamisen psykoterapian, kuten sitä nykyään kutsutaan. Ammatillaisetkin välttelevät sanaa ”psykoanalyysi”, vaikka viime kädessä kyse on samasta asiasta. Yksi syy varovaisuuteen on vähän väliä esiin nouseva kritiikki psykoanalyysia kohtaan. On selvää, että ihmismieltä tutkivat tieteenalat ja hoitokäytännöt ovat menneet huimasti eteenpäin Sigmund Freudin ajoista. Monet hänen väitteistään ja teoreettisista hahmotuksistaan on asetettu perustellusti kyseenalaisiksi: erityisesti feministisestä näkökulmasta on esitetty runsaasti tarkkanäköistä kritiikkiä. Lisäksi valtava määrä vähemmän kuuluisia psykoanalytikoita on kehittänyt Freudin teorioita ja käytäntöjä eteenpäin. Monessa mielessä Freud on kuin Charles Darwin. Evoluutioteoria on edennyt valtavasti Darwinin ajoista, mutta silti ei ole mielekäästä väheksyä Darwinin panosta yhtenä uuden tietämisen alueen ensimmäisistä kartoittajista. Niin Freud kuin Darwinkin kyseenalaistivat arkiymmärryksen mukaiset käsitykset ihmisenä olemisesta, ja kuohunta voi olla väistämätöntä, kun liikutaan ihmisen seksuaalisuuden ja identiteetin perustaa luotaavissa teorioissa ja käytännöissä.

Ensimmäisen kerran menin analyttikon sohvalle 1990-luvulla ollessani vielä opiskelija. Olo kävi sietämättömäksi, muistelen nyt. Ahdistus ja siihen ajoittain liittyvä masennus olivat musertamassa minut. Vuosia kuljin tunnollisesti kolme kertaa viikossa Eteläiselle Hesperiankadulle, ravintola Eliten yläkerrassa sijainneeseen vastaanottohuoneeseen. Puhuin ja puhuin. Ja kas, useamman vuoden kestänyt analyysi auttoi. Selvisin takaisin elämään. Samalla itseymmärrykseni nousi aivan uudelle tasolle. Aloin pikkuhiljaa ymmärtää, miksi olen sellainen ihminen kuin olen. Miksi ajattelen, tunnen ja toimin niin kuin ajattelen, tunnen ja toimin.

Nyt toisella kerralla, yli kaksikymmentä vuotta myöhemmin, lähtökohtainen ongelma on sama: hetkittäin sietämättömäksi ja lamauttavaksi yltyvä ahdistus ja masennus. Ei aivan harvinainen ongelma kirjailijoiden parissa. Kirjallisuuden historia on täynnä kuvauksia lievien tai vakavampien mielenterveysongelmien kanssa painimisesta. Moni on ajautunut itsemurhaan. Tiesin jo etukäteen, että ongelmat eivät vain sattumalta ilmestyneet samoihin aikoihin kuin vuonna 2018 julkaistu romaanini *Perintö*. Sen kirjoittaminen ei ollut helppoa, mutta koskapa kirjoittaminen olisi.

Monen asian huomasi muuttuneen kahdessakymmenessä vuodessa. Ensimmäisellä kerralla makasin klassisen psykoanalyysin tapaan sohvalla niin, etten nähnyt tera-

peuttia. Nyt istun nojatuolissa ja terapeutti on näkökentässäni, vaikka väistelenkin hänen katsettaan. Huomaan myös terapian luonteen muuttuneen. 1990-luvun terapiassani terapeutin eli analyttikon rooli oli lähempänä Freudin ajan mallia: hän oli passiivinen kuuntelija, joka puhui vähän. Nyt uusi terapeutini on paljon aktiivisempi. Hän kommentoi ja tulkitsee puhettani enemmän ja suoraan.

Masennuksesta ja ahdistuksesta on myös tullut suosittu aihe julkisessa keskustelussa. Masennuspuhetta näkyy viljalti kolumneissa, blogeissa, sosiaalisessa mediassa ja julkisuuden henkilöiden media-avautumisissa. Masennusta ei enää hävetä, melkein päinvastoin. Huolestuneet taloustieteilijät kertovat meille valtaisasta kansantaloudellisesta räsityksestä, joka johtuu masennuksen takia työkyvyttömyyseläkkeelle päätyneistä sadoista tuhansista ihmisistä.

Kohdallisimmat kuvaukset ahdistuksesta ja masennuksesta tarjoaa Julia Kristeva. Lukiessani *Mustaa aurinkoa* tunnistan toistuvasti itseni. Kuin Kristeva olisi jotenkin päässyt salakuuntelemaan ja -katselemaan elämäni.

”Elämän taakka vaikuttaa minusta loputtoman sietämättömältä, paitsi lyhyinä hetkinä jolloin kokoan itseni ja nousen kohtaamaan tuhon. Elän elävää kuolemaa. Lihani on viillehtyvä, vertavuotavaa ja kuin kuollutta. Rytmini hidastuu tai pysähtyy.” (16)

Ja tämä, kuin suoraan minusta kirjoitettua:

”[M]inut odottamatta upottava onnettomuus saa usein suhteettoman voiman verrattuna tapahtumiin, jotka aiheuttavat masennukseni. Julmakin pettymys tuntuu lähemmässä tarkastelussa välittävän kaikuja muinaisista traumoista, joiden syytä en ole koskaan osannut surra. Tämän alan nyt ymmärtää. Luhistumiseni edellytykset löytyvät ennen rakastamani ihmisen tai asian menetyksestä, kuolemasta tai surusta.” (16–17)

Kuolema. Menetyks. Niinpä. Asiat ovat alkaneet hahmottua ja mikäpä muu sieltä paljastuu kuin varhaisen lapsuuden traumaattiset kokemukset. Äiti, joka pakeni epäonnistunutta avioliittoaan töihin mahdollisimman pian syntymäni jälkeen. Joskus myöhemmin, kun olin jo aikuinen, hän tunnusti, että oli suunnitellut laajennettua itsemurhaa, kun olin ollut pieni lapsi. Elämä isäni, väkivaltaisen alkoholistimiehen kanssa ei ollut elämisen arvoista. Äidin sijaan minua hoiti ensimmäiset elinvuoteni lastenhoitaja. Tietoisesti en muista hänestä mitään. Minulla on jäljellä vain yksi valokuva. Hän on kaunis, nuori ja pörheä,

iho kuin ruotsalaisella prinsessalla. Hän muistuttaa paljon kaikkia niitä naisia, joita olen rakastanut tai joihin olen tuntenut eroottista vetoa koko elämäni aikana. Valokuvassa hänellä on päässään ylioppilaslakki ja sylissä vauva. Se en ole minä. Hän sai oman lapsen ja lähti pois vanhempien palveluksesta elämään omaa elämäänsä. Minä jäin.

Henkilökohtaisen terapiahistoriani sivutuotteena olen tuuminut psykoanalyysin mahdollisuuksia ihmisen ja yhteiskunnan selittäjänä. Intellektualisointi on toimiva keino käsitellä tuskallisia asioita. Freud kirjoitti paljon kirjallisuudesta ja taiteesta, ja hänen jälkeensä psykoanalyysiin tavalla tai toisella nojaava taiteen- ja kirjallisuudentutkimus on kukoistanut.

Kirjoituksessaan ”Kirjailija ja mielikuvitus” Freud rinnastaa leikkivän lapsen ja kirjailijan. Molemmat uppoutuvat intensiivisesti asiaansa ja luovat kuvitteellisen maailman, jonka he ottavat hyvin vakavasti. Kirjailijan luoma lumetodellisuus ja lapsen leikki ovat reaalisesta maailmasta korvikkeita, ne molemmat elävät todellisuuden sijaan päiväunelmina. Samalla kirjailijan luoma maailma on korvike iäksi menetetyille lapsuuden leikeille. Kirjoittaminen on lapsen maailman takaisinloitsimista. Tämä on tietysti moneen kertaan sanottu muuallakin. Luovaan työhön liittyy pyrkimys päästä lapsille ominaiseen välittömyyteen, tapaan olla maailmassa ennen aikuisuuden mukanaan tuomia pidäkkeitä ja estoja. Unien ja taiteen yhteys on myös tunnettu. Molemmat ovat epäsuoria tulkintoja maailmasta ja ihmisestä.

Paul Ricoeur huomauttaa Freud-tulkinnassaan kuitenkin unien ja taiteen ratkaisevasta erosta, niiden erilaisista suhteista aikaan. Tämä ero on intellektuaalisesti kiinnostava ja ainakin minulle henkilökohtaisesti myös toivoa tuova huomio. Psykoanalyysissa etsitään potilaan ongelmien syyt muun muassa analysoimalla unia. Unet ovat usein tiivistyneitä ja muotoaan muuttaneita jälkiä lapsuuden traumaattisista tapahtumista. Tietoinen minä on ne unohtanut, mutta oirehdimme traumojamme nykyhetkessä mitä erilaisimmilla tavoilla. Torjuttu tapahtuma palaa muuntuneena yhä uudelleen meitä kiusaamaan ja ahdistamaan. Unien tulkinta suuntaa siis *menneisyyteen*.

Samoin kirjallisuuden taustalla voi olla kirjoittavan ihmisen traumaattinen kokemus, arpeutumaton haava. Jokin, mikä polttee ja minkä käsitteleminen saa ihmiset kirjoittamaan. Hyvin usein tämä on täysin tiedostamattomaa toimintaa. En minä tiedä, miksi minä kirjoitan. Ja varsinkaan en tiedä, miksi minä kirjoitan niin kuin kirjoitan. Mutta kirjallisuudessa ja taiteessa ajallinen suunta on toinen kuin terapeuttisessa unien pohdinnassa. Taide-teen suunta on *tulevaisuus*. Se ei pelkästään piehtaroi menneisyydessä ehkä tapahtuneissa asioissa, vaan sen suunta on nykyhetkestä eteenpäin. Romaani voi olla oire kirjailijan traumasta, mutta samalla se voi olla tekijälleen ja myös lukijoille lääke. Jotain, millä kirjailija saattaa päätökseen polttelevan ja tuskallisen asian, tai vähintäänkin jotain, mikä kannattelee elämää, vaikkei tyhjentyvää ratkaisua koskaan löytyisikään. Kirjallinen teos ei siis ole vain projektio kirjailijan sisäisistä konflikteista, vaan sen lisäksi luonnos siitä, mikä voisi olla konfliktin ratkaisu. Teos ir-

taantuu tekijänsä sisäisestä maailmasta ulospäin. Sen ei tarvitse olla pelkkää regressiivistä paluuta traumaattiseen tapahtumaan, vaan se voi olla progressiivinen ratkaisu tai ainakin ratkaisuehdotus.

Mitä helpottavin ajatus! Myönnän kernaasti, että monet elämäni tuskallisimmista kokemuksista ovat päätyneet tavalla tai toisella osaksi kirjallisia teoksiani, vuosien takaisesta esikoisrunokokoelmasta alkaen. Eivät tietenkään suoraan vaan muunteina, kuten ihmisen unet muuntaen heijastelevat hänen kokemuksiaan.

Haluaisin uskoa, että kirjallisuus voi olla lääke ja parannuskeino myös yhteiskunnallisiin traumoihin. Suomessa jo kulunut esimerkki on tietysti Väinö Linnan *Täällä Pohjantähden alla* (1959, 1960 ja 1962). Trilogian lukeminen oli vuoden 1918 sodan punaisille ja heidän jälkeläisilleen tietoisuudesta poispaketetun trauman käsitteilyä. Sota oli sykkivä haava satojen tuhansien ihmisten tiedostamattomassa. Romaani oli heille väline parantumiseen, lääke ja keino, jolla käsiteltiin vaiettuja tapahtumia ja jolla voitiin myös suuntautua kammottavasta menneisyydestä kohti tulevaisuutta. Sofi Oksasen *Puhdistus* (2008) toimi samalla tavalla. Se oli hirvittävä ja samalla vapauttava kertomus virolaisten kohtalosta toisen maailmansodan jälkeen, josta myös suomalaiset olivat joutuneet vaikenemaan vuosikymmenien ajan. Sodan jälkeinen pakotettu hiljaisuus Neuvostoliitosta ja sen rikoksista tuli esiin samalla mekaniikalla, jolla minä kerroin analytikolle ja ennen kaikkea itselleni lapsuuteni raaoista tapahtumista.

Ricoeurin mukaan psykoanalyysissa on pohjimmaltaan kyse ihmisenä olemisen arkeologian ja teleologian dialektiikasta. Arkeologia on paluuta menneeseen, lapsuuden perustaviin kokemuksiin, teleologia taas suuntaa tulevaan. Vain sellaisella olennolla, jolla on *telos* (päämäärä, lopputulos, tavoite) voi olla *arkhe* (alku, syntyhistoria). Menneisyyden tapahtumien käsitteleminen edellyttää ihmisenä olemisen liikkeen kohti tulevaa. Psykoanalyysissa etsitään arkeologian tapaan ihmisen perusrakenteita, jotka ovat hautautuneet piiloon, kuin rauniot maan alle. Kyse on traumaista, piiloon jäävistä vieteistä ja haluista, ennen kaikkea seksuaalisuudesta, joka ehdollistaa hirmuisella voimalla kaikkea olemistamme ja tekemisiämme. Mutta ihminen ei ole paikallaan pysyvä rakenne, se on enemmän kuin perustuksensa ja historiansa. Ihmisenä olemisen on liikettä, menneisyydestä tulevaisuuteen kurkottamista, olemista kohti kuolemaa.

Kirjallisuus

- Freud, Sigmund, Kirjailija ja mielikuvitus (Der Dichter und das Phantasieren, 1908). Teoksessa *Murhe ja melankolia sekä muita kirjoituksia*. Suom. Markus Lång. Vastapaino, Tampere 2005, 19–27.
- Kristeva, Julia, *Musta aurinko. Masennus ja melankolia* (Soleil noir. Dépression et mélancolie, 1987). Suom. Mika Siimes. Nemo, Helsinki 2010.
- Ricoeur, Paul, L'art et la systématique freudienne. Teoksessa Ricoeur, Paul, *Le conflit des interprétations. Essais d'herméneutique*. Seuil, Paris 1969, 95–207.
- Ricoeur, Paul, Une interprétation philosophique de Freud. Teoksessa Ricoeur, Paul, *Le conflit des interprétations. Essais d'herméneutique*. Seuil, Paris 1969, 160–176.

tässä vesimalja silmät huuhtokaa

ala rakastaa iloista ntajaa

ASKO NIVALA

Tiedostamaton saksalaisessa romantiikassa

Tiedostamattoman ”löytäminen” yhdistetään Sigmund Freudin 1900-luvun alussa kehittämään psykoanalyysiin. Aikalaisensa Eduard von Hartmannin ohella Freud viittaa *Unien tulkinnassaan* (*Die Traumdeutung*, 1899) 1800-luvun alun romantiikan filosofeihin F. W. J. Schellingiin, Arthur Schopenhaueriin ja Gotthilf Heinrich von Schubertiin¹. Tästä ei kuitenkaan tule päätellä, että romantikot olisivat ”ennakoineet” psykoanalyysia, vaan Freud pikemminkin otti heiltä vaikutteita. Minän tiedostamaton toiminta oli tunnettua jo saksalaisille idealisteille, ja mielen ”pimeä puoli” oli yleinen aihe saksalaisen romantiikan kirjallisuudessa.

Fichte tiedostamattoman jäljillä

Minän tiedostamattoman toiminnan mahdollisuus nousi esiin Johann Gottlieb Fichten (1762–1814) filosofisessa järjestelmässä, joka vaikutti olennaisella tavalla seuraavaan romantikkojen sukupolveen. Fichte ei vielä käyttänyt ’tiedostamattomasta’ substantiivia *das Unbewusste*, mikä osoittaisi tiedostamattoman olleen hänelle varsinainen tematisoitu käsite. Tiedostamattoman käsitteen teoksellaan *Philosophie des Unbewusste* (1869) myöhemmin popularisoineen Eduard von Hartmannin (1842–1906) luonnehdinnan mukaan tiedostamattoman aiheita on löydettävissä eri puolilta Fichten tuotantoa, mutta hän ei kehittänyt tätä ajatusta loppuun saakka². Tämä tekee Fichtestä hyvin kiinnostavan hahmon tutkitessa, kuinka ajatus mielen tiedostamattomasta toiminnasta muotoutui 1800-luvun vaihteessa varhaisromantikkojen sukupolven tulkitsessa Fichten ajattelua.

Jo Fichten varhainen essee ”Über Geist und Buchstab in der Philosophie” (1794) sisältää kaksi esimerkkiä mieltämisestä, joka tapahtuu ”itseään tiedostamatta” (*sich selbst unbewusst*). Esimerkkien filosofinen yhteys on itsessään kiinnostava: ne havainnollistavat mieltämistä ja kaikkea muutakin ihmisen toimintaa pohjimmiltaan ohjaavia viettejä. Fichten essee, jota hän tarjosi huonolla menestyksellä Friedrich Schillerin (1759–1805) toimittamaan *Die Horen* -lehteen, käsittelee estetiikkaa, joka on Fichten myöhemmässä tuotannossa varsin perifeerinen aihe. Fichten mukaan ollakseen taiteilija ihmisen tulisi ammentaa ”oman mielensä syvyydestä” täysin riippumatta ulkoisista kokemuksista³. Tätä riippumattomuutta ulkoisesta kokemuksesta hän kutsuu vietiksi (*Trieb*), joka yksinään riittää selittämään, miksi ihminen on mieltävä (*vorstellende*) olento⁴. Tyydyttäkseen tietoviettiään ihminen luonnostaan tutkii olioita ja muodostaa niistä mielteitä, kun taas praktinen vietti saa ihmisen muokkaamaan niitä haluamikseen. Esteettinen vietti sen sijaan ei perustu tiedollisen vietin tavoin mielteiden vas-

taavuuteen ulkoisten kohteiden kanssa, vaan se tuottaa täysin itsenäisen kuvan (*Bild*), joka viittaa vain mielen sisälle.⁵

Mielen tiedostamattoman toiminnan jäljille Fichte pääsee, kun hän pohtii esseessään, kuinka ihminen sitten voi saada tietoa näistä vieteistä eli tiedostaa ne. Jotta ihminen voi mieltää vietin, hänen tulee kyetä tuntemaan (*gefühlen*) se. Tämä ilmenee ensiksi haluna (*Begehren*). Mikäli ihminen kykenee realisoimaan viettinsä praktisesti eli suuntaamaan sen johonkin kohteeseen, tästä halusta kehittyy tahto (*Wollen*). Esteettinen vietti sen sijaan ei suuntaudu lainkaan ulkoiisiin kohteisiin, vaan se koostuu mielihyvystä (*Behagen*) tai tyytymättömyydestä (*Misbehagen*), joka on vailla mitään ulkoista päämäärää.⁶ Fichte yrittää havainnollistaa tätä ajatustaan vertaamalla viettiä magneettiin, joka pyrkii vetämään puoleensa liian painavaa kappaletta rautaa. Fichte kehottaa lukijaa kuvittelemaan, että magneetilla ei ole kykyä mieltää sen paremmin rautaa ulkopuolellaan kuin omaa vetovoimaansa. Sitä vastoin se vetää rautaa puoleensa ”tiedostamatta itseään” (*sich selbst unbewusst*).⁷ Fichten mukaan magneetin käyttäytyminen on analogista ihmisen esteettiselle mielihyvälle ja -pahalle, vaikka se johtuu täysin erilaisesta syystä.

Fichte havainnollistaa esteettisen vietin toimintaa vielä toisella esimerkillä viehättävästä öisestä laulajatarestasta, jonka sielu olisi puhdasta laulua. Magneetin tavoin tällainen laulajatar laulaa asteikkoja ylös ja alas ”tiedostamatta itseään” (*sich selbst unbewusst*), ”sillä emme ole antaneet hänelle mitään muita mielteitä kuin säveliä [...] aivan kuten esteettisen vietin suunta on meidän silmiltämme salattu [*verborgen*]”.⁸ Laulajatar ohjaa viettiä, jonka päämäärä on hänelle itselleen tuntematon. Fichte toteaa, että tiedostamme praktisen vietin tavoitteet varsin vaivattomasti. Meillä ei kuitenkaan vaikuta olevan mitään keinoa tunkeutua niin kauas henkemme syvyyteen (*in die Tiefe unseres Geistes*), että tavoit-

taissimme esteettisen vietin. Siksi meidän täytyy tyytyä havainnoimaan pelkästään sen empiirisiä ilmentymiä ja toimintaa kuvittelukyvyyn avulla.⁹ Fichten esimerkki tuo esiin sen, että tiedostamattomassa (*unbewusst*) ei ole hänelle kyse pelkästään siitä, että emme olisi tulleet vielä tietoiseksi jostakin asiasta, joka olisi mahdollisesti myöhemmin tiedostettavissa. Kysymys on siitä, että ihmisen mielen ”syvyyksissä” on esteettinen vietti, jonka toimintaa emme voi koskaan suoraan saavuttaa tietoisien reflektion kohteena.

Minän tiedostamaton toiminta

Fichte edellyttää mielen tiedostamatonta toimintaa myös pääteoksessaan *Tiedeopin perusta* (Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre, 1794–1795), vaikkei hän tematisoikaan sitä kovin eksplisiittisesti¹⁰. Oletus, että kaikki Minän toiminta ei voi olla Minälle itselleen läpinäkyvää, on oikeastaan implisiittinen seuraus Immanuel Kantin (1724–1804) transsendentaalifilosofiasta. Kanthan väitti, että emme voi tavoittaa oliota itsessään. Mikäli tämän oletetaan pätevän myös tietoisuuteen itseensä, tietoisuus ei voi myöskään havainnoida itseään kuvittelusta ulkopuolisen tarkkailijan absoluuttisesta näkökulmasta. Sen sijaan tietoisuuden itsestään saama tieto on aina epätäydellistä ja esimerkiksi ajan havainnonmuodon suodattamaa. Fichten jälkikantilaisen filosofian pääongelmana oli kysymys siitä, miten itsetietoisuus on mahdollista. Kant edellyttää itsetietoisuuden (transsendentaalisen apperseption) *Puhtaan järjen kritiikissä* (Kritik der reinen Vernunft, 1781/1787), mutta ei millään tavoin ratkaise itsetietoisuuden alkuperää. Fichte kuitenkin havaitsi, että itsetietoisuuden selittäminen tietoisuudella johti ongelmiin.¹¹ Oliko itsetietoisuuden alkuperä siis esitietoinen?

Fichten tiedeoppi teki irtioton uuden ajan kartesiolaisen perinteen mukaisesta pyrkimyksestä perustaa filosofia tajuntaan tai tietoisuuteen (*Bewußtsein*). Toisaalta Fichte ei halunnut myöskään kokonaan luopua subjektista filosofian pohjalla, vaan hän pyrki selittämään, miten itsetietoisuus voi olla mahdollista. Hänen kehittämänsä tiedeopin lähtökohtana oli siksi tietoisuutta laajempi kokonaisuus – absoluuttinen Minä (*Ich*), joka on pohjimmiltaan vapaata toimintaa. Absoluuttinen Minä jakaantuu puolestaan Minään ja Ei-Minään. Ei-Minällä Fichte tarkoittaa kaikkia kausaalisesti määrittyviä ja ulottuvaisia kohteita, joita vapautteen kykenevä Minä pyrkii hallitsemaan. Tämä Minän pyrkimys on kuitenkin lopputonta, koska Minä ei voi koskaan täysin määrittää Ei-Minää. Toisin sanoen ihminen ei voi täysin hallita mekaanisesti ohjautuvaa luontoa.¹²

Koska Minä on Fichten mukaan aina puhdasta toimintaa, sitä ei voi mitenkään ”pysäyttää” objektivoivan itsetietoisuuden kohteeksi, sillä tämä tekisi elävästä toiminnasta kuolleen objektin. Toisaalta Minä myös aina rajoittaa omaa toimintaansa asettamalla itselleen Ei-Minän, jota se pyrkii vastavuoroisesti rajoittamaan omalla toiminnallaan. Vaikka Fichte ei selvittänyt asiaa *Tie-*

deopin perustan vuoden 1795 versiossa kovin perusteellisesti, vaikuttaa siltä, että Minällä täytyy olla sekä tietoinen että tiedostamaton puoli. Fichte esittää tämän aluksi hypoteesina: ”Minä olisi oletetussa tapauksessa varmasti rajoitettu, muttei tiedostaisi [*sich nicht bewußt*] rajoitustaan.”¹³ Tämän jälkeen seuraavassa ”Mieltämisen deduktiossa” – jonka voi nähdä eräänä tiedeopin pääjaksoista – Fichte pitääkin jo itsestäänselvyytenä, että Minällä täytyy olla toimintaa, jota se ei itse tiedosta¹⁴. Fichten argumenttia siitä, että absoluuttinen Minä ensin asettaa itsensä ja päätyy sen jälkeen rajoittamaan omaa toimintaansa, on ylipäättään vaikea ymmärtää, ellei oleteta osan Minän toiminnoista olevan sille itselleen tiedostamattomia¹⁵. Myös tiedeopin myöhemmissä versioissa Fichte palaa tähän ajatukseen yhä uudelleen¹⁶. Vaikuttaa siis siltä, että Hartmann sittenkin vähättelee tiedostamattoman merkitystä Fichtelle. Vaikka Fichte ei toki Schellingin tavoin substantivoi tiedostamatonta käsitteeksi, hän kuitenkin viittaa tiedostamattomaan järjestelmänsä ratkaisevassa kohdassa.

Fichte ei kuitenkaan tematisoi Minän tiedostamatonta toimintaa, vaan hän edellyttää sen jonkinlaisena itsestäänselvyytenä. Sen sijaan hän määrittelee varsin seikkaperäisesti kuvittelukyvyyn käsitteen, ja Minän tiedostamaton produktiivinen toiminta tapahtuu hänen mukaansa aina juuri kuvittelukyvyyn välityksellä¹⁷. Käsitellessään itsetietoisuuden syntyä Fichte kutsuu reflektiota edeltävää Minän tasoa kuvittelukyvyksi: ”Hämärä, reflektioimaton havainnointi, joka ei päädy määrättyyn tietoisuuteen ja joka rajaa reflektioivan havainnoinnin kykyä, asettaa [...] äärettömyyteen – absoluuttisesti tuotavan kuvittelukyvyyn määrätyn tuotoksen.”¹⁸ Minän perustana on luovan kuvittelukyvyyn hämärä esitietoinen reflektio. Fichte selittää ajatustaan niin, että tiedeoppia ei voida välittää vain kirjaimin, vaan jokaisen sitä opiskelevan on tuotettava sen perusajatukset luovan kuvittelukykyänsä avulla. Mielikuvituksen käyttäminen on välttämätöntä, sillä se on kaiken ajattelun perusta, ja kuvittelukykyä voi Fichten mukaan käsittää vain kuvittelukyvyllä. Mielikuvituksen hämärä, esireflektiivinen ja hallitsematon toiminta tuottaa tietoisuudelle jatkuvan sarjan kuvia, joita jotkut ihmiset (esimerkiksi filosofit) pystyvät Fichten mukaan hallitsemaan pitkällisen harjaantumisen jälkeen.¹⁹

Koska Minän kaikki toiminta ei ole sille itselleen tietoista tai kokonaan sen hallinnassa, on siis pelkästään johdonmukaista, että Fichte päätyy käyttämään tietoisuuden sijasta persoonapronominia Minä (*Ich*), jonka hän saksan kielioppisääntöjen mukaan substantivoi kirjoittamalla sen isolla alkukirjaimella. Olisihan risti-riitaista käyttää ”tietoisuuden” tai ”tajunnan” käsitettä kokonaisuudesta, joka kattaa sekä tiedostetun että tiedostamattoman puolen. Fichten käsitevalinta oli kuitenkin sikäli epäonninen, että vaikka hän yrittää erottaa Minän omasta minästään substantivoimalla pronominin, hänen ajatteluaan on jälkeen päin usein tulkittu ulkomaailman olemassaolon kieltävänä solipsismina²⁰. Fichte tekee erityisesti oikeusfilosofiassaan kuitenkin selväksi, että

”Luonnon ja ihmisen tietoisuuden välillä on pikemminkin komparatiivinen aste-ero kuin kartesiolainen binaarinen jako.”

kaikilla ihmisillä on mahdollisuus kohota Minäksi, jos toinen Minä tunnustaa hänet sosiaalisesti ja kutsuu hänet toimivaksi subjektiksi esimerkiksi kasvattamalla²¹.

Tiedostamaton Schellingin luonnonfilosofiassa

Luovan kuvittelukyvyn toiminta, jossa Minä luo tiedostamattaan itselleen kuvia myyteissä, unissa ja taiteessa, kiinnostaa myös nuoria romantikkoja. Esimerkiksi Friedrich Schlegelin (1772–1829) luonnehdinnan mukaan mytologia kykenee antamaan havaittavan muodon sille, mikä aina muutoin pakenee tietoisuutta²². Vaikka Fichten filosofia on ilmeisiä yhtymäkohtia saksalaisen varhaisromantiikan aatteisiin, hän itse ei pitänyt itseään romantikkona. Fichte kuului aiempaan valistuksen kasvattamaan sukupolveen. Hän toimi 1790-luvulla Jenan yliopistossa ateismillaan ja radikaaleilla poliittisilla käsityksillään kohua herättäneenä filosofian professorina houkutellessaan luennoilleen nuoria opiskelijoita, joista kehkeytyi 1790-luvun lopussa romantiikan filosofeja ja kirjailijoita. Romantikit kehittivät Fichten ajattelua myös sellaisiin uusiin suuntiin, jotka jäivät Fichtelle itselleen vieriksi.

Filosofi F. W. J. Schelling (1775–1854) osallistui Fichten tavoin Jenan romantikkojen piiriin kokoontumisiin ja jatkoi Fichten esittämien itsetietoisuuden ongelmien ratkomista uusin keinoin. Schellingin teoksessa *System des transzendentalen Idealismus* (1800) tavataan tiedostamaton (*das Unbewusste*) jo substantivoituna käsitteenä ja eksplisiittisenä teemana²³. Schelling myös kehitti täysin toisenlaisen filosofisen järjestelmän, joka omaksui vaikutteita Johann Gottfried von Herderin (1744–1803) spinozalaisesta monismista ja historisista. Schelling kritisoi Fichten käsitystä ulottuvaisesta luonnosta passiivisena Ei-Minänä, jota Minän tulisi määrittää ja hallita. Schellingin panteistisen ajattelun mukaan myös luonto koostui pikemminkin tiedostamattomista dynaamisista voimista: toimijuudesta (*Tätigkeit*), joka ei ole enää vain inhimillistä. Schellingin mukaan inhimillinen tietoisuus ei ole vastakkainen

luonnon voimille, vaan se on päinvastoin syntynyt niiden tuottamana. Luonnon ja ihmisen tietoisuuden välillä on pikemminkin komparatiivinen aste-ero kuin kartesiolainen binaarinen jako. Schellingin monistisessa mallissa ihminen on se osa luontoa, jossa luonto on tullut itsestään tietoiseksi.²⁴

Vaikka tiedostamaton tulee esiin saksalaisilla idealisteilla ja romantikoilla, ei heitäkään voi pitää tiedostamattoman ”keksijöinä”. Käsitteen esihistoriaa voi hakea monista suunnista, joista jälkikantilaisille filosofeille kenties tutuin oli mannermainen rationalismi²⁵. Gottfried Leibnizin (1646–1716) mukaan kaikilla monadeilla on äärettömästi perseptioita eli ne mieltävät lakkaamatta ympäröivää maailmaa, mutta vain pieni osa näistä perseptioista on tietoisia. Itse asiassa Leibnizin mukaan jokainen monadi havainnoi lakkaamatta koko maailmankaikkeutta vaikka tiedostaakin siitä vain suppean aspektin. Osa mielteistä ei ole selviä ja tarkkoja vaan hämääriä ja sekavia. Erityisesti niin sanotut pienet havainnot (*petites perceptions*) jäävät tiedostuskynnyksen alapuolelle. Leibniz myös tekee erottelun perseptioihin ja apperseptioihin: alkeellisimmillakin monadeilla on perseptioita ulkomaailmasta, mutta apperseptio tarkoittaa reflektiivistä tietoa monadin sisäisestä tilasta.²⁶ Leibnizin ajattelussa monadeilla on myös vastaava jatkumo kuin Schellingillä: eläimet mieltävät maailmaa tietoisemmin kuin kasvit ja kasvit tarkemmin kuin hiekanjyvät. Schelling tunsikin Leibnizin ajattelua hyvin, joten Fichten ja Herderin ohella hän omaksui tältäkin vaikutteita.²⁷

Schellingin filosofinen järjestelmä oli jatkuvassa liikkeessä ja hänen käsitteensä muuttivat alati merkitystään. Luonnonfilosofiassaan Schelling kuvaa luonnon tulemistä tietoiseksi itsestään esimerkiksi potenssien sarjan avulla. Eläimet ovat kasveja tietoisempia, mutta ihmisen kaltaiset kehittyneet eläimet ovat myös itsestään tietoisempia kuin hyönteiset tai muut alkeellisemmat eliöt. Koska luonnon korkeammat kognitiiviset tasot edellyttävät aina matalamman tason toimintoja, myös tiedostamattomat luonnon voimat vaikuttavat edelleenkin ihmisessä. Erityisesti taiteen tehtävänä oli Schellingin mukaan

”Oletus mielen tiedostamattomasta toiminnasta siirtyi filosofiasta romantiikan kirjallisuuteen.”

luonnon tiedostamattomien luovien voimien ilmaise-
minen taideteoksena. Vuoden 1800 transsendentaalifi-
losofian järjestelmässään Schelling esitti, että taideteok-
sessa tietoinen ja tiedostamaton tuottaminen yhdistyvät.
Näin filosofian subjektiivinen ja objektiivinen puoli (eli
Minä ja luonto) kohtaavat Schellingin järjestelmässä lo-
pulta toisensa, kun luonnonfilosofiassa luonto tulee vä-
hitellen itsestään tietoiseksi ihmisen kehittämässä luon-
nonfilosofiassa ja transsendentaalifilosofian puolella taas
tiedottomia luonnonvoimia ilmaiseva, mutta kuitenkin
tietoisesti valmistettu taideteos nähdään kulttuurin kor-
keimpana tuloksena.²⁸

Schellingin ajatus taiteesta tiedostamattomasti luovan
luonnon ja esineitä tietoisesti valmistavan ihmisen välit-
täjänä perustui Kantin *Arvostelukyvyyn kritiikkiin* (Kritik
der Urteilskraft, 1790). Estetiikassaan Kant ehdotti,
että jokaisen omaperäisen taideteoksen tulee vaikuttaa
luonnostaan syntyneeltä, mutta taidetta arvostellakseen
”täytyy tulla tietoiseksi” (*muß man sich bewußt werden*),
että teos on ihmisen valmistama²⁹. Kykyä luoda tällaisia
teoksia Kant kutsui neroudeksi, joka on luonnonlahja.
Neron taipumus tuottaa uusia sääntöjä ei siten ole ko-
pioitavissa tai opetettavissa muille. Valistusfilosofina
Kant ei voinut olla muistuttamatta, että neron kyky
luoda taidetta myös kuolee hänen mukanaan, kun taas
tieteellisten innovaatioiden tuottaminen seuraa tietoisia
sääntöjä ja on opetettavissa muille.³⁰ Vaikka Kantin esitys
ilman tietoisia sääntöjä luovasta neroudesta itse asiassa
päätyy sen kritiikkiin, ajatus taiteellisesta luomisesta
luontoa ja kulttuuria yhdistävänä toimintana oli hyvin
vaikutusvaltainen³¹.

Schellingin monistinen oletus, jonka mukaan inhi-
millisen kulttuurin ja luonnon luovien voimien välillä ei
olisi katkosta vaan jatkuvuus, oli tärkeä myös saksalaisille
romantikoille. Schlegel kirjoittaa dialogissaan *Gespräch
über die Poesie* (Keskustelu runoudesta, 1800):

”Runouden maailma on yhtä mittaamaton ja tyhjenty-
mätön kuin elävän luonnon rikkaudet, jotka koostuvat eri laji-
sista, muotoisista ja värisistä kasveista, eläimistä ja muodos-

tumista. Niitä kaikkia keinotekoisia tai luonnollisia teoksia,
joita muotonsa puolesta runoiksi kutsutaan, ei ole helppoa
kattavimmankaan sanan luokittaa. Ja mitä ne ovat verrat-
tuna siihen muodottomaan ja tiedottomaan [*bewußtlose*]
runouteen, joka värähtelee kasveissa, loistaa valossa, nauraa
lapsessa, kajastaa nuoruuden kukinnassa ja hehkuu rakasta-
van naisen povessa? – Tämä runous on taatusti ensimmäi-
nen ja alkuperäisempi runous, jota ilman ei olisi lainkaan
sanallista runoutta.”³²

Schlegel vertaa dialoginsa johdannossa inhimillisten ru-
noteosten moninaisuutta ja rikasta yksilöllisyyttä siihen,
kuinka myös luonto on täynnä mitä värikkäimpiä ja
mielikuivutuksellisempia kasvi- ja eläinlajeja. Schellingin
tavoin myöskään Schlegelille inhimillinen kulttuuri ei ole
luonnon binaarinen vastakäsite, vaan luonnon generatii-
vinen rikkaus on pikemminkin alkuperäisempää ”tiedo-
tonta runoutta” (*bewußtlose Poesie*), jota sanojen runous
vain jäljittelee ja ilmentää.³³ Schlegel käyttää dialogissaan
myös toistuvasti metaforaa ”syvyys” (*Tiefe*), josta runol-
linen produktiivisuus, uusi mytologia ja luova fantasia
kumpuavat³⁴.

Oletus mielen tiedostamattomasta toiminnasta
siirtyi filosofiasta romantiikan kirjallisuuteen. Kuten
pyrin seuraavaksi osoittamaan, unen syvyyksistä ta-
juntaan nousevien kuvien tai tiedostamattomien yl-
lykkeiden ohjaamina toimivien henkilöiden teema
vaikuttaa olleen varsin yleinen romantiikan kirjallisuu-
dessa. Kirjallinen viittaaminen tähän *topokseen* ei tie-
tenkään edellytä Schellingin esittelemän *das Unbewußte*
-käsitteen eksplisiittistä käyttöä. Tietoisuuden ja ratio-
naalisuuden rajat oli löydetty jälkikantilaisessa filoso-
fiassa ja niiden takana oli vielä *φάντασμα* – kuvittelu-
kyvyn haamumaisten kuvien iltahämärä – ennen täydel-
listä yön tiedottomuutta³⁵. Romantikot pohtivat, voisi-
vatko nämä myyttien ja unien hämärät kuvat kuitenkin
toimia keinona tutkia Minän esireflektiivistä aluetta,
jota Minän ei ollut mahdollista tiedostaa kirkkaasti.
Romantiikan kirjailijat tutkivat unia, satuja, myyttejä
ja kansanrunoja, joiden kuvallisuus edelsi käsitteellistä

tietoisuutta. Esimerkiksi Novaliksen (Friedrich von Hardenberg, 1772–1801) postuumisti julkaistu kehitysromaanin *Heinrich von Ofterdingen* (1800/1802) alkaa unijaksolla, jossa Heinrich vajoaa maan sisälle. Pimeässä luolassa hänelle kuvastuu romaanin tapahtumia ja teemoja ennakoivia kuvia. Fichten kuvaus Minän tiedostamattomasti itselleen tuottamista näyistä tuntui sopivan erityisen osuvasti unen, transsin ja mielen sairauksien kaltaisten rajatilojen käsittelyyn.

Saksalaisten romantikkojen tavoin englantilainen Percy Bysshe Shelley (1792–1822) esitti esseessään *A Defence of Poetry* (Runouden puolustus, 1821), että todellinen luovuus on tiedostamatonta. Hänen mukaansa runoilijat eivät voi pakottaa itseään luovaan tilaan. Shelley vertaa runoilijan luovuutta hiipuvaan hiileen, jonka satunnainen tuulenvire yhtäkkiä sytyttää liekkiin³⁶. Runoilija ei voi siksi luoda taidetta tietoisesti, vaan hänen on odotettava tiedottomasti esiin nousevia kuvia. Koska tiedostamatonta ei voi määritelmällisesti tehdä tietoisien intention kohteeksi, tarvitaan sitä ilmaisemaan kykenevää taidetta.

Somnambulismi

Tiedostamattoman teema tuli 1800-luvun romantiikan teoksissa esiin varsinkin unikohtauksina tai kuvauksina harhatiloista ja mielenterveyden menettämisestä. Luonnon tiedostamattomat voimat olivat vielä Novaliksella varsin lempeitä ja hyväntahtoisia³⁷. Valistuksen projektin kariuduttua ja Ranskan vallankumouksen herättämien poliittisten toiveiden kääntynyt tuhoisiksi Napoleonin sodiksi myös romantiikan kirjallisuus siirtyi 1800-luvun vaihteen jälkeen synkempään suuntaan. Erityisesti Ludwig Tieckin (1773–1853) ja E. T. A. Hoffmannin (1776–1822) teoksissa luonnon pimeä yöpuoli uhkaa päähenkilön rationaalisuutta. Vaikkapa Tieckin ”Der Runenberg” (1802) sekä Sigmund Freudinkin tarkasti lukema Hoffmannin novelli ”Der Sandmann” (1816) ovat groteskeja kuvauksia, joissa järkkyyneen mielen tuottamat unenomaiset kuvat ottavat lopulta päähenkilön lopullisesti hallintaansa³⁸. Fichte ei kenties osannut ennakoita, että ainakin kirjallisuuden maailmassa kuvittelukyky voisi osoittautua Minän vapaata toimintaa voimakkaammaksi. Romantiikan kiinnostus unen ja valheen rajatiloihin näkyi myös Heinrich von Kleistin (1777–1811) tuotannossa. Unissakävely ja päähenkilön *Ohnmacht*, psykologista kriisiä seuraava tajunnanmenetytys, ovat Kleistilla yleisiä teemoja. Näytelmä *Homburgin prinssi Friedrich* (Prinz Friedrich von Homburg, 1809–1810) alkaa somnambulismien kuvauksella: ”Homburgin prinssi istuu paljain päin ja avorinnoin puoliksi valveilla, puolittain nukkuvana, tammen alla ja sitoo itselleen seppeltä.”³⁹ Prinssi Friedrich kärsii somnambulismista eli unissa kulkemisesta. Tämä saa hänet vaipumaan vuoden 1675 Fehrbellinin taistelua edeltävässä käskynjoossa haaveisiin, mikä johtaa hänet ensin päivä-

käskyn rikkomiseen voittoaissa taistelussa ja lopulta sotarikoksesta seuraavaan kuolemantuomioon. Hiukan David Lynchin *Lost Highwayn* (1997) Fred Madisonin kokeman psykogeenisen fuugan tavoin prinssi päätyy näytelmän lopussa kokonaan torjumaan saamansa kuolemantuomion. Kieltääkseen lähestyvän kuolemansa prinssi uneksii mielensä sisäisellä näyttämöllä tarinalleen vaihtoehdoisen onnellisen lopun, jossa teloituskäsky perutaan ihmeenomaisesti juuri viime hetkellä ja Friedrich menee naimisiin rakastettunsa Natalie von Oranien kanssa. Kleist itse vajosi lopulta synkkiin aatoksiin ja päätyi tekemään vuonna 1811 kaksoitsemurhan Henriette Vogelien kanssa Kleiner Wannseen rannalla, Berliinin lähistöllä.

Wienin 1820-luvun myöhäisfilosofiansa Friedrich von Schlegel puolestaan yhdisti tiedostamattoman tutkimisen mesmerismiin ja magneettiterapiaan⁴⁰. Laurie Ruth Johnsonin mukaan ei olekaan sattumaa, että myös Freud vaikutti myöhemmin 1800-luvun lopussa juuri Wienissä: mesmeristisessä terapiassa, jota Schlegel oli seurannut sivusta, ”hysterisiä” aatellisrouvia vaivutettiin ”magneettiseen uneen” hypnotisoimalla. Romanttisen magneettiterapian ja psykoanalyttisen praktiikan välillä voi nähdä jatkumon.⁴¹

Romantikkojen oppaana mielen pimeälle puolelle ei kuitenkaan enää ollut Schelling vaan luonnonfilosofi Gotthilf Heinrich von Schubert (1780–1860). Vaikka Schubert on tänä päivänä unohdettu ajattelija, 1800-luvulla hänen teoksiaan kuten *Ansichten von der Nachtseite der Naturwissenschaft* (1808) luettiin ahkerasti ympäri Eurooppaa. Schubertin unien symboliikkaa käsittelevä teos *Die Symbolik des Traumes* (1814) käännettiin ruotsiksi nimellä *Drömmarnas symbolik* (1820). Suomessa Elias Lönnrot tilasi Schubert-käännöksen kirjakaupasta ja käytti sitä luultavasti myös lääketieteen väitöskirjansa lähteenä tehdessään romanttiselta kalskahtavan erottelun päivä- ja yöpuolen tietoon.⁴² Myös Lönnrotille yöpuolen tieto tarkoitti unien, mystisen ekstaasin, myyttien ja kansanrunouden ilmaisemaa tiedostamatonta tietoa. Transsiin vaipuva runonlaulaja matkusti unen ja valheen rajamaille kuvitellen kansakunnalle uusia myyttejä. Lönnrot-elämäkerturi Arne Anttila päätteli tiedon yöpuolen käsitteen merkinneen sitä, että Lönnrot olisi ennakoinut Freudin psykoanalyysin tuloksia⁴³.

Toivon tämän artikkelin kuitenkin osoittaneen, että ajatus mielen tiedostamattomasta toiminnasta esiintyi jo 1800-luvun alun saksalaisilla idealisteilla ja romantiikoilla, joilta Freud pikemminkin omaksui sen. Fichten pojan Immanuel Hermann Fichten (1796–1879) ohella Freud itse mainitsee vaikutteikseen Eduard von Hartmannin, teoksen *Philosophie des Unbewussten* (1869) kirjoittajan⁴⁴. Onkin kiinnostavaa, että Hartmann on varsin hyvin perillä erityisesti Schellingin työstä koskien tiedostamatonta, mutta samalla hän pyrki irtisanoutumaan romantiikan perinteestä, jonka hän samasti poliittiseen reaktionäärisyyteen⁴⁵.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Sigmund Freud, *Unien tulkinta* (Die Traumdeutung, 1899). Suom. Erkki Puranen. Gummerus, Helsinki 2001, 12, 37, 59, 61, 81, 225, 297, 420.
- 2 Eduard von Hartmann, *Philosophie des Unbewussten* (1869). Teoksessa *Ausgewählte Werke*. 2. p. Osa VII. Friedrich, Leipzig 1900, 20; John Mills, *The Unconscious Abyss. Hegel's Anticipation of Psychoanalysis*. State University of New York Press, Albany 2012, 33.
- 3 Johann Gottlieb Fichte, Über Geist und Buchstab in der Philosophie. In einer Reihe von Briefen (1794). Teoksessa *Fichtes Werke. Band VIII* [= FW VIII], *Vermischte Schriften und Aufsätze*. Toim. Immanuel Hermann Fichte. De Gruyter, Berlin 1971, 270–300 (277). Fichte kirjoitti esseen vuonna 1794, mutta se julkaistiin vuonna 1798 Friedrich Immanuel Niethammerin *Philosophisches Journal*-lehdessä.
- 4 FW VIII, 277–278. Myös Friedrich Schiller käsitteli viettejä teoksessaan *Kirjeitä ihmisen esteettisestä kasvatuksesta* (Über die ästhetische Erziehung des Menschen in einer Reihe von Briefen, 1795). Suom. Pirkko Holmberg, Turkijäljittö, Helsinki 2013. Teos pohjautuu Schillerin kirjeenvaihtoon herttua Friedrich Christian von Augustenburgin kanssa vuonna 1793.
- 5 FW VIII, 278–280.
- 6 Sama, 279, 283.
- 7 Sama, 284.
- 8 Sama, 284.
- 9 Sama, 285.
- 10 "While not formally stated by Fichte, the notion of the unconsciousness is deeply embedded in his Wissenschaftslehre". Mills 2012, 33.
- 11 Fichten suhteesta jälkikantilaiseen filosofiaan ks. lähemmin Dieter Henrich, *Between Kant and Hegel. Lectures on German Idealism*. Toim. David S. Pacini. Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 2003; Dieter Henrich, *Fichtes ursprüngliche Einsicht*. Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main 1967.
- 12 *Tiedeopin perustan* rakenteesta ks. esim. Henrich 2003, 207–209.
- 13 Johann Gottlieb Fichte, *Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre* (1794). Teoksessa *Fichtes Werke. Band I* [= FW I], *Zur theoretischen Philosophie I*. Toim. Immanuel Hermann Fichte. De Gruyter, Berlin 1971, 83–328 (147); Johann Gottlieb Fichte, *Tiedeopin perusta* (Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre, Suom. Ilmari Jauhiainen. Gaudeamus, Helsinki 2006, 82.
- 14 "Lisäksi on selvää, ettei Minä voi tiedostaa toimintaansa havainnoidun tuottamisessa sellaisenaan, koska se ei reflektoi tuottamista eikä katso sen kuuluvan Minälle." Fichte 2006 (1794–1795), 143. "Ferner ist klar, dass das Ich seiner Thätigkeit in dieser Production des angeschauten, als ein solchen, sich nicht bewusst seyn könne". FW I, 230.
- 15 Elke Völmicke, *Das Unbewusste im deutschen Idealismus*. Königshausen & Neumann, Würzburg 2005, 96; Mills 2012, 36.
- 16 Selvimmin tämä tulee esiin vuoden 1801 versiossa: "Das aber, was wir selbst, – nur uns unbewusst, eben weil dies der Mittelpunct unseres Bewusstseyns war, – in dieser Beschreibung waren oder vollzogen, war ein Wissen von diesem blossen Wissen." Johann Gottlieb Fichte, Darstellung der Wissenschaftslehre (1801). Teoksessa FW II, 1–165 (8). Tiedeopin vuoden 1795 versiossa Fichte määrittelee puolestaan intuition (*Anschauung*) "mykäksi, tietoisuudettomaksi kontemplaatioksi" (*eine stumme, bewusstseynlose Contemplation*). Johann Gottlieb Fichte, Grundriss des Eigentümlichen der Wissenschaftslehre, in Rücksicht auf das theoretische Vermögen (1795). Teoksessa FW I, 329–412 (349). Fichte käyttää termiä *unbewusst* myös teoksessaan *Die Thatsachen des Bewusstseyns* (1817), joka perustuu 1810–1811 pidettyyn luentosarjaan. Johann Gottlieb Fichte, Die Thatsachen des Bewusstseyns. Teoksessa *Fichtes Werke. Band II, Zur theoretischen Philosophie II*. Toim. Immanuel Hermann Fichte. Walter de Gruyter, Berlin 1971, 541–692.
- 17 "Mutta kyky ei voi sellaisenaan päästä tietoisuuteen, koska silloin sitä täytyisi reflektoida, siis määrittää ymmärryksen avulla, jolloin se ei jäisi määrittämättömäksi eikä äärettömäksi." FW I, 245; Fichte 2006, 154. Ks. myös FW I, 230; Fichte 2006, 143. Rainer Schäferin tulkinnan mukaan ymmärrys (*Verstand*) on Fichtelle aina esineellistämistä (*Vergegenständlichung*). Koska Minän produktiivinen kuvittelukyky on puhdasta toimintaa, ymmärrys ei voi tavoittaa sitä muuna kuin staattisena objektina. Tästä syystä kuvittelukyky kuuluu esitietoisuuteen (*Vorbewusstheit*). Schäfer vertaa tätä Freudin käsitteeseen tiedostamattomasta, mutta huomauttaa kuitenkin Freudin tutkivan yksilön psyykettä ja sen taipumusta torjua tai sublimoida viettien aiheuttamia empiirisiä elämyksiä, kun taas Fichten tarkastelu on transsendentaalifilosofista. Tässä suhteessa Fichte menee siis hänen mukaansa jopa Freudia pidemmälle, sillä Fichtelle kaiken mieltämisen mahdollisuuden ehtona on kuvittelukyvyyn esitietoinen toiminta. Rainer Schäfer, *Johann Gottlieb Fichtes "Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre" von 1794*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2006, 187.
- 18 FW I, 235; Fichte 2006, 146.
- 19 FW I, 284; Fichte 2006, 185.
- 20 Fichte antaa tosin tähän kritiikkiin itsekin aineksia väittäessään, että luja vakaumuksemme ulkomaailman olioiden reaalisuudesta johtuu siitä, ettemme ole tietoisia (*nicht bewusst*) niiden olevan oman kuvittelukykyimme tuotosta. FW I, 234; Fichte 2006, 146.
- 21 Johann Gottlieb Fichte, *Grundlage des Naturrechts nach Prinzipien der Wissenschaftslehre*. Teoksessa *Fichtes Werke. Band III, Zur Rechts- und Sittenlehre I*. Toim. Immanuel Hermann Fichte. Walter de Gruyter, Berlin 1971, 1–385 (36, 44). Hegel sovelsi alun perin Fichten kehittämää tunnustuksen käsitettä myöhemmin *Hengen fenomenologiassa* (1807). Kun joku kuuntelee meitä ja vaikkapa nauraa vitseillemme, hän tarjoaa ulkopuolisen vahvistuksen persoonamme olemassaolosta. Fichte käyttää termiä *unbewusst* myös kasvatusta koskevissa aforismeissaan kuvatessaan, kuinka sumuisia vieraiden kielten sanat ovat opiskelijalle, joka ei vielä tiedosta niiden todellista merkitystä. Johann Gottlieb Fichte, Aphorismen über Erziehung (1804). FW VIII, 353–360 (354).
- 22 "Einen großen Vorzug hat die Mythologie. Was sonst das Bewusstseyn ewig flieht, ist hier dennoch sinnlich geistig zu schauen". Friedrich Schlegel, *Gespräch über die Poesie* (1800) teoksessa *Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe II* [= KFSA II]. *Charakteristiken und Kritiken I*. Toim. Hans Eichner. Schönigh, München 1967, 284–351 (318).
- 23 Ks. lähemmin Völmicke 2005, 118–136.
- 24 F. W. J. Schelling, *System des transzendentalen Idealismus* (1800). Meiner, Hamburg 2000, 9–11 (§ 11). Schellingin luonnonfilosofian ei-inhimillisen toimijuuden eroista ja yhtymäkohdista posthumanismiin ks. Askó Nivala, Spekulaatiivisen realismin ja posthumanismin yhtymäkohtia. Quentin Meillassoux'n korrelaationismin

- kritiikistä Iain Hamilton Grantin luontofilosofiaan. Teoksessa *Posthumanismi*. Toim. Karoliina Lummaa & Lea Rojola. Eetos, Turku 2014, 239–263.
- 25 Paul Redding, *Continental Idealism. Leibniz to Nietzsche*. Routledge, London 2009. Sana *unbewußt* esiintyy jo anonyymien tekijän teoksessa *Der Mensch* (1786), vieläpä kiintoisesti lisääntymisvietin yhteydessä. *Der Mensch*. Decker, Berlin 1786, 146. Saksalainen antropologi Ernst Platner (1744–1818) kirjoitti ”tiedottomista [bewußtlose] mielteistä” määrittellen ”inhimillisen sielunelämän [...] alituisiksi sarjaksi mielteitä tietoisuuden ja tiedostamattomuuden [*Unbewußtseyn*] vuorottelussa”. Ernst Platner, *Philosophische Aphorismen*. Schwickert, Leipzig 1793, 86 (§ 140). Kiitän näistä havainnoista Jarkko S. Tuusvuorta, jolta myös Platner-sitaatin käänös on peräisin. Lisättäköön vielä, että Fichte käytti Platnerin teosta Jenan yliopiston filosofian johdantokurssin oppikirjana, joten se tunnettiin Jenan nuoren älymystön piirissä. Daniel Breazeale, Editor’s Introduction. Teoksessa Johann Gottlieb Fichte, *Fichte. Early Philosophical Writings*. Käänt. Daniel Breazeale. Cornell University Press, Ithaca 1988, 1–45 (31–32).
- 26 Redding 2009, 24–30.
- 27 Saksalaisten idealistien ja romantikkojen tuttavapiiriin kuulunut Johann Friedrich Herbart (1776–1841) psykologisoivat ’apperseption’ käsitteen. Kun Leibnizin kuvaamat ”pienet havainnot” kasautuvat, ne selkiytyvät ja vahvistuvat apperseptioiksi ja tulevat Herbartin mukaan näin tietoisuuden piiriin. Johann Friedrich Herbart, *Psychologie als Wissenschaft*. Bd. II. Unzer, Königsberg 1825, 54. Manfred Frank on muistuttanut, että Herbart oli hyvin verkottunut idealistien ja romantikkojen kanssa. Esimerkiksi Friedrich Schlegel asui jonkin aikaa samassa talossa Herbartin kanssa juuri samaan aikaan, kun molemmat seurasivat Fichten luentoja Jenassa. Manfred Frank, *The Philosophical Foundations of Early German Romanticism* (Unendliche Annäherung, 1998). Käänt. Elizabeth Millán-Zalbert. State University of New York Press, New York 2004, 197.
- 28 Schelling 2000, 283–287 (§ 1).
- 29 Immanuel Kant, *Kant’s Gesammelte Schriften* Bd. V [=AA V], Königlich Preußische Akademie der Wissenschaften, Berlin 1908, 306, §4; Immanuel Kant, *Arvostelukyyn kritiikki* (Kritik der Urteilkraft, 1790). Suom. Risto Pitkänen. Gaudeamus, Helsinki 2018.
- 30 AA V, 306–310, § 45–47; Kant 2018.
- 31 Kantin nerouden kritiikistä ks. John Zammito, *The Genesis of Kant’s Critique of Judgment*. University of Chicago Press, Chicago 1992, 137–142.
- 32 KFSA II, 285. Suom. tekijän.
- 33 Tiedostamattoman käsittehistoria saksalaisessa romantiikassa olisi laajemman tutkimuksen aihe, mutta pistokokeiden perusteella sana esiintyy muodoissa *unbewußt* ja *Unbewußtseyn* muutamia kertoja mm. *Athenäum*-fragmenteissa. August Wilhelm Schlegel (1767–1845) esimerkiksi kysyy fragmentissa 257 ironisesti, onko hauskuus saksalaisten parissa aina ”tiedostamatonta ja tahatonta” (*unbewußt und unwillkürlich*). Myös Ludwig Tieck käyttää ilmausta kuusi kertaa *Phantasuksen* ensimmäisessä osassa (1812).
- 34 Michael Elsässer tulkitsee tätä Schlegelin metaforaa siten, että tietoisuuden alkuperä on tiedostamattomassa. Michael Elsässer, Erläuterungen. Teoksessa Friedrich Schlegel, *Transcendentalphilosophie. Jena 1800–1801*. Meiner, Hamburg 1991, 109–126 (121). Ks. KFSA XII, 146–147, 272, 393.
- 35 Fichte kuvaa *Tiedeopin* perustassa, kuinka tietoisuudessa on oikeastaan aste-eroja: täydellisen pimeyden ja absoluuttisen kirkkauden väliin jää dialektinen hämärän tai sarastuksen (*Dämmerung*) alue. FW I, 144–145; Fichte 2006, 81. Tästä tuli myöhemmin romanttisen runouden ja maalaustaitteen *topos*. Valistuksen räikeänkirkkaan auringon korvasi esimerkiksi Ludwig Tieckin romaaneissa ja Caspar David Friedrichin maalauksissa toistuva iltahämärä.
- 36 Percy Bysshe Shelley, *The Major Works*. Toim. Zachary Leader & Michael O’Neill. Oxford University Press, Oxford 2003, 696–697.
- 37 ”Oft erfahren diese liebenden Kinder in seligen Stunden herrliche Dinge aus den Geheimnissen der Natur, und tun sie in unbewußter Einfalt kund.” Novalis, *Die Lehrlinge zu Sais*. Reclam, Stuttgart 1997, 62.
- 38 E. T. A. Hoffmann, Nukuttaja. *Yökappaleita*. Suom. Markku Mannila. Teos, Helsinki 2011; Sigmund Freud, Kammottava (Das Unheimliche, 1919). Suom. Mirja Rutanen. *Nuori Voima* 5–6/2003, 25–37; Sigmund Freud, ”Das Unheimliche. Epämukavuuden elämyksestä”. Suom. Markus Lång. Teoksessa *Suru ja synkkämielisyys sekä muita kirjoituksia*. Vastapaino, Tampere 2005.
- 39 Heinrich von Kleist, *Homburgin prinssi Friedrich* (Prinz Friedrich von Homburg, 1809–1810). Suom. Lauri Viljanen. SKS, Helsinki 1934.
- 40 Asko Nivala, From the Naïve to the Unnatural. Friedrich Schlegel’s Early Romantic Notion of the Grotesque. Teoksessa *The Grotesque and the Unnatural*. Toim. Markku Salmela & Jarkko Toikkanen. Cambria Press, Amherst, New York 2011, 113–135.
- 41 Laurie Ruth Johnson, The Romantic and Modern Practice of Animal Magnetism. Friedrich Schlegel’s Protocols of the Magnetic Treatment of Countess Lesniowska. *Women in German Yearbook. Feminist Studies in German Literature & Culture*. Vol. 23. No. 1, 2007, 10–33.
- 42 Asko Nivala, Eurooppalainen romantiikka ja *Kalevala*. Teoksessa *Eurooppa, Suomi, Kalevala. Mikä mahdollisti Kalevalan?* Kalevalaseuran vuosikirja 98. Toim. Ulla Piela, Pekka Hakamies & Pekka Hako. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2019, 15–37.
- 43 Aarne Anttila, *Elias Lönnrot. Elämä ja toiminta I–II*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1935, 152.
- 44 Immanuel Hermann Fichte viittaa mielen tiedostamattomaan toimintaan useita kertoja teoksessaan, joka käsittelee yhtä lailla myös somnambulismia ja muita 1800-luvun alun romantikkoja kiinnostaneita aiheita. Immanuel Hermann Fichte, *Psychologie*. Brockhaus, Leipzig 1864.
- 45 Hartmann erittelee suhdettaan saksalaiseen idealismiin ja romantiikkaan *Philosophie des Unbewussten* -teoksen 10. painoksen esipuheessa (1890). Hartmann 1900, vi–xii. Lämmin kiitos Sakari Ollitervolle ja Jarkko S. Tuusvuorelle käsikirjoituksen kommentoinnista. Tutkimus on toteutettu Suomen Akatemian rahoituksella osana tutkijatohtorin hanketta *Romanttiset kartografiat. Eletty ja kuviteltu tila englantilaisen ja saksalaisen romantiikan teksteissä, 1790–1840* (rahoituspäätös: 321945).

LUKEMISTA LOPPUVUOTEEN

TILAA KIINNOSTAVIMMAT OPUKSET NETTIKAUPASTAMME: WWW.INTOKUSTANNUS.FI

Kurt Sontheimer

HANNAH ARENDT SUUREN AJATTELIJAN ELÄMÄ

Merkittävän ajattelijan poikkeuksellinen tarina on kiehtovaa luettavaa!

Elisa Aaltola

HÄPEÄ JA RAKKAUS IHMISELÄINLUONTO

Mitä häpeä ja rakkaus ovat ja niiden rooli ilmastomuutoksen, lajisukupuuton ja eläinteollisuuden aikakaudella?

Juha Suoranta

PAOLO FREIRE SORRETTUJEN PEDAGOGI

Monet tuntevat Paolo Freiren *Sorrettujen pedagogiikka* -teoksen, mutta moniko tuntee kirjan kirjoittajaa?

Jouko Aaltonen & Seppo Sivonen

ORJIA JA ISÄNTIÄ RUOTSALAISSUOMALAINEN SIIRTOMAAHERRUUS KARIBIALLA

Suomi-Ruotsi orjakaupan suuressa kertomuksessa.

Aura Koivisto

MIES JA MERILEHMÄ LUONNONTUTKIJA GEORG STELLERIN KOHTALOKAS TUTKIMUSMATKA

Upea elämäkerta ja kuvaus Pohjoisesta tutkimusmatkasta.

Valentina Camerini & Veronica Carratello

GRETAN TARINA

ET OLE KOSKAAN LIIAN PIENI TEKEMÄÄN SUURIA ASIOITA

tositarina rohkeasta ruotsalaisesta ympäristöaktivististä Greta Thunbergistä: toivosta, rohkeudesta ja päättäväisyydestä.

PSST! KUN LIITYT INNON YSTÄVÄKSI, SAAT 20 % ALENNUKSEN KAIKISTA KIRJOISTAMME.

into

Heidi Lampenius, *Millenium* (2018), akryyli ja muste kankaalle, 155 x 130 cm. Kuva: Jussi Tiainen.

Heidi Lampenius, *Millenium II* (2019), akryyli ja muste kankaalle, 190 x 155 cm. Kuva: Jussi Tiainen.

ANTONY FREDRIKSSON

Koti ja juuret

Istumme tutkijaseminaarin jälkeen terassilla Pardubicen kaupungissa Tšekeissä ja keskustelemme tulevasta konferenssista, joka tulee käsittelemään muun muassa nationalismia ja populismin nousua. Olemme kaikki suhteellisen liberaaleja näkemyksiltämme ja elämme tyypillistä, jossain määrin kosmopoliittista akateemisen ihmisen elämää. Tietyissä vaiheissa keskustelu kääntyy heistä, oikeistopopulisteista ja kansallismielisistä, meidän omaan suhteeseemme kotiin ja juurtuneisuuteen. Intialainen tohtorikoulutettava kertoo kotiprovinssistaan, missä hän kuuluu noin miljoonan puhujan kielivähemmistöön. Helsinkiläinen kollegani puhuu itähelsinkiläisyydestä ja siitä, miten sitä määrittävät rajat Sipooseen, Vantaaseen ja maakuntiin.

Slovakialainen tutkija avaa taustaansa slovakkina Tšekeissä. Meille kaikille on yhteistä se, että sanat ”koti” ja ”juuret” herättävät meissä ajatuksen jostain tietyistä paikasta, kulttuuriympäristöstä tai kieliyhteisöstä, joihin meidän mieleemme kääntyy niin kuin kompassin neula, joka etsii magneettista pohjoista. Nämä käsitteet eivät kuulu ensisijaisesti nationalisteille, oikeistopopulisteille tai kansallismielisille: ne ovat olennainen osa meidän jokaisen tapoja orientoitua tässä maailmassa. Mutta mitä nämä käsitteet merkitsevät? Miten kodin tai juurtuneisuuden tunnetta voidaan lähestyä joutumatta tyypillisiin vastakkainasetteluihin: liberalismi/konservatismi, suvaitsevaisuus/sovinismi ja kosmopoliittisuus/kansallismielisyys?

Kirjassaan *At Home in the World* fenomenologi ja antropologi Michael D. Jackson miettii käsitteen ’koti’ merkitystä. Taustalla on hänen kenttätutkimuksensa Australian aboriginaalien parissa. Jackson matkusti Australian syrjäseuduilla ja löysi sieltä tarinoita kodin menettämisen ja sen uudelleen löytämisen. Hän kuvaa niin kutsuttujen ”varastettujen sukupolvien” (*stolen generations*) vaiheita. 1900-luvun aikana Australian valtio huostaanotti 100 000 aboriginaalilasta. Heidät sijoitettiin valtiollisiin laitoksiin ja lähetystyöasemille. Instituutioita kehoitettiin kasvattamaan ottolapsia kuten valkoisia eurooppalais-australialaisia. Tarkoitus oli, että uudessa ympäristössä lapset unohtaisivat kulttuurinsa, kieltensä ja vanhempansa. Lasten kieli-, kulttuuri- ja paikkasidonaisuus rikottiin. Voidaan sanoa, että heidän juurensa yritettiin leikata, jotta heistä tulisi muiden uus-australialaisten kaltaisia.

Kasvaessaan aikuisiksi tämä sukupolvi kantoi yhteistä traumaa, joka ilmeni huumeriippuvaisuutena, alkoholismina ja ulkopuolisuutena. Suurkaupunkien kaduilla aboriginaalit näkyivät usein moniongelmaisina pikkurikkolaisina. Itse aboriginaalisuus alkoi näyttäytyä epäonnistujien kulttuuripiirteinä angloaustralialaisen ”kantaväestön” silmissä. 1980-luvulla alettiin huomioida tämän trauman peruspiirteitä. Syntyi *Link-Up*-liike, jonka tavoitteena oli palauttaa kadotettu sukupolvi omille juurilleen ja yhdistää huostaanotetut lapset biologisiin

Kuva: Yksityinen.

”Weil kehottaa meitä ottamaan kodittomuuden ja juurettomuuden tunteet vakavasti.”

vanhempiinsa. Aboriginaalien sydänalueille Australian aavikolle alettiin rakentaa uusia kyläyhteisöjä, jonne kaupunkilaistuneet alkuperäiskansan jäsenet palasivat. Joiltakin paluu juurille ei enää luonnistunut, monelle ajatus siitä tuntui vieraalta. Toisille liike tarkoitti hyvin konkreettisessa mielessä kotiinpaluuta. Uudet kyläyhteisöt vanhoilla kulttuurimailla koettiin parantavina. Ikään kuin itse maaperä, jossa tietty kulttuuri on kasvanut 50 000 vuoden aikana, olisi parantanut vieraantuneisuuden tunteen ja trauman. Merkityksellistä tässä esimerkissä on se, miten syvälle juurtuneisuus ulottuu. Osa sukupolvesta, joka oli jo täysin kaupunkilaistunut ja jonka kulttuuri ja kieli oli jossain vaiheessa hävitetty, löysi kodin tunteen edeltävien sukupolvien käytännöistä ja kotialueilta. Jackson tiivistää kodin merkityksen kahteen asiaan. Se on paikka, johon sinä ja ajatuksesi jatkuvasti palaatte, mutta se on myös yhteisö, jota ilman elämäsi on merkityksetöntä.¹

Yksi edeltävän vuosisadan tärkein filosofinen puheenvuoro juurtuneisuuden/juurettomuuden kokemuksesta on Simone Weilin teos *Juurtumisen*. Rush Rheesin mukaan teos syntyi Weilin huolesta, joka koski toisen maailmansodan jälkeistä Ranskaa: ”Miten Ranska voidaan saada elämään uudelleen – miten se voi aloittaa uuden elämän saksalaisen miehityksen jälkeen?”² Kirja on kirjoitettu ennen sodan loppua vuoden 1943 alkukuukausina Lontoossa. Weil pohtii:

”Ei pidä kuitenkaan kuvitella ihmisten toivovan vain omaa hyvinvointiaan, koska ovat uuvuksissa. Heitä hiljan kohdanneen onnettomuuden aiheuttama hermorasitus estää heitä asettumasta hyvinvointiinsa. Se pakottaa heitä etsimään unohdusta, joko katkerien nautintojen humalasta – kuten vuoden 1918 jälkeen – tai synkästä fanaattisuudesta. Liian syvältä kouraisut onnettomuus altistaa onnettomuudelle, jota kohti säännätään ja vedetään toisetkin mukaan.”³

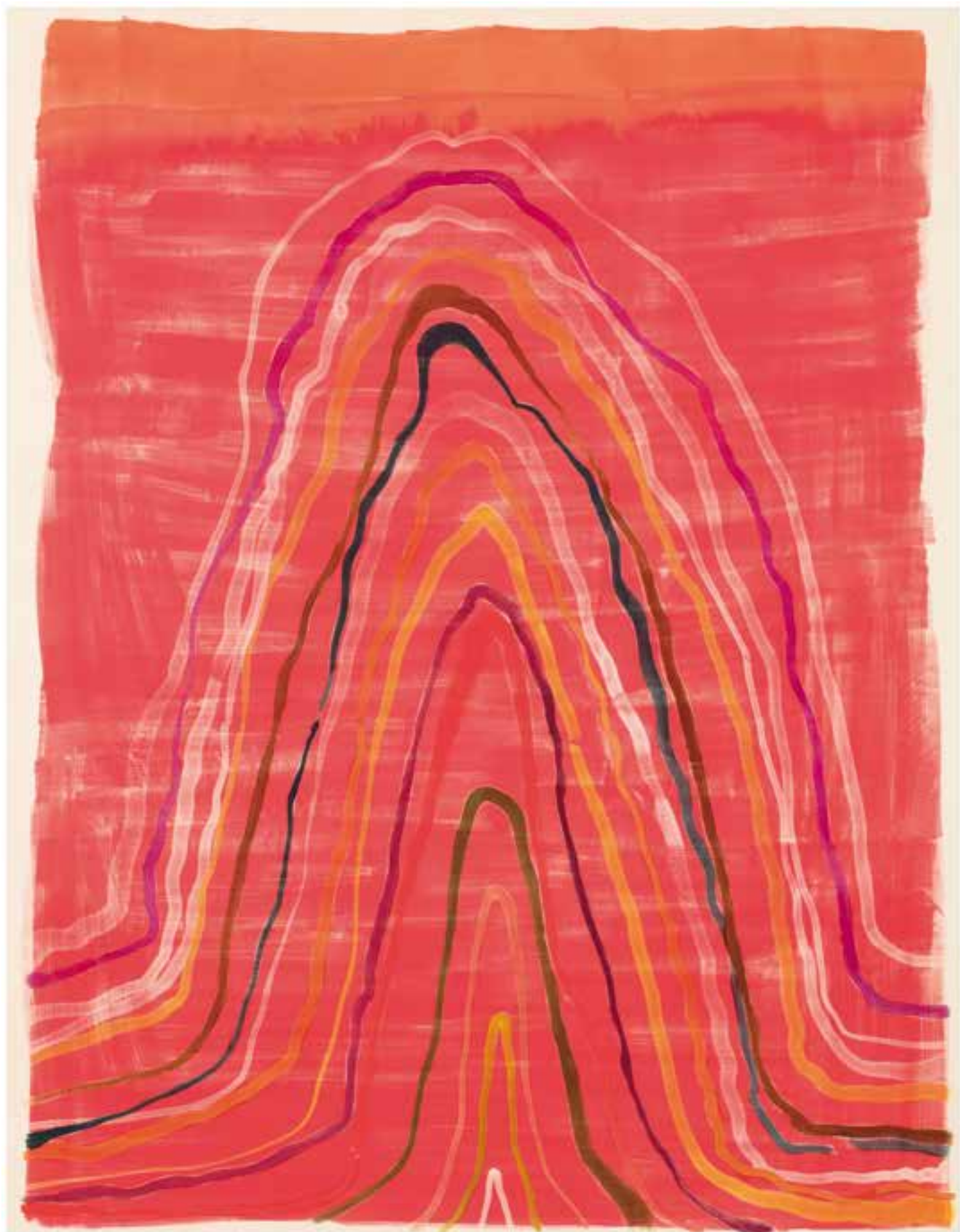
Tämä katkelma kuvaa hyvin sitä trauman ominaispiirrettä, joka kumpuaa juurettomuudesta. Juurensa menettäneelle ulkoinen maailma on vieras. Tämä johtaa sisäänpäin kääntymiseen. Eksyneisyys luo tarpeen tar-

rautua kiinni vastoinkäymisen tunteeseen. Tunteena se luo helposti pohjan fanaattisuudelle. Ajatus on tarkoitettu varoitukseksi ranskalaisille ja eurooppalaisille. Sodan luoma tyhjiö johtaa helposti kehitykseen, jossa trauma toistaa samoja tapahtumaketjuja. Weilin mukaan juuri tämä dynamiikka johti 1930-luvun natsistiseen liikehdintään Saksassa. Versailles’n rauhan luoma näköalattomuus loi suotuisan maaperän Hitlerille. Weilin huoli on siis se, että sodanjälkeinen Eurooppa tulisi toistamaan samaa kuviota.

Weil kehottaa meitä ottamaan kodittomuuden ja juurettomuuden tunteet vakavasti. Nämä kokemukset kielivät tietystä perustavanlaatuisesta juurtuneisuuden tunteesta, jota emme voi ohittaa. Kodin, kielen tai kulttuurin menettäminen on psykologisesti riipivää ja traumatisoivaa. Tämä juurtuneisuuden/juurettomuuden tunne ei seuraa tiettyä poliittista suuntausta, se ei ole tietyn kulttuuripiirin kokemus tai tietyn sosioekonomisen ryhmän ominaispiirre – kodin ja juurtuneisuuden tai kodittomuuden ja juurettomuuden tunne on meissä kaikissa. Se on osa mieleemme dynamiikkaa, joka määrittelee tutun ja vieraan, tunnetun ja tuntemattoman sekä tavanomaisen ja oudon. Tämä ei silti tarkoita, että ne, jotka takertuvat tuttuun ja turvalliseen, omaksi koettuun kansalliseen kulttuuriin, ymmärtäisivät tätä juurtuneisuutta paremmin, tai että heillä olisi ratkaisu juurettomuuden ongelmaan. Se, miten tätä menetyksen tunnetta käsitellään, on ratkaisevaa yhteisön yhteenkuuluvuuden kannalta. Uskon, että filosofiilla on tärkeä rooli tämän dynamiikan avaamisessa, jotta käsitteet ’koti’ ja ’juuret’ eivät näyttäytyisi yksipuolisessa valossa vaan kuuluisivat kaikille.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Michael D. Jackson, *At Home in the World*. Duke University Press, Durham 1995.
- 2 Rush Rhees, *Discussion on Simone Weil*. SUNY Press, Albany 2000, 40. Käännös AF.
- 3 Simone Weil, *Juurtumisen. Alkusoitto ihmisvelvollisuuksien julistukselle* (L’Enracinement, 1949). Suom. Kaisa Kukkola. *niin & näin*, Tampere 2007, 103–104.

SINI MONONEN

Interventio virtuaaliseen väkivaltaan

Vainoavan vallan fiktio ja vastarinnan strategiat Pilvi Takalan installaatiossa *Admirer*

Englantilainen utilitaristi Jeremy Bentham luonnosteli vuonna 1787 arkkitehtonisen valvontakoneisto panoptikonin. Sen teho perustuu laitoksessa luotavaan ja vähitellen itsevalvonnaksi sisäistyvään mielikuvaan jatkuvasta tarkkailusta. Panoptikonissa valta rakentuu fiktion varaan: valtaa käyttävään vartijaan liitetään kykyjä ja ominaisuuksia, joita hänellä ei inhimillisesti ole. Tällaista fiktion perustuvaa panoptista vallankayttöä purkaa kuvataiteilija Pilvi Takalan installaatio *Admirer*¹.

A*dmirer* (2018) kuvaa panoptista vallan fiktiota vainoamisen toimintaperiaatteena². Yhdeksänkanavainen installaatio perustuu Takalan ja Anonyymiksi nimetyn tuntemattoman vainoajan vuoropuheluun. *Admirer* oli mukana Nykytaiteen museo Kiasmassa 24.8.2018–17.2.2019 Takalan yksityisnäyttelyssä *Toinen vuoro*. Pimeään huoneeseen sijoitetun installaation pääsi näkemään, jos sitoutui sopimukseen olla selvittämättä teoksessa esiintyvän Takalan keskustelukumppanin henkilöllisyyttä.

Anonyymin ja Takalan kontakti syntyi alun alkaen taidemaailmassa. Takala toteutti vuonna 2015 interaktiivisen videoteoksen *Invisible Friend*, jossa yleisölle tarjottiin mahdollisuus keskustella nimettömänä kuvitteellisen ystävän kanssa tekstiviestipalvelun välityksellä. Palvelun käyttöön osallistunut Anonyymi jatkoi viestittelyä vielä teoksen päättymisen jälkeenkin.³ *Invisible Friend*issä käynnistynyt yhteydenpito muutti Anonyymin ja Takalan välistä suhdetta. Sosiaalisen kohtaamisen säännöt eivät määrittäneet enää taideprojektin viitekehityksessä, vaan Anonyymi alkoi hallita tilannetta vainoamalla Takalaa.

Arvioiden mukaan 12–16 % naisista ja 4–5 % miehistä joutuu elämänsä aikana vainotuksi⁴. Monin eri tavoin ilmenevästä vainoamisesta on tunnistettu kolme keskeistä käytösmallia: 1) kommunikointi eri muodoissaan esimerkiksi kirjeiden, puhelimen, sähköpostin, sosiaalisen median tai muiden kommunikointivälineiden ja -alustojen avulla, 2) kontaktiin pyrkiminen ja lähestyminen sekä 3) aggressiivinen ja uhkaava, väkivaltainen käytös.⁵ Vainoamisen määritelmä korostaa vainotun kokemusta: vainoaminen on toimintaa, joka aiheuttaa ymmärrettävästi ahdistusta ja pelkoa⁶.

1900-luvun lopulla nopeasti kehittyneen kommunikointiteknologian voidaan ajatella madaltaneen kynnystä vainoavaan käytökseen. Siinä missä teknologia demokratisoi ja luo tasa-arvoa, se myös avaa ovia aiemmin marginaalisemmille väkivallan muodoille.⁷ *Admirer*in kuvaama kybervainoaminen (engl. *cyberstalking*) voidaan erottaa tänä päivänä omaksi vainoamismuodokseen, vaikka erilaisia vainoamisen strategioita saattaa olla useita rinnakkain⁸. Esimerkiksi kybervainoamista vanhempi vainoamisen muoto, puhelinvainoaminen, liittyy älylaitteiden aikana erilaisten sosiaalisen median alustojen ja sovellusten kautta tapahtuvaan vainoamiseen.

Vainoajan kanssa neuvottelu tuo *Admireriin* vaaran elementin. Tutkimusten mukaan vainoamiseen liittyy vakava fyysisen väkivallan uhka ja vainoaminen päättyy pahimmillaan vasta vainoajan tai vainotun kuolemaan⁹. Siksi vainoajan kanssa neuvottelu voi olla vaarallista. Erityisesti entisten kumppaneiden ja lähestymiskieltoon tuomittujen henkilöiden kanssa neuvottelu on omiaan lisäämään entisestään vainoajan yhteydenottoja. Tutkimusten mukaan vainoajaa vastaan reagoiminen ei myöskään ole suositeltavaa, koska se lisää vainoajan ja vainotun välistä yhteydenpitoa, viestii vainoajalle hänen merkityksestään vainotun elämässä ja lisää vainoajan riskiä joutua julkisen nöyryyksen kohteeksi – kaikki edellä mainitut skenaariot voivat nostaa fyysisen väkivallan riskiä. Vainottuja neuvotaankin tavallisesti reagoimaan ”poispäin” eli katkaisemaan kaikki kommunikointi vainoajan kanssa.¹⁰

Kommunikoinnin lopettamisen tulee olla kategorista. Jos vastaa sadan viestin jälkeen yhteen, voi tahtomattaan antaa vaikutelman, että keskusteluyhteyteen pääsee lähettämällä sata viestiä. Siksi kaiken yhteydenpidon lopettamista pidetään tehokkaimpana tapana asettaa rajoja vai-

noavalle henkilölle.¹¹ Hyödyllistä on myös vainoamiseen liittyvän todistusaineiston kuten vainoajan lähettämien viestien säästäminen mahdollisen rikosilmoituksen ja oikeuskäsittelyn varalle.

Vaikka kaikkeen väkivaltaan liittyy affektiivinen ulottuvuus, vainoamista voidaan luonnehtia erityisen voimakkaasti affektiivisuuden varaan rakentuvaksi¹². Vainoaminen sitoo kehoja yhteen väkivallan kokemuksellisuudella. Kirjoittaessaan affektiivisuudesta Sara Ahmed viittaa David Humeen, joka käyttää sanaa *impression*, ”vaikutelma”, puhuessaan tunteista¹³. Englanninkielinen termi viittaa painamiseen ja painaumaan, toimintaan ja siitä jäävään jälkeen. Ahmedin ajattelussa tunteet siis ymmärretään kehojen välillä olevina ja niihin vaikuttavina. Ne vaikuttavat subjektien välisiin suhteisiin muun muassa vetämällä kehoja toisiaan kohti ja edelleen loiton-tamalla niitä toisistaan.

Tunteet liikkuvat kehojen välillä muovaten niiden välisiä suhteita sekä mahdollisuuksia toimia¹⁴. Paradoksaalista on, että väkivaltainen affekti ei tarkoita välttämättä kehojen välisen railon kasvamista ja yhteyden katkeamista. Henkiseen väkivaltaan nojaava vainoaminen voi pikemminkin kasvattaa väkivallan affektiivista jännitettä ja siten myös kehojen välistä sidettä. Jännitettä kasvatetaan säätelämällä kehojen välistä etäisyyttä ja pitämällä kytköstä yllä erilaisilla vainoavilla teoilla. Musiikillisesti tällaista väkivaltaista affektiivista sidettä voisi kuvata riitasoinnuksi, joka ei purkaudu tai katkea kokonaan, vaan pingottuu ja venyy välillä voimistuen ja toisinaan vaimentuen.

Takala toimii *Admirer*issa vastoin vainotuille yleisesti annettuja ohjeita neuvottelemalla vainoajan kanssa ja käyttämällä viestejä taideteoksen materiaalina. Sosiaalisten sääntöjen tarkastelu ja niiden rajojen koettelu ovat Takalan tuotannossa toistuva teema; tekemällä intervention vainoamisen kaavaan Takala luo sille vastustamisstrategioita. Kiasman näyttelykirjassa taiteilija kertoo, että museoinstituution resurssit tarjosivat hänelle suojaa eikä hän itse kokenut erityisesti pelkoa teoksen valmistusprosessin aikana.¹⁵ Poikkeuksellisissa olosuhteissa syntynyt taideteos avaa vainoamisen dynamiikkaa ja tuo näkyväksi vainoamisväkivaltaa, joka tyyppillisesti tapahtuu katseilta piilossa.

Admirer

Yleisön kävellessä *Admirer*in maailmaan teoksen taustakertomus on edennyt jo pitkälle. Takala ja Anonyymi keskustelevat installaatiossa tulevasta taideteoksesta. Englanniksi käydyssä viestinvaihdossa Takala yrittää neuvotella Anonyymien kanssa mahdollisuudesta käyttää Anonyymien ja Takalan välistä viestittelyä teoksen materiaalina.

Teos koostuu kahdeksasta eri puolelle installointihuonetta sijoitetusta näytöstä, museolasin alla olevasta viisi sivua pitkästä sopimuksesta sekä installaatiohuoneen ovella olevasta näytöstä, jonka viestin lukemalla yleisö sitoutuu teoksen katselemisen ehtoihin. *Admirer* on muodoltaan luoppaava eli toisteinen: teoksen kerronta kiertää

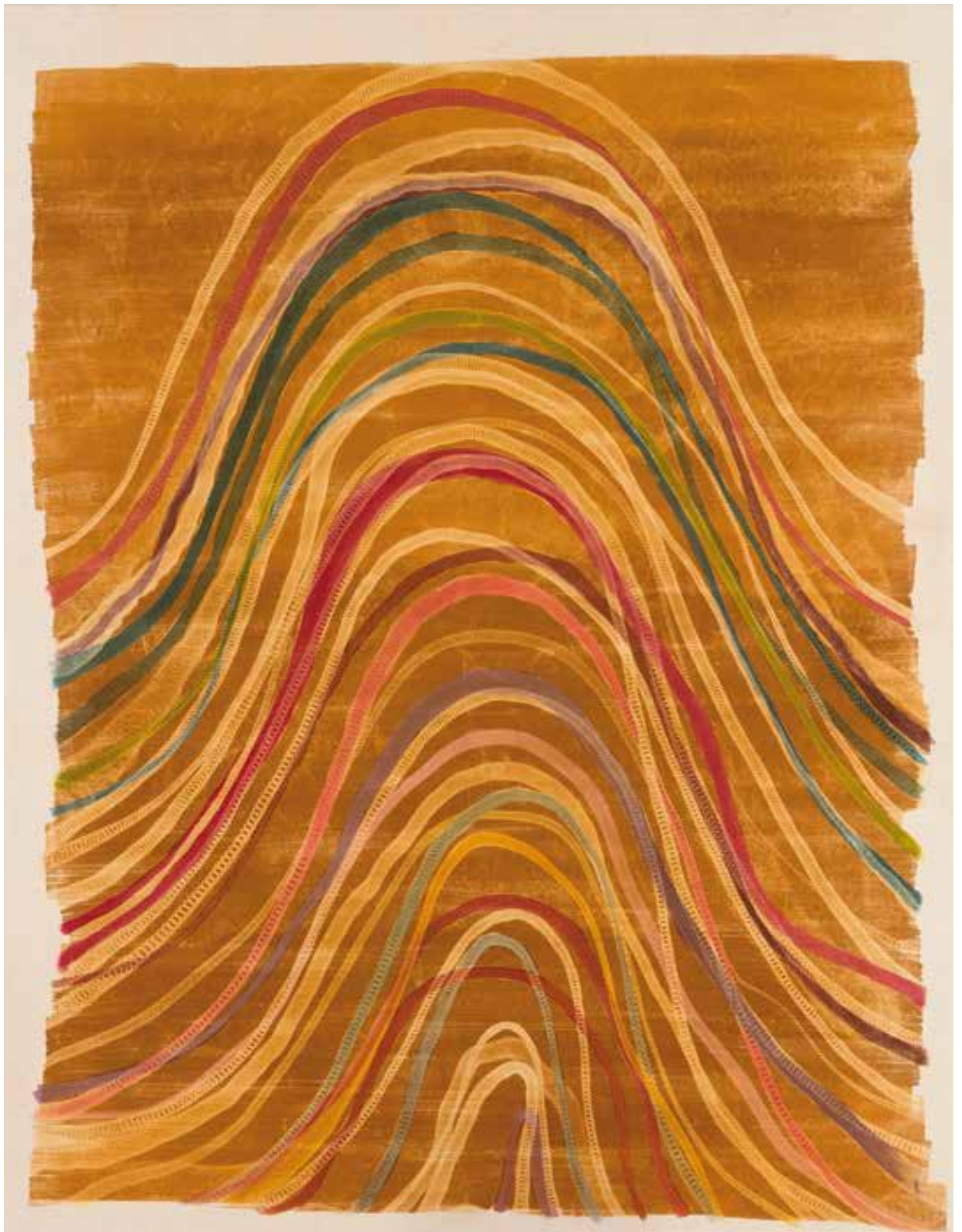
kehää käynnistyessään aina uudelleen teoksen päätyttyä. Installoidun teoksen mitta on 35 minuuttia. Tosin jos kaikkien kahdeksan kanavan viestit asettaa peräkkäin, niille kertyy yhteismittaa tunti 57 minuuttia. Installaation näytöt on asetettu siten, että voidakseen seurata teosta katsojan on kuljettava ympäri galleriatilaa. Katse etsiytyy näyttöihin, jotka on sijoitettu kaikkiin suuntiin, katosta lattianrajaan.

Installatation visuaalinen ja äänellinen muoto havainnollistavat Anonyymien ja Takalan välisen viestinvaihdon massaa. Viestit ”pinoutuvat” näytöille siten, että aina uuden viestin saapuessa edelliset peittyvät vain osittain. Anonyymien ja Takalan viestit on erotettu toisistaan värikoodeilla. Anonyymien siniset toistuvat ylivoimaisesti useammin kuin Takalan vaaleanruskeat. Osalla näytöistä nähdään dialogia. Toisilla Anonyymi käy omaa monologiaan ilman Takalan vastauksia. Jatkuvaa viestitulvaa kuvataan näppäimistön äänellä sähköpostin tekstin kirjoittautuessa ruudulla. Äänellä on tärkeä rooli myös jatkuvan viestivirran kuvaamisessa: sähköpostin merkkiäni ilmoittaa toistuvasti uuden viestin saapumisesta.

Keskeisenä osana teosta on myös installointihuoneeseen seinänvierustalle lasin alle sijoitettu sopimus. Siinä määritellään Anonyymien ja Takalan välisen kommunikaation ehdot. Samalla sopimus paljastaa kanssakäymisen mittakaavan. Anonyymi on lähettänyt Takalalle 24.12.2015 lähtien viestejä kahdestakymmenestä eri sähköpostiosoitteesta sekä Facebookin Messenger-viestipalvelusta. Hän on lähestynyt myös Takalan kontakteja Facebookissa. Kun Takala vastaa Anonyymille 11.3.2016, Anonyymi on ehtinyt käydä yksipuolista monologia sähköpostissa ja Messengerissä lähes kolme kuukautta. Takalan ja Anonyymien välinen dialogi kestää noin kolmentoista kuukauden ajan, vapunpäivään 2017 saakka. Sopimuksen astuttua voimaan 22.6.2017 Takalan lähettämien viestien merkkimäärä on 150 278 ja Anonyymien 236 963.¹⁶ Yhteenlaskettuina nämä olisivat yli 190 standardiliuskaa tekstiä.

Anonyymien lähettämät viestit ovat sekoitus seksuaalisytytteistä vihjailua, ystävyyden ja läheisyyden vakuuttelua, vihamielistä ja aggressiivista uhkailua, rakkaudenosoitusta ja katkeraa torjutuksi tulemisen tunteen purkamista. Osassa viesteistä Anonyymi fantasioi alastomasta Takalasta ja haaveilee menevänsä tämän kanssa naimisiin. Toisinaan viestit sisältävät väkivaltafantasioita, joissa Anonyymi kuvittelee, millaista olisi lyödä Takalaa. Anonyymien argumentointi on poukkoilevaa ja sekavaa. Sen sisäisestä logiikasta erottuu ainoana linjana toistuvuus: varmaa on vain se, että uusi viesti on tulossa ja vainoava kommunikointi jatkuu jatkumistaan.

Näyttelytilassa olevassa sopimuksessa kommunikoinnille asetetaan kuitenkin rajat: näyttelyn avauduttua Takala sitoutuu lähettämään Anonyymille valokuvia teoksesta sekä vastaamaan Anonyymien teosta koskeviin kysymyksiin kaikkiaan 8000 merkin verran. 16.9.2018 kaiken kommunikaation ja yhteydenpidon on päätyttävä. Sopimuksen rikkominen tarkoittaa viranomaisseurauksia ja vainoavien viestien tulkintaa Suomen rikoslain valossa.

Virtuaaliset kehot

Admirerin esillepano, dramaturgia ja muoto viestivät teknologisesti välittyneen vainoamisen luonteesta. Teoksen luoppaava muoto korostaa viestitulvan loppumattomuutta ja massiivisuutta – viestien virta ei koskaan pääty vaan alkaa aina alusta. Samalla teoksen installointi kuvaa vainoamisväkivallan kokemusta. Näyttöjen eri puolille sijoittaminen ja yleisön kääntyilemään ohjaaminen ovat kuvaannollisia; välillä keho vetäytyy kasaan ja kyyristelee viestien edessä kuin piiloutuen, välillä tuntuu kuin viestit ”kaadettaisiin” katsojan päälle katonrajasta. Vainoaminen vaikuttaa kaikkialliselta ja kohdettaan joka puolelta lähestyvältä. Samalla näyttöjen asettelu kuvaa vainoajaa hahmona, jonka sijainti on epäselvä ja paikantumaton.

Feministinen filosofia on lähestynyt teknologiaa usein utopian, fantasian ja dystopian näkökulmista. Erityisesti kyberfeminismi näkee internetin performatiivisuuden mahdollisuutena, joka luo demokratiaa ja häivyttää reaali-maailmassa epätasa-arvoa luovia rakenteita¹⁷. Verkossa onkin mahdollista häivyttää ja muokata sukupuolta, etnistä taustaa, kehollista läsnäoloa ja sosio-ekonomista viitekehystä¹⁸. Teknologian avulla niin ikään performoidaan erilaisia kehoja muun muassa peittämällä luonnollista kehoa ja fantasioimalla uudesta, spekulatiivisesta tai mahdollisesta kehosta. Samalla voi ilmaista koettua sukupuolta ja luoda kokonaan uusi performatiivinen minä esimerkiksi ”virtuaalisesti ristiinpukeutumalla”. Tätä verkon ”kehottomuutta” on pidetty kyberfeminismissä vapauttavana ja demokratisoivana voimana¹⁹. Virtuaalisen kehon on esimerkiksi ajateltu voivan irrottautua luonnollisesta kehosta, jolloin fyysiset ominaisuudet eivät määrittele sitä, kuinka subjekti vastaanotetaan, vaan se voi olla tasavertaisesti tilassa pelkästään tekstuaalisen läsnäolonsa kautta²⁰.

Siinä missä naamioituminen ja luonnollisen kehon peittäminen tai jopa kokonaan hylkääminen voi olla normeja purkavaa ja vapauttavaa, se voi myös olla uhkaavaa ja mahdollistaa teknologisesti välittyneitä väkivaltaa. Virtuaalisen kehon tarjoamaa anonymiteettiä voidaan käyttää väkivallan jälkien peittämiseksi ja piilottamiseksi. Seksuaalinen häirintä, rasismi, virtuaalinen sodankäynti, vainoaminen, pedofilia ja vihakampanjat ovat esimerkkejä teknologisesti välittyneestä ja verkkoympäristössä koetusta väkivallasta, jossa väkivaltaa peitellään joko osittain tai kokonaan anonymisoiduilla virtuaalisilla ruumiilla. Reaalimaailman sosiaaliset säännöt eivät toki liukene pois virtuaalisissa kohtaamisissa. Ne voivat kuitenkin peittyä osittain, jolloin voi olla vaikea hahmottaa, mistä kohtaamisessa lopulta on kyse, mitä siitä voi seurata, mitkä ovat sosiaaliset säännöt, joilla siinä navigoidaan, ja kuinka säännöistä neuvotellaan ja väkivaltaa torjutaan tai ennaltaehkäistään.

Teknologisesti välittyneitä väkivaltaa tarkasteltaessa on tärkeää havaita, että teknologia ei ole luonnollisesta ruumiista irrallinen tai sitä vahingoittamaton ilmiö. Teknologia tulisikin ymmärtää kehon jatkeena ja sitä koskettavana: teknologian avulla voidaan ilmaista identiteettiä, rakentaa henkilökohtaista tilaa ja pitää yllä sosiaalisia

verkostoja. Toisaalta teknologia on omiaan myös liudentamaan subjektien rajoja tuomalla kaukana olevia kehoja lähellä koettavaksi sekä kietomalla virtuaalisia ja luonnollisia kehoja yhteen.

Teknologinen ympäristö voidaan hahmottaa sosiaalisenä tilana, jossa sosiaaliset suhteet vaikuttavat teknologiaan ja päinvastoin. Teknofeministinen näkökulma lähestyy teknologian rakentamaa todellisuutta. Sen sijaan, että maailmaan kietoutuneisuuteen vaikuttavia seikkoja häivyttäisiin, pyrkimyksenä on hahmottaa, kuinka ne vaikuttavat teknologian kokemukseen ja toisaalta teknologiaan itseensä²¹. Hahmotusprosessi voi seuralla perinteistä feminististä strategiaa, binaarien purkamista. Näin jäsentyvät ilmeiset feminiiniyttä ja teknologiaa vastakkain asettavat binaarit kuten maskuliininen–feminiininen, teknologia–luonto, järki–tunne tai lujus–heikkous.

Teknologiaan ja teknologiseen ympäristöön liittyvien binaarien purkamisella on erityinen merkitys verkkoympäristössä tapahtuvan sukupuolittuneen väkivallan tarkastelussa. Tällöin huomio kiinnittyy väkivaltaa normittaviin ja siten väkivallan havaitsemiseen liittyviin vastinpareihin: reaalin–virtuaalinen, fyysinen–henkinen, julkinen–yksityinen, avoin–suljettu. Näiden välistä liukumaa tarkastelemalla voidaan huomata, kuinka myös vainoamisen kaltainen henkinen tai virtuaalisesti tapahtuva väkivalta aiheuttaa kipua. Vainoaminen saattaa sulkea väkivallan uhrin lähisuhdeväkivaltaa muistuttavaan kehään, jossa väkivallan koodisto muokkaa sosiaalista todellisuutta.

Pelon politiikka

Anonyymin virtuaalinen äänellis-tekstuaalisesti välittyneen kehon toimijuus perustuu peitettyyn identiteettiin ja jatkuvaan lähestymiseen. Virtuaalinen keho peittää Anonyymin todellisen minän ja sen ominaisuudet ja siten myös inhimilliset piirteet. Anonyymi on läsnä omaa subjektiaan symboloivien merkkien avulla: teksti, näppäimistön kirjoitusääni ja viestien saapumisesta ilmoittava sähköpostin merkkiääni kuvaavat hahmon läsnäoloa. Luonnollisen kehon peittyminen ja symbolinen läsnäolo tekevät Anonyymista akusmaattista olentoa muistuttavan hahmon.

Slovenialainen filosofi Miran Božovič soveltaa elokuvamusiiikin ja -äänien tutkimuksessa käytettyä akusmaattisen eli pelkästään äänenä koettavan hahmon käsitettä havainnollistaakseen Benthamin panoptikonin vallan ja kontrollin logiikkaa. Elokuvan kontekstissa akusmaattiseen hahmoon liitetään jumalallisia ja pahantahtoisia ominaisuuksia: akusmaattisen olennon ajatellaan olevan kaiken näkevä ja kuuleva, kaikkivoipa ja kaiken tietävä. Olennon sijainti on epäselvä ja se voidaan kokea kaikkiallisena.²²

Utilitaristina Benthamin tarkoituksena oli suunnitella rangaistuslaitos, joka langettaisi mahdollisimman pienen rangaistuksen mahdollisimman suurella pelotteella. Božovič huomauttaa, että panoptikonin rangaistus on ennen kaikkea spehtaakkeli, jossa mielikuvat ovat to-

VÄLINEITÄ AJATTELUUN!

PHILIP CAM

20 AJATTELUN TYÖKALUA

Opas tutkivan ajattelun opettamiseen

(Twenty Thinking Tools. Collaborative Inquiry for the Classroom, 2006)

Suom. Danika Harju, Vilma
Kärkkäinen & Tuukka Tomperi
ISBN 978-952-7189-51-1
Sähkökirja 978-952-7189-52-8

28€

-25 % kestopilaajalle

Sähkökirja 18 €

Mitä käytännössä tapahtuu, kun ajattelemme taitavasti? Millaisia välineitä käytämme, millaisia siirtoja teemme? Miten tutkivaa ajattelua voidaan harjoitella yhdessä toisten kanssa? Ajattelutaitojen oppimisen tarpeesta puhutaan jatkuvasti, mutta tukea näiden taitojen opettamiseen on ollut tarjolla hyvin vähän.

20 ajattelun työkalua on askel askeleelta etenevä käytännönläheinen opas, josta on hyötyä niin eri oppiastei-

den opettajille kuin kaikille yhteisajattelun harjoittelun ohjaajillekin. Sen avulla opitaan muun muassa kyselemistä, väitteiden arviointia, keskustelun jäsentämistä, käsitteiden tarkastelua ja päättämistä. Suositun oppaan on kirjoittanut tunnettu kriittisen ja luovan ajattelun asiantuntija, lasten ja nuorten filosofoinnin johtaviin kehittäjiin kuuluva australialaisprofessori Philip Cam.

”Sähköpostin tulva sekä kybervainoamisen teknologinen äänimaisema ovat näytösluontoisia elementtejä, joita ilman valta ei realisoidu kohteensa kokemusmaailmassa.”

dellisuutta tärkeämpiä²³. Panoptikonin valta on illuusio, eräänlainen virtuaalinen fasadi, jonka taakse vartija piiloutuu. Valta ei ole pelkästään optista eli katseeseen perustuvaa. Se on monessa mielessä myös panauraattista, eli kuuntelemalla tarkkailun ja äänellisen läsnäolon varaan rakentuvaa.²⁴

Božovič kuvaa, kuinka jumalan fiktio luodaan panoptikonissa äänen ja katseen avulla. Vartijan ääni ja katse on irrotettu niiden alkuperäisestä kehosta.²⁵ Molemmilla on oma erityinen tehtävänsä. Katse kerää tarkkailtavasta tietoa. Ääntä taas käytetään tarkkailun kommunikointiin tarkkailtavalle. Siinä missä Anonyymi hyödyntää sähköpostia ja sosiaalista mediaa sekä niiden auditiivisia ominaisuuksia tarkkailun kommunikointiin, panoptikonissa vartija puhuttelee vankeja erityisten vartijan tornin ja vankien sellit yhdistävien tinaputkien välityksellä²⁶.

Bentham erottaa panoptikonin niin sanotusta *dionnyysisestä korvasta*, jossa kohdetta kuunnellaan salaa, tämän tietämättä asiasta. Panoptikonissa on sen sijaan tavoitteena, että tarkkailun kohteelle vakuutetaan tarkkailua silloinkin, kun sitä ei välttämättä ole tapahtunut.²⁷ Näin on myös *Admirerissa*. Sähköpostin tulva sekä kybervainoamisen teknologinen äänimaisema ovat näytösluontoisia elementtejä, joita ilman valta ei realisoidu kohteensa kokemusmaailmassa. Toisin kuin persoonaton katse, ääni myös kuvaa jumalallisen hahmon performatiivista persoonallisuutta ja ominaisuuksia. Sen avulla voidaan niin ikään säännellä tarkkailun kohteen ja tarkkailijan välistä etäisyyttä. Siksi panoptista ja vainoavaa valtaa voidaan pitää olemuksellisesti kommunikatiivisena ja näytösluontoisena valtana.

Etäisyydellä on merkitystä erityisesti siinä, kuinka panoptinen tai -auraattinen valta ja kontrolli koetaan. Jumalallisen hahmon tulee olla riittävän kaukana kohteestaan pitääkseen yllä illuusiota omasta kaikkivoipaisuudestaan. Etäisyys ei saa kuitenkaan kasvaa liian suureksi. Aivan keskeinen merkitys etäisyydellä on pelon ilmapiirin luomisessa. Martin Heidegger määrittelee *Olemisessa ja ajassa* pelon jonain, joka lähestyy kohdettaan uhkaavasti – pelottava jokin siis ylittää itseään ja pelkäävää subjektia erottavaa etäisyyttä. Pelottava on pelottavaa, mikäli se lähestyy tarpeeksi. Etäällä pysytellessään pelottavan luonne peittyi, mutta mitä lähemmäs se tulee, sitä intensiivisempänä ja uusille alueille levittäytyvämpänä se koetaan.²⁸ Heideggerin mukaan oleellista pelossa on se, että pelottavaa ei ole vielä kohdattu, mutta sen subjektia uhkaava lähestyminen voidaan aistia. Pelon kokemuksen kannalta suurta merkitystä ei siis ole sillä, että pelottava tullaan kohtaamaan tai että se tulee vahingoittamaan pelkäävää subjektia varmuudella. Itse asiassa epävarmuus tekee pelosta entistä pelottavampaa.

Etäisyys ei ole pelossa pelkästään maantieteellistä etäisyyttä. Se on myös ajallista. Pelon aika-tila on yhtä aikaa sekä levittäytynyt nykyhetkeen että suuntautunut tulevaan. Se on tulevaisuusorientoitunut kokemus, joka estää kiinnittymästä levollisesti ja tarkkaavaisesti nykyisyyteen. Pelkoa kuvataan usein lamaanuttavana ja toiminnan estävänä. Feministisessä traditiossa pelkoon liitetään sosiaalinen ulottuvuus: pelko osoittaa kehojen välistä toimintaa ja niiden valtasuhdetta. Ahmed kuvaa, kuinka pelokas keho ”kutistuu” ja pakenemaan valmistautuva vetäytyy kasaan²⁹. Kutistuminen ja vetäytyminen voidaan ymmärtää sosiaalisen järjestyksen merkeiksi. Pelolla pienentämällä osoitetaan järjestyttä ja rajataan toimijuutta sekä mahdollistetaan toisten – pelolla hallitsevien tai pelosta vapaana olevien – kehojen toimijuus ja niiden avarampi sosiaalinen tila³⁰. Pelolla voidaan siis rajata tulevaisuusorientaatiota ja mahdollisuuksien horisonttia. Pelko kaventaa näköalaa, ”sitoo” kehoa ja määrittelee subjektin paikkaa sosiaalisessa järjestyksessä.

Pelon ei tarvitse kuitenkaan olla totaalista. Heidegger määrittelee pelolle erilaisia asteita lievästä ujoudesta suoranaiseen kauhuun. Äkinäinen tutun asian pelko on säikähdys. Sen sijaan pidempään uhkaavaan tuntemattomaan voi kohdistua kauhua ja äkillisesti kohdattava tuntematon on hirvittävä³¹. Pelon intensiteetin tarkastelu voi auttaa hahmottamaan myös pelkoon perustuvan väkivallan logiikkaa ja sen vastustamisen strategioita. Pelon aika-tilaa ja intensiteettiä säätelemällä myös mahdollisuushorisontti voi muuttua.

Näytös

Vainoamisen tutkijat kuvaavat vainoamista intiiminä ja näytösmäisenä väkivaltana. Näytösluonne syntyy vainoajan motiivien vaikeasta ymmärrettävyydestä. Teot tuntuvat olevan arkijärjen vastaisia ja omalakisesti motivoituja. Ennen kaikkea ne ovat tyypillisesti vainoajan

oma henkilökohtainen projekti, yksisuuntainen performanssi, joka ei perustu vastavuoroisuuteen³². Samankaltainen näytösluonne kuuluu myös benthamilaiseen valtaan: panoptikon on pohjimmiltaan vartijan käsikirjoittamaa teatteria, jossa rakennetaan vallan ja voiman performanssia. Panoptikonilla on kaksi yleisöä: tarkkailtava vanki sekä vankilan ulkopuolella oleva yhteiskunta. Vangin tehtävänä on taipua teatterissa jumalallisen vallan omaksuneen ohjaajan tahtoon ja oppia valvomaan lopulta itse itseään. Yleisön tehtävänä on uskoa teatteria ja pysytellä sen ulkopuolella.

Admirerissa tarkastelemalla voidaan huomata, kuinka näytösluonne on sisäänrakennettu myös vainoamiseen. Vainoaja esittää valtaa vainotulle keräämällä kohteestaan tietoa, kommunikoimalla sitä ja peittämällä luonnollisen kehonsa. Vainoamisen teatteri on kuitenkin käänteinen, inversion teatteri, jossa oikea on vasen ja alapuoli ylhäällä. Siinä tekijä syyllistää tyypillisesti uhriaan omista teoistaan. Anonyymi muun muassa uhkaa kertoa museon henkilökunnalle, millainen henkilö Takala ”todellisuudessa” on, mikäli Anonyymien tahtoon ei taivuta. Väkivallan tutkijat voisivat kuvata tilannetta käänteiseksi häpeäksi, jossa tekijän häpeästä tehdään uhrin häpeä³³.

Admirerissa vainoamisen näytösluonnetta vastustetaan aktiivisella toiminnalla ja vainoamisen fasadeja murtamalla. Samalla murretaan pelon kehä ja teatterin rakenteet. Teoksen muodosta voidaan hahmottaa kolme vastarinnan strategiaa: 1) rajojen veto, 2) tilan haltuunotto ja 3) vainoamisen paljastaminen eli sen tuominen yksityisestä julkiseen sfääriin. Samalla teknologista ja diskursiivista tilaa otetaan haltuun ja hypermas-kuliinista aggressiivisuutta vastustetaan itse määritellyillä uusilla neuvottelun strategioilla.

Takala määrittelee kirjoittamisessaan viesteissä aktiivisesti kommunikoinnin sääntöjä: keskustelun tulee pysyä aiheessa (mahdollisen taideteoksen tuotanto), seksuaalissävytteisiä ja uhkailevia viestejä ei sallita ja kuvien välittäminen on kielletty. Takala pyrkii hallitsemaan myös viestien massiivista tulvaa määrittelemällä, milloin ja minkälaisiin viesteihin hän vastaa. Teoksen pöytä- tai kannettavaan tietokoneeseen viittaava muoto kommunikoi niin ikään rajojen vetoa; keskustelu rajataan kokonaan pois jatkuvasti mukana kulkevista pienikokoisista kannettavista älylaitteista kuten matkapuhelimista pelkästään pöytä- tai kannettavalle tietokoneelle³⁴. Näin hallitaan myös henkilökohtaista tilaa määrittelemällä matkapuhelin alueeksi, jolla vainoamisväkivaltaa ei työsetä. Samalla vainoamisen tila-aikaa kutistetaan pienemmäksi.

Vainoamisen hallitseminen rinnastuu teoksessa työhön, joka suoritetaan vain työn tekemiseen erikseen osoitetuilla työvälineillä ja sille erikseen osoitettuna aikana. Tämä työ ei ole vain taideteoksen valmistamiseen liittyvää taiteellista työtä. Se on myös tunnettyötä, jolla hallitaan ja työsetään väkivaltaista kokemusta. Tunnettyöllä on vainoamisen kokemuksen hallitsemisessa keskeinen merkitys. Väkivaltaa, joka jo määritelmällisesti tähtää nimenomaisesti henkiseen haavoittamiseen, kuten

”*Admirerissa* vainoamisen näytösluonnetta vastustetaan aktiivisella toiminnalla ja vainoamisen fasadeja murtamalla.”

pelon ja ahdistuksen tuottamiseen, torjutaan teoksessa työstämällä pelon ja ahdistuksen tunteita sekä murtamalla pelkoa synnyttävää ja sitä ylläpitäviä käytäntöjä ja rakenteita.

Pelon kehä ja virtuaalisten kehojen valtasuhteet muuttuvat *Admirerissa*: Takala murtaa vainoamisen kehää määrittelemällä vainoajan ja vainotun välistä etäisyyttä uudelleen ja tuomalla vainoamisen intiimistä teknologisesta tilasta julkiseen sfääriin. Julkista sfääriä edustavat teoksen esillepanossa lakidiskurssiin viittaava sopimus sekä laajempaa kulttuuripiiriä merkitsevä museoinstituutio. Museoinstituution voi ajatella liittyvän myös vainoamisväkivallan kokemuksen legitimointiin. Vainoaminen on ollut esimerkiksi suomalaisessa kulttuuripiirissä pitkään tunnistamatonta ja näkymätöntä³⁵. Museoinstituution sisällä vainoamisväkivaltaa käsittelevä taideteos asettuu muiden väkivaltaa käsittelevien teosten kaanoniin. Samalla vainoamisväkivaltaa dokumentoidaan taideteoksen muodossa osaksi länsimaista kulttuurihistoriaa ja tunnustetaan tuon väkivallan muodon olemassaolo.

Taidemuseokontekstissa teoksen piiriin kutsuttu yleisö symboloi yhteiskuntaa ja väkivallan julkista näkemistä, tunnistamista ja todistamista. Esillepanollaan installaatio viestii, että väkivaltasuhde ei ole vain kahden henkilön välinen vaan syntyy laajemmassa yhteiskunnallis-kulttuurisessa käytännössä ja on ratkaistava sen piirissä. *Admirerissa* vainoavan teatterin roolit määritellään symbolisesti uudelleen. Jumalallinen vartija riisutaan vallastaan, vanki murtautuu ulos vankilastaan ja vainoamisen fasadin ulkopuolelle suljetusta yleisöstä tehdään tapahtumien todistajia.

Viitteet

- 1 Kiitän Pilvi Takalaa teoksen käsikirjoituksen luovuttamisesta käyttööni.
- 2 Benthamin sairaaloita, psykiatrisia sairaaloita, tuotantolaitoksia, vankiloita ja koulujärjestelmää ajatellen luoma arkkitehtoninen malli ei ole tiettävästi koskaan toteutunut sellaisenaan. Panoptikonin periaatetta on kuitenkin sovellettu yhteiskunnan eri osa-alueille vallan ja tarkkailun teoriana erityisesti vuoden 1975 jälkeen, jolloin Michel Foucault teki Benthamin kirjoitukset kuuluisaksi teoksessaan *Tarkkailla ja rangaista*.
- 3 Takala & Kivinen 2018, 119.
- 4 Häkkänen 2008, 751.
- 5 Nadkarni & Grubin 2000, 1486; Mononen 2018.
- 6 Rikoslaki 39/1889, 25:7a; Mullen ym. 2000, 7.
- 7 Sama, 183.
- 8 Sama, 184.
- 9 Häkkänen 2008, 752.
- 10 Sama, 754.
- 11 Sama.
- 12 Affektiteoriassa erotetaan toisistaan tuntemus, emotionio ja affekti. *Tuntemus* (engl. *feeling*) on fysiologinen elämys, kuten ahdistuksen tunne rintalastan alla. *Emootiolla* viitataan sosiaalisesti ja kulttuurisesti tunnistettuun tuntemukseen, kuten pelko tai rakkaus. *Affekti*

- 13 on edellistä avoimempi, kehojen välillä oleva tunne, joka voi olla hankala sanallistaa, mutta joka voidaan jakaa ainakin osittain toisten kanssa jutellen. Jokinen, Venäläinen & Vähämäki 2015, 18–22.
- 14 Ahmed 2018, 16.
- 15 Sama, 13.
- 16 Takala & Kivinen 2018, 121.
- 17 Elfving 2018, 149.
- 18 Viitataan tässä yhteydessä performatiivisuuteen siten, kuin se ymmärretään kyberfeminismissä, eli teknologian mahdollistamana, toisinaan spekulatiivisen ja fantastisen subjektin esityksenä. Ks. Wajcman 2004.
- 19 Sama.
- 20 Sama, 67.
- 21 Sama, 66.
- 22 Maailmaan kietoutuneisuudella tarkoitetaan kaikkia sellaisia seikkoja, jotka vaikuttavat subjektin yksilölliseen maailmasuhteeseen. Tällaisia ovat esimerkiksi sukupuoli, etninen tausta, ikä ja luokka. Ks. esim. Rauhala 2009, 112.
- 23 Akusmaattisuuden käsite on alun perin erityisesti elokuvan äänen ajattelijana tunnetun Michel Chionin teoretoisoima. Esim. Chion 1994, 129–131.
- 24 Božovi 1995, 4.
- 25 Siisiäinen 2013, 58.
- 26 Božovi 1995, 11.
- 27 Bentham 1995, 36.
- 28 Sama, 94.

- 29 Heidegger 2000, 182.
- 30 Ahmed 2018, 91.
- 31 Sama, 92.
- 32 Heidegger 2000, 184.
- 33 Nikupeteri 2016, 35.
- 34 Sama, 36.
- 35 Teknofeminismin näkökulmasta tarkasteltuna sellainen kommunikointiteknologia, joka mahdollistaa kommunikoinnin rajaamisen esimerkiksi estämällä tietyn kontaktin puhelut ja viestit, on tasa-arvoisempaa ja teknologisesti välittyneen väkivallan huomioon ottaen turvallisempaa kuin sellainen, jossa rajoja ei voi vetää ja epätoivottua kommunikointia estää. Edelleen, tasa-arvoisempaa ja turvallisempaa ympäristöä voisi luoda sellainen teknologia, joka mahdollistaa vainoavan henkilön kontaktoinnin (puhelut ja viestit eri kanavissa) dokumentoinnin ilman, että vainotun tarvitsee aktiivisesti seurata vainoavien yhteydenottojen virtaa.
- 36 Vainoaminen on kriminalisoitu Suomen rikoslaisissa vuoden 2014 alusta alkaen. Näkymättömällä väkivallalla viitataan sellaiseen väkivaltaan, joka on joko tietoisesti häivytetty havaintokentästä ("näkymättömäksi tekeminen") tai tiedostamattomasti torjuttu ("näkymätöntäminen"). Ks. Näre 2000, 83.

Kirjallisuus

- Ahmed, Sara, *Tunteiden kulttuuripoliittikka* (Cultural Politics of Emotion, 2004). Suom. Elina Halttunen-Riikonen. niin & näin, Tampere 2018.
- Bentham, Jeremy, *The Panopticon Writings* (1787). Verso, London 1995.
- Božovič, Miran, Introduction. Teoksessa Jeremy Bentham, *The Panopticon Writings*. Verso, London 1995, 1–27.
- Chion, Michel, *Audio-Vision. Sound on Screen* (L'Audio-vision, 1990). Käänt. Claudia Gorbman. Columbia University Press, New York 1994.
- Elfving, Taru, Epilogi. Anonymiteeteistä, läpinäkyvyyksistä ja muista sopimattomista sekaannuksista. Teoksessa Pilvi Takala, *Second Shift*. Toim. Kati Kivinen. Kiasma, Helsinki 2018, 139–159.
- Foucault, Michel, *Tarkkailla ja rangaista* (Surveiller et punir. Naissance de la prison, 1975). Suom. Eevi Nivanka. Otava, Helsinki 2013.
- Heidegger, Martin, *Oleminen ja aika* (Sein

- und Zeit, 1927). Suom. Reijo Kupiainen. Vastapaino, Tampere 2000.
- Häkkänen, Helinä, Vainoaminen. Katsaus. *DuoDecim* 7/2008, 751–756.
- Jokinen, Eeva, Venäläinen, Juhana & Vähämäki, Jussi, Johdatus prekaarien affektien tutkimukseen. Teoksessa *Prekarisaatio ja affekti*. Nykykulttuurin tutkimuskeskus, Jyväskylä 2015, 7–30.
- Mononen, Sini, Audititiivista seuraamista, vallankäyttöä ja tirkistelyä. Puhe- ja linnavainoamisen esitykset elokuvissa. *Musiikin suunta* 3/2018. Verkossa: musiikinsuunta.fi/2018/03/audititiivista-seuraamista.
- Mullen, Paul E., Pathé, Michelle & Purcell, Rosemary, *Stalkers and Their Victims*. Cambridge University Press, Cambridge 2000.
- Nadkarni, Rajesh & Grubin, Don, Stalking. Why do people do it? *British Medical Journal*. Vol. 320, No. 7248, 1486–1487.
- Nikupeteri, Anna, *Vainottuna. Eron jälkeisen vainon tunnistaminen ja uhrien koh-*

- taaminen*. Lapin yliopisto, Rovaniemi 2016.
- Näre, Sari, Nuorten tyttöjen kohtaama seksuaalinen väkivalta ja loukattu luottamus tunnetaloudessa. Teoksessa *Läbentelystä raiskauksiin. Nuorten tyttöjen kokema häirintä ja seksuaalinen väkivalta*. Toim. Päivi Honkatukia, Johanna Niemi-Kiesiläinen & Sari Näre. Nuorisotutkimusverkosto, Helsinki 2000, 77–135.
- Rauhala, Lauri, *Henkinen ihminen. Henkinen ihmisessä ja ihmisen ainutlaatuisuus* (1992). Gaudeamus, Helsinki 2009.
- Siisiäinen, Lauri, *Foucault and the politics of bearing*. Routledge, London 2013.
- Takala, Pilvi & Kivinen, Kati, Kosketus, häirintä ja tunnetyn haasteet. Teoksessa Pilvi Takala, *Second Shift*. Toim. Kati Kivinen. Kiasma, Helsinki 2018, 103–125.
- Wajcman, Anne, *Technofeminism*. Polity, Cambridge 2004.

SYKSYN UUTUUS!

VANHASSA VARA PAREMPI

SILVIA BOVENSCHEN

VANHENEMINEN

Muistiinpanoja

(Älter werden. Notizien, 2006)

Suom. Tapani Kilpeläinen

154 sivua

ISBN 978-952-7189-53-5

Sähkökirja 978-952-7189-54-2

21€

-25 % kestopilajalle

Sähkökirja 15 €

Ei kohtaloaan voi välttää rohkeinkaan. Vuosien vieressä jokaisella on edessään fyysinen ja ehkä henkinenkin hapertuminen, heikkeneminen ja rapistuminen. *Vanheneminen* on Silvia Bovenschenin essee ikääntymisestä. Samalla se on avomielinen ja sarkastinenkin kuvaus Saksan lähihistoriasta, kulttuurin muuttumisesta ja elämästä MS-taudin kanssa. Kun apeat näkymät

vuorottelevat nokkelan huumorin kanssa, alkaa piirtyä vanhenemisen koko kuva.

Silvia Bovenschen (1946–2017) oli saksalainen esseisti, romaanikirjailija ja kirjallisuustieteilijä, jolle myönnettiin useita kirjallisuuspalkintoja. Hänen teoksistaan juuri *Vanheneminen* on saavuttanut saksalaisella kielialueella suuren suosion.

MARJA JALAVA

Kokemus historiantutkimuksessa

Kokemus' on termi, jota monet historiantutkijat tänä päivänä välttelevät sen epämääräisyyden vuoksi. Erityisen kriittisesti kokemukseen on suhtauduttu 1900-luvun jälkipuolella tapahtuneesta kielellisestä käänteestä lähtien. Merkkipaaluna voi tässä pitää yhdysvaltalaisen sosiaalhistorioitsija Joan W. Scottin vuonna 1991 julkaisemaa artikkelia ”The Evidence of Experience”. Scottin mukaan hänen kollegansa hahmottivat esimerkiksi taloudellisten olosuhteiden ja poliittisen toiminnan välisen suhteen aivan liian suoraviivaisena. Tiettyyn poliittiseen ryhmään kuulumista selitettiin ryhmän jäsenten yhteisillä kokemuksilla ilman, että historioitsijat olisivat määritelleet kokemuksen käsitettä sen tarkemmin.¹

Scott väitti, että historioitsijat ottivat kokemuksen käsitteen itsestäänselvyytenä tavalla, joka näytti sisältävän oletuksen jonkinlaisesta naiivista välittömyydestä ja läpinäkyvyydestä. Näin he ohittivat sen, että suhteemme todellisuuteen on aina kielen ja kulttuurin välittämää. Myös kokemuksen oletettu tapahtumapaikka, yksilösubjekti, näyttäytyi Scottin Foucault'a, Derridaa, Freudia, Lacania ja Irigarayta yhdistelevässä luennassa huomattavasti epävakaampana ja rajoiltaan huokoisempana kuin historiantutkimuksessa oli oletettu.²

Scottin kritiikkiin on helppo yhtyä. Samalla menneisyyden – samoin kuin nykyisyydenkin – ilmiöitä ja tapahtumia on kuitenkin vaikea ymmärtää viittaamatta kokemukseen. Esimerkiksi hyvinvointivaltion, markkinatalouden tai luokka- ja sukupuolijärjestelmän kaltaiset rakenteet ja instituutiot eivät saa aikaan mitään ”itseksen”. Niiden on materialisoiduttava, vaikutettava ihmisiin ja johdettava toimintaan, jossa ihmiset sopeutuvat niihin ja elävät ne todeksi tai yrittävät vastustaa ja muuttaa niitä omista ruumiillisissa käytännöissään. Tästä

johtuen rakenteita ja instituutioita ei myöskään voida ymmärtää ihmisille täysin ulkoisina niin, että kokeva ’minä’ olisi niistä erillinen saareke.³

Historiantutkimuksessa kokemuksen käsitettä on käytetty etenkin silloin, kun tutkimuksen kohteena ovat olleet erilaiset käänteentekeviksi tai poikkeuksellisen traumaattisiksi tulkitut kokemukset, esimerkiksi sodat, väkivaltaisuuudet ja holokausti⁴. Kuten aatehistorioitsija Martin Jay on todennut, kokemus toimii tässä tapauksessa synonyymina jollekin niin erityiselle historialliselle tapahtumalle, ettei sitä tunnu olevan mahdollista tavoittaa tavanomaisin kommunikatiivisin keinoin⁵.

Sikäli kuin sanat tuntuvat riittävän menneisyyden tavoittamiseen, useimmat nykyhistorioitsijat ovat taipuvaisia kannattamaan jonkinlaista kulttuurista konstruktioismia. Sen mukaan voimme tutkia vain niitä erilaisia kulttuurisesti ja historiallisesti rakentuneita merkityksiä, tulkintoja ja representaatioita, joita menneisyyden ihmiset ovat antaneet kokemuksilleen. Kokemuksen sinänsä oletetaan sen sijaan olevan jotain puhtaasti yksilön ”sisäistä” niin, etteivät ulkoiset representaatiot voi koskaan tavoittaa sitä.⁶ Näin kokemus on joko pyritty palauttamaan muista elollisista olennoista ja aineellisesta elinympäristöstä erillisen subjektin ”yksityisomaisuudeksi” tai objektien, olosuhteiden ja uskomusjärjestelmien kaltaisten ulkoisten tekijöiden subjektissa aikaansaamaksi kausaaliseksi vaikutukseksi.⁷

Tarkoitukseni ei ole väittää, etteivätkö historiantutkimuksen tulkinnat perustuisi kulttuurisesti rakentuneisiin lähdeaineistoihin, joissa sanoilla, käsitteillä ja kielellisillä kategorioilla on sekä todellisuutta kuvaava että sitä luova ulottuvuus. Lähdeaineistojen kulttuurinen rakentuneisuus on itse asiassa moninkertaista, sillä niissä

kietoutuvat toisiinsa sekä menneisyydessä eläneiden että menneisyyttä eri aikoina tutkineiden ihmisten tekemät moninaiset aika- ja paikkasidonnaiset tulkinnat.

Konstruktionistinen lähestymistapa on kuitenkin vaarassa päätyä jälkimoderniin idealismiin, jossa kielen ja käsitteiden yhteys historiallisten toimijoiden ruumiillisuuteen katoaa. Jos inhimillinen merkityksenanto palautetaan jäännöksettä ihmismieltä ohjaaviin kulttuurisiin kehyksiin, kognitiivisiin skeemoihin, kerronnallisiin rakenteisiin ja aineettomiin symboleihin, menneestä todellisuudesta uhkaa tulla pelkkää historian immateriaalista representaatiota.⁸ Tällainen maailmassa-olemisemme ruumiillisuuden sivuuttava ”uusidealismi” ei pysty selittämään esimerkiksi sitä, miksi menneisyydessä eläneet ihmiset ovat omaksuneet monien heille mahdollisten vaihtoehtojen joukosta juuri jonkin määrätyn tavan havaita ja tulkita todellisuutta.

Historiantutkimuksessa onkin nähtävissä liikehdintää pitkälle vietyä kielellistä konstruktionismia vastaan. Vaikka historioitsijoiden valtavirta näyttäisikin kulkevan takaisin kohti epäteoreettista empirismia, haetaan joissain piireissä uusia näkökulmia myös uusmaterialistisista tutkimusvirtauksista.⁹ Tätä ilmentävät esimerkiksi sellaiset teoreettiset uudiskäsitteet kuten Karen Baradin ’yhteismuotoutuminen’ (*intra-action*), Donna Harawayn ’luontokulttuurit’ (*naturecultures*), George Lakoffin ’ruumiillinen mieli’ (*embodied cognition*) ja Monique Scheerin ’tietoinen ruumis’ (*mindful body*).

Yhteisenä arvostelun kohteena tässä teoreettisesti heterogeenisessä liikehdinnässä on dualistinen käsitys, jonka mukaan ideat, käsitteet, symbolit ja sosiokulttuuriset koodit olisivat ensin olemassa kielellis-kulttuurisesti määrittäneessä immateriaalisessa ihmismieleessä, josta ne sitten heijastuisivat aineelliseen maailmaan. Pikemminkin voidaan ajatella, että jatkuvassa muutoksessa oleva materiaallinen maailma mahdollistaa tiettyjen kielellisten käsitteiden ja kulttuuristen merkitysten muotoutumisen, kun toimimme ruumiillisina olentoina osana tätä maailmaa.

Tämä kritiikki ei tarkoita paluuta materialistiseen determinismiin, jossa yhteiskunnallisten rakenteiden ja instituutioiden nähdään määrävän inhimillisen tietoisuuden sisällön. Sen sijaan huomion kohteeksi nousevat sellaiset aineellis-diskursiiviset vuorovaikutusten prosessit, joihin ”tietoinen ruumiimme” tai ”ruumiillistunut mieleemme” osallistuu yhdessä muiden elävien olentojen, esineiden ja aineellisen elinpiirimme kanssa.

Tästä näkökulmasta kieli, käsitteet, ideat ja kulttuuriset merkitykset eivät edellä näitä moninaisia vuorovaikutussuhteita ja yhteismuotoutumisia. Pikemminkin ne kehkeytyvät erottamattomana osana ruumiillista olemassaoloamme aineellisessa maailmassa niin, että ne samanaikaisesti sekä kumpuavat materiaalisesta todellisuudesta että vaikuttavat materiaalisuuteen ruumiillisten käytäntöjen kautta.¹⁰ Vastaavasti myös kokevan minän voi ymmärtää rakentuvan osana näitä samalla kertaa diskursiivisia, ruumiillisia ja aineellisia suhteita ja käytäntöjä – siis *suhteellisenä*.¹¹

Kun mieli ymmärretään ruumiillisena, tilanteisena, materiaalisena ja sosiaaliseen todellisuuteen uppoutuneena ja jatkuvassa vuorovaikutuksessa muotoutuvana, kokemukset eivät ole sen paremmin ”ulkoisia” kuin ”sisäisiä”, vaan kokeva minä on yksi inhimillisen maailmassa-olemisen ulottuvuus. Sen myötä historian-tutkimuksessa voisikin ryhtyä puhumaan esinemäisen ’kokemuksen’ sijaan prosessuaalisesta ’kokemisesta’. Tässä kokemisessa historioitsijat voivat tavoittaa sekä kulttuurisen merkityksenannon ja yhteiskunnalliset rakenteet että uusmaterialistisen kiinnostuksen ihmisten ja ei-inhimillisten elämänmuotojen suhteisiin ja aineellisiin ympäristöihin.¹²

Vitteet

- 1 Scott 1991; Hesford & Diedrich 2014, 199.
- 2 Hesford & Diedrich 2014, 199; ks. myös Jay 2005, 2–4.
- 3 Esim. Jasper 2018; ks. myös Merleau-Ponty 1996.
- 4 Esim. LaCapra 2004.
- 5 Jay 2005, 5.
- 6 Plamper 2015, 98–102.
- 7 Esim. Williams 1988, 128; Jay 2005, 403.
- 8 Little 2017.
- 9 Raphael 2013, 39.
- 10 Ks. myös Scheer 2012, 212–214, 220.
- 11 Fulbrook & Rublack 2010, 267–271.
- 12 Kolumni perustuu Tampereen yliopistossa 5.3.2019 pitämäni konferenssisitelmään ”Reappraising Experience in History: From a Possessed Entity to a Process”.

Kirjallisuus

- Fulbrook, Mary & Rublack, Ulinka, In Relation. The ’Social Self’ and Ego-Documents. *German History*. Vol. 28, No. 3, 2010, 263–272.
- Hesford, Victoria & Diedrich, Lisa, On the ’Evidence of Experience’ and Its Reverberations. An Interview with Joan W. Scott. *Feminist Theory*. Vol. 15, No. 2, 2014, 197–207.
- Jasper, James M., *The Emotions of Protest*. University of Chicago Press, Chicago (IL) 2018.
- Jay, Martin, *Songs of Experience. Modern American and European Variations on a Universal Theme*. University of California Press, Berkeley (CA) 2005.
- LaCapra, Dominick, *History in Transit: Experience, Identity, Critical Theory*. Cornell University Press, Ithaca & London 2004.
- Little, Daniel, Philosophy of History (2007/2016). Teoksessa *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2017 Edition). Toim. Edward N. Zalta. Stanford University, Stanford CA 2017. Verkossa: plato.stanford.edu/archives/sum2017/entries/history/
- Merleau-Ponty, Maurice, *Phenomenology of Perception* (1945). Käänt. Colin Smith. Routledge, London 1996.
- Plamper, Jan, *The History of Emotions. An Introduction*. Käänt. Keith Tribe. Oxford University Press, Oxford, 2015.
- Raphael, Lutz, The Implications of Empiricism for History. Teoksessa *The SAGE Handbook of Historical Theory*. Toim. Nancy Partner & Sarah Foot, 23–40. SAGE, London, 2013.
- Scheer, Monique, Are Emotions a Kind of Practice (and Is That What Makes Them Have a History)? A Bourdieuan Approach to Understanding Emotion. *History and Theory*. Vol. 51, No. 2, May 2012, 193–220.
- Scott, Joan W., The Evidence of Experience. *Critical Inquiry*. Vol. 17, No. 4, 1991, 773–797.
- Williams, Raymond, *Keywords. A Vocabulary of Culture and Society*. Fontana Press, London 1983.

KATRI TENHOLA

Hypertekstuaalinen ketjureaktio

Blade Runner 2049 & Vladimir Nabokovin *Pale Fire*

Vuoden 2019 marraskuiseen Los Angelesiin sijoittuva alkuperäinen, Ridley Scottin ohjaama *Blade Runner* (1982) on yksi popkulttuurin ikoneista. Sen visuaalinen tyyli synnytti elokuvallisen *neo noir* -genren ja vaikutti muun muassa *steam punk*- ja *cyber punk* -alakulttuurityyleihin, muista tieteisfiktioista puhumattakaan. Se oli myös ensimmäisiä elokuvia, joissa jo Mary Shelley'n *Frankensteinista* (1818) tuttu ajatus uudesta, ihmisen luomasta ihmisrodusta yhdistyi pohdintoihin teknologisen kehityksen uhkista ja mahdollisuuksista. Elokuvan pohjana oleva Philip K. Dickin pienoisromaani *Do Androids Dream of Electric Sheep* (1968) oli Vietnamin sodan aikana kirjoitettu teknologinen dystopia, joka heijasteli natsismin kauhuja ja pohti ihmisyyttä julmuuksien aikana. Romaanissa androideja metsästävät ihmiset menettävät inhimillisyyttään samalla, kun androidit saavat inhimillisiä piirteitä. Dickin teos kysyy, kuinka lähelle ihmisyyttä tekoälyn avulla voidaan päästä ja mikä lopulta tekee ihmisen.

Samaa teemaa kehittävä Denis Villeneuven *Blade Runner 2049* (2017) on saanut kiittäviä arvosteluja siinä missä ohjaajan edeltävät teokset *Sicario* (2015) ja *Arrival* (2016). *The Guardianin* elokuvakriitikko Mark Kermode nimesi sen viiden tähden arviossaan ”tulevaisuuden klassikoksi”, ja *Variety*n Peter Debruge yltyi vertaamaan elokuvaa Andrei Tarkovskin tuotantoon, vaikka elokuva ei menestynytäkään aivan odotetusti teattereissa¹. Jatko-osa on huolella rakennettu kokonaisuus. Ensimmäisen osan ohella se viittaa lukuisiin muihin kirjallisiin, elokuvallisiin ja kuvataiteellisiin teoksiin. Ja vaikka elokuvasta nauttiakseen ei tarvitse olla katsonut ensimmäistä osaa, se tekee ison numeron paikastaan (populaari)kulttuurisessa jatkumossa. Tuntuu kuin Villeneuve olisi päättänyt vastata yleisön koviin odotuksiin viemällä elokuvan aseman jatko-osana – ensimmäistä osaa heijastelevana ja sitä kommentoivana teoksena – niin pitkälle kuin mahdollista.

Elokuva myös korostaa omaa intertekstuaalisuuttaan ja tapaansa käyttää hyväksi erilaisia metataseja ottamalla ensimmäisen osan ohella keskeisimmäksi viittauskohdakseen Vladimir Nabokovin romaanin *Pale Fire* (Kalvas hehku, 1962). Kyseinen romaani tunnetaan epäluotettavasta, itseensä ja muihin teoksiin viittaavasta kerrosta, joka kommentoi myös muiden kirjailijoiden tuotantoa (tärkeimpinä Marcel Proust ja T. S. Eliot). Romaani kertoo tarinaansa monilla eri tasoilla ja eri kertojäänillä. Itse teos koostuu kuvitteellisen runoilija John Shaden runosta ”Pale Fire”, sekä esipuheesta, viitteistä ja hakemistosta, jotka romaaniin kertoo lisänneensä runoilijan naapuri, samassa yliopistossa työskentelevä professori Charles Kinbote. Runon lyyriinen minä, jonka

sekä Kinbote että suuri osa *Pale Fire* -tutkimuksesta samaistaa sen kirjoittajaan John Shadeen, kertoo elämästään, avioliitostaan ja kuolleesta, mahdollisesti itsemurhan tehneestä tyttärestään. Lisäksi runossa pohditaan muun muassa tuonpuoleisen olemassaoloa. Itse runoon verrattuna kymmenkertaisesti sivuja vievä kommentaari tosin jättää runon varjoonsa. Kinbote antaa viitteissä ymmärtää olevansa kaukaisen pohjoisen maan Zemblan maanpaossa elävä kuningas Charles II, ja romaanin viitteet muodostavat itsessään toisen juonilinjan. Siinä Kinbote kertoo tarinaansa myyttisestä Zemblastasta, kuninkaasta ja palkkatappajasta, joka yrittäessään murhata kuninkaan tappaakin vahingossa viattoman runoilijan.

Kerronnan tyyliä kuvaa hyvin se, että tietoteknisten ristiviittausten, *hyperlinkkien*, kehittäjä Ted Nelson pyysi romaanin julkaisijalta lupaa demonstroida romaanilla keksintöönsä². Ajatus hyperlinkeistä liittyy romaanin myös anakronistisesti teknologian ja sitä kautta tieteisfiktioiden maailmaan. Ensimmäinen reaktio sen läsnäoloon elokuvassa on kuitenkin hämmennys. Romaani on mukana *Blade Runner 2049*:ssä sekä suorina lainauksina, fyysisenä esineenä että hienovaraisempien viittausten kautta. Toistuvat viittaukset saavat miettimään, miksi näin äärimmäisen kirjallinen, metataseilla liikkuva ja vaikeakin romaani on haluttu ottaa niin vahvasti mukaan sci-fi-elokuvan maailmaan. Ensimmäisen osan kulttistatukseen kuuluu, että fanit ovat käyttäneet valtavasti aikaa ja energiaa elokuvan analysoimiseen ja esimerkiksi eri leikkausversioiden vertailemiseen. Yrittääkö *Blade Runner 2049* lähes yliviirittyneen intertekstuaalisuutensa kautta varmistaa, että katsojilla on tarpeeksi pohdittavaa myös jatko-osassa? Intertekstuaalisuuden kohdalla kes-

keinen kysymys on aina, tuovatko viittaukset teokseen jotain lisää ja miten ne vaikuttavat teoksen tulkintaan. Muodostuuko yksittäisistä linkeistä ketjuja? Tai kuten John Shade *Pale Fire*ssa runoilee: ”Not flimsy nonsense, but a web of sense?”²⁵

Ketjun alku: Venäjä

Kolmekymmentä vuotta ensimmäisen osan jälkeen tapahtuva *Blade Runner 2049* sijoittuu alkuperäisen tavoin neonvaloilla valaistuun sateiseen Los Angelesiin. Ensimmäisessä osassa jahdatiin Nexus 6 -mallisia replikantteja, eli biotekniikalla valmistettuja ihmiskopioita, jotka olivat palanneet Maahan siirtokunnista pidentäkseen lyhyeksi ohjelmoitua elämänsä. Jatko-osassa metsätetään uudempia Nexus 8 -malleja, joiden valmistaminen kiellettiin niiden noustua kapinaan. Replikantteja valmistaneen Tyrell-yhtiön mentyä konkurssiin Niander Wallace osti yhtiön rippeet ja loi uudet, tottelevaisemmat Nexus 9 -mallit.

Heistä yksi, Ryan Goslingin esittämä K, työskentelee palkkatappajana, *blade runnerina*, Los Angelesin poliisivoimien (LAPD) palveluksessa. Tappamansa Sapper Morton -replikantin pihasta K löytää ensimmäisestä elokuvasta tutun Rachel-replikantin ruumiin jäänteet. Käy ilmi, että Rachel synnytti lapsen, vaikka replikanttien ei tiedetä pystyvän lisääntymään biologisesti. Eri johtolankojen perusteella K alkaa elätellä toivoa siitä, että hän saattaisi olla kyseinen lapsi. K saa tehtäväkseen tuhota lapsen, mutta myös elämää synnyttävien replikanttien valmistamisesta pakkomielleisesti haaveileva Niander Wallace saa vihiä ”ihmeestä”. Alkaa kilpajuoksu

lapsen oletetun isän, ensimmäisestä osasta tutun Rick Deckardin (rooliin palaava Harrison Ford) luokse.

Vaikka *Blade Runner 2049* ei tekstuaalisissa kerroksissa yllä aivan *Pale Fire* n tasolle, sekin on sakeanaan viittauksia muihin teksteihin. Silmäniskuja voi huomata paitsi ensimmäiseen osaan, myös esimerkiksi Steven Spielbergin elokuvaan *A. I. Artificial Intelligence* (2001, A. I. – Tekoäly) ja kirjallisuuden puolella muun muassa Robert Louis Stevensonin romaaniin *Treasure Island* (Aarresaari, 1883). Useimmin viitataan kuitenkin *Pale Fire* -romaaniiin, jota lainataan replikanttien psykyä testaavassa baseline-testissä ja joka nähdään myös päähenkilö K:n olohuoneen pöydällä. Romaanin läsnäoloa perustelee osaltaan uuden *Blade Runnerin* fiktiivinen geopolitiikka. Villeneuve lainasi *Do Androids Dream of Electric Sheep* -romaanista elokuvaan vaihtoehdoisen tulevaisuuden, jossa Neuvostoliitto ei koskaan hajonnut.⁴ Venäjää kuuluu poliisiradiosta, ja sitä näkee kirjoitettuna mainoskylteissä sekä rakennuksissa. Lisäksi K:n hologrammityytöstyvä Join käynnistysmusiikki on otettu venäläisen säveltäjän Sergei Prokofjevin teoksesta. Nabokov sopii tähän maailmaan: hän itse oli sekä venäjäksi että englanniksi kirjoittava emigrantti, joka muutti Venäjältä ensin Englantiin, sieltä Saksaan ja myöhemmin Yhdysvaltoihin. Emigrantti on myös *Pale Fire* -romaanin professori Kinbote, joka antaa ymmärtää olevansa maanpaossa asuva zemblalainen kuningas. Nabokovin romaanin läsnäolo elokuvassa korostaakin ajatusta *Blade Runner 2049*:n Los Angelesista emigranttien kaupunkina ja eri kansallisuuksien sulatusuunina.

Toisaalta se, että eri kielet ja kansallisuudet vaikuttavat sulautuvan elokuvassa toisiinsa melko saumatto-

masti, vain alleviivaa elokuvan keskeisintä erontekoa ihmisten ja toisen asteen kansalaisiksi luokiteltujen replikanttien välillä. Eron olemassaolo ja hierarkia ovat tärkeitä etenkin kaupungin kontrollikoneistolle. ”*The world’s built on a wall that separates kind. Tell either side there’s no wall—you bought a war—or a slaughter*”, toteaa K:n esihenkilö luutnantti Joshi. K:n toive olla oikea poika saakin traagisen lopun, ja sodan merkit ovat ilmassa replikanttikapinallisten keräessä joukkojaan. K:n ajattelussa tosin arvotettu eronteko ihmisten ja replikanttien välillä vaikuttaa sisäänrakennetulta. Vaikka muiden replikanttien tappaminen ei aiheuta tunnontuskia, K päätyy kyseenalaistamaan auktoriteetit saadessaan käskyn tappaamaan replikantista syntyneen lapsen. Hän kertoo luutnantti Joshille, ettei ole koskaan tappanut ihmisestä syntynyttä olentoa. Kun Joshi kysyy, mikä ero siinä on, K vastaa: ”*to be born is to have a soul, I guess.*”

Ensimmäinen linkki: kuolema

*Pale Fire*n mukanaolo saa K:n selvitystyön vertaustumaan Kinboten vastaavaan identiteetinpaljastuspeliin. Halu olla jotain muuta kuin on ja ”paljastua” yhdistää hahmoja. Kinbote toivoo löytävänsä runoilijan teoksesta oman tarinansa, ja runon viitteissä hän paljastaa olevansa Zemblan kuningas. Lisäksi romaani antaa vihjeitä, joiden mukaan on mahdollista tulkita Kinboten tahattomasti, tahallaan tai alitajuisesti paljastavan, että todellisuudessa Kinbote on yliopistolla työskentelevä professori V. Botkin, joka on keksinyt myytin itsestään kaukaisen maan kuninkaana.⁵ K puolestaan toivoo paljastuvansa replikantista syntyneeksi ihmelapseksi, ”oikeaksi pojaksi”. Paljastamistematiikka liittyy myös elokuvan tapaan viitata metatasolla itseensä kerroksittain rakentuneena, tulkintaan houkuttelevana pelinä. Sen kuvallinen vastine ovat kohtaukset, joissa Rachelin jäänteet paljastuvat Sapper Mortonin pihapuun juurelta tai K:n muistojen puuhevonon löytyy orpokodin uunin tuhkien seasta, mikä puolestaan vahvistaa K:n lapsuudenmuistot aidoiksi.⁶

Pale Fire -interteksti kuitenkin kyseenalaistaa ajatuksen autenttisuuden etsimisen mielekkyydestä. Ranskalaiseteoreetikko ja -kriitikko Roland Barthes esitti esseessään ”*Le mort de l’auteur*” (Tekijän kuolema – tekstin syntyminen, 1968), ettei tekstin tulkinnassa tulisi ripustautua sen tekijän intentioihin ja että niiden selvittäminen on lopulta mahdotonta. Sen sijaan Barthes ohjaa huomion sekä lukijan rooliin että itse tekstiin ja kieleen, joka on väistämättä ladattu merkityksillä. *Pale Fire*ssa ajatus ”tekijän kuolemasta” saa koomiset ja varsin konkreettiset mittasuhteet. Vaikka Kinboten luenta Shaden teoksesta on periaatteessa sen tulkitsemista Shaden kuviteltujen intentioiden valossa, todellisuudessa Kinbote lukee teosta täysin omista, itsekkäistä lähtökohdistaan ja fantasiaistaan käsin. Romaani ei rajaa pois mahdollisuutta, että Kinbote (tai professori Botkin) olisi itse syypää Shaden kuolemaan. Mutta Kinbote tekee koomisesti itsestään myös runoilijan kuoleman päähenkilön:

luodin todellinen kohde oli hän itse, Zemblan kuningas. Romaanin monet eri kerronnan tasot, joiden puhujia on lähes mahdotonta määrittellä varmasti, osoittavat karrikoiden, kuinka vaikeaa tekijän intentioita on tavoittaa. Kieleen aina jo kuuluvaa intertekstuaalisuutta ja lainaavuutta romaani korostaa lainaamalla itsekin muita tekstejä sekä luomalla yhdistäviä linkkejä kerronnan eri tasojen välille. Jo romaanin nimi on laina toisesta teoksesta, William Shakespearen *Timon of Athens* -näytelmästä: ”[...] *the moon’s an arrant thief. / And her pale fire she snatches from the sun*”⁷.

Kysymys ”todellisesta” liikkuu Nabokovilla ja *Blade Runner* -elokuviissa tietysti pitkälti eri tasoilla. Nabokov on vaatinut, ettei sanaa ”todellisuus” tulisi koskaan käyttää ilman lainausmerkkejä⁸. Häntä kiinnostaakin ajatus alkuperästä ja jäljittelystä esteettisinä ominaisuuksina sekä suhteessa taiteelliseen työhön. *Blade Runner*issa kysymys ”oikeasta” tai ”todellisesta” kytkeytyy sci-fi-genressä ja esimerkiksi elokuvassa *2001: A Space Odyssey* (2001: Avaruusseikkailu, 1968) esiintyviin kysymyksiin ihmisyydestä ja evoluutiosta: mikä tekee meistä ihmisiä, mikä erottaa meidät koneista, ja missä menevät tekoälyn ja aidon ihmisyyden rajat? Lopputulema on kuitenkin molemmissa samankaltainen: *Pale Fire* muistuttaa tekstin autenttisuuden olevan myytti, kun taas *Blade Runner 2049*:ssä inhimillisyys löytyy muualta kuin biologiaa – tai ykkösiä ja nollia – tuijottamalla. *Blade Runner* -universumin keskeinen kysymys fanikeskusteluissa on aina kuulunut, onko Rick Deckard ihminen vai androidi. Eri leikkausversiot antavat siihen eri tavalla vihjeitä, eikä asiaa ratkaista lopullisesti jatko-osassakaan. Deckardin hahmon häilyvyys on kuitenkin enemmän kuin pelkkää triviaa: hänen ratkaisemattomaan statukseensa kiteytyy koko saagan keskeinen ajatus siitä, että eronteko on vaikeaa, ellei mahdotonta. Biologinen ero ei ole kovin olennainen, eikä ”aitouden” kyseenalaistaminen tuntevien ja tiedostavien replikanttien kohdalla tunnu lopulta kovin mielekkäältä, pohdittiinpa sitä kuinka paljon tahansa.

Ero Deckardin ja K:n suhtautumisessa ”aitouteen” tulee kuvaavasti esiin kohtauksessa, jossa K kysyy Deckardin koirasta: ”*is it real?*”. Siinä missä K koettaa pakkomielleisesti selvittää aitousstatustaan, Deckard on omassa elämässään tappanut replikantteja läjäpäin, mutta myös rakastunut replikanttiin ja saanut replikantin kanssa lapsen. Voi myös olla, ettei hän itsekään ole varma, onko hän replikantti vai ei. Niinpä kysymys aitoudesta on hänen mielessään saanut erilaiset mittasuhteet, ja asennetta kuvastaa hienosti hänen lakoninen vastauksensa K:n kysymykseen: ”*I don’t know, ask him*”. Ihmisyyys paikantuu molemmissa *Blade Runner* -elokuviissa johonkin muualle kuin biologiaan – moraalisiin, kenties.

Kinbote ja Shade keskustelevat *Pale Fire*ssa tuonpuoleisesta ja siitä, edellyttääkö ajatus elämästä kuoleman jälkeen myös uskoa Jumalaan. Shade kertoo, ettei usko katolisen kirkon kuvaamaan Jumalaan ja perisyntiin, ja nimeää keskeiseksi käsitteeksi ihmisen hyvydessä säälin.⁹ Kun Kinbote kysyy Shadelta, onko hänen mielestään

syntejä olemassakaan, tämä vastaa: ”*I can name only two: murder and the deliberate infliction of pain*”.¹⁰ Myös *Blade Runner 2049*:ssa juuri inhimilliset tunteet, etenkin rakkaus, sääli ja myötätunto, tekevät K:sta ja replikanteista inhimillisiä. Kun käy ilmi, ettei K olekaan ”oikea poika”, hän uhraa itsensä saattaakseen Deckardin ja tämän tyttären yhteen. Toisaalta replikantteja valmistava Wallace tappaa sääliä tuntematta ”epäonnistuneet”, lisääntymiskyvyttömät koekappaleensa, ja tiedemies on alkanut itsekin muistuttaa androidea teknologisine tekosilmineen.¹¹

Kiinnostavaa on, että *Pale Fire* n ainoa viittaus tieteisfiktioihin esiintyy juuri Kinboten ja Shaden käymässä moraalikeskustelussa: ”[...] *if we want to be serious about the hereafter, let's not begin by degrading it to the level of a science-fiction yarn or a spiritualistic case history*”, Kinbote tokaisee Shadelle.¹² Ehkä elokuva pyrkii romaanin mukaan ottamalla myös humoristisesti muistuttamaan, ettei kenenkään tulisi aliarvioida tieteisfiktioiden kykyä käsitellä vakavia kysymyksiä ihmisyydestä, sielusta ja tuonpuoleisesta.

Toinen linkki: eläimet

Ihmistyden lisäksi eläimillä on merkittävä rooli uuden *Blade Runner* n tarinassa. Kun Sapper Morton nähdään elokuvassa ensimmäisen kerran, hänellä on kämmenellään proteiinifarmsinsa toukkia. Deckardilla puolestaan on koiran lisäksi mehiläisfarmi. Mehiläiset ovat muisto Rachelista, sillä ne mainittiin ensimmäisessä osassa Deckardin suorittaessa Rachelille replikanttien tunnistustestin. Sama kohta kuullaan myös jatko-osassa, kun K löytää arkistoista Rachelin muistotallenteen, joka on yksi elokuvan suorista viittauksista ensimmäiseen osaan.

Kiinnostava on kuitenkin eläinten läsnäolo nimenomaan vastakohtana ihmisyydelle sekä etenkin se, että ainoa selvä visuaalinen linkki *Pale Fire* -romaanin ja *Blade Runner* -teoksen välillä kuvaa ihmistä eläimen rinnalla. Pablo Picasson varhainen maalaus *Poika joddattaa hevosta* (1906) koristaa sekä Kinboten kodin että Deckardin asuttaman vanhan kasinon seinää. *Pale Fire* -romaanissa Charles Kinbote kertoo korvanneensa vuokraamansa talon seinällä olleet valokuvat siellä asuvasta perheestä kyseisellä Picasson maalauksella:

*”Judge Goldsworth had a wife and four daughters. Family photographs met me in the hallway and pursued me from room to room, and although I am sure that Alphina (9), Betty (10), Candida (12), and Dee (14) will soon change from horribly cute little schoolgirls to smart young ladies and superior mothers, I must confess that their pert pictures irritated me to such an extent that finally I gathered them one by one and dumped them all in a closet under the gallows row of their cellophane-shrouded winter clothes. In the study I found a large picture of their parents, with sexes reversed, Mrs. G. resembling Malenkov, and Mr. G. a Medusalocked bag, and this I replaced by the reproduction of an early Picasso: earth boy leading rain-cloud horse.”*¹³

Kinboten halu vaihtaa entisten asukkaiden kuvat saattaa liittyä pyrkimykseen helpottaa ulkopuolisuuden tunnetta vieraassa maassa, mutta Nabokovin tuntien mukana on myös muuta. Conall Cash on nähnyt Kinboten ärtymyksen kohdistuvan laajemmin heteroseksuaaliseen ydinperheeseen ja biologiseen lisääntymiseen liittyviin sosiaalisiin rituaaleihin, joiden ulkopuolelle Kinbote on homoseksuaalina suljettu. Kinbote kuvittelee, miten valokuvien tytöistä kehittyisi ensin ”fiksua nuoria tyttöjä ja sitten ylivetoäitejä”, minkä lisäksi tyttöjen nimet viittaavat perusteelliseen perhesuunnitteluun: ensimmäinen tytär on nimetty alkamaan D:llä, aivan kuin vanhemmat tietäisivät kolmen muun olevan vielä tulossa täydentämään aakkostoa.¹⁴

Blade Runner 2049:ssä taulu nähdään vanhalla kasinolla, jonne Deckard on erakoitunut. Kinboten ärtymyksen lisääntymistä kohtaan voi nähdä rinnastuvan replikanttien kokemukseen maailmassa, jossa lisääntymiskyvyn puuttuminen tekee heistä toisen luokan kansalaisia. Rinnastus korostaa myös ajatusta siitä, että elokuvan replikantit symboloivat vähemmistöjen asemaa laajemmin. Lisääntymiskeskeisyyden on toisinaan tulkittu sisältyvän myös itse elokuvan ihmiskäsitykseen, ja sitä on tästä myös kritisoitu.¹⁵ *Pale Fire* -romaanin läsnäolo elokuvassa kuitenkin muistuttaa, että kyseessä ei ole elokuvan, vaan sen kuvaaman yhteiskunnan näkemys, ja että elokuva sinänsä suhtautuu näin keinotekoiseen ja yksinkertaiseen jakoon – samoin kuin vähemmistöjen sorsimiseen – kriittisesti.

Picasson taulu jatkaa myös *Blade Runner 2049*:n hevosiin liittyvää symboliikkaa. Orpokodista löytyvä K:n lapsuusmuistojen puuhevonen saa K:n lopullisesti uskomaan, että hänen muistonsa ovat aitoja ja että hän on oikea ihminen. Päätelmä paljastuu kuitenkin harhaksi, kun muisto osoittautuu toiselta henkilöltä istutetuksi. Hevonen on jatko myös *Blade Runner* n yksisarviseen liittyvälle symboliikalle, joka sekin kytkeytyy kysymykseen ihmisyydestä. Ensimmäisessä osassa nähtävän origamiyksisarvisen on tulkittu vihjaavan, että Deckard on itsekin replikantti. Puuhevonen ja origamiyksisarvinen ovat molemmat traagisia symboleita, jotka liittyvät yhteiskunnan rakentamaan hierarkiaan ihmisyyden ja replikanttien välillä.

Kolmas linkki: kopiot ja kaksoisolennot

Pale Fire -romaanissa Picasson taulun mainitaan olevan jäljennös, kun taas *Blade Runner 2049*:ssä sen aitous jää elokuvan teemoihin sopien epäselväksi. Maalauksen voi kuitenkin molemmissa teoksissa nähdä liittyvän kopioiden ja originaalien ympärille kietoutuvaan tematiikkaan, joka tulee esiin myös molempien teosten visuaalisessa maailmassa. Erilaiset peilautuvuudet ja vastaavuudet ovat monille Nabokovin romaaneille tyypillisiä sekä maailman kuvailun että yksittäisten sanojen tasolla. *Pale Fire* vie tämän kenties pisimmälle: asiat ja maisemat toistuvat samanlaisina tai muokattuina, ja tekstuaalinen maailma on täynnä heijastuksia, anagrammeja

ja palindromeja. Zemblan kuninkaalla kerrotaan olevan monia imitaattoreita, ja Zemblan kieltä luonnehditaan peilikeleksi. Kinboten asunnolla kaksosteema saa jo koomiset mittasuhteet, kun Kinbote kertoo iltasuunnitelmistaan omistamansa kahden pöytätennispöydän ja identtisten kaksosten parissa: ”to have a kind of little seminar at home followed by some table tennis, with two charming identical twins and another boy, another boy.”¹⁶

Blade Runner 2049:ssa varjot ja heijastumat jatkavat ensimmäisen osan visuaalista tyyliä. Los Angelesissa sataa edelleen jatkuvasti, neonvalot ja hologrammimainokset heijastuvat vesilätäköistä, ja ilmassa leijailleva usva sekä saastesumu rajoittavat näkemistä. Kakkososa myös jatkaa lähes liioitteluun asti uudempien *noir*-tyylilajien (*neo noir*, *nordic noir*) tapaa kuvata asiat jonkinlaisen läpinäkyvän pinnan, kuten ikkunan, osittain läpinäkyvän pleksin tai veden läpi tekemällä niin käytännössä aina kun mahdollista¹⁷.

Lisäksi myös *Blade Runner 2049* on viehtynyt kaksosiin. Selvittäessään alkuperäänsä K saa tietää Rachelin synnyttäneen kaksoset, joista vain toinen jäi henkiin. Kaksoisolentoteeman huipennus on pseudo-Rachel, täydellinen kopio, jonka Wallace on rakentanut suostutellakseen Deckardin luovuttamaan tietoja lapsestaan. Kahdentumiin liittyvää tematiikkaa löytyy myös ääniraidalta. Brahmsin valssi *A-molli, Op. 39 No. 15*, joka soi K:n kävellessä kohti Deckardin asumusta, oli alun perin sävelletty nelikätkiseksi, ja ainakin elokuvaa vimmaisesti tulkinnut Ian Christie löytää siitä myös musiikillisen peiliteeman¹⁸. Jos nämä ja useat muut kaksosviitteet ovat tietoisia ratkaisuja, tuplaamisfetissi saa uudessa *Blade Runner*issa jopa nabokoviaanisett mittasuhteet.

Jatko-osa myös peilaa monissa kohtauksissa ensimmäistä osaa. Deckardin asuttama ränsistynyt kasino muistuttaa sokkeloisuudessaan ja vanhojen aikojen loistossaan Tyrellin taloa, ja taloissa tapahtuvat kohtaamiset ovat samankaltaiset: K kohtaa kartanossa Deckardin, jota kuvittelee isäkseen, ja ensimmäisessä osassa replikantit kohtaavat talossa ”isänsä”, Eldon Tyrellin, joka suunnitteli heidät. Lukuisia samankaltaisuuksia voi löytää esimerkiksi valaistuksesta, lavastuksesta, kuvakulmista ja henkilöihahmojen asennoista.

Kertautumisteema löytyy myös tavoista, joilla *Blade Runner 2049* ja *Pale Fire* haluavat tulla luetuiksi tai katsoetuiksi. Teosten suhdetta analysoiva Ian Cambell tulkitsee elokuvaa Brian Boydin *Pale Fire* -tutkimuksen valossa ja rinnastaa Boydin kolme eri (uudelleen)luentaa romaanista uuden *Blade Runner*in katsomisprosessiin. Siinä missä Boyd lukee joka kerralla *Pale Firea* eri näkökulmasta teoksen eri johtolankoja seuraten, Cambellin mielestä *Blade Runner 2049* tarjoaa joka katsomiskerralla jotain uutta liittyen siihen, mitä katsoja jo tietää.¹⁹ Cambell näkee myös, että *Pale Fire* vastustaa arvoituksen ratkaisua kieltäytymällä antamasta lopullisia tulkintoja, kun taas *Blade Runner 2049* problematisoi oman loppunsa ja jättää ensimmäisen osan tavoin kysymyksiä avoimiksi²⁰.

*Pale Fire*n heijastumatematiikkaa tutkineet Priscilla Meyer ja Jeff Hoffman esittävät, että kaksoisolento-

teema liittyy Nabokovin henkilöihahmoilla samankaltaiseen ”todellisen” ja ”ideaalin” vastakkainasetteluun kuin aikanaan saksalaisilla romantiikan ajan filosofeilla ja taiteilijoilla. Heidän teoksissaan toistuva topos, *doppelgänger*, ja romanttiseen filosofiaan pohjautuvat kaksoisolentokertomukset kuvasivat mahdolltomuutta tuoda ideaali osaksi todellista elämää.²¹ Nabokovin sankarit, kuten *Lolitan*in Humbert Humbert, *The Defense* -romaanin Aleksandr Ivanovich Luzhin ja *Pale Fire*n Charles Kinbote, ovat epäonnistuneita taiteilijoita, jotka tavoittelevat – usein vääristynyttä – ideaalia kertomuksen todellisuudessa²². Myös uuden *Blade Runner* -elokuvan K:n keskeinen ristiriita liittyy kuiluun ideaalin (aidon ihmisyyden) ja todellisuuden välillä. Samalla hän tavoittelee kuitenkin myös jotain vielä olenaisempaa, joka yhdistää sekä K:ta että Kinbotea ja alkaa sekin k-kirjaimella: kertomusta itsestä merkityksellisenä yksilönä.

Neljäs linkki: kuoleman jälkeinen elämä ja tekstin syntymä

Elokuvasa viitataan ensimmäisen kerran *Pale Fire*n kohtauksessa, jossa K lausuu replikanttien psyyken muutoksia monitoroivan baseline-testin Sapper Mortonin tappamisen jälkeen. Baseline-testin alku seuraa sanasta sanaan katkelmaa John Shaden runosta:

*”And blood-black nothingness began to spin.
A system of cells interlinked within
Cells interlinked within cells interlinked
Within one stem. And dreadfully distinct
Against the dark, a tall white fountain played.”*²³

*Pale Fire*ssa katkelma kuvaa runon puhujan kokemusta sydänkohtauksen hetkellä, kun hän kuvittelee näkevänsä ”korkean valkoisen suihkulähteen”. Hän kertoo luke-neensa lehdestä erään naisen samankaltaisesta kuoleman-rajakokemuksesta, jolloin tämäkin oli tekstin mukaan nähnyt ”suihkulähteen” (*fountain*). Tyttärensä kuolemaa sureva puhuja luulee löytäneensä todisteen siitä, että kuoleman jälkeen on olemassa jokin jaettavissa oleva kokemusmaailma.

Tie tuonpuoleiseen ei kuitenkaan ole niin yksinkertainen. Kun Shaden runon lyyrinen minä soittaa lehteen pyytääkseen rajakokemuksestaan kertoneen naisen yhteystiedot, lehdestä kerrotaan, että juttuun oli livahtanut kirjoitusvirhe. ”*Fountain*” olikin naisen kertomuksessa ”*mountain*”, mikä vie pohjan teorialta. Se ei kuitenkaan lannista runon puhujaa:

*”I mused as I drove homeward: take the hint
And stop investigating my abyss?
But all at once it dawned on me that this
Was the real point, the contrapuntal theme;
Just this: not text, but texture; not the dream
But topsy-turvical coincidence,
Not flimsy nonsense, but a web of sense.”*²⁴

Runon puhuja ei halua uskoa merkityksettömyyteen tai siihen, ettei viimeiseen kysymykseen elämästä ja todellisuudesta olisi löydettävissä vastausta. Hän päättlee, että kyse on laajemmista kuvioista tai pelistä, jonka pelaaminen on merkityksellinen prosessi itsessään. Myös K joutuu pettymään huomattessaan, että hänen mielessään rakentamansa tarina itsestään replikantista syntyneenä ”oikeana poikana” on vain hänen omaa fantasiaansa. Halu olla merkityksellinen ja erityinen saa hänet unohtamaan sen mahdollisuuden, että muisto olisi jonkun muun ja vain istutettu hänen mieleensä. Onkin sopivaa, että baseline-testissä toistettu katkelma on juuri se *Pale Fire* -romaanin kohta, joka keskeisimmin liittyy tulkin-taprosessiin ja merkitysten etsimiseen, Nabokovin romaanin keskeisimpiin teemoihin.

Pale Fire -romaanin läsnäolo elokuvassa tarjoaa siis vastauksia siihen, mitä tarkoittaa olla ihminen. Se alleviivaa elokuvan hengellisiä ja eksistetintiaalisia kysymyksiä sielusta ja moraalista, mutta ennen kaikkea se korostaa tulkintojen tekemistä ja merkitysten muodostamista inhimillisinä ominaisuuksina. Mikä olisikaan inhimillisempää kuin halu olla itse tarinan päähenkilö? Siinä missä Kinboten tarve tulkita runoilijan tekstiä ja lukea siihen oma tarinansa kuvaa taideteoksen tai tekstin vastaanoton prosesseja yleensä, K:n vimmainen halu olla merkityksellinen ja uniikki yksilö tekee hänestä katsojien silmissä ihmisen, tai ainakin melkein.

Roland Barthesin tekstiä ja lukijan roolia korostavaan lähestymistapaan liittyy myös ajatus tekstistä ja kielestä yleensä poliittisena pelikenttänä, ja vuonna 1968 ilmestynyttä tekstiä voi tulkita myös hyökkäyksenä totaalisuuden ihannetta ja olemassa olevia valtarakenteita vastaan laajemmin. Taistelu totaalista hallintaa ja totalitaristista yhteiskuntaa vastaan on myös eräs *Blade Runner 2049*:n teema. Mutta ennen kaikkea *Blade Runner* -elokuvaan kuuluu totaalisuuden kieltäminen merkitysten antamisessa. Avoimet loppuratkaisut ja tila erilaisille tulkinnoille ovat olennainen osa *Blade Runner* -elokuvien tulkinallista universumia. Jatko-osa houkuttelee katsojia aktiiviseen katsomiseen ja tulkitsemiseen juuri intertekstuaalisilla viittauksillaan. Zadie Smith on todennut, että Nabokovia lukiessaan lukija muuttuu Nabokovin kaksoisolennoiksi siinä, että hän alkaa imitoida kirjailijan luovaa prosessia²⁵. Saman ilmiön voi huomata *Blade Runner 2049*:ia katsoessa. Merkityksiä ja viittauksia metsästettäessä ajatukset saattavat lähteä laukalle samaan tapaan kuin K:llä ja Kinbotella. Eräs hevostematiikkaa elokuvassa pohtinut katsoja tuntee säälää K:tä kohtaan, sillä tämä itsekin on vain ”käyttöeläin” – samanlainen juhta, johon Niander Wallace viittaa kyynisessä lausauksessaan yhteiskuntien synnystä: ”Every civilization was built off the back of a disposable work horse”.²⁶ Vai sanooko Wallace sittenkin *workforce? Fountain, mountain – horse, force*. Lopulta tärkeintä on tulkinta.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Mark Kermode, *Blade Runner 2049 Review – A Future Classic*. *The Guardian* 8.10.2017. Verkossa: theguardian.com/film/2017/oct/08/blade-runner-2049-review-a-future-classic; Peter Debruge, *Film Review: ‘Blade Runner 2049’*. *Variety* 29.8.2017; Ben Child, *Has Blade Runner 2049’s failure killed off the smart sci-fi blockbuster?* *The Guardian* 14.11.2017.
- 2 Simon Rowberry, *Vladimir Nabokov’s pale fire: the lost ‘father of all hypertext demos?’* *Proceedings of the 22nd ACM Conference on Hypertext and Hypermedia* 2011, 319–324. Verkossa: dspac.stir.ac.uk/bitstream/1893/21810/1/Rowberry%20Pale%20Fire%20Hypertext.pdf
- 3 Vladimir Nabokov, *Pale Fire* (1962). Random House, New York 1989, 63.
- 4 Nash Jenkins, *Director Denis Villeneuve Proved to Us He Loves Blade Runner More Than Anybody*. *Time* 3.10.2017. Verkossa: time.com/4964530/blade-runner-denis-villeneuve-interview/
- 5 *Pale Fire* -romaanin eri kertojajäänistä ks. esim. Brian Boyd, *Nabokov’s Pale Fire. The Magic of Artistic Discovery*. Princeton University Press, Princeton 1999.
- 6 Catherine Payne & Alexandra Pitsis, *On Nature and the Tactility of the Senses in Blade Runner 2049*. *Journal of Asia-*
- 7 *Pacific Pop Culture*. Vol. 3, No. 1, 2018, 55–74 (62).
- 8 Verkoissa: shakespeare.mit.edu/timon/full.html
- 9 Priscilla Meyer & Jeff Hoffman, *Infinite Reflections in Pale Fire*. *The Danish Connection* (Hans Andersen and Isak Dinesen). *Russian Literature* *XLI*, 1997, 197–221, 197.
- 10 *Pale Fire*, 225.
- 11 Sama.
- 12 *Pale Fire* -romaanissa moraalittomuus kiteytyy murhaajaan Jakob Gradukseen, jota Kinbote kuvailee lähes tietoisfiktion termeillä ”automatic man” ja ”half-man”. Gradus on ”puoli-ihminen” myös henkilöahmona, sillä jää epäselväksi, missä määrin hän on Kinboten keksintöä. Ennen kaikkea hänet esitetään kuitenkin moraalisesti vajavaisena ja vailla hengellisyyttä: ”spiritually he did not exist”. *Pale Fire* 278–279.
- 13 *Pale Fire*, 226.
- 14 Sama, 83.
- 15 Conall Cash, *Picturing Memory, Puncturing Vision: Vladimir Nabokov’s Pale Fire*. Teoksessa *The Goalkeeper*. Toim. Yuri Leving, Academic Studies Press, Boston 2010, 124–151, 131–132.
- 16 Emma Louise Backe, *Replicants and Production: Blade Runner 2049 and Sci Fi’s Obsession with Motherhood*. *The Geek Anthropologist -blogi*, 19.10.2017. Verkossa: the-
- 17 geekanthropologist.com/2017/10/19/replicants-and-reproduction-blade-runner-2049-and-sci-fis-obsession-with-motherhood/
- 18 *Pale Fire*, 23
- 19 Lasin läpi kuvaamisesta *nordic noir* -televisiosarjojen piirteistä on puhunut Jaakko Seppälä mm. *Elokuva ja kirjallisuus -seminaarissa Kino Reginassa* 26.4.2019.
- 20 Tom Christie, *Inside the Kaleidoscope Mirrored Heart of Blade Runner 2049*. *Medium.com* 12.10.2017. Verkossa: medium.com/@_tomchristie/inside-the-kaleidoscope-mirrored-heart-of-blade-runner-2049-62ee229acc14
- 21 Cambell, 2019.
- 22 Sama.
- 23 Meyer & Hoffman 1997, 198.
- 24 Sama.
- 25 *Pale Fire*, 59.
- 26 Sama, 62–63.
- 27 Andrew Ferguson, *Mirror World, Mírus World: Glitching Nabokov’s Pale Fire*. *Textual Cultures*. Vol 8, No. 1, 2014, 101–116 (101).
- 28 Olivia Truffaut-Wong, *What Does the Horse Mean in ‘Blade Runner 2049’? The Item Is As Symbolic As It Gets*. *Bustle.com* 6.10.2017. Verkossa: bustle.com/p/what-does-the-horse-mean-in-blade-runner-2049-the-item-is-as-symbolic-as-it-gets-2796662

ILPO HIRVONEN

Elokuvamatkamuuistoja

32. Rakkautta & Anarkiaa -elokuva festivaali

Kotimaisetkin elokuvafestivaalit muistuttavat ulkomaanmatkoja. Erilaisissa maailmoissa ja arkkitehtonisissa tiloissa vietetyt useat tunnint, joita rytmittävät urbaanit pyrähdykset elokuvateatterista toiseen, venyttävät alttiuttamme uusien kokemusten vastaanottamiselle. Muodostamme yhteyksiä toisistaan poikkeavien elokuvakokemusten välille ennalta-arvaamattomilla tavoilla. Festivaaleilla elokuvat asettuvat dialogiin. Osa elokuvamatkasta taittuu unholaan, osa jättää pahan jälkimaun, mutta parhaita kantaa mukanaan kuin kauniita matkamuuistoja.

Tänä vuonna 32. kertaa Helsingissä järjestetyn Rakkautta & Anarkiaa -festivaalin unohdettavinta antia itselleni edustivat jokseenkin odotetusti ennen aikojaan ylistetyt gaala- ja avainelokuvat. Robert Eggersin haukotuttavalla tavalla eksentrisyyttä tavoitteleva kieroutunut kipparikomedia *The Lighthouse* (2019) sai osan yleisöstä hurraamaan henkilöhaamojensa eriskummallisille piirteille, mutta minulle Robert Pattinsonin ja Willem Dafoen sanallisesta väkivaltaiseksi kasvava välienselvittely haaksirikkoutui jo ensimetreillään. Huomattavasti kitkerämmän jälkimaun jätti kuitenkin festivaalin nolo avajaiselokuva. Gurinder Chadhan Bruce Springsteen -fanikimara *Blinded by the Light* (2019) yrittää kompensoida naiivuttaan surkealla söpöyden ja teinimäisen poliittisuuden liitolla, mutta saa vain katsoomaan pois päin myötähäpeästä. Vaivaantumisen alkoi jo ohjaajan yleisölle lähettämästä videotervehdyksestä, jolla hän esitteli helsinkiläisille *blinded by the light* -tekstillä koristeltua tyynyään. Kai tämä on sitä *feel-good*-elokuvalukulttuuria?

Kotimaisia tapauksia edustivat Zaida Bergrothin *Marian paratiisi* (2019), usean ohjaajan feministinen lyhytelokuvakokoelma *Yksittäistapaus* (2019) sekä aina vähintään mielenkiinnon herättäviä teoksia tarjoavan Jukka-Pekka Valkeapään *Koirat eivät käytä housuja* (2019). Valkeapään elokuva vaimonsa menettäneestä miehestä, joka ammentaa uutta elämäntalua ”valtiat-taren” kuristusotteista, on parhaimmillaan ajoittain liki bressonilaiseksi rauhoittuvassa estetiikassaan. Välillä Valkeapää ylittää huimaan hillityn tragiikan rekisteriin; joskus henkilöt vain tuijottavat toisiaan kuin jossain *Taskuvarkaassa* (Pickpocket, 1959). Staattisen kameran korostama pysähtynyt vaikutelma vihjaa pinnan alla vyöryvistä tunteista. Valkeapään elokuvasta jäävät mieleen kauniisti rajatut kuvat Pekka Strangin esittämän surunmurtaman miehen tyhjiksi käyvästä kasvoista. Kyyneleet voisivat alkaa valua niitä pitkin millä hetkellä hyvänsä mutta tulevat vasta Krista Kososen esittämän naisen käsien käy-

dessä kiinni miehen kaulaan. Pahimmillaan *Koirat eivät käytä housuja* kuitenkin turvautuu pelkurimaisesti ”herra ummikkon ihmeelliset seikkailut nahkapukujen maailmassa” -tyyliseen huumoriin. Valitettavasti kömpelö komiikka syö toistuvasti tämän sydäntä hitaasti takovan tragiikan tehoa. Näytöksen jälkeen Valkeapää kertoikin komiikan tulleen mukaan elokuvaan vasta myöhäisessä vaiheessa, ehkä juuri rahoitusta haettaessa.

Kansainvälisellä rintamalla tarjoutui mahdollisuus tarkistaa kaupalliseenkin levitykseen saapuvia elokuvia, muun muassa Terrence Malickin kuluva vuosikymmenen muihin teoksiin verrattuna klassisempi aseistakieltäytyjäkertomus *A Hidden Life* (2019), François Ozonin pedofiliassyttömelodraama *Jumalan armosta* (Grâce à Dieu, 2019), Fatih Akinin sarjamurhaajatarina *Kultainen hansikas* (Der goldene Handschuh, 2019) sekä Céline Sciamman rakkauselokuva *Nuoren naisen muotokuva* (Portrait de la jeune fille en feu, 2019). Vaikka Sciamman 1700-luvun muotokuvamaalarin ja hänelle poseeraavan naisen välisestä homoseksuaalisesta suhteesta kertova, katseen politiikkaa tutkiva teos edustaa näistä kenties sitä mieleenpainuvinta ja mahdollisesti koskettavinta osa-alueetta, festivaalin parhaat matkamuuistot löytyivät itselleni kuitenkin gaalojen ja hehikutusten ulkopuolelta.

Etäisiä kuvia, asetelmia

Sciamman ”naiskatsetta” tematisoivan pukudraaman kuvaamaan rokokoomaalareiden aikakauteen viittaa itse asiassa muotokieleltään huomattavasti rohkeampi Joanna Hoggin *The Souvenir* (2019). 1980-luvulla elokuvakoulusta valmistuneen mutta vasta hiljattain pitkien näytelmäelokuvien säännöllisen tekemisen aloittaneen brittiohjaajan neljäs elokuva oli oman filmireissailuni ehdoton kohokohta – kuin kaunis rivi rakennuksia turistiryssä ulkopuolella. Hoggin häpeilemättömän omaelämäkerrallisen elokuvan avainkohtauksessa ohjaajan *alter ego*, parikymppinen elokuva-alan opiskelija Julie, ihailee

Jean-Honoré Fragonardin 1770-luvulla valmistunutta *Le Souvenir* -maalausta. Kuvassa vaaleanpunaiseen mekkoon pukeutunut tyttö kaivertaa puuhun s-kirjainta. Porvarillisuutta tihkua perhekoira istuu kiltisti viereisellä korokkeella. Puhdasta rokokoota, sen herkkyyttä, pastellisävyjä ja kevytmielisyyttä huokuvassa teoksessa kankaan reunojen ulkopuolista maailmaa ei ole olemassa.

Vaikka Hogg kytkee todellisen läpimurtoteoksensa jo nimensä puolesta Fragonardin maalaukseen, mitään puuteroitua hyvänmielen elokuvaa Hoggin *The Souvenir* ei kuitenkaan ole. Kuten aikaisemmin kritisoimani festivaalin avajaiselokuva *Blinded by the Light* osoittaa, mikään ”yhteiskunnallinen relevanssi” ei estäisi elokuvia sortumasta pinnallisuuteen. Elokuvien todellinen syvällisyys tai pinnallisuus tulee muualta kuin ulkomaailmaan kytkeytyvästä poliittisuudesta tai sen puutteesta. *The Souvenirin* syvyys on peräisin valitusta elokuvallisesta lähestymistavasta sen teemaan ja aiheeseen. Toki teoksella on yksityiselämän luotausta laajemmat ulottuvuutensa niin ihmisyyden kuin myös englantilaisen luokkayhteis-

kunnan kuvaamisessa, mutta erityisesti jälkimmäistä käytetään ensisijaisesti keinona päähenkilön kehityskulun piirtämiseen.

Julie yrittää aluksi pusertaa itsensä väkisin ulos porvarillisesta kuplastaan suunnittelemalla dokumenttielokuvaa Sunderlandin laivojen rakennusalueesta, mikä herättää kummastusta hänen elokuvakoulun opettajissaan: ”Miksi olet valinnut omalle elämällesi täysin vieraan aiheen?” Julien ensirakkaudeksi kasvava suhde arvoitukselliseen mieheen kuitenkin saa hänet myös arvostamaan omaa kuplaansa ja näkemään sen uudessa laajemmassa perspektiivissä. Kenties hänestä ei tule seuraavaa Ken Loachia tai Mike Leigh’ta – ja ehkä parempi niin. Kun salaperäisen miehen kulissit alkavat sortua, yläluokkaisen dandyn taustalta paljastuu heroiniriippuvuus, mikä haastaa Julien emotionaalisesti ja älyllisesti. Ehkä hänen kuplansa ei olekaan niin läpitunkematon.

Alakuloisesta tunnelmastaan ja omaelämäkerrallisen ensirakkauden aiheestaan huolimatta Hoggin impressionistisessa tunne-elokuvassa ei ole melodramaattisia

ylilyöntejä eikä sentimentaalisia valintoja. Elokvasta huokuu viisaus siitä, että valtaosa elämästä on muuta kuin valmistumisia, eroja ja suuria oivalluksia. Elämä koostuu pääasiallisesti pienistä asioista, sattumalta kuuluisista lauseenpätkistä, hetkistä ennen seksiä ja epäjohdonmukaisista keskusteluista. Se on parisängyn keskelle aseteltuja pehmoleluja, sormien välissä liikkuvia filminauhoja, vieras alaston mies sängyn laidalla. Se on sen tajuamista, ettei ”suurta englantilaista musikaalia” ole koskaan tehty. *The Souvenir* on kuin näiden asioiden kokemisen suodattamaa ilmaisua. Se on elokuva elämästä elettyä. Se on sekä intiimi että etäinen, niin tarkka kuin epätarkka. Se tuo etäisyyden lähelle.

Paradoksaaliselta kuulostava vaikutelma syntyy Hoggin persoonallisesta elokuvakielestä. Keinot voivat tuoda mieleen italialaisia neorealisteja ja heidän seuraajiaan modernin eurooppalaisen elokuvan rintamalla, mutta ne yhdistyvät Powell & Pressburger -tyyliseen estetiisointiin. Hoggin kamera on usein paikallaan ja hiukan etäällä henkilöihannoista. Yleensä puolikuvaa suuremman kuvakoon lisäksi etäisyyttä luovat vastakuvien ajoittainen puuttuminen sekä poikkeukselliset kuvakulmavalinnat. Kamera sijoittuu Michelangelo Antonionia muistuttavalla tavalla toistuvasti kuin ulkopuolisen sivullisen näkökulmaan. Robert Bressonin kanssa resonoiva ei-klassinen leikkaus antaa tilaa kuolleelle ajalle ja välttelee leikkausta liikkeeseen.

Julien ja hänen miesystävänsä ensikohtaaminen on toteutettu sarjalla pitkiä otoksia, joissa kamera pysyy ikään kuin henkilöiden takana, kun he ovat kääntyneet toisiaan kohti hienostuneen kahvilapöydän äärellä. Tuntuu kuin salakuuntelisi keskustelua, jota ei puoliääneen mumistun brittiaksentin läpi täysin tavoita. Pidättyväinen näyttelijäntyo, hillitty mutta pastellinhekuinen väripaletti, muutamaa pykälää hiljemmalle käännetty äänimaailma sekä harkittu tarkkuusalueen käyttö sinetöivät etäisyyden ja pysähtyneisyyden vaikutelman.

The Souvenir on elokuva elämästä elettyä, mihin sisältyy myös elämä muistettuna. Se on enemmän elokuva muistetusta menneisyydestä kuin menneisyydestä sinänsä. Tuntuu, että henkilöihannoihin ja aiheeseen on löydetty juuri oikea etäisyys, mikä on paitsi tärkeää myös todella harvinaista omaelämäkerrallisissa elokuvissa. Päätyöllään Hogg astuu Terence Daviesin, Alain Resnais'n ja Chris Markerin kaltaisten huippujen rinnalle menneisyyttä ja sen muistamisen mekaniikkaa tutkivana *auteurina*. Omintakeisilla tyylivalinnoilla tavoitettu etäisyyden ja pysähtyneisyyden vaikutelma palauttaa mieleen Daviesin mestariteoksen *Rakkaat muistot* (Distant Voices, Still Lives, 1988), joka sekin kuvaa muistetun menneisyyden nimenomaan elokuvallisesti sekä tasapainoilee realismin ja estetiisoinnin välillä.

Siinä missä Daviesin teos vaikuttaa ullakolta löydetyn vanhan perhealbumin ajan patinoimalta valokuvalta, Hoggin *The Souvenir* tuntuu suuren reissun pieneltä matkamuistolta. Kaikessa on jo koetun, menneen ja muistetun tuntua vailla mitään kokoavaa jälkiviisasta diskurssia. ”Olet rakkauden matkamuistoni”, Jessie

Matthews laulaa ääniraidalla, ja matkamuistojen kaltaisista ihmisen sisällään kantamista asioista *The Souvenir*-issa on kysymys. Hogg lähtee konkreettisista yksityiskohdista, joiden ympärille muodostuu hämärästi hahmottuva kokonaisuus. Se vilahtaa meille aivan kuten Julielle ovien raosta avautuva kaukaiselta mutta nyt hiukan lähemmältä tuntuva tulevan horisontti. Lopputekstien lupaus jatko-osasta jättää odottavaiseen tilaan.

Epäjuhliä

Etäisiä näkyjä pääsi aistimaan myös festivaalin ohjelmistoon kätkeytyvistä hienosäikeisistä taiteilijamuotokuvista varsinaisen ”Taiteilijat...”-sarjan ulkopuolelta. Erityisesti kahdessa elokuvassa kuvataan ainutlaatuisella ja hitaasti koskettavaksi muuttuvalla tavalla jonkin hyvän katoamista ihmiselämästä.

Olivier Meyroun valitettavan vähälle huomiolle jäänyt dokumenttielokuva *Celebration* (2007), joka kertoo viimeisen suuren muotisuunnittelijan Yves Saint-Laurentin viimeisestä näytöksestä, asettaa päähenkilönsä odottamattomalla tavalla sivuun. Etäältä kuvatussa mustavalkoisessa haastatteluaiaineistossa menneen maailman jättiläinen yrittää sanoa jotain relevanttia tulevasta suurnäytöksestään häntä ihailevalle toimittajalle. Meyroun käsivarakamera seuraa Saint-Laurentia hiljaa ja hitaasti kuin takaapäin vakoillen. Eniten ääneen pääsevät ihmiset YSL:n ympärillä. Avainkohtauksessa Meyroun kamera tarkentaa muotigurun takana päylyvään liikekumppaniin Pierre Bergéen jättäen elokuvan varsinaisen kohteen epätarkaksi kuvan etualalle. Vaikutelma on vieraannuttava ja aavemaisen surullinen.

Myöhemmin Bergé kertoo meille elokuvan sävyä hyvin kuvaavan anekdootin Marguerite Durasista. Kun kuuluisa kirjailija oli nähnyt Saint-Laurentin televisiossa, hän oli todennut: ”kappas, taas he ovat herättäneet hänet”. Saint-Laurentista piirretty kuva syrjään vetäytyneenä hauraana jättiläisenä, joka jää median tarkkaavaisuuden ulkopuolelle. Hän on sivullinen omissa juhlissaan, jotka eivät Meyroun kuvaamina tunnu sen enempiä juhlilta kuin Paul Thomas Andersonin *Phantom Threadin* (2017) rakkaus rakkaudelta. Meyroun salakavalasti surulliseksi kasvava antisuurmieselokuva *Celebration* onnistuu samanaikaisesti kunnioittamaan Saint-Laurentin yksityisyyttä jättämällä hänet letargiseen rauhaansa ja tunnustelemaan hänen imagoaan, joka ympäröi häntä kaikilta puolilta liian tiukasti puristavan vaateen tavoin.

Samanlaiset epäjuhlattunnelmat nousevat pintaan festivaalin vakio-ohjaajaksi nousseen eteläkorealaisen Hong Sang-soon viimeisimpiin elokuvaan kuuluvassa *Hotel by the Riverissa* (Gangbyeon hotel, 2018). Ohjaajan innokaimmat fanit näkevät teoksen jatkona Sang-soon jo muuttaman elokuvan kestäneelle epäsuoralle kuvaukselle ”salasuhteestaan” luottonäyttelijänsä Kim Min-heen kanssa, kun taas kriittisimmille katsojille elokuva saattaa vaikuttaa jälleen yhdeltä välityöltä niiden loppumattomalta tuntuva sarjassa. Minä kuitenkin pidin tästä aivan yhtä paljon kuin monista Sang-soon muistakin elokuvista.

Muutaman elokuvan vuositahdilla etenevän ohjaajan aikaisempien teosten tavoin *Hotel by the River* on pelkistetty, hidastempoinen, mitä jos -kysymyksiä epäsuorasti pohdiskeleva ihmissuhdekertomus. Ohjaajalle tunnusmaisia viipyileviä sekvenssiotoksia rytmittävät äkilliset zoomaukset, jotka heijastelevat epätarkkaavaista maailmassa oleskelua. Henkilöt kadottavat itsensä. Näkökulman vaihdokset ja kerronnalliset siirtymät saavat kaiken tuntumaan implisiittiseltä, ehdotetulta, pohdiskelevalta.

Elokuvassa ikääntynyt runoilija kutsuu kaksi aikuista poikaansa juhlistamaan syntymäpäiväänsä ironisesti Heimat-nimeä kantavaan korkeatasoiseen hotelliin. Talvisessa maisemassa harhaileva runoilija kohtaa kaksi naista, joista toinen on tullut lohduttamaan sydämensä hiljattain särkenyttä ystävätärtään. Mieskolmikko ja naiskaksikko törmäävät lyhyesti toisiinsa, mutta valtaosa elokuvasta tapahtuu pitkinä dialogikohtauksina joko miesten tai naisten kesken. Sang-soon varautunut kertonta vain vihjaa ryhmien yhteyksistä mahdollisuuksia pohdiskelevien ajatusten tasolla. Vanhan runoilijan hajamielinen oleilu näyttäytyy naisille sympaattisena hupsuutena, vaikka se kätkee enteitä tragediasta, joka jollain sydämen aaltopituudella koskettaa myös heitä. Lakonisen huumorin ja vähäeleisen tyylin saattelemana Sang-soon totaalisen alleviivaamaton elokuva tarjoaa etäisen vaikutelman taiteilijasta, joka on ajautunut sivuosaan omassa elämässään.

Vinksahtanutta genre-elokuvaa

Etäisyyksiä ja pysähtyneisyyksiä tematisoi kuitenkin eksplisiittisimmin itselleni festivaalin odotetuimpiin filmeihin kuulunut *High Life* (2018), ranskalaisohjaaja Claire Denis'n sukellus tieteiselokuvan maailmaan. Denis'ille tyypilliset tonaaliset vaihtelut ja moninaisten teemojen punominen yhteen puhaltavat väsyneeseen

avaruusmatkailun lajityyppiin uutta puhtia. Siinä Robert Pattinson esittää avaruusasemalle tuomittua vankia ja yksinhuoltajaisää, joka alussa sinkoaa kuolleita vankeja astronauttipuvuissa tyhjyyteen ja lopussa jää tuntemattoman äärelle. Välissä katsoja saattaa menettää useaan kertaan otteensa kokonaisuudesta, jäädä pohtimaan Denis'ille tyypillisiä epäjohdonmukaisilta ja irrallisilta vaikuttavia yksittäisiä kohtauksia, mutta kehykset ovat riittävän kauniit – ainakin minä haluan kokea elokuvan uudelleen.

High Life tuntuu festivaalilla esitettyjen Denis'n aikaisempien töiden, seesteisen *35 Shots of Rum* (35 Rhums, 2008) ja rosoisen *Päin kuolemaa* (*S'en fout la mort*, 1990), esteettiseltä yhdistelmältä. *High Life* on kuin freudilaisilla teemoilla ja raamatullisilla viitteillä monimutkaistettu eksistentiaalinen versio tieteesvankielokuva *Alien³*:sta (1992) – ilman avaruusoliota. Kuolneiden astronauttien pysähtyneeseen leijumiseen mustassa tyhjyydessä huipentuva elokuvan avausjakso tekee heti selväksi, ettei *High Life* ole kiinnostunut ulkoavaruudesta sinänsä vaan meidän välillämme aina jo olevasta avaruudesta. *Hotel by the Riverin* ja *The Souvenirin* tavoin *High Life* kääntää huomionsa hiljaisuuteen ja vääjäämättömään yhteyden puutteeseen, joka riivaa kaikkia inhimillisiä suhteita.

Genre-elokuvista Denis'n odotettua lajityyppisyrjähyppyä huomattavasti suuremman vaikutuksen kuitenkin teki leuan kertaheitolla auki loksauttava *Bacurau* (2019). Vitsin iskulauseen pitkitettyyn odotukseen perustuvan absurdin huumorin ansiosta *Bacurau* oli myös ainoa minua festivaalilla aidosti naurattanut elokuva. Aiemmin Kleber Mendonça Filhon apulaisohjaajana toiminut Juliano Dornelles on noussut toisen ohjaajan penkille Filhon riemastuttavassa elokuvassa, joka löi läpi Cannesissa ja pääsi *Cabiers du cinéma* syyskuun numeron kanteen. Kostoenergiaa tihkuva genremättö tuntuu samanaikaisesti studiokauden westerniltä, jonka

keskusmiljöön on yhden tien ympärille rakentuva kaupunki, ja 70-luvun spielbergiläiseltä eepokselta, jossa hyvä ja paha ottavat mittaa toisistaan.

Bacuraussa kuvitteellinen brasilialainen pikkukaupunki nimeltä Bacurau katoaa eräänä päivänä digikartalta. Tapahtuma osoittautuu osaksi monikansallista operaatiota, jossa Udo Kierin johtama länsimaalaisista koostuva palkkatappajien ryhmä lähtee kirjaimellisesti tyhjentämään kyläpahasta. Elokuvan varsinainen fokus on juuri Bacuraun kyläyhteisössä, joka yhteistuumiin punoo vastaiskun moraalittomille ihmismetsästäjille.

Lähitulevaisuuteen sijoittuva raivokas poliittinen allegoria saapuu suoraan Bolsonaron Brasiliasta. Lacosten paidassaan ilosanomaa julistava, kylää ympäröivän laajemman alueen pormestari ja ulkomaalaiset valkoiset tappajat ovat aikamme fanaatikkoja. He ovat Trumpin, sosiaalisen median ja videopelejä korkeimpana kulttuurina juhliivan maailman lapsia. Bacuraun monikulttuurisen kyläyhteisön vastaisku saa laajemman kannanoton ulottuvuuksia. Tässä mielessä elokuvan yllättävä katarsis tuo mieleen Quentin Tarantinon *Once Upon a Time... in Hollywoodin* (2019).

Bacuraun varsinainen ansio on sen tarttumisessa perinteisen elokuvan ja television unohtamien ihmisten elämäntavan kuvaukseen. Dornelles ja Filho antavat tuolle elämäntavalle ainutlaatuisen ja omaleimaisen elokuvallisen ilmauksensa, jossa yhdistyvät aggressiivinen tarmo ja humaani kunnioitus. *Cahiers du cinéma*n toimittajalle ohjaajat kertoivat matkustelleensa tuhansia kilometrejä tutustuessaan erilaisiin syrjäseutuuihin ja järjestäneensä elokuvan miljöökseksi valitulle pikkukylälle oman erikoisnäytöksensä valmiista teoksesta. Potentiaalisilta levitysyhtiöiltä he saivat kuitenkin tylyn vastaanoton: yleisöt eivät halua katsoa elokuvia köyhistä ihmisistä.

Yllättävä kriisi

Hyvin erilaisiin ihmisiin keskittyvä mutta yhtä lailla luokkayhteiskuntaa ruotiva tanskalaisen May el-Toukhy *Queen of Hearts* (Dronningen, 2019) kuuluu myös itseni eniten yllättäneiden festivaaliteosten joukkoon. *Queen of Hearts* vaikuttaa ensi alkuun tyypilliseltä tanskalaiselta nykyelokuvalta: siinä porvarillisen perheen sisäisiä ongelmia kuvataan moraalisesti tekopyhän yhteiskunnan yleisempinä oireina. Tarinan ytimessä on jo keski-ikä ylittänyt perheenäiti, joka aloittaa seksisuhteen miehensä aiemmasta avioliitosta olevan teini-ikäisen pojan kanssa. Elokuva etenee lineaarisesti kolmen näytöksen perheme-lodraamana, ja kun kaksi ensimmäisistä on saatu päätökseensä, katsoja alkaa miettiä, milloin tämä ensin kielletyn halun heräämistä ja sitten sen täyttymistä kuvaava tarina saapuu lunastukseensa. Tanskalaista nykyelokuvaa tuntevana olisi pitänyt odottaa muuta, mutta minut kolmas näytös ainakin yllätti. Eikä käänne ole mitenkään itsetarkeituksellinen vaan psykologisesti motivoitu osa kokonaisuutta.

Elokuvan loppupuolella el-Toukhy ja upean rooli-suorituksen kieroutuneena äitinä tekevä Trine Dyrholm vievät katsojan salakavalasti epämurkuvuusalueelle. Jos pedofiilisen seksin ajoittain graafinenkin kuvaus tekee olon vaivaantuneeksi, saa sen psykologisen jälkipyykin kuvaaminen katsojan kiemurtelemaan penkissään. Juuri kun luulee nähneensä kaiken, näkeekin jotain muuta.

Queen of Heartsin sovinnasta, joskin toimivaa, metaforaa (järjestyksessä olevia tiluksia ympäröivä kontrolloimaton luonto) rikastuttaa el-Toukhy hieno elokuvaestetiikka, joka yhdistelee tyyllitelevään kuvaukseen Dogme 95:n koulukunnan arkirealismia. Elokuva alkaa otoksella, jossa kamera kiepsahtaa ylösalaisesta kulkemaan oikeinpäin, kun perheenäiti kävelee talon takana avautuvassa metsässä. Myöhemmin el-Toukhy käyttää tällaista kieppuvaa otosta seksikohtauksessa, jossa kamera pyörii syntisten himojensa tyydyttäjien iholla. Tämä liikkeeseen perustuva kuvamotiivi toistuu laajemmassa mielessä el-Toukhy estetiikkaa hallitsevana periaatteena: hienovaraisessa visuaalisessa konfliktissa kontrolloidun *mise-en-scène*n ja aina hiukan heiluvan, uutta rajausta etsivän käsivarakuvausten välillä. Tämä visuaalinen konflikti katoaa elokuvan dramaattisessa käännekohdassa, kun kamera pysähtyy ja jättää henkilöt heidän toisistaan alati etääntyviin poteroihinsa. Vaikutelma on vavisuttava. Erinomainen rytmillinen muutos luo dramatiikkaa korostaen samalla sitä valtavaa kuilua, joka on ehkä aina jo ollut näiden ihmisten välillä mutta tulee vasta nyt heille itselleenkin näkyväksi.

Omia maailmoja

Parhaiden elokuvien sanotaan joskus vievän meidät omiin maailmoihinsa, joihin uppoutuessamme voimme unohtaa itsemme. Tämän vuoden Rakkautta & Anarkiaa -festivaalilla tätä etsivä katsoja pääsi seikkailemaan tulevaisuudessa, menneisyydessä, ulkoavaruudessa ja perheen sisäisissä suhteissa. Ohjelmiston parhaat elokuvat eivät kuitenkaan, vastoin tätä varsin pinnallista elokuvakokemuksen kuvausta, tarjoa niinkään matkoja uusiin maailmoihin kuin matkoja noiden maailmojen pinnoille – maailmoihin nähtyinä, koettuina, muistettuina.

Kysymys ei ole hyvänmielen ja pahanmielen elokuvien vastakkainasettelusta, sillä molemmat voivat syyllistyä pinnallisiin yrityksiin luoda uppoutumista (*Blinded by the Light*, *The Lighthouse*). *Hotel by the River*, *Bacurau* ja *Queen of Hearts* ovat muistutuksia siitä, että hyvät elokuvat eivät välttämättä tarjoa mahdollisuutta uppoutua toiseen maailmaan vaan vierailta jonkun toisen tavassa kokea tätä maailmaa. Ne voivat tuoda jonkin etäiseltä tuntuvan asian lähelle tai *The Souvenirin* tavoin kuvata etäisyyttä jonakin läheisenä yleisinhimillisenä asiana. Niistä persoonallisimmista, koskettavimmista ja älyllisesti stimuloivimmista voi tulla sellaisia matkamuistoja, joita kantaa huomaamattaankin mukanaan ja joiden ympärille rakentuu jotakin enemmän kuin yksityisiä maailmoja.

metakino #4
memory

whs teatteri union, helsinki | february 2020

www.metakino.org

JOUNI AVELIN

Elämäkerturi patologina

Benjamin Moserin Sontag-elämäkertaa odoteltiin vuosikaudet. Ensimmäisenä tutkijana hänellä on ollut käytössään Sontagin henkilökohtainen arkisto, yli sata Sontagin päiväkirjaa ja kaikki hänen sähköpostiviestinsä.

Monumentaalin *Susan Sontag. Her Life and Work* (2019)¹ on kuitenkin pettymys. *The Atlantic*issa Merve Emre otsikoi arvostelunsa tylästi: ”Misunderstanding Susan Sontag.”² ”Moserin tulkinnat kapsahtavat usein nojatuolipsykologisoinniksi, Sontagin ihmissuhteiden patologisoinniksi, jossa kaikki on oiretta jostakin muusta”, Emre huomauttaa.

Huolellisen arkistotyön sijaan tarjolla on alkeellista spekulatiota. Sontag oli rakkaudettoman, alkoholisoituneen äidin ja varhain kuolleen, etäiseksi jääneen isän lapsi, josta kasvoi patologinen valehtelija ja tunnekylmä pyrkyyri, joka talloi kaikki alleen. Sontagin koko tuotanto on heijastusta hänen peitelystä homoseksuaalisuudestaan ja sen aiheuttamasta epävarmuudesta.

Oivallus voi olla sokeuden hetki. Moser rakentaa Sontagin luonnekuvan *päätely*n varaan: onneton lapsuus ja homoseksuaalisuuden aiheuttama häpeä tekivät Sontagista sadomasokistin, joka yritti läpi elämänsä muuttaa ja korjata itseään, mutta juuri siksi etäännytti itsestään. Tästä syntyi kirjoittamisen pakko.

*Los Angeles Review of Books*issa Robert Minto hämmastelee loikkaa homoseksuaalisuudesta (psykopatologiseen) sadomasokismiin, jolla Moser selittää Sontagin ihmissuhdekannibalismia.³ Tähän käärmesoppaansa Moser nakkaa myös haastatteluissaan keräämänsä negatiiviset huomiot ja kenties pitkäänkin haudotut kaunat.

Kritiikkiin voi yhtyä: Sontagin päiväkirjoista ei löydy yhtään mainintaa homoseksuaalisuuden aiheuttamasta *häpeästä*. Sen sijaan Sontag kirjoittaa *syllisyydestä*. Syllisyyttä poteva tuntee, että olisi voinut toimia toisin, häpeää tunteva kokee poikkeavansa ”normaalista”. Syllisyys liittyy tekoihin, häpeä minuuteen.

Lisäksi Sontag liittää syllisyydentuntonsa aviomieheensä Philip Rieffiin, joka oli haastanut Sontagin oikeuteen. Rieffin mukaan Sontag ei kelvannut heidän poikansa Davidin huoltajaksi homoseksuaalisuutensa vuoksi. Yhdysvalloissa homoseksuaalisuus poistettiin sairausluokituksesta vasta vuonna 1973, joten Sontagilla oli epäilemättä kaikki syy peittelyyn ainakin oikeudenkäynnissä.

Moser vähättelee Sontagin tunnetuimpia esseitä ja ylistää hänen kauneutta ja naiskysymystä käsitteleviä populaareja tekstejään, joita julkaistiin esimerkiksi *Vogue*ssa 1970-luvulla. Daniel Schreiberin mukaan Sontag kirjoitti nämä tekstit pikemminkin rahasta.⁴ Moser ui muutenkin vastavirtaan, sillä hän toteaa, että Sontag kirjoitti joitakin erinomaisia kaunokirjallisia teoksia ja joitakin kammottavia esseitä⁵.

Vuosikaudet on spekuloitu Sontagin aviomiehen Philip Rieffin teoksen *Freud. The Mind of the Moral*ist (1959) teki-

yydestä. Sontagin päiväkirjamerkinät ja aikalaistodistajien kommentit kertovat toki, että hän muokkasi käsikirjoitusta, joskin Rieffin muistiinpanojen ja materiaalin pohjalta.

Moser panee kuitenkin paremmaksi: *Freud* on kauttaaltaan Sontagin työtä. Todisteeksi hän tarjoaa pari Sontagin kommenttia ja sen, ettei Rieff myöhemmin julkaisut mitään kelvollista. Vaikka Moser muualla korostaakin Sontagin taipumusta liioitteluun, tällä kertaa se sopii unohtaa. Teos on *Sontagin tekstiä*, johon tiedostamaton hiipii, ja tiedostamattoman ytimessä on – tietenkin – torjuttu homoseksuaalisuus.

Moser nojaa Sontagin päiväkirjamerkintöihin. Missä on lähdekritiikki? *The New Yorker*issa Janet Malcolm toteaa, että päiväkirjoissaan ”Sontag pieksee itseään jokseenkin kaikesta mahdollisesta murhaa lukuun ottamatta. Hän valehtelee, huiputtaa, pettää luottamuksen, hakee pateettisesti muiden hyväksyntää, pelkää muita, puhuu liikaa, hymyilee liikaa, on arvoton eikä peseydy riittävästi.”⁶ Jos Sontag oli patologinen valehtelija, miksi totuus löytyisi hänen päiväkirjoistaan?

Teoksensa puolivälissä Moser heittäytyy avoimen vihamieliseksi. Miksi Sontagin esseekokoelma *Under the Sign of Saturn* (1980) käsittelee lähes pelkästään miehiä? Miksi Sontag ei ollut julkilesbo ja -feministi?

Moser vastaa diagnoosilla: Sontag kärsi ”antisosiaalisesta persoonallisuushäiriöstä”, jota syvensi vuosikymmeniä jatkunut amfetamiinin käyttö. Antisosiaaliselle persoonallisuudelle tyypillisiä piirteitä ovat empatian puute, ylidraamattisuus, ihailuksi tuleminen tarve ja monenlainen karkeus.

Moserille Sontag oli ennen kaikkea julkkis, ja juuri siksi hänen olisi pitänyt tunnustaa homoseksuaalisuutensa julkisesti. Syyte on vähintäänkin outo: Miksi homoseksuaalisuus ei saa olla yksityisasiaa?

Pitäisikö Moserin teoksen nimeä harkita uudelleen? Miten olisi vaikkapa *Susan Sontag. Her Life and Shame*?

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Benjamin Moser, *Susan Sontag. Her Life and Work*. Ecco, New York 2019.
- 2 Merve Emre, Misunderstanding Susan Sontag. *The Atlantic*. October 2019. Verkossa: theatlantic.com/magazine/archive/2019/10/misunderstanding-susan-sontag/596653/
- 3 Robert Minto, The Struggle to Feel: On Benjamin Moser’s ”Sontag, Her Life and Work.” *Los Angeles Review of Books*. 17.9.2019. Verkossa: lareviewofbooks.org/article/the-struggle-to-feel-on-benjamin-mosers-sontag-her-life-and-work/
- 4 Daniel Schreiber, *Susan Sontag. A Biography*. Käänt. David Dollenmayer. Northwestern University Press, Evanston 2014 (133).
- 5 Moser 2019 (197).
- 6 Janet Malcolm, Susan Sontag and the Unholy Practice of Biography. *The New Yorker*. 23.9.2019. Verkossa: [newyorker.com/magazine/2019/09/23/susan-sontag-and-the-unholy-practice-of-biography](https://www.newyorker.com/magazine/2019/09/23/susan-sontag-and-the-unholy-practice-of-biography)

TOMMI KAKKO

Brexit, *tu quoque* ja politiikan teatteri

Syyskuun brexit-debattien aikana *The New York Times* julisti: ”Parlamentista on tullut teatteria, jossa demokratian sotkuiset, itsekkäät ja itse-tuhoiset piirteet paljastetaan katsojille ympäri maailmaa reaaliajassa”¹. Poliitiikka on aina ollut teatteria, mutta jokin todella vaikutti muuttuvan Boris Johnsonin tappioiden jälkeen alahuoneessa. Ennen äänestystä, jossa oppositio ja hallituspuolueen kapinalliset päättivät ottaa parlamentin työjärjestyksen haltuunsa, Johnson ja alahuoneen johtaja Jacob Rees-Mogg esiintyivät tavallistakin uhmakkaammin. Jälkimmäisen retoriikka herätti huomattavaa vastustusta. Rees-Mogg aloitti väittämällä, että Johnsonin kaavailema parlamentin istutokauden lykkääminen on täysin normaali toimenpide. Tämä ei pidä paikkaansa, koska poliittinen tilanne maassa on täysin poikkeuksellinen. Kun oppositio ei väitettä niellyt, Rees-Mogg päätti hyökätä ja syyttää oppositiota ylimielisyydestä. Hän epäonnistui taktikoinnissaan niin pahoin, että epäonnistuminen kaipaa analyysia.

Rees-Mogg päätti käyttää populistipoliitikoiden tavanomaista taktiikkaa eli peilata kansakeskustelijoiden syytöksiä ja vastata kritiikkiin identtisellä kritiikillä. Johnsonin yksinvaltainen ehdotus passittaa edustajat kotiin lykkäämällä istutokautta oli herättänyt laajaa vastusta ja syytöksiä ylimielisestä johtamisesta². Luokkatietoisessa yhteiskunnassa Johnsonin etuoikeutettu tausta pönkittää syytöksiä hänen ylimielisyydestään entisestään. Rees-Mogg on puolestaan elävä karikatyyri etuoikeutetusta yläluokkaisesta englantilaisesta, joka sattui valitsemaan parlamentin omaksi puuhamaakseen. Hänen taustallaan ja hänen asemastaan heitetty peilatut syytökset opposition ylimielisyydestä vaikuttavat *prima facie* naurettavilta. Hänen melodramaattinen tapansa loikoilla uneliaana alahuoneen penkillä puheen jälkeen alleviivasi hänen röyhkeyttään.

Tekninen termi tälle retorille tehokeinolle on *tu quoque* eli ”sinä myös”. *Tu quoque* kategorisoidaan yleensä *ad hominem* -virhepäätelmäksi, mutta se käytätty eri tavoin eri konteksteissa. Sisuuntunut lapsi voi yksinkertaisesti väittää ”Ite oot!” kiistakumppanilleen, mutta Rees-Mogg on lukuisista puutteistaan huolimatta ammattipoliitikko eikä pikkulapsi. Maansa parhaissa yliopistoissa koulutetut Johnson ja Rees-Mogg tuntevat varmasti virhepäätelmät monia kollegoitaan paremmin. Tällä kertaa tilanne kuitenkin levisi heidän käsiinsä, ja heidän taktikointinsa muuttui läpinäkyväksi.

Tu quoque on populistien suosima retorinen lyömäse ympäri maailman³. Yhdysvalloissa se tunnetaan jo pop-kulttuurissakin ”republikaanien tempuna”⁴. Trump on luonut poliittisen uransa sen varaan. Suomessa muistuu mieleen Teuvo Hakkaraisen hämmäntävä ”Ketkähän tässä ovat rasisteja!”, kun Perussuomalaisten rasistinen politiikka lakkasi olemasta linjassa Sipilän hallituksen ohjelman kanssa⁵. *Tu quoque*lla on synkkä historia kansainvälisessä oikeudessa⁶. Koska *tu quoque* on virhepäätelmä, täytyy ihmetellä, kuinka siitä on voinut tulla yksi nykyajan poliittisen retoriikan kulmakivistä.

Rees-Mogg yritti luultavasti luoda mielikuvaa vahvasta johtajasta. Hänen retoriikkansa oli onttoa, koska sen varsinainen viesti oli, ettei hänen asemassaan olevan päättäjän tarvitse osallistua demokraattiseen päätöksentekoon lainkaan. Jopa autoritäärisimmät pääministerit ja heidän kätyrinsä yleensä tunnustavat retoriikassaan parlamentarismen tärkeyden, mutta tällä kertaa Johnson ja Rees-Mogg päätyivät toisenlaiseen ratkaisuun. Heidän tarkoituksensa oli kylvää eripuraa ilveilyllään ajaakseen läpi valheelliseen kampanjaan pohjautuvaa brexit-pakettiaan.

Parlamentarismi muuttui brexit-kampanjan trollien väitteissä *pelkäksi* teatteriksi, jonka lavasteiden takana politiikka oikeasti toimii. Peter Pomerantsev yhdistää Trumpinkin käyttämän poliittisen taktiikan Putinin vastaavaan: poliittiset ideologiat korvataan salaliittoteorioilla lietsomalla mediassa epäluuloa yhteiskunnan vakiintuneista valtarakenteista⁷. Totuudella ei ole tässä tapauksessa väliä, vaan pelkkä epäilyksen kylväminen sulattaa kansan luottamuksen poliittiseen päätöksentekoon. Poliitikkojen valheiden ja salajuonifantasioiden kyynistämä brittiyleisö

oli tarkoitus saattaa kollektiiviseen apatiaan, jonka vallassa politiikan teatteri ei näytä olevan millään tavalla performatiivista vaan pelkkää vallankäytön todellisen luonteen peittävää harhautusta. Rees-Mogg yritti näyttää ilveilyllään brexit-valheet niellelle yleisölleen, että vahvana johtajana hän tietää, kuinka peliä oikeasti pelataan. Hänen implisiittinen väitteensä oli, että opposition retoriikka on vain retoriikkaa ja hallitus voi sulkea korvansa merkityksettömän melun kaikuessa alahuoneessa.

Hänen epäonnistumisensa oli niin täydellinen, että debattia seuraava yleisö sai nähdä kerrankin, että politiikka on sekä teatteria että performatiivista: retoriikalla on konkreettisia seurauksia maan tulevaisuuteen. Britannian korkein oikeus puuttui lopulta peliin ja ärähti, että hallituksen täytyy noudattaa lakia, eikä parlamentin istunto-kautta todellisuudessa lykätty lainkaan. Päätöksen aikana lykkäyksen piti olla jo voimassa ja edustajien lomillaan, mutta korkein oikeus muutti jo tapahtunutta. Päätös oli kirjaimellisesti historiallinen: tehty tehtiin tekemättömäksi. Poliitiikan voi yrittää argumentoida kitkattomaksi luisteluksi tai tyhjäksi teatteriksi, mutta poliittisten argumenttien voima ei yltänyt tässä tapauksessa lakiin.

Viihteet & Kirjallisuus

- 1 Mark Landler, Brexit's 'Doomsday Politics' Mean Voters May Be Last Chance to Resolve Crisis. *The New York Times*, 4.9.2019. Verkossa: [nytimes.com/2019/09/04/world/europe/brexit-british-political-system.html](https://www.nytimes.com/2019/09/04/world/europe/brexit-british-political-system.html)
- 2 Jessica Elgot, MPs call for drastic action against prorogation of parliament. *The Guardian* 28.8.2019. Verkossa: [theguardian.com/politics/2019/aug/28/mps-call-for-drastic-action-against-prorogation-of-parliament](https://www.theguardian.com/politics/2019/aug/28/mps-call-for-drastic-action-against-prorogation-of-parliament)
- 3 Ks. esim. Murat Borovali, Ad hominem argumentation in politics. *Philosophy & Social Criticism*. Vol 44, No. 4, 2018, 426–436. Borovalin artikkeli kommentoi Turkin poliittista retoriikkaa, mutta monet hänen havainnoistaan voidaan yleistää muihinkin maihin.
- 4 *Last Podcast on the Left*, Psychic Vampires, Ep. 365. Verkossa: lastpodcastontheleftreadinglist.com/psychic-vampires/
- 5 Juha-Pekka Tikka, Teuvo Hakkarainen, Olemmeko me heille ihmisaastaa? *Verkkouutiset* 13.6.2017. Verkossa: verkkouutiset.fi/teuvo-hakkarainen-olemmeko-me-heille-ihmisaastaa-66635/
- 6 Katerina Borelli, Between show-trials and Utopia: A study of the *tu quoque* defence. *Leiden Journal of International Law*. Vol 32, No. 2, 2019, 315–331.
- 7 Peter Pomerantsev, Rudy Giuliani Welcomes You to Eastern Europe. *The New York Times* 5.10.2019. Verkossa: [nytimes.com/2019/10/05/opinion/sunday/putin-trump-ukraine.html](https://www.nytimes.com/2019/10/05/opinion/sunday/putin-trump-ukraine.html)

ANNA NURMINEN

Tieteiden äidistä erityistieteiden vasalliksi?

Akateemisen filosofian tulevaisuudennäkymiä

Muuttuva maailma asettaa filosofialle monenlaisia haasteita. Esimerkiksi ilmastonmuutos, teknologian kehittyminen ja vähemmistöjen äänten sisällyttäminen filosofiseen keskusteluun haastavat ajattelemaan uusia teemoja, luomaan uusia käsitteitä ja kyseenalaistamaan.

Nykymaailman luomat haasteet eivät välttämättä ole uhka – pikemminkin päinvastoin. Haasteiden edessä filosofia pysyy vireänä ja ajattelu liikkeessä. Tältä kantilta tähytettynä filosofialla on näkyvissä uusia mahdollisuuksia. Tulevaisuuden taivaanranta kajastaa kuitenkin tummemmissa sävyissä, kun siirrytään toiseen näkökulmaan. Tämän päivän akateemisessa maailmassa filosofia käy nimittäin jatkuvaa kamppailua arvostuksesta ja jopa olemassaolosta. Sekä Suomessa että maailmalla filosofia ja humanistiset tieteet ylipäätään ovat jäämässä matemaattisluonnontieteellisten alojen jalkoihin. Rahoitusta leikataan ja oppiaineita lakkautetaan.

Nämä aiheet nousivat pinnalle, kun filosofian tulevaisuudennäkymiä pohdittiin Suomen filosofisen yhdistyksen (SFY) järjestämässä syyskuisessa paneelikeskustelussa Helsingin Tieteiden talolla. Tilaisuuteen kutsutut panelistit tarkastelivat filosofian tulevaisuutta oman tutkimuksensa näkökulmasta. Melko yksituumaisia he olivat lähitulevaisuuden tärkeistä filosofisista teemoista: esimerkiksi ekologiset kysymykset käyvät yhä merkittävämmiksi. Lisäksi panelistien välillä vallitsi yksimielisyys siitä, että erilaiset vähemmistöt on otettava perustavalla tavalla mukaan filosofiseen keskusteluun ja tutkimukseen. Eriäviä näkemyksiä herätti sen sijaan filosofian asema akateemisessa maailmassa.

Kurssi kohti poikkitieteellisyyttä

Keskustelutilaisuutta varten oli luotu asetelma, jossa panelistit edustivat erilaisia filosofisia tutkimussuuntauksia. Analyyttistä filosofiaa edustamaan oli kutsuttu kollegiumtutkija Valtteri Arstila Turun yliopistosta. Arstila totesi analyttisen filosofian olevan tällä hetkellä murrostilassa. Hänen mukaansa filosofian arvostus yliopistomaailmassa on vähentynyt. Huolestuttavana esimerkkinä hän piti Japania, jonka hallitus kehotti muutama vuosi sitten valtion yliopistoja lakkauttamaan humanististen aineiden opetuksen.

Tilanne ei ole Arstilan mielestä kuitenkaan täysin toivoton, sillä analyttinen filosofia käy läpi toistakin murrosta, joka on myönteisempi. ”Analyttinen filosofia on rikastunut ja monipuolistunut viimeisen kahdenkymmenen vuoden aikana tavalla, jota ei ole nähty toisen maailmansodan jälkeen. Tutkimusta tehdään huomattavan paljon sellaisista teemoista, jotka eivät perinteisesti ole kuuluneet analyttisen filosofian tutkimusaiheisiin. Myös filosofiaa tekevien henkilöiden kirjo on monipuolistunut”, Arstila intoili.

Toinen Arstilaa ilahduttanut kehityslinja on se, että analyttinen filosofia on lähentynyt erityistieteitä. ”Nykyään esimerkiksi ajan metafysiikkaa tutkivien filosofien ja fyysikkojen yhteistyö on lähes jokapäiväistä.” Yhteistyön tekeminen erityistieteiden kanssa avaa siis uusia mahdollisuuksia yliopistoissa asemastaan kampailevalle filosofialle. Vaikka muiden tieteenalojen kanssa liittoutuminen on kannattavaa, siinä saattaa piillä ongelmia.

Mannermainen filosofia ahtaalla

Susanna Lindberg Helsingin yliopiston tutkijakollegiumista edusti mannermaisen filosofian näkökulmaa. Hän huomautti, että mannermainen filosofia toimii monesti apu- ja liittolaistieteenä erityisesti ihmistieteille. Mannermaista filosofiaa tutkitaankin nykyään enemmän esimerkiksi kulttuurin-, sukupuolen- tai taiteentutkimuksen parissa kuin filosofian laitoksilla. ”Ongelmallista tässä on se, että aputieteenä mannermainen filosofia jää helposti emotieteen jalkoihin”, Lindberg huomautti. ”Kun filosofiaa ei tutkita filosofiana vaan käytetään aputieteenä, itse filosofinen perustutkimus näivettyy.”

Mannermainen filosofia on tämän päivän yliopistoissa erityisen vaikeassa asemassa. Lindberg muistutti yleisöä siitä, että esimerkiksi Suomessa mannermaisen filosofian yliopistovirkoja on vain Jyväskylässä. Eikä tilanne ole näin synkkä pelkästään Suomessa: oikeastaan kaikkialla yliopistoissa mannermainen filosofia on nykyään marginaalissa. Näin on käynyt myös Ranskassa, Saksassa, Italiassa ja Espanjassa, joissa on perinteisesti tehty niin sanottua mannermaista filosofiaa. ”Nykyään manner-Euroopassa on hyvin paljon analyttisen filosofian tutkijoita, ja analyttinen filosofia on valtavirtaistunut melkein kaikkialla”, Lindberg totesi.

In English

Filosofia elää ja muuttuu, mutta mannermaisen filosofian marginalisoitumista ei voi pitää yksinomaan filosofian ”luonnollisena” kehityskulkuna. Lindberg oli huolissaan akateemisen julkaisupolitiikan vaikutuksesta mannermaisen filosofian asemaan yliopistoissa. ”Nykyään akateeminen maailma toimii niin, että artikkelit pitää kirjoittaa englanniksi ja julkaista amerikkalaisissa lehdissä”, Lindberg totesi.

Mannermaista filosofiaa on vaikea sovittaa tämänhetkiseen akateemisen artikkelin muottiin, sillä siinä kriteerit hyvälle artikkelille ovat toisenlaiset. ”Eroja on siinä, miten artikkeli rakentuu: muistuttaako se enemmän tieteellistä tekstiä vai esseitä. Myös viittauskäytännöt ovat erilaiset. Erot koskevat esimerkiksi sitä, kehen on tyylikkäämpää viitata, alan klassikkoon vai viimeisimpään tutkimukseen”, Lindberg kertoi.

Analyttisen filosofian metodit ja kirjoittamisen tyyli käyvät mannermaista paremmin yhteen nykyisen akateemisen ihanteen kanssa. Tämä on Lindbergin mukaan yksi selitys sille, miksi analyttisen filosofian asema yliopistoissa on vahvempi.

Toinen syy mannermaisen filosofian syrjään jäämiseen on Lindbergin mukaan akateemisen maailman englanninkielistyminen. Mannermaista filosofiaa julkaistaan kyllä englanniksi, mutta artikkelit ilmestyvät usein julkaisuissa, jotka keskittyvät esimerkiksi kirjallisuuteen. Tällaisissa lehdissä filosofinen artikkeli ei saa osakseen samanlaista mielenkiintoa kuin se kenties saisi esimerkiksi jossain saksan- tai ranskankielisessä filosofisessa julkaisussa. Filosofinen keskustelu käydään mannermaisessa perinteessä edelleen pitkälti ranskaksi tai saksaksi, mikä aiheuttaa sen marginalisoitumista akateemisessa maailmassa, joka alkaa tätä nykyä olla yksinomaan englanninkielinen.

Vastakkainasettelusta kohti filosofian moninaisuutta

Yleisöstä huomautettiin, että mannermaisen ja analyttisen perinteen metodien välille ei voi tehdä niin yksioikoista jakoa ja että ylipäätään erottelu mannermaiseen ja analyttiseen filosofiaan on nykyään tunkkainen ja siitä pitäisi päästä eroon. Tämä on varmasti totta. Tulevaisuudessa olisi mukava nähdä mannermaisen ja analyttisen perinteen vetävän yhtä köyttä akateemisella kentällä. Mieleen hiipii kuitenkin kysymys: kuka tämän erottelun poispyyhkimisestä hyötyy? Erottelusta luopuminen ei saa tarkoittaa sitä, että vatedes on yksi filosofia, jonka täytyy sopeutua nykyisiin akateemisiin vaatimuksiin. Tämä olisi kuolinisku mannermaiselle filosofialle yliopistoissa. Parhaimmillaan erottelusta luopuminen voisi tarkoittaa filosofian metodien moninaisuuden hyväksymistä ja sen puolustamista myös akateemisen julkaisupolitiikan vaatimusten edessä.

Nähtäväksi jää, kuinka paljon yliopisto- ja julkaisupolitiikka onnistuvat pitkällä tähtäimellä vaikuttamaan filosofian luonteeseen.

SAMI SYRJÄMÄKI

Rakkaudesta tieteeseen ja tutkimukseen

Suomen tieteellisten seurojen toiminta tutkimuksen ja yhteiskunnan hyväksi on monipuolista ja vaikuttavaa. Seurat julkaisevat noin seitsemääkymmentä prosenttia suomalaisista vertaisarvoituista julkaisukanavista ja järjestävät vuosittain yli viisisataa tieteellistä tapahtumaa, muun muassa tutkijoille suunnattuja kotimaisia ja kansainvälisiä tieteellisiä seminaareja ja konferensseja. Seurat organisoivat myös laajalle yleisölle suunnattuja tilaisuuksia ja tekevät yhteistyötä koulujen kanssa.

Tieteellisten seurain valtuuskunnan (TSV) julkaisema selvitys *Tieteelliset seurat Suomessa 2018* kertoo enimmäkseen vapaaehtoistyöhön perustuvasta tieteellisestä kulttuurista Suomessa ja vähän muuallakin¹. Suomalaisten tieteellisten seurojen tarkkaa määrää ei tiedetä, mutta TSV:lla on yli 280 jäsenseuraa. Vanhin suomalainen tiedeseura on *Societas pro Fauna et Flora Fennica*, joka on perustettu vuonna 1821, ja uusia seuroja liittyy edelleen säännöllisesti TSV:n jäseneksi. Eniten tieteellisiä seuroja on humanistis-yhteiskuntatieteellisillä aloilla.

Seurojen resurssit ja jäsenet

Seurojen koko, resurssit ja toiminnan laajuus vaihtelevat. Henkilöjäsenmäärien mediaani on 231, mutta vaihtelu on valtaisa: pienimmällä seuralla jäseniä on parikymmentä ja suurimmalla 65 000. Myös seurojen vuosibudjetit eroavat toisistaan dramaattisesti. Pienimmillään budjetti on parisataa euroa ja suurimmillaan yli kaksikymmentä miljoonaa euroa. Noin neljäkymmentä prosenttia seuroista toimii alle 10 000 euron budjetilla eli toiminta pyörii keskimäärin hyvin vaatimattoman budjetin varassa.

Kuusikymmentä prosenttia kyselyyn vastanneista seuroista kertoo palkallisten henkilötyövuosien olevan nolla, mutta suurin seura työllistää 87 henkilötyövuoden verran. Valtaosa seuroista maksaa kuitenkin palkkioita (esim. kokous-, toimitus- tai luentopalkkioita), mutta eivät kaikki, ja keskimäärin palkkioiden maksaminen on pienimuotoista (keskimäärin palkkioita maksetaan vuodessa 16 henkilölle).

Seurat tarjoavat jäsenilleen erilaisia etuja. Tyypillisiä etuja ovat mahdollisuus osallistua seuran järjestämiin tapahtumiin, jäsenkirje, alennukset tai vapautukset seuran konferenssien osallistumismaksuista ja alennukset seuran julkaisuista. Muutama seura tarjoaa myös ammatillista edunvalvontaa jäsenilleen. Seurojen

toimintaan osallistuminen on lisäksi erinomainen tapa verkostoitua alasta kiinnostuneiden ihmisten sekä vanhempien ja nuorempien tutkijakollegoiden kanssa.

Keskeiset tehtävät

Tärkeimmäksi tehtäväkseen seurat kertovat tietyn tutkimus- tai tieteenalan edistämisen. Seuroissa ei yleensä tehdä omaa tutkimusta, mutta noin neljänneksessä vastauksista kerrottiin, että seuralla on tutkimustoimintaa, kun tutkimustoiminnaksi lasketaan esimerkiksi tutkimuksen rahoittaminen, tilojen ja tutkimusvälineiden tarjoaminen tutkimuskäyttöön, tutkimusaineistojen kerääminen tai arkistojen ylläpito tutkimustarkoituksia varten. Usein varsinainen tutkimuksen tekeminen lasketaan yliopistojen ja tutkimuslaitosten tehtäväksi, ja merkittävä osa seurojen jäsenistä tekeeikin tutkimusta näissä organisaatioissa. Yliopistoihin verrattuna tieteellisissä seuroissa toimimisen eduksi katsottiin hallinnon keveys ja mahdollisuus toteuttaa uusia ideoita nopeasti. Itsenäisyydestään huolimatta seurat tekevät paljon yhteistyötä korkeakoulujen, tutkimuslaitosten, valtionhallinnon, yritysmaailman ja tietenkin muiden kotimaisten ja ulkomaisten tieteellisten seurojen kanssa.

Toimintamuotoja

Melkein kaikkia (85,2 %) seuroja yhdistää julkaisutoiminta. Yllä jo sivuttiinkin seurojen julkaisutoiminnan merkitystä vertaisarvioitujen julkaisujen kustantajana, mutta tieteellisten seurojen julkaisutoiminta on merkityksellistä muillakin tavoin. Seurojen lehdissä julkaistaan paljon yleistajuisia artikkeleita, kirja-arvioita, tutkijoiden haastatteluja sekä käännöksiä kotimaisille kielille. Kotimaisilla kielillä julkaisemisella nähdään olevan myös tärkeä rooli näiden kielten säilyttämisena kielinä, joilla tieteestä on mahdollista keskustella. Selvityksen ulkopuolelta voidaan vielä täsmentää, että kotimainen julkaisutoiminta kannustaa tutkimaan kansallisesti kiinnostavia

ja merkittäviä aiheita, jotka eivät herätä kiinnostusta esimerkiksi englanninkielisessä tutkijayhteisössä (sama koskee yleisesti kiinnostavien aiheiden tarkastelemista erityisesti paikallisesti kiinnostavasta näkökulmasta).

Julkaisutoiminnassa tapahtuneita tyypillisiä muutoksia viime vuosina on ollut digitaaliseen muotoon siirtyminen. Varsinkin kyselyyn vastanneiden seurojen lehdet ovat saaneet joko vain tai myös digitaalisen muodon (vertaisarvioidusta 64,6 %, muista 72,2 %). Alle kymmenen prosenttia kaikista lehdistä on saatavana ainoastaan painettuna. Monografioista ja kirjasarjoista noin 40 ja kaikista julkaistuista niteistä noin 30 prosenttia on saatavilla vain painettuna.

Avoin julkaiseminen on yleistynyt nopeasti. Tavoitteista seuroista noin 45 prosenttia julkaisee yhtä tai useampaa *open access* -lehteä ja noin 14 prosenttia suunnittelee avoimeen julkaisemiseen siirtymistä. Useat seurat ovatkin jo siirtyneet toimittamaan ja julkaisemaan lehteään avoimesti TSV:n portaalissa Journal.fi. Yllättävän suuri osuus, noin viidesosa, hyödyntää avointa vertaisarviointia. Seurojen julkaisuaktiivisuus on pysynyt kokonaisuutaltaan viime vuosina samana tai hieman kasvanut.

Julkaisutoimintaakin yleisempi aktiviteetti on seminaari- ja konferenssitoiminta. Seurojen harteilla on usein oman alan tieteellisesti merkittävimmät kansalliset konferenssit, mutta useat konferenssit tuovat Suomeen runsaasti osallistujia myös muista maista ja merkittäviä tuloja paikkakunnille, joissa niitä järjestetään.

Seurat tekevät paljon tiedeviestintää ja vaikuttavat yhteiskunnallisesti. Keskeisiä tapoja ovat sisällön tuottaminen sosiaaliseen mediaan, yleisötapahtumat, tiedepoliittisten lausuntojen antaminen, koulutuksen järjestäminen, erilaiset yhteistyömuodot median kanssa, tutkimuksen popularisointi ja tieteen kehittämishankkeisiin osallistuminen.

Tulevaisuus

Yli 40 % seuroista ilmoitti käynnistävänsä uusia toimintamuotoja tulevaisuudessa ja että vakiintuneita toimintamuotoja ei karsita. Erityisesti tiedeviestintä ja julkaisutoiminnan kehittäminen ovat seurojen agendalla. Aiemmin mainittu avoimeen julkaisemiseen siirtyminen on seuroille sekä mahdollisuus lisätä julkaisujen vaikuttavuutta että taloudellinen uhka. Koska avoimeen julkaisemiseen siirtyminen on omiaan vähentämään tilausten tai jäsenteen määrää, se uhkaa minimaalisten taloudellisten resurssien varassa hoidettavaa julkaisutoimintaa. Yleisesti ottaen seurat kuitenkin uskovat tulevaisuuteen, vaikka synkkiäkin näkemyksiä esitettiin.

Selvityksestä voi vetää johtopäätöksen, että ihmiset rakastavat tiedettä ja tutkimusta niin paljon, että ovat valmiita käyttämään vapaa-aikaansa arvokkaaseen ja vaativaan työhön. Tieteelliset seurat muodostavat tietelle ja tutkimukselle korvaamattoman infrastruktuurin ja tekevät sen erittäin kustannustehokkaasti: työn arvo ylittää monin kerroin seurojen saaman valtionavustuksen määrän.

”Avoin julkaiseminen on yleistynyt nopeasti.”

Tieteelliset seurat Suomessa 2018 -tutkimus

- Sisältää kirjallisuuskatsauksen aiempaan tutkimukseen
- Kyselyaineisto koostuu 115 tieteellisen seuran vastauksista (vastausprosentti 41)
- Kyselyn lisäksi haastateltiin seitsemää erilaisen seuran edustajaa
- Seurojen julkaisutoiminnan selvittämisessä käytettiin myös kahta tietokantaa: Julkaisufoorumia ja VIRTJA-julkaisutietojärjestelmää
- Luettelo TSV:n jäsenseuroista löytyy osoitteesta: tsv.fi/fi/toiminta/jasenseurat

Viite & Kirjallisuus

- 1 Laura Korkeamäki, Elina Late, Janne Pölonen, Lea Ryytänen-Karjalainen & Sami Syrjämäki, *Tieteelliset seurat Suomessa 2018*. Tieteellisten seurain valtuuskunnan verkkojulkaisu 7. Tieteellisten seurain valtuuskunta, Helsinki 2019. Verkossa: doi.org/10.23847/isbn.9789525995183

OTTO KYRÖNEN

Sosiaalinen vai yhteiskunnallinen ontologia?

Sosiaalinen ontologia rakentuu jo antiikista juontavien perinteiden varaan, mutta itsenäisenä tutkimustraditiona se on suhteellisen tuore. Tieteenala yhdistelee filosofiaa, yhteiskuntateoriaa, kognitiotieteitä, psykologiaa, taloustieteitä, politiikan tutkimusta, oikeustiedettä ja antropologiaa. Näin se pyrkii selvittämään sosiaalisen kognition, sosiaalisten luokkien, ryhmien ja kollektiivien, sopimusten ja konventioiden, lain sekä sosiaalisten entiteettien luonnetta.¹

Sosiaaliselle ontologialle on selvästi käyttöä maailmassa, jota vaivaavat ilmaston lämpenemisen kaltaiset laaja-alaiset yhteiskunnalliset ongelmat. Jotta tällaisia yhteiskunnallisia ongelmia voidaan ratkaista, on niitä ymmärrettävä. Juuri tähän pyrittiin International Social Ontology Societyn (ISOS) järjestämässä Social Ontology 2019 -konferenssissa, jossa puitiin muun muassa sosiaalisen ontologian sisäisiä debatteja yhteiskunnan luonteesta ja sen selittämisestä.

Yksilöt, ryhmät ja vastuu

Suomessa on jo pitkään pohdittu, miten termi *social* tulisi suomentaa. Kaksi yleisintä vaihtoehtoa ovat ”sosiaalinen” ja ”yhteiskunnallinen”. Keskustelu voi vaikuttaa hiustenhalkomiselta, mutta termien välinen ero heijastelee sosiaalisen ontologian sisäisiä erimielisyyksiä.

Monet sosiaalisen ontologian tutkijat ajattelevat yhteiskunnan palautuvan tavalla tai toisella yksilöihin, minkä vuoksi yhteiskunnalliset ilmiöt on ymmärrettävä yksilöiden toiminnasta käsin. Tämä kanta edustaa metodologista individualismia, joka voidaan jakaa ontologiseen ja selittävään individualismiin. Siinä missä ontologinen individualismi ajattelee yhteiskunnallisen todellisuuden rakentuvan yksilöiden varaan, selittävä individualismi argumentoi, että yhteiskunnalliset ilmiöt on selitettävä yksilöistä käsin, mutta se ei välttämättä ota kantaa ontologisiin kysymyksiin.² Kummallekin muodolle on tyyppillistä ajatella yhteiskunnallisia ilmiöitä yksilöiden muodostamien *sosiaalisten* suhteiden avulla.

Stephanie Collins pohti *keynote*-esitelmässään erilaisten ryhmien vastuullisuutta ilmastonmuutoksesta. Esitys perustui Collinsin juuri julkaistuun kirjaan *Group Duties* (2019). Hän argumentoi, että ryhmät kuten ihmiskunta tai rikkaat ovat ’ei-toimijuudellisia’ (*non-agentive*), sillä niiltä puuttuu kyky tehdä moraalisesti merkittäviä päätöksiä. Tämä kyvyttömyys johtuu siitä, ettei kummallakaan ryhmällä ole rakennetta, joka tuotaisi multilateralismia ryhmän jäsenten välille. Multi-

lateralismilla Collins tarkoittaa koordinoitua rooliperformanssia (*coordinated role-performance*) eli ryhmän jäsenten kykyä toimia yhdessä jonkin päämäärän tavoittelemiseksi. Collins käyttää esimerkkinä ihmisruumista ja juoksua: jotta ihminen voi juosta, on hänen koordinoitava eri ruumiinosien yhteistoimintaa.³

Koska ei-toimijuudellisilla ryhmillä ei Collinsin mukaan voi olla vastuita, ei ihmiskunnalla tai rikkailla ole vastuuta ilmastonmuutoksesta. Collins tukee väitettä määrittelemällä ryhmät ”yksilöiksi tietynlaisissa rakenteissa”⁴. Hän siis tarkastelee ryhmiä yksilöistä käsin.

Collins vaikuttaa näkevän ilmastonmuutoksen kollektiivisen toimijuuden ongelmana⁵. Tämän tulkinnan mukaan ilmastonmuutos on pohjimmiltaan toisistaan irrallisten yksilöiden toiminnan tulos, minkä vuoksi vastuullista ryhmää on vaikeaa löytää. Tämä ymmärrys ryhmistä on metodologisen individualismin mukainen.

Tämänkaltaista ilmastonmuutostulkintaa on kritisoinut muun muassa Lauri Lahikainen, joka oli sattumoisin konferenssin järjestäjäkomitean jäsenenä. Lahikainen argumentoi tuoreessa väitöskirjassaan, että yhteiskunta koostuu irrallisten yksilöiden sijaan pikemminkin tietynlaisista yhteiskunnallisista rakenteista. Näiden rakenteiden tarkastelu auttaa meitä ymmärtämään, kuka on vastuussa ilmastonmuutoksen aiheuttamisesta ja miten ilmastokatastrofin lievittämiseksi vaadittavaa yhteiskunnallista toimijuutta on mahdollista teoretisoida.⁶

Funktiot, käytännöt ja järjestelmä

Individualismin lisäksi on mahdollista ajatella yhteiskuntaa funktioista ja käytännöistä koostuvana järjestelmänä. Tällaisen järjestelmänäkemyksen mukaan yhteiskunta sisältää useita erilaisia käytäntöjä, jotka määrittävät kyseisessä yhteiskunnassa elävien ihmisten toimintaa. John Rawls kuvaa tätä siten, että toimintaa on loogisesti mahdotonta toteuttaa irrallisena käytännöistä, sillä juuri käytännöt antavat toiminnalle sen merkityksen⁷. Esimerkiksi nyrkissä olevan käden kohtaminen osana leikkimielistä peliä saattaa tarkoittaa

”Järjestelmänäkemyksen mukaan yhteiskunta sisältää useita erilaisia käytäntöjä, jotka määrittävät kyseisessä yhteiskunnassa elävien ihmisten toimintaa.”

oman pelivuoron alkamista, mistä poiketen poliittisessa mielenosoituksessa sama toiminta viestii kriittisestä solidaariteetista.

Käytännöllä on yhteiskunnassa aina jokin funktio. Tämä tarkoittaa, että käytännöt muokkaavat ja ohjaavat yhteiskunnan jäsenten toimintaa tietyntylaisiksi. Erilaiset käytännöt ja niiden funktiot ovat usein keskenään ristiriitaisia. Tämä mahdollistaa sen, että yhdenlaisista käytännöistä käsin on mahdollista tulla kriittiseksi toisenlaisia käytäntöjä kohtaan. Käytännöt ja funktiot auttavat ymmärtämään yhteiskunnallista jatkuvuutta ja muutosta.

Käytännöt ja niiden funktiot ovat eräässä mielessä ensisijaisia suhteessa yksilöihin, minkä vuoksi yhteiskunnan nähdään sisältävän yksilöihin palautumattomia ominaisuuksia⁸. Järjestelmänäkemykselle onkin ominaisempaa ymmärtää sana *social* nimenomaan *yhteiskunnallisenä*, mikä korostaa yhteiskunnallisten ilmiöiden materiaalisuutta.

Lisa Herzogin *keynote*-puhe edusti yhdenlaista versiota järjestelmänäkemyksestä. Esityksessään Herzog kannatti republikaanista funktionalismia. Tämä traditio pyrkii selvittämään, mitä funktioita modernit yhteiskunnat tarvitsevat yksilöiden vapauksien takaamiseksi ja herruussuhteita ehkäisevien institutionaalisten rakenteiden ylläpitämiseksi. Herzog näkee republikanismin etuna sen, että kyseinen perinne sisältää ajatuksen *poliksesta* yleisenä hyvänä. Tässä yhteydessä *polis*-sana toimii metaforana niistä instituutioista ja elimistä, joissa poliittinen päätöksenteko tapahtuu.

Herzogin mukaan republikanismi tarjoaa *polikselle* – ja sen alaisuudessa tapahtuvalle politikoinnille – kyvyn muokata yhteiskunnallisia käytäntöjä. Juuri tämän vuoksi hän näkee republikaanisen funktionalismin uusliberalismin haastajana: siinä missä uusliberalismi tarjoaa markkinoille vallan yli *poliksen*⁹, republikaaninen funktionalismi pyrkii kääntämään tämän suhteen.

Social Ontology 2019 -konferenssi osoitti, että sosiologiasta tuttu toimija–rakente-debatti on myös osa sosiaalisen ontologian kenttää. Konsensukseen ei päästy,

mutta suhtaudun itse luottavammin järjestelmänäkemykseen. Se näyttäisi pystyvän paremmin selittämään esimerkiksi yhteiskuntamuodostelmien alueellista ja historiallista vaihtelua sekä erilaisia alistussuhteita.

Viitteet

- 1 Epstein 2018.
- 2 Haslanger 2019; Heath 2015.
- 3 Ks. Collins 2017, 47–49.
- 4 Ks. myös Collins & Heikkilä 2019.
- 5 Ks. esim. Lahikainen 2018, 31–34.
- 6 Lahikainen 2018.
- 7 Rawls 1955, 25; ks. myös Haslanger 2018, 233–237.
- 8 Haslanger 2019; 2018.
- 9 Uusliberalismin pääpiirteistä ja historiasta ks. esim. Harvey 2007.

Kirjallisuus

- Collins, Stephanie, *Group Duties. Their Existence and Their Implications for Individuals*. OUP, Oxford 2019.
- Collins, Stephanie, Duties of Group Agents and Group Members. *Journal of Social Philosophy*. Vol. 48, No. 1, 2017, 38–57.
- Collins, Stephanie & Heikkilä, Tiina, What group is an entity with a moral duty in terms of climate change? *Alusta* 23.08.2019. Verkossa: alusta.uta.fi/2019/08/23/what-group-is-an-entity-with-a-moral-duty-in-terms-of-climate-change/
- Epstein, Brian, Social Ontology. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* 2018. Verkossa: plato.stanford.edu/entries/social-ontology/
- Haslanger, Sally, Failures of Methodological Individualism: The Materiality of Social Systems. *Journal of Social Philosophy* 2019 (julkaisematon). Verkossa: sallyhaslanger.weebly.com/uploads/1/8/2/7/18272031/haslanger_jsp_revised_july_2019_.pdf
- Haslanger, Sally, What is a Social Practice? *Royal Institute of Philosophy Supplement*. Vol. 82, 2018, 231–247.
- Harvey, David, *A Brief History of Neoliberalism*. OUP, Oxford 2007.
- Heath, Joseph, Methodological Individualism. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* 2015. Verkossa: plato.stanford.edu/entries/methodological-individualism/
- Lahikainen, Lauri, *Individual Responsibility for Climate Change. A social structural account*. Tampere University Press, Tampere 2018. Verkossa: trepo.tuni.fi/handle/10024/103419
- Rawls, John, Two Concepts of Rules. *The Philosophical Review*. Vol. 64, No. 1, 1955, 3–32.

ALEKSI LOHTAJA

Rikkoutunut luonto Milanon triennaalissa

Milanon triennaali *Broken Nature: Design Takes on Human Survival* luottaa muotoilun kykyyn ratkoa ihmiskunnan ekologisia ongelmia. Osastoilla vilisee viittauksia antroposeeniin, posthumanismiin sekä myöhäiskapitalismiin. Mutta voiko muotoilun avulla todella löytää kestävämpiä tapoja ymmärtää ihmisen ja luonnon välistä suhdetta?

Triennale di Milano on kiistatta 1900-luvun merkittävin taideteollisuus- ja muotoilutapahtuma, joka yhdistetään erityisesti Suomessa muotoilun kultakauteen. Muun muassa Tapio Wirkkala, Ilmari Tapiovaara, Kaj Franck, Aino ja Alvar Aalto, Eva Brummer sekä Vuokko Nurmesniemi ovat vieneet suomalaista designia Milanon kautta maailmalle ja tehneet samalla suomalaisesta muotoilusta kansallisen ylpeyden aiheen.

Milanossa 2000-luvulla järjestetyt triennaalit ovat kuitenkin pyrkineet laajentamaan näkökulmaa kansallisesta taideteollisuuskilvoittelusta yhä enemmän suuntaan, jossa muotoilu tai design ymmärretään perinteistä taideteollisuutta, esimerkiksi huonekalumuotoilua, laajemmaksi merkityksenannoksi ihmisten välillä kaupunkisuunnittelusta ja arkkitehtuurista algoritmeihin ja nanoteknologioihin. Vuoden 2019 Milanon XXII triennaali on hyvä esimerkki tästä muutoksesta. Sen sijaan, että näyttelyssä esiteltäisiin tämän hetken tuoreimpia ja puhutuimpia muotoilijoita ja halutuimpia esineitä, se julistaa olevansa tutkimus ihmisten ja luonnon suhteesta sekä taiteen ja muotoilun roolista esimerkiksi antroposeenin käsittelyssä.

Triennaalin päänäyttely on kuratoinut New Yorkin Modernin taiteen museon kuraattori Paola Antonelli, joka tunnetaan yrityksistään laajentaa muotoilu filosofiseksi kysymykseksi ja ajallemme ominaisimmaksi taidemuodoksi. Myös esimerkiksi Bruno Latourin mukaan muotoilun perustavuudesta kertoo, että se on korvannut ajatuksen vallankumouksesta muutoksen paradigmana. Myöhäiskapitalismin informaatiotulvassa sekä inhimillisten että ei-inhimillisten toimijoiden ja materiaalisuuksien sommitelmissa mikään ei vallankumouksellisesti ala uudelleen tai käänny ympäri. On vain jatkuvaa modifikaatiota, sekoitumista ja uudelleen kytkeytymistä. Muotoilu tai design, joka Latourin mukaan viittaa etymologisesti ”uudelleen katsomiseen”, on interventio tähän jatkuvaan prosessiin. Muotoilija ei luo uutta vaan pikemminkin muokkaa ja purkaa (*de-sign*) jo olemassa olevia merkityksiä¹.

Antonellin kuratoima *Broken Nature* yhdistää tällaisen teoreettisen käsityksen muotoilusta keskusteluun

antroposeenista. Mikäli antroposeeni ymmärretään geologisena epookkina, jota leimaa ihmisen kädenjälki, sen ytimessä on luonnon muovaaminen ja keinotekoisien esineiden ja uusien materiaaliyhdistelmien muotoilu ja valmistaminen. Muotoilun filosofinen määritelmä esitetäänkin usein luonnon muokkaamiseksi ja työstämiseksi². Siksi on merkittävää, millä tavalla ja miten kestävästi luontoa muokataan. Melko odotetusti *Broken Nature* keskittyy ennen kaikkea esimerkkeihin, joissa muotoilu ei ainoastaan alista luontoa vaan on myös tapa hillitä ilmastonmuutosta ja ekologista katastrofia. Antonelli kutsuu lähestymistapaa vahvistavaksi muotoiluksi (*restorative design*), jossa muotoilu korjaa ja elvyttää ihmisten toimista rikkoutunutta luontoa.

Rikkoutunut luonto

Triennaali koostuu lähes sadasta teoksesta, installaatiosta ja esineestä. Varsinaisia suurempia juuri tätä näyttelyä varten tehtyjä tilaustöitä on neljä.

Accurat-kollektiivin *The Room of Change* tutkii datavisualisoinnin keinoin, miten erilaisten ekosysteemien lajit ovat kehittyneet vuosisatojen saatossa ja miten erityisesti viime vuosikymmenet merkitsevät radikaalia käännettä esimerkiksi eliölajien moninaisuudessa. Ajatuksena on, että datavisualisoinnin ja graafisen suunnittelun avulla voidaan näyttää jotain, mikä on kenties jollain tavalla tiedossa mutta jonka mittakaava tai perustavuus ei avaudu pelkästään numeerisesti.

Beirutissa ja New Yorkissa toimiva Sigil-kollektiivi vastaa triennaalin teemaan installaatiollaan *Birdsongs*. Teos tutkii ihmisten ja luonnon muuttunutta suhdetta aineistonaan erityisesti syyrialaisen kulttuurin lintuihin liittyvät uskonnolliset, kulttuuriset ja ornitologiset representaatiot. Vaikka installaatio ei suoraan käsittele muotoilua, siinä painotetaan lintuihin liitettyjen kulttuurisesti konstruoitujen välittäjien (*designed mediators*) tärkeyttä luontosuhteen ymmärtämisessä, erittelyssä, muotoilussa ja työstössä.

Formfantasma-studion teos *Ore Streams* tutkii elektroniikkalaitteiden ekologista jalanjälkeä ja pyrkii

”Miten muotoilu voi ratkoa laajoja ympäristöön ja luontoon liittyviä yhteiskunnallisia ja poliittisia kysymyksiä?”

löytämään uudenlaisia tapoja kierrättää ja hyödyntää vanhentuneista laitteista syntyvää elektroniikkajätteen määrää. Myös tässä ajatus muotoilusta on ennen kaikkea abstrakti ja käsitteellinen: on löydettävä uudenlainen tapa katsoa hylättyä elektroniikkaa resurssina ja uutena materiaalina.

Neljäs tilausteos on Neri Oxmanin johtaman MIT:n Mediated Matter -tutkimusryhmän *Totems*. Se käsittelee biodiversiteettiä melaniinin biologisen resilienssin kautta. Melaniini on samanaikaisesti kaikkea elollista yhdistävä pigmentti, mutta se ilmenee eri olosuhteissa eri tavoin muuntautumiskykyisenä ominaisuutena. Näyttelytekstin mukaan tämä on perustavanlaatuinen esimerkki luonnon ja biologisten organismien omasta muuntautumiskyvystä ja geenien tekemästä ”muotoilusta” osana elämän jatkuvuutta ja diversiteettiä. Teos ohjaa katsomaan, miten vahvistava muotoilu ei tarkoita pelkästään ihmisten tekemiä sosiaalisia ja poliittisia interventioita, sillä luonto korjaa jatkuvasti myös itse itseään.

Näiden lisäksi selvästi omana kokonaisuutenaan erottuvat Bernie Krausin tuottama ääni-installaatio *Animal Orchestra* sekä Stefano Mancuson oheisnäyttely *Nation of Plants*. *Animal Orchestra* osoittaa, kuinka ihmisen vaikutus luontoon voidaan ymmärtää kuuntelemalla muiden elollisten äänimaailmaa ja siinä tapahtuvaa akustista köyhtymistä: mikäli kaikki maailman eläimet muodostaisivat ääntelyillään orkesterin, niin se soisi ihmisten aiheuttamien sukupuuttojen vuoksi huomattavasti hiljaisempaa kuin 500 vuotta sitten. *Nation of Plants* puolestaan korostaa Emanuele Coccian *La vie des plantes* -teoksen kasvimetafysiikan hengessä kasvien aktiivista toimijuutta kaiken olevan ylläpitäjänä, kun taas Aristoteleesta alkaen kasvit on usein nähty eläinkuntaan nähden passiivisina³. Samalla näyttely kääntää Antonellin asetelman ympäri: luonto muokkaa ja muotoilee ihmistä siinä missä ihminen luontoa.

Kriittinen muotoilu

Eri osastojen, aihealueiden ja yksittäisten teosten valinnan määrän vuoksi triennaalia katsoo ennen kaikkea

kokonaisuutena, joka herättää kysymyksen, miten muotoilu voi ratkoa laajoja ympäristöön ja luontoon liittyviä yhteiskunnallisia ja poliittisia kysymyksiä. Tematiikka on tuttu laajemmasta *critical design* -suuntauksesta, jonka poliittinen logiikka on ennen kaikkea uusien kysymysten asettaminen ja kyseenalaistaminen sekä esteettinen vieraannuttaminen siitä, mitä pidetään normaalina⁴.

Kriittinen muotoilu on tapa havainnollistaa, mitä ihmisen ja luonnon suhde todella tarkoittaa ja millä keinoilla siihen voidaan tehdä interventioita. Muotoiluduo Anthony Dunne ja Fiona Raby, joiden töitä myös triennaalissa esitellään, ovat kutsuneet tällaista kritiikin muotoa spekulatiivisuudeksi⁵. Dunne ja Raby painottavat, että kriittistä muotoilua ei tule ymmärtää ainoastaan aktivistisena suuntauksena siinä mielessä, että tarkoituksena olisi kohdata ja vastustaa esimerkiksi globaalia epäoikeudenmukaisuutta ja herättää tietoisuutta. Kritiikin on oltava yhtä lailla spekulatiivista eli haastettava muotoilun keinoin se, mitä pidetään normaalina. Näin muotoilun poliittisuus ei liity ainoastaan sen tapaan sitoutua ja ajaa haluttuja poliittisia tavoitteita, vaan se on samalla myös uuden maailman hahmottamista esteettisellä tasolla⁶.

Triennaali onnistuu tässä kuitenkin vaihtelevasti. Osa esitellyistä töistä, kuten merestä kerätystä muoviroskasta valmistettu Adidaksen kenkä, muistuttaa lähinnä viherpesua, jossa kestävä suunnitteluasenne ymmärretään kapeasti vain kestävämpien materiaalien kautta.

Osa teoksista typistyy myös eräänlaiseksi kuraatoripuheeksi, joka perustuu toteutuksen sijaan lupauksiin muutoksesta ilman sen systemaattisempaa rakenteellista analyysia.

Triennaalin ongelmat voisikin kiteyttää siihen, että vahvistava muotoilu ei mene tarpeeksi pitkälle. Kriittinen suunnittelu koettaa oikeuttaa itsensä vetoamalla samaan terveeseen järkeen, josta sen pitäisi vapauttaa. Jacques Rancière on kutsunut tätä konsensuksen ongelmaksi nykytaiteessa: konsensushakuisuus estää perustavamman esteettisen järjestyksen kumoamisen ja uudistamisen⁷. ”Oikealla” tavalla tiedostava terveeseen järkeen vetoava kritiikki menettää paradoksaalisesti tehovoimansa tilan-

teessa, jossa ”kaikki” (ainakin tällaisen näyttelyn kohde-ryhmä) jakavat huolen ilmastonmuutoksesta ja luonnon moninaisuuden katoamisesta.

Kohti vieraantunutta luontosuhdetta?

Vanhasta triennaaliperinteestä muistuttavat maaosastot, joissa 22 valittua kohdemaata esittelevät *Broken Nature*-tematiikkaan sopivia kansallisia esimerkkejä. Juuri näillä osastoilla konsensuksen ongelma ilmastokatastrofin kohtaamisessa on kaikkein vahvin. Kaikki jakavat huolen planeetan tilasta, ja juuri oman maan muotoiluperinteestä ja nykykäytännöistä löytyy ratkaisuja, joista muun maailman tulisi ottaa oppia.

Merkittävän poikkeuksen muodostaa kuitenkin Australian näyttelyosasto *Theatre of the Alienated Land*, joka haastaa ajatusta vahvistavasta muotoilusta. Osaston ovat kuratoineet Amaia Sanchez-Velasco, Jorge Valiente, Gonzalo Valiente sekä Miguel Rodríguez-Casellas. Kontekstina on Iso Valliriutta (*Great Barrier Reef*), ja sen suojelutoimet Australiassa. Kyseessä on Unescon maailmanperintökohteisiin kuuluva maailman suurin koralliriutta, johon ilmastonmuutos ja muu ihmisten aiheuttama toiminta on vaikuttanut voimakkaasti. Valliriuttaa on yritetty suojella ja elvyttää mitä moninaisimmilla keinoilla, muun muassa sukellusrobotein, jotka levittävät elvyttäviä korallieläinten toukkia riutan kriittisimmille alueille.

Theatre of the Alienated Land esittää, että nämä mitattavat suojelutoimet eivät kohtaa todellista ongelmaa: korallilauttojen suojelu ja puhdistaminen toteutetaan tavalla, jonka tavoitteena on varmistaa lähinnä se, että korallit ovat olemassa myös tulevaisuudessa, jotta yhä uudet sukupolvet voivat vaikuttaa tästä luonnon ihmeestä ja sukeltajat ympäri maailmaa matkustaa ihastelemaan sen monimuotoisuutta.

Kyseessä on hyvä esimerkki myös perusteellisemmasta ihmisen ja luonnon välisen suhteen ongelmasta antroposeenissa: ongelmat eivät johdu ainoastaan luonnon suorasta ja räikeästä hyväksikäytöstä tai välineellistämisestä, vaan myös siitä, että erotamme itsemme luonnosta vaalimalla sen erityisyyttä. Sukeltajat Australiassa tai vaikkapa perhokalastajat Suomessa vastustavat kiivaasti luonnon asettamista tuotantoon esimerkiksi vesivoimaloiden muodossa, mutta toisaalta katsovat luontoa myös omat kokemuksensa turvaavana resurssina. Antroposeenissa ihmisten luontosuhdetta määrittää modernin ja valistuksen traditioiden ohella myös romantiikan perinteestä ammentava ajattelu, joka mahdollistaa samanaikaisesti sekä luonnon kunnioittamisen että sen ymmärtämisen resurssina inhimilliselle toiminnalle. Meret, vuoret ja metsät ovat olemassa ihmistä varten myös silloin, kun niistä haetaan luontosuhdetta vaalivia kestäviä elämyksiä ja virkistytymistä.

Tässä mielessä myös Antonellin ehdottama rikkoutunutta luontoa korjaava vahvistava muotoilu on välttämättä antroposeenin logiikan mukainen. Antroposeeniin vastaaminen vaatisi tässä mielessä perustavampaa uusien poliittisten käsitteiden luomista, ei ainoastaan paluuta

kestävämpään luontosuhteeseen. *Theatre of the Alienated Land* ehdottaakin luontosuhteen vaalimisen tilalle uudenlaisen elämäntavan kuvittelua. Siinä koralliriutta toimii alustana utooppiselle elämänmuodolle, joka on luonnonsuojelun sijaan poliittisen mielikuvituksen laajentamisen ja vielä tuntemattoman kollektiivisen subjektiviteetin kehittämisen luonnon koalusta (*unnatural park*). Näyttelyosasto nimeää esikuvakseen uusien elämänmuotojen etsimiselle etenkin xenofeminismin, joka pyrkii vahvistamaan ja kiihdyttämään teknologisen kehityksen tuottamaa emansipatorisuutta esimerkiksi sukupuolijaottelujen, ihmisyden ja luontosuhteen ylittämistä⁸. Poleeminen viesti on selvä: ekologinen kriisi ja ilmastokatastrofi eivät johdu siitä, että olemme vieraantuneet luonnosta – se johtuu siitä, että emme ole vieraantuneet siitä tarpeeksi.

Theatre of the Alienated Land kyseenalaistaa lopulta koko ajatuksen vahvistavasta muotoilusta. Tarvitsemme politiikkaa, joka ei vaali olemassa olevaa luontosuhdetta vaan ylittää sen. Asettamalla tämän osaksi kriittisen muotoilun mahdollisuuksista käytävää keskustelua *Theatre of the Alienated Land* osoittaa, että ilmastokatastrofiin vastaaminen edellyttää ennen kaikkea uusia käsitteitä. Kriittinen, spekulatiivinen muotoilu on käsitteellistä työskentelyä, joka vieraannuttaa meidät siitä, mitä pidämme luonnollisena.

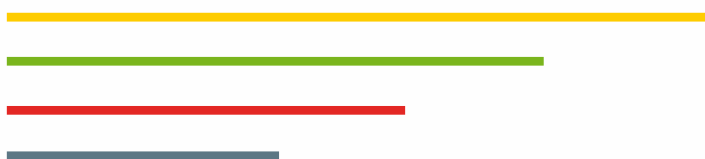
Viiitteen

- 1 Latour 2018, 18.
- 2 Parsons 2015.
- 3 Coccia 2016.
- 4 Malpass 2017.
- 5 Dunne & Raby 2013.
- 6 von Borries 2016.
- 7 Rancière, 2016, 79.
- 8 Laboria Cuboniks 2018.

Kirjallisuus

- van Borries, Friedrich, *Weltentwerfen. Eine politische Designtheorie*. Suhrkamp, Frankfurt am Main 2016.
- Coccia, Emmanuelle, *La vie des plants. Une métaphysique du mélange*. Rivages, Paris 2016.
- Dunne, Anne & Raby, Fiona, *Speculative Everything*, MIT Press, Cambridge MA 2013.
- Laboria Cuboniks, *The Xenofeminist Manifesto. A Politics for Alienation*. Verso, London 2018.
- Latour, Bruno, A Cautious Prometheus? A Few Steps Toward a Philosophy of Design (Un Prométhée circonspect? Quelques réflexions en direction d'une philosophie du design, 2011). Teoksessa *Design Philosophy Reader*. Toim. Anne-Marie Willis. Bloomsbury, London 2018, 18–21.
- Malpass, Matt, *Critical Design in Context*. Bloomsbury, London 2017.
- Parsons, Glenn, *The Philosophy of Design*. Polity, Cambridge 2015.
- Rancière, Jacques, *Vapautunut katsoja* (Le spectateur émancipé, 2008). Suom. Anna Tuomikoski & Janne Porttikivi. Tutkijaliitto, Helsinki 2016.

KAIKKI IDEOLOGIASTA

SAATAVILLA
MYÖS SÄHKÖ-
KIRJANA!

MICHAEL FREEDEN

MITÄ ON IDEOLOGIA?

(Ideology. A Very Short Introduction, 2003)

Suom. Tapani Kilpeläinen

154 sivua

ISBN 978-952-7189-57-3

Sähkökirja 978-952-7189-58-0

26€

-25 % kestopilajalle

Sähkökirja 15 €

Sanalla "ideologia" on usein paha kaiku. Pahimmassa tapauksessa ideologisuus ymmärretään yritykseksi saada ihmiset tukemaan oman etunsa vastaisia valtakenteitä. Parhaimmassakin tapauksessa se mielletään todellisuudesta vieraantuneeksi haihatteluksi. Poliittisessa keskustelussa onkin yleinen retorinen strategia kiistää oma ideologisuutensa ja syyttää siitä vastustajaa.

Brittiläisen politiikantutkijan Michael Freedenin johdatusteos *Mitä on ideologia?* kuitenkin osoittaa, että ideologiaa on kaikkialla. Ideologiat tarjoavat sosiaalisen maailman karttoja, joita ilman ihmiset eivät yksinkertaisesti tule toimeen. Siksi sen enemmän politiikkaa kuin sen tutkimustakaan ei voi edes kuvitella ilman ideologiaa.

KAIJU HARINEN

Kolonialismi ja taistelutahto

Frantz Fanon, *Poliittisia kirjoituksia* (Pour la révolution africaine. Écrits politiques, 1964).
Suom. Eetu Viren. Tutkijaliitto, Helsinki 2017. 239 s.

Pari vuotta sitten julkaistu *Poliittisia kirjoituksia* tarjoaa suomenkielisille lukijoille yhteiskunnallisen, filosofisen ja psykologisen analyysin ranskalaista kolonialismia leimanneesta monimuotoisesta väkivallasta. Frantz Fanon (1925–1961) oli dekoloniaalisen ajattelun edelläkävijä ja tämä teos valottaa havainnollisesti hänen kansalaisaktiivisensä vähemmän tunnettuja puolia.

Fanonin *Poliittisia kirjoituksia* ilmestyi ensimmäisen kerran vuonna 1964 Pariisissa, François Masperon kustantamana. Kokoelmateoksen kirjoitukset on koottu vuosien 1958–1961 välillä alun perin julkaistuista lyhyistä sanomalehtikirjoituksista, kirjeistä (muun muassa ”Kirje ranskalaisille”), konferenssiesitelmistä (”Rasismi ja kulttuuri”) ja matkapäiväkirjan muistiinpanoista (”Tuleva Afrikka”).

Fanon syntyi Ranskan kolonisoidussa maassa, Martiniquen saarelle, joka on edelleen Ranskan hallinnollinen alue Karibianmerellä. Hän opiskeli Ranskassa psykiatriksi ja muutti 1950-luvulla Ranskan Algeriaan, missä hän työskenteli psykiatrisessa sairaalassa. Erottuaan rassistista ja epäinhimillistä toimintaa harjoittavan sairaalan johdosta Fanon toimi Algerian kansallisessa vapautusrintamassa (Front de Libération National, FLN). *Poliittisia kirjoituksia* -teoksessa käsiteltävät aiheet, Ranskan kolonialismi, rasismi sekä kolonialismin vastainen poliittinen aktivismi, sijoittuvat Algerian sodan (1954–1962) yhteis-

kunnalliseen kontekstiin. Sota johti Algerian itsenäistymiseen vuonna 1962. Fanon menehtyi leukemiaan New Yorkissa sitä edeltävänä vuonna, vain 36-vuotiaana.

Vaikka Fanon kuoli nuorena, hän ehti kirjoittaa useita teoksia. *Peau noire, masques blancs* (1952), *L'An V de la révolution algérienne* (1959) ja *Les Damnés de la Terre* (1961) julkaistiin hänen elinajanaan¹. Nyt suomennettu *Pour la révolution africaine. Écrits politiques* sekä *Écrits sur l'aliénation et la liberté* (2015) ilmestyivät postuumisti². Hilikka Mäki käänsi Fanonin testamenttina pidetyn *Les Damnés de la Terre* -teoksen alun

perin vuonna 1970 nimellä *Sorron yöstä*³. Esipuheen teokseen kirjoitti Jean-Paul Sartre sen jälkeen, kun Aimé Césaire, Fanonin opettaja Ranskan Antilleilla ja yksi *négritude*-liikkeen johtohahmoista, oli kieltäytynyt kunniaista, sillä hän ei yhtynyt kaikkiin Fanonin kumouksellisiin mielipiteisiin. Virenin suomennos Fanonin poliittisista kirjoituksista tuo lisäpotkua suomalaiseen postkoloniaaliseen tutkimukseen. Eri-tyisesti Fanonin elinajanaan julkaistavia tekstejä pidetään antikolonialistisen tutkimuksen klassikoina. Angloamerikkalaisessa tutkimusperinteessä Fanon on saavuttanut kolonisoidun psyyken analyttikon esikuvan aseman esimerkiksi Homi K. Bhabhan tulkintojen ansiosta⁴. Ranskankielisessä tutkimuksessa ja ”virallisessa” historiankirjoituksessa, jossa ranskalaisen kolonialismin jälkiä on usein kaunisteltu tai jätetty kertomatta, Fanonin tekstit saivat ilmestyessään melko ristiriitaisen vastaanoton. Fanon tunnetaan kuitenkin hyvin frankofonisessa nykytutkimuksessa, ja esimerkiksi Achille Mbembe on analysoinut Fanonin kirjoituksia osana dekoloniaalista tutkimusta⁵.

Poliittinen sitoumus ja makaaberihuumori

Poliittisissa kirjoituksissa korostuvat Fanonin henkilökohtainen ja käytännönläheinen sitoutuminen kolonialismin vastaiseen taisteluun ja avantgardistinen visio Afrikan yhtenäistymisestä ja uudesta humanis-

mista. Fanonin eetos pyrkii vaikuttamaan lukijoihinsa, joita hän myös neuvoo useaan otteeseen teoksen alkupuolelle sijoitetuissa lehtiartikkeleissa. Fanon haluaa ”[...] nostaa esiin sen, että tämä mustien historia on likainen. Se saa vatsanne kääntymään.” (28) Kirjoittaja on avoin omista tunteistaan ja poliittisesta sitoutumisestaan Afrikan maiden vapautumiseen kolonialismista. Hän perustelee kantansa kylmillä tosiasioidella ja esimerkeillä ranskalaisten viranomaisten julmuudesta ja rasismista, joihin kolonialistit katsoivat olevansa oikeutettuja muun muassa Algerissa, jota he pitivät Ranskan ovensuuna Afrikkaan.

Teos tarjoaa myös salapoliisiro- maania muistuttavia takaa-ajokoh- tauksia elävästä elämästä: Fanon kertoo tiedustelumatoistaan Länsi-Afrikassa 1950- ja 1960-luvun taitteessa, jolloin Saharan eteläosaan oli tarkoitus perustaa FLN:n tukikohta. Ranskalaiset viranomaiset jahtasivat Fanonia ja hänen matkaseuruettaan, mutta takaa-ajo päättyi ranskalaisten onnistuneeseen harhautukseen. Fanon huomauttaa ”rikosjengimäi- sistä” menetelmistä, ”jotka uhkaavat aiheuttaa asenteiden koventumista juuri niiden parissa, jotka olivat tähän asti suostuneet sulkemaan silmänsä. Toivon joka tapauksessa, että ranskalaiset viranomaiset ovat kadottaneet jälkemme.” (207) Vähän myöhemmin, erään ranskalaisen adjutanttin tiedustellessa kohteliaasti vuodepaikkaa samasta malilaisesta vastaanottokeskuksesta, jonne Fanon on seurueineen päätynyt ranskalaisia viranomaisia eksyttäessään, hän toteaa: ”[t]ähän kaikkeen tarvitaan vähän huumorintajua.” (208) Makaaberin huumorin lisäksi kirjoituskokoelmasta välittyy Fanonin maanläheisyys ja kieltäytyminen vapaustaistelijan sankarin viitasta.

Fanon analysoi tarkasti ranskalaisen kolonialismin kaksinaismoralismia, sadistista väkivaltaa ja sen psykologisia vaikutuksia niin afrikkalaisiin kuin ranskalaisiinkin. Fanonin mukaan esimerkiksi ”[k]idutukseen ja ’metsätöihin’, algerialaistytöiden raiskausten kau-

heuteen kiinnitetään [Ranskassa] huomiota, koska niiden olemassaolo uhkaa tiettyä ideaa Ranskan kunniaa.” (83) Suomentajan laaja asiantuntemus tulee esiin tässä(kin) esimerkissä. Viren kertoo teoksen alaviitteessä, että ”metsätöillä” eli *corvée de bois* -ilmauksella tarkoitettiin Ranskan siirtomaissa paljon käytettyä keinoa kidutuksesta jäävien todisteiden tuhoamiseksi: ”[...] Heidät [algerialaiset vangit] vietiin ryhmissä maaseudulle ja näennäisesti päästettiin vapaaksi, mutta tapettiin heidän ’yrittäessään paeta.’ Tai vaihtoehtoisesti pakotettiin kaivamaan omat joukkohautansa.”(83)

Rasismi on osa yhteiskunnan rakennetta

Fanonin teoksen keskeinen anti on rasismien ja kolonialismin näkeminen osana suurempaa yhteiskunnallista rakennetta, joka koskettaa koko yhteiskuntaa, ei ainoastaan selkeästi rasisia ilmauksia tai tekoja.

Fanonin mukaan ”[...] rasismi on vain yksi ainesosa laajemmassa kokonaisuudessa: tietyn kansan systemaattisessa sorrossa. [...] Rasismi ei koskaan ole päälle liimattu elementti, joka löydetään sattumalta tutkittaessa tietyn ryhmän kulttuurisia piirteitä. Yhteiskunnallinen muodostelma ja kulttuurin kokonaisuus ovat syvällisesti rasismien muokkaamia.” (43, 46)

Fanon puhui myös neokolonialismista jo 1950-luvun lopussa: ”Ranskalaiset demokraatit eivät aina huomaa asenteensa kolonialistista, tai käyttäkseni uutta käsitettä, neokolonialistista luonnetta.” (101) Vaikka Fanonin syntymästä tuli tänä kesänä kuluneeksi 94 vuotta, teos on edelleen erittäin ajankohtainen, sillä rasismi ja neokolonialistinen aliarvioiva ja holhoava puhe ovat lisääntyneet nykyaikana räjähdysmäisesti. Esimerkiksi Ranskan presidentti Sarkozyn puhe Dakarissa vuonna 2007 herätti huomiota räikeän neokolonialistisella asenteellaan, puhumattakaan Yhdysvaltain istuvan presidentin lukuisista lausunnoista viimeisten kolmen vuoden aikana.

Kuten Viren itsekin toteaa suomentajan jälkipuheessaan, Fanonin kääntäminen suomeksi on vaikeaa, sillä alkutekstin kirjoittajalle asioiden esittämisjärjestys on tekstin dramaturgian kannalta tärkeää. Suomen ja ranskan lauserakenteet eivät kuitenkaan vastaa toisiaan. Ranskankielisten rakenteiden suora kääntäminen ja yliptkät virkkeet hankaloittavat aika ajoin lukemista ja sisällön ymmärtämistä. Myös suomennoksen runsas vierassanojen käyttö, esimerkiksi *dominio* (104), *premissit* (28) ja *repressio* (206), tekee tekstistä melko raskaslukuista. Kaikkiaan suomennos on kuitenkin merkittävä kulttuuriteko ja *Poliittisia kirjoituksia* täydentää hienosti suomeksi käännettyä dekoloniaalista tietokirjallisuutta.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 *Peau noire, masques blancs*. Le Seuil, Paris 1952; *L'An V de la révolution algérienne*. La Découverte, Paris 1959; *Les Damnés de la Terre*. La Découverte, Paris 1961.
- 2 *Pour la révolution africaine. Écrits politiques*. La Découverte, Paris 1964; *Écrits sur l'aliénation et la liberté*. La Découverte, Paris 2015.
- 3 Frantz Fanon, *Sorron yöstä* (Les Damnés de la Terre, 1961). Suom. Hilikka Mäki. Helsinki, WSOY 1970.
- 4 Ks. esim. Homi K. Bhabha, *Interrogating Identity*. Frantz Fanon and the Postcolonial Prerogative. Teoksessa *The Location of Culture*. Routledge, London 1994, 40–66.
- 5 Achille Mbembe, *Sortir de la grande nuit. Essai sur l'Afrique décolonisée*. La Découverte, Paris 2010. Dekoloniaalinen tutkimus on Etelä-Amerikassa syntynyt tutkimussuuntaus, joka pyrkii postkoloniaalisen tutkimuksen tavoin kyseenalaistamaan ja purkamaan kolonialismin synnyttämiä ja ylläpitämiä valtarakenteita: siinä ei kritisoida ainoastaan yhteiskunnan koloniaalisia ja neokolonialisia rakenteita, vaan marginaalissa tuotettu tutkimus pyritään tuomaan tiedontuottamisen ytimeen osoittamalla samalla länsimaisen tieteen etnosentrisyys. Dekoloniaalinen tutkimus voidaan nähdä myös postkoloniaalisen tutkimuksen kritiikkinä, jossa alentuvasta tai binäärisestä ajattelusta pyritään eroon. Ks. esim. Aníbal Quijano, *Coloniality of Power and Eurocentrism in Latin America*, *International Sociology*. Vol. 15, No. 2, 2000, 215–232.

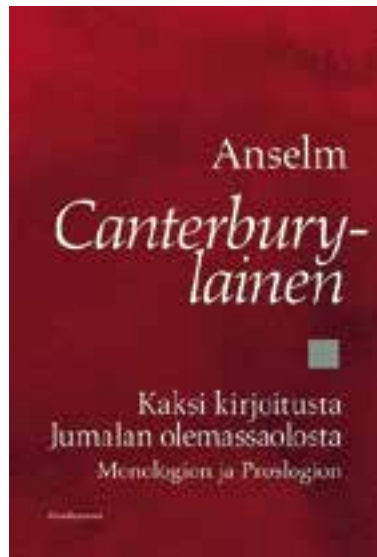
SAMU NISKANEN

Dialektista hartautta keskiajalla

Anselm Canterburylainen, *Kaksi kirjoitusta Jumalan olemassaolosta. Monologion ja Proslogion. Suomennos, johdanto ja selitykset Toivo J. Holopainen. Gaudeamus, Helsinki 2019. 236 s.*

Modernin oppineisuuden korkein päämäärä on tuottaa rationaalisesti pitäviä lausumia. Minkä tahansa filosofian koulukirjan lukijalle tehdään heti selväksi, että olemme tuon jalon päämäärän velkaa antiikin filosofeille. Monet filosofian historian oppikirjat sen sijaan arvioivat verrattain köykäiseksi keskiajan panoksen rationaalisen ajattelun kehitykseen, ainakin ajalla ennen Tuomas Akvinolaisen edustamaa täyskollastiikkaa. Perinteisen näkemyksen mukaan Akvinolaista edeltänyt opillinen elämä pikemmin kituutti kuin kukoisti luostareissa. Näkemys on osin harhaanjohtava. Nimenomaan luostarilaitoksen piirissä virisi intellektuaalista keskustelua ja vireitä oppineisuuden keskuksia, joissa ajan maailmankuvaa ruodittiin rationaalisesti. 1000-luvun jälkipuoliskolla tärkeimpiä ajattelun paikkoja oli Bec, benediktiiniläisluostari Normandiassa. Siellä toimivat Lanfranc- ja Anselm-nimiset oppineet munkit, jotka sittemmin nimettiin peräjälkeen Canterburyn arkkipiispaksi. Edellinen, jälkimmäisen opettaja, oli jäävä oppilaansa varjoon.

Toivo Holopainen on kääntänyt Anselmin (k. 1109) ensimmäiset kaksi oppinutta teosta, klassikon asemaan nousseet *Monologionin* ja *Proslogionin*. Teokset ovat 1070-luvun jälkipuoliskolta. Muutamaa vuotta myöhemmin, tahmean ensimmäisen vastaanoton jälkeen, Anselm julkaisi ne uudelleen yhteensidottuina ja varustettuina paavin legaanin suosituksin. Teokset olivat käänteentekeviä Anselmin kirjailijanuralle ja laajemmin abstraktin ajattelun kehitykselle. Anselm oli jo ehtinyt tulla kirjailijana tunnetuksi syvää emotionaalisuutta huokuvien rukoustensa ja luostarinsa priorin asemassa lähettämiensä paimenkir-

jeiden ansiosta. Hän oli niin ikään toiminut kotiluostarissaan opettajana, ja tässä tehtävässä hän oli säilyneen kirjeenvaihtonsa perusteella niittänyt mainetta Normandiassa ja kreivikunnan naapurialueilla. Opetussisällöt olivat ulottuneet latinalaisista klassikoista (joihin tukeutuen keskiajan koululaiset hioivat latinankielistä ilmaisuaan) kristinopin keskeisiin kysymyksiin ja dialektisiin metodeihin. Oman, kenties turhan vaatimattoman arvionsa mukaan Anselm ei ollut loistanut opettaessaan kirjallisuutta. Sen sijaan teologian ja dialektisen metodin opetus inspiroi niin oppilaita kuin opettajaa. Heidän yhteisiä keskustelujaan kristillisestä doktriinista käytiin rationaalisen päättelyn välinein. Sellaisia opeteltiin muun muassa Boëthiuksen kommentaareista Aristoteleen teoksiin. Tärkeää oli nimenomaan se, että oppitunneilla ja niiden ulkopuolella Becin piiri sovelsi muodollisen päättelyn välineitä ennakkoluulottomasti teologian saralla.

Anselm ei missään tapauksessa ollut keskiajan tai edes oman sukupolvensa ainut dialektista apparaattia soveltanut ajattelija. Hänen metodinsa oli vallankumouksellinen kuitenkin siksi, että se oli läpikotaisin rationaalinen. Vain poikkeustapauksissa Anselmin todistelun välineinä toimivat Raamattu ja patristinen kirjallisuus. Seikka erotti häntä aikalaikirjailijoista, joiden tapana oli argumentoida viittaamalla eksplisiittisesti yleisesti hyväksytyihin auktoriteetteihin. Läpeensä rationalistisesti virittynyt tulokulma määrittä Anselmin laatua oppineena kirjailijana niin syvällisesti, että voidaan puhua koherentista intellektuaalisesta projektista.

Tämän projektin alkupiste oli *Monologion*, joka nyt julkaistaan suomen kielellä ensimmäisen kerran. Teos jakautuu 80 lyhyeen keskusteluun, jotka käsittelevät keskiajan maailmankuvan tärkeimpiä kysymyksiä, etupäässä kolmiyhdyksen Jumalan luontoa. Anselmin teokseensa liittämä esipuhe toteaa lyhyesti hänen lähestymistapansa rationaalisen luonteen kuten myös sen, että taustavaikuttimena toimivat Becissä käydyt keskustelut. Esipuhe on keskeistä todistusaineistoa kriittistä, jonka kohteeksi Anselmin rohkea metodologinen avaus joutui jo ennen varsinaista julkaisua. *Monologionista* oli mahdollisesti ehtinyt levitä luonnoksia; varmasti tiedetään, että Anselm oli lähettänyt valmiin tekstin entisen opettajansa, arkkipiispa Lanfrancin tarkastettavaksi ja kommentoitavaksi. Lanfranc epäili Anselmin metodin validiteettia ja ehdotti, että teos varustettaisiin suorilla viittauksilla asianmukaiseen patristiseen todistusaineistoon. Anselm ei voinut hyväksyä ehdotusta, joka olisi tärvellyt hänen hankkeensa ominaisluonteen.

Ilmeisesti kaksikko kuitenkin pääsi sopuun *Monologionin* metodin pätevydestä, mihin viittaa se, että julkaistessaan teoksen Anselm omisti sen Lanfrancille.

Anselm kirjoitti seuraavan oppineen teoksensa hyvin pian, mahdollisesti jo seuraavana vuonna. Kyseessä on *Proslogion*, hänen tunnetuin tekstinsä. Yhdistellessään estottomasti rationaalista päättelyä hengellisiin harjoitteisiin, *Proslogion* on kirjallinen hybridi. Sen ydin on ontologisen argumentin tunnettu todistelu Jumalan olemassaolosta. Argumentti on säilynyt keskustelun kohteena keskiajalta nykypäivään ja lukeutuu tunnetuimpien filosofisten päättelyketjujen joukkoon. Ontologinen argumentti esitellään tavanmukaisesti filosofian perusoppikirjoissa; sen luonteesta julkaistaan akateemista tutkimusta jatkuvasti; sitä ovat kommentoineet keskeiset länsimaiset ajattelijat kuten Tuomas Akvinolainen, Descartes, Kant ja niin edelleen. Anselmin ensimmäisen elämäkerturin, hänet henkilökohtaisesti tunteneen Eadmerin mukaan kirjoitusprosessissa oli mukana aimo annos dramatiikkaa, jonka rinnalla

nykyiset oppineet vihamielisyydet näyttävät partiolaisten kisailulta. Anselmin intellektuaalisen projektin synnyttämät jännitteet purkautuivat hänen oman kotiyhteisönsä sisällä väkivaltana. Tuntematon taho veljien keskuudesta pyrki estämään teoksen loppuunsaattamisen tuhoamalla ja varastamalla sen luonnoksia.

Tapaus lienee edesauttanut sitä, että Anselm antoi *Proslogionille* hengellisen harjoitteen muodon. Spirituaalinen aines pehmitti kovaa rationalistista ydintä. Tärkeää oli sekin, että hän oli jo saavuttanut kirjallista mainetta meditatiivisilla rukouksillaan, joiden jatkumoon *Proslogion* osittain asettui. Niin tai näin, tuloksena oli, kuten sanottu, omaperäinen tyylillinen ristisiitos, jolle ainakaan allekirjoittaneen tietojen mukaan ei ole selkää esikuvaa aiemmassa latinankielisessä kirjallisuudessa. *Proslogion* ansaitsee asemansa länsimaisena klassikkona niin ontologisen argumentin kuin tyylinsä ansiosta. *Tolle, lege!*

Toivo Holopainen on tehnyt kulttuuriteon. Hänen suomennoksensa *Monologionista* on ensimmäinen laatuaan. *Proslogion* on ai-

emmin julkaistu suomeksi *Hengentie* -sarjassa Paavo Rissasen käännöksenä. Anselm tarkoitti teokset luettaviksi rinnakkain ja antoi toimittaa niistä yhteislaitoksen, jollainen on nyt saatavilla siis myös suomeksi. Holopaisen suomennos on erinomaisen tarkkaa työtä. Anselmin argumentaatio ja elävä, selväsanainen tyyli välittyvät. *Proslogionissa* korostuvaa sanavalintojen soinnillisuutta, joka juontui teosta värittävästä hengellisyydestä, ei ole pyritty toistamaan. Päätös on oikea. Päinvastainen ratkaisu olisi välttämättä johtanut huomattaviin vapauksiin sisältöä käännettäessä. Holopainen on varustanut kirjansa laajalla, noin 60-sivun mittaisella johdannolla. Hänen sisällölliset huomautuksensa, jotka pääosin valaisevat *Monologionin* ja *Proslogionin* kirjallista ja historiallista kontekstia ja erinäisiä käännösongelmia, seuraavat käännöksiä. Suomennos ja lukijan tueksi tarjoillut apuvälineet henkivät syvää, näkemyksellistä asiantuntemusta, joka on rakentunut kolme vuosikymmentä jatkuneessa Anselmia ja hänen piiriään käsittelevässä tutkimustyössä.

NOORA VAAKANAINEN

Opas lahjakkaaseen lukemiseen

Tommi Melender & Sinikka Vuola, *Maailmojen loput* – kirjoituksia romaanitaiteesta. WSOY, Helsinki 2018. 296 s.

Tommi Melenderin ja Sinikka Vuolan dialogimuotoisessa esseeteoksessa *Maailmojen loput* kirjailijat tutkivat, kuinka fiktiivisiä todellisuuksia saa-

tetaan loppuun. Keskustelussa hahmotellaan ideaalisia ja onnistuneita loppuja, vaikka samanaikaisesti myönnetään, ettei mitään ehdotonta ohjenuoraa täydelliselle lopetukselle ole olemassa.

Maailmojen loput kutoo yhteen kirjallisuuskritiikkiä ja lukemisen teoriaa. Samalla se tarjoaa yllättävän käytännönläheisiä neuvoja siihen, kuinka teosten viimeisiä sanoja voisi kirjoittaa tai tulkita.

Kahden kirjailijan vuoropuhelu onkin ennen kaikkea tutkielma romaanin lukemisen mahdollisuuksista. Romaanin täydentyminen pitää sisällään sekä tekijän että lukijan tekemän työn, ja Melenderin ja Vuolan keskustelun edetessä

käy selväksi, etteivät kirjailijat näiden kahden aseman välillä lopulta suurta eroa. Suurin vastuu fiktiivisen todellisuuden päättelytyöstä lankeaa silti lukijalle. Tekijä voi jättää luomaansa maailmaan aukkoja ja olla miettimättä valintojensa takana piileviä motiiveja, mutta lukija haluaa merkityksellistä tekstiä, motivoitua lukemansa. Sekä Melender että Vuola tunnustavat haaveilevansa tällaisesta ”lahjakkaasta lukijasta”, joka ylittäisi kyvykkyydessään teoksen kirjoittajan. Haave juurtaa Roland Barthesin uudelleenkirjoittamisen ajatuksesta, lukijan aktiivisesta osallistumisesta tekstin täydentämiseen.

Romaanin keskeisimmäksi ihanteeksi hahmottuu avoin muoto. Vuola huomauttaa, että historiallisesti katsottuna romaanin ainoana pysyvänä ominaisuutena voidaan pitää juuri muuntuvuutta. Näkemys kaiuttaa Liisa Saariluoman käsitystä *muuttuvasta romaanista*: jokainen aika luo lajin omaksi kuvakseen, yhä uudelleen. Aikaa kestävä teos ei tyydy pelkästään oman odotushorisonttinsa ylittämiseen vaan pyrkii johdattelemaan ”samaa aikaan sekä romaaniin itseensä että siitä *poispäin*” (20). Näin tehdessään romaani kirjoittaa viimeisissä lauseissaan uusiksi kokonaisen lajin mahdollisuuksia.

Romaanin alut ja loput asettuvat jännitteeseen suhteeseen. Siinä missä lukija astuu teokseen alkukuvan kautta, lopetus sulkee luodun maailman. ”Alkukuvat viettelevät lukijaa, loppukuvat pyrkivät tyydyttämään hänet. Jälkimmäinen on paljon vaikeampaa” (16), Melender toteaa. Tyydytyksen sijaan voisi puhua nählästä, paluun kaipuusta, joka ei ehkä eroakaan niin paljon hännästä alkukuvasta kuin voisi olettaa. Hyvä romaani ei nimittäin koskaan pyri tyydyttämään. Pikemminkin onnistunut lopetus saa lukijan haluamaan takaisin, jättää tämän pysyvästi jottakin vaille. Tämän tyhjentyämyyden houkutus, joka kiusaa lukijan astumaan samaan virtaan yhä uudestaan, myöntävät Vuola ja Melenderkin.

Hieman paradoksaalisesti fiktiivisen maailman onnistunut päättelyminen edellyttääkin siis teoksen

kesken jäämistä. Tekijän on mallettava ojentaa keskeneräinen teos lukijan käsiin, tämän vapaasti täydennettäväksi. Vain näin romaanin avoin muoto voi toteutua ja kirjoitettu teksti säästyä liialta jäykkyydeltä, jota Vuola nimittää sulkeutumiseksi. Toisin kuin sulkeutuminen, päättelyminen viittaa samanaikaisesti kirjoittamisen ja lukemisen aktiiviin. Se ei pidä sisällään teoksen täydellistymistä, valmiiksi tulemistä. Sen sijaan päättelyminen muotoutuu kirjailijoiden dialogissa pikemminkin jatkuvaksi ja virtaavaksi prosessiksi. Vaikka Vuola ja Melender kuvaavat omia tapojaan lukea, päättelymisen virtaavuutta voi ajatella ohjenuoraksi lahjakkaalle lukijalle.

Päättelymiselle löytyy oma ääripäänsä, jähmettyminen. Päättelymisen ei tarvitse loppua koskaan, mutta keskustelu ainoastaan samojen romaanien, ”rakkauden kohteiden kanssa”, johtaa Vuolan mukaan jähmettävään symbioosiin, ”kuoleman kuvaan” (36). Tunnistan tällaisen houkutus. Teos muuttuu rakastetuksi ja tarjoaa syyliä, jota ei raaskisi jättää, mutta samalla merkitysrihmaston reitit ovat urautuneet, eikä uudistavia yhteyksiä enää synny. Jähmetetty teksti on menettänyt merkityksiä synnyttävän liikkeensä. Siksi lukijankin on uskallettava hylätä rakastettunsa ja suuntauduttava kohti uusia maailmoja.

Linjauksia vai vastakkainasettelua?

Maailmojen lopuissa tehdään rajanvetoa taiteen ja viihteen välille. Melender puhuu muun muassa ”romaanitaiteen teollisesta logiikasta”: 1800-lukujen romaanit julkaistiin usein jatkokertomuksina, joiden tehtävät olivat puhtaasti ulkokirjallisia. Niiden oli tuotettava rahaa tekijöilleen koukuttamalla lukija, tekemällä tästä kuluttaja, joka uskollisesti ostaa aina seuraavan osan. Tällaisissa teoksissa juonen merkitys on korostunut, kun lukijaa houkutteellaan osaksi fiktiivistä maailmaa.

Melenderin mukaan kustantamoiden isosti markkinoimat lukuroomaanit edustavat nykyajan teollista

kirjatuotantoa. Ehkä näkyvimpiä kirjatehtailun merkkejä ovat kuitenkin lukuaikepalveluiden julkaisemat äänikirjasarjat, bussimatkalta kuunneltavaksi tarkoitetut tilaustuotannot, joissa formaatin vaatimukset eivät aina tarjoa tilaa tutkia lajin mahdollisuuksia tai haastaa lukijaa merkitykselliseen leikkiin. Teollista logiikka noudattaa osin pohjoismainen rikoskirjallisuuskin – Ruotsissa voidaan jo sananmukaisesti puhua dekkari-teollisuudesta. On tärkeää, että kirjallisuuden kentällä voidaan käydä avointa keskustelua tällaisten teosten taiteellisesta arvosta.

Osana keskustelua tulisi kuitenkin kysyä, sulkevatko kaupalliset intressit teoksen aina väistämättä taiteen ulkopuolelle. *Maailmojen lopuissa* käydään onnistunutta dialogia lukijuuden ja tekijyyden välillä, mutta viihteen ja taiteen välille tällaista tunnustelevaa yhteyttä ei tunnu löytyvän. Viihteen tarjoama lukunautinto typistyy kirjoittajien välisessä vuoropuhelussa ”eskapistiseksi tuokioksi” (29), ja genrekirjallisuuden ajatellaan lähinnä toisintavan tuttuja kaavoja.

Viihteen ulossulkemisessa ei koskaan ole kyse yksistään esteettisestä mausta tai viattomasta taiteen puolustamisesta. Vastakkainasettelu kun tapaa tuottaa myös muita polarisoituneita asenteita: viihdettä kulutetaan, taidetta nautitaan. Viihde passivoi vastaanottajansa, taide aktivoi. Viihde lukee välinpitämättömän kuluttaja, taidetta uudelleenkirjoittaa lahjakas lukija. Kuten monessa vastakkainasettelussa, toinen määrittäytyy helposti feminiiniseksi asemaksi ja toinen maskuliiniseksi. On varottava, ettei hyvin aikein toteutettu rajanveto päädy palvelemaan jotakin aivan muuta tarkoitusta.

Keskusteleva esseemuoto versoo uutta

Jos taiteen ja viihteen rajankäynti näyttäytyykin esseeteoksessa jossakin määrin sementoituneena, muodollisesti teos on oivaltava ja tiukasti kiinni ajassaan. Keskustelevuus on jo koodattu esseen lajityyppiin, mutta kahden kirjailijan sähköpos-

tinvaihtoon perustuva vuoropuhelu tuntuu silti raikkaalta. Uudet, keskustelussa vapaasti luodut yhteydet lomittuvat paikoin provosoivankin kommentoinnin kanssa. Tuntuma on nautinnollisen räjähdysherkkä. Samalla odottamatonta maltetaan tutkiskella perusteellisesti, vuoroin loitoten ja palaten.

Teoksen etenemistä luonnehtii arvaamattomuus, toisin sanoen juuri se muuntuvuus, jota tekijät ehdottavat ihanteeksi romaanille.

Melenderin ja Vuolan keskustelu niveltyy myös aiemmin kirjoitettuun romaanin ja lukemisen teoriaan. Etenkin Barthesin ajatukset tekstuaalisesta nautinnosta ja uudelleenkirjoittamisesta kuultavat läpi miltei jokaiselta sivulta.

Melenderin ja Vuolan vuoropuhelun suurin anti on ehdottomasti lukijuuden ja kirjoittamisen monikasvoinen, uutta versoavaan synteisiin päätyvä käsittely. Teoksen jälkimmäinen osa koostuu pienois-

seistä, joissa käydään läpi romaanien lopetuksia. Useimmat niistä toteuttavat avoimen muodon ihannetta, kuten Margaret Mitchellin *Tuulen viemää*, Nathalie Sarrauten *Lapsuus* ja Clarice Lispectorin *Oppiaika*. Yksittäiset tapauskertomukset ovat toki mielenkiintoisia ja innostavat tutkailemaan esimerkkejä uudelleenkirjoittamista silmällä pitäen, mutta kahden kirjailijan dialogi on teoksen alkupuolella on niin nautittavaa, että sitä lukisi mielellään pidempäänkin.

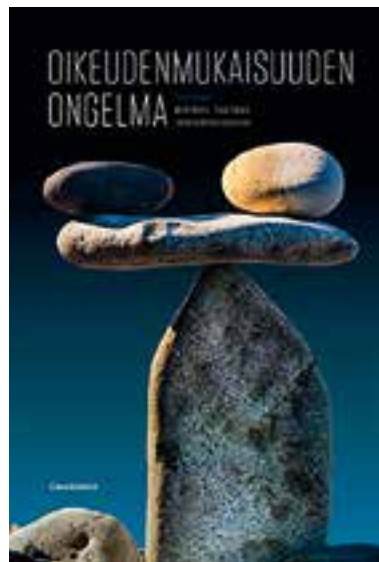
EERIK LAGERSPETZ

Oikeudenmukaisuuden monet ongelmat

Oikeudenmukaisuuden ongelma. Toim. Matti Häyry, Tuija Takala & Johanna Ahola-Launonen. Gaudeamus, Helsinki 2018. 343 s.

Monitieteiset antologiat kärsivät usein samasta ongelmasta kuin isot pöytäseurueet. Vaikka kaikki ahtautuvat saman pöydän ääreen, kaikki eivät silti pysty keskustelemaan keskenään, joten samassa seurassa oleminen on lähinnä symbolista. Matti Häyryn, Tuija Takalan ja Johanna Ahola-Launosen toimittamassa *Oikeudenmukaisuuden ongelma* -antologiassa on 343 sivua, johdanto ja päätös mukaan lukien 22 artikkelia, ja kirjoittajia lähes yhtä monelta alalta. Filosofien toimittamassa teoksessa on tekstejä niin yhteiskuntatieteilijöiltä, psykologeilta, historioitsijoilta kuin juristeiltakin. Ohipuhumisen ongelma nousee tällaisessa seurassa lähes väistämättä, eivätkä toimittajat hyvistä yrityksistään huolimatta ole pystyneet sitomaan artikkeleita yhteen. Silti tämä oikeudenmukaisuuteen keskittyvä antologia sisältää paljon lukemisen arvoista.

Teoksen filosofikirjoittajat ovat kaikki päätyneet kirjoit-

tamaan johdatuksia aiheisiinsa, kun taas muut lähinnä tarkastelevat oikeudenmukaisuutta koskevia, toisinaan hyvinkin rajattuja erityiskysymyksiä. Filosofilukijalle filosofien kirjoittamat artikkelit sisältävät näin entuudestaan tuttuja asioita. Silti esimerkiksi Simo Knuutilan

kirjoittama antiikin oikeudenmukaisuuskäsitteiden tiivis historia, Matti Häyryn modernien oikeudenmukaisuusteorioiden luokittelu ja Kaisa Herneen artikkeliin sisältyvä peruskäsitteiden tarkastelu ovat filosofilukijallekin hyödyllisiä kertauksia aiheisiin. Filosofisiin antologioihin tavallisesti sisältyvät ”Mitä lempifilosofini ajatteli aiheesta X”-tyyppiset tekstit on tällä kertaa jätetty pois. Kokonaisuus on ongelmakeskeinen eikä ajattelijakeskeinen. Hyvä niin, vaihteeksi.

Oikeudenmukaisuuskysymysten systemaattinen tarkastelu näyttää tämän otoksen perusteella olevan sosiaalipolitiikan tutkijoiden vahva laji. Juho Saaren artikkeli sosiaaliturvariippuvuudesta yhdistää empiirisiä tuloksia ja käsitteellisiä tarkasteluja esimerkillisellä tavalla. Myös Heikki Ervastin, Raija Julkusen ja Pekka Myrskylän sosiaalipoliittiset tekstit ovat hyödyllisiä empiirisesti informoituja esityksiä niille oikeudenmukaisuudesta kiinnostuneille jotka haluavat poistua filosofisista kup-

listaan. Hieman yllättäen, kokoelman poleemisin ja tiettyssä mielessä radikaalein teksti on lähtöisin taloustieteilijän kynästä. Kansainvälisen talouden professori Pertti Haaparanta puolustaa voimakkaasti oikeudenmukaisuusarvioiden ja oikeudenmukaisuutta lisäävien toimenpiteiden ulottamista kansainvälisiin hyvinvointieroihin. Antologia sisältää myös paljon tekstejä, jotka liittyvät oikeudenmukaisuuteen vain epäsuorasti. Tämä ei kuitenkaan tee niistä vähemmän kiinnostavia. Esimerkiksi sosiaalipsykologi Karmela Liebkind esittää, että monet tavanomaiset ryhmäennakkoluulojen selitykset ovat puutteellisia tai suorastaan virheellisiä. Ryhmäennakkoluuloja ei millään yksinkertaisella tavalla selitä sen paremmin huonompiosaisuus, kilpailuasetelmat kuin biologiakaan. Ennakkoluulot ovat perustaltaan sosiaalinen, ryhmätason ilmiö, joka ei palaudu sen enempää yksilöiden kokemuksiin kuin geeneihinkään. Erityispedagogiikan professori Simo Vehmas argumentoi aivan toisella tasolla mutta yhtä kiinnostavasti ryhmäjäsenyyden merkitystä puolustaen. Esimerkiksi vammaisuutta ei voi käsitellä sosiaalisena konstruktiona ainakaan siinä mielessä, että vammoihin liittyvät epätoivotut

aspektit vain kiellettäisiin. Kuten Vehmas sanoo (54), on ”mahdotonta taistella sellaisen ihmisryhmän sortoa ja syrjintää vastaan jota ei ole olemassa”.

Henkilöhakemiston perusteella ei jää epäilystä siitä, kuka suomalaisten oikeudenmukaisuuden tutkijoiden mielestä on tärkein ajattelija. Viittausten määrissä laskettuna John Rawls johtaa ylivoimaisesti. Tämä on sikäli kiinnostava tulos, että jos vastaava teos olisi julkaistu kaksikymmentä viisi vuotta sitten, voittaja olisi varmaan ollut sama. Rawlsin jatkuva suosio on oma kiinnostava aiheensa, josta joku voisi joskus kirjoittaa metatason tarkastelun.

Historiallista ulottuvuutta oikeudenmukaisuuden ongelman tarkasteluun tuovat jo mainitun Knuutilan esityksen ohella Anneli Aejmelaeuksen artikkeli oikeudenmukaisuudesta Vanhassa testamentissa ja Maijastiina Kahloksen antiikin kristillistä ajattelua, erityisesti pyhää Augustinusta käsittelevä tarkastelu. Historiallisesti orientoituneista teksteistä juristi Pia Letto-Vanamon kuvaus oikeudenmukaisuusajattelusta keskiajan ja uuden ajan alun lainkäytössä on erityisen kiinnostava. Tämän kaltaisesta antolo-

giasta puutteiden osoittelu on yleisesti turhaa. Oikeudenmukaisuus on niin laaja aihe, että saman pakuisia antologioita voisi helposti toimittaa monta. Yhden häiritsevän aukon voisinkin kuitenkin mainita. Modernin oikeudenmukaisuusajattelun historia 1700-luvulta 1900-luvulle jätetään oikeudenmukaisuutta käsittelevissä teoksissa yleensä kertomatta, vaikka se on luultavasti vaikuttanut nykyään elävien ihmistenkin ajatteluun enemmän kuin vaikkapa Augustinuksen tai Rawlsin teokset. Erilaiset, esimerkiksi utopistiset, egalitaristiset, sosialistiset ja maareformeja vaativat ajattelijat ja liikkeet ovat Ranskan vallankumouksesta lähtien esittäneet omia oikeudenmukaisuusmallejaan. Näistä olisi hyvä saada yleisesitys. Se, että sellaista ei tahdo löytyä muillakaan kielillä, ei riitä perustelemaan puutetta.

Kaikkiaan *Oikeudenmukaisuuden ongelma* on kiinnostava katsaus aiheeseensa. Oppikirjaksi se soveltuu valikoiden; kaikkia artikkeleita ei ehkä kannata opiskelijoilla luettaa. Lisäpisteitä teokselle voi antaa hyvästä toimitustyöstä. Kunnollinen hakemisto on lukijalle osoitettu kohtelaisuus, jota toivoisi kustantajien yleensäkin harrastavan.

LAURI LAHIKAINEN

Suuntaviivoja ekologiselle sivistykselle

Veli-Matti Värri, *Kasvatus ekokriisin aikakaudella*. Vastapaino, Tampere 2018. 186 s.

Kasvatusfilosofi Veli-Matti Värri on kirjoittanut tärkeän ja paljon keskustelua herättäneen kirjan. Teos *Kasvatus ekokriisin aikakaudella* (2018) käsittelee sitä, miten kasvatusta tulisi ajatella ja miten meidän tulisi kasvattaa muita ja itseämme ilmas-

tonmuutoksen, sukupuuttoaalton ja muiden ekokatastrofien uhatessa. Keskeinen ongelma on sosialisatio. Sosialisatiolla Värri tarkoittaa sitä, miten omaksumme ne tavat, taidot, asenteet ja arvot, joita tarvitsemme, voidaksemme toimia yhteiskunnassa. Kasvatuksen tehtävä on val-

mistaa meidät toimimaan vastuullisesti ja itsenäisesti yhteiskunnan täysivaltaisina jäseninä ja tähän tarvitaan sosialisatiota lisäksi kykyä tehdä omia ratkaisuja ja ajatella itse-kriittisesti.

Mutta entä jos yhteiskunta on perustavalla tavalla pielessä, kysyy

Väri. Entä jos yhteiskunta on epäoikeudenmukainen ja itsetuhoisin? Miten kasvattaa ihmisiä muuttamaan maailmaa ja elämään hyvin muuttuneessa maailmassa? Kasvattaja ei ole helpon tehtävän edessä, sillä perinteiset tavat ajatella kasvatusta ja kasvattaa ovat perin juurin kytköksissä ympäristöä tuhoavaan elämäntapaan. Värrin mukaan tarvitaan kasvatuksen ontologista analyysia. On pohdittava, miten kasvatusta muokkaa maailmasuhdettamme, millaisen maailmasuhteen oletamme, kun ajatella kasvatusta, ja miten kasvatusta voisi saada aikaan toisenlaisen maailmasuhteen. Tämä on teoksen kunnianhimoisin tavoite.

Väri nimeää oivaltavasti ongelmallisen maailmasuhteen onkalometafysiikaksi. Onkalometafysiikka on sekä metafora että analyttinen käsite. Onkalo viittaa toisaalta siihen, että kuvittelemme voivamme piilottaa ympäristöongelmat, kuten ydinjätteen maakuoppaan, ja unohtaa ne, ja toisaalta siihen, että elämme ja ajatella kuin onkalossa, pimeästi ja putkiaivoisesti, oman toimintamme hallitsemattomia seurauksia käsittelemättä. Joko torjumme ongelmat ja kiellämme niiden olemassaolon tai etäännyttämme ne helposti hallittaviksi yksittäisiksi pikku pulmiksi. Kuvittelemme, että samat tai samanlaiset teknologiset ratkaisut ja ajattelutavat, jotka ovat ajaneet meidät ekokriisiin onkaloon, voivat johdattaa meidät sieltä pois.

Onkalometafysiikan analyysin avulla Väri diagnosoi monia mannermaisten filosofien, ympäristöfilosofien ja feministien tunnistamia ongelmia, kuten dualistista ajattelua, käsitystä ihmisestä muusta luonnosta erillisenä olentona ja muun luonnon näkemistä resurssina, kaatopaikkana ja varastona. Myös kapitalistinen kilpailu, tuotemaailma ja ryöstötalous kytkeytyvät osaksi samaa ongelmavyyhtiä.

Helppoja ratkaisuja ei ole olemassa, eikä onkalosta päästä pois vain opetussuunnitelmaa muuttamalla. Tarvitaan perustavanlaatuisia muutoksia, ja tässä muutoksessa kasvatuksella ja kasvattajilla on oma olennainen tärkeä roolinsa. Värrin mukaan kasvattajien tulee asettua vastarintaan kilpailuyhteiskunnan vaatimuksia ja uusliberalistista elinikäisen oppimisen ideologiaa vastaan. On myös tunnistettava kasvatuksen poliittisuus – neutraalia kasvatusta ei ole olemassakaan. Lisäksi on huomattava, että kasvatusta on paljon muuallakin kuin lasten ja vanhempien välisessä suhteessa, päiväkodissa ja luokkahuoneessa. Esimerkiksi tästä Väri ottaa risteilyaluksen lasten leikkiosaston, joka on sisustettu muistuttamaan aikuisten baaritiskiä brändeineen päivineen. Muun muassa erilaiset lapsille tarkoitettut tilat ja niiden mahdollistamat leikit kasvattavat lapsista kapitalismille kuuliaisia kuluttajasubjekteja. Kasvatuksen merkityksen tunnistaminen on yksi tärkeä askel muutoksessa kohti ekologista sivistystä. Lisäksi tarvitaan kollektiivista toimintaa, uusia pedagogisia yhteisöjä ja vanhojen yhteisöjen puolustamista.

Uusi kasvatusta voi olla vain kollektiivisen projektin tulos, mutta joi-takin suuntaviivoja Väri ehdottaa. Kasvatusta tehtävänä on auttaa meitä tulemaan moraalissubjekteiksi, jotka ymmärtävät oman riippuvuutensa ja erottamattomuutensa muusta luonnosta ja toisista ihmisistä, kykenevät kultivoimaan omaa haluaan ja sitä kautta vastuullisuutta, hyveitä ja empatiaa sekä kuvittelemaan nykyiset ennakkoehdot ylit-tävän tavan elää yhdessä.

Värrin teoreettinen työkalupakki on rikas, ja siinä näkyy pitkä filosofinen työ. Kasvatusta filosofian eri perinteet, heideggerilainen teknologikritiikki, Marcusen kriittinen teoria ja kapitalismikritiikki, hyve-etiikka, tunnus-tuksen teoria, psykoanalyysi, Mer-leau-Pontyn fenomenologia ja sen ympäristöfilosofiset sovellukset sekä Timothy Mortonin objektorientoitunut ajattelu muodostavat kiehtovan synteessin. Välillä näin monipuolinen lähteistö hengästyttää ja saa pohtimaan, miten kaikki palaset oikein sopivat yhteen. Entä miten kirjaan tulisi suhtautua, jos ei jaa samoja teoreettisia lähtökohtia? Voiko samalle vuorelle kiivetä myös toista polkua (lainatakseni hyvin toisenlaista polkua kiivenneen ekokriisiin ajattelijan, toissa vuonna edesmenneen Derek Parfitin vertauskuvaa)? Väri ansaitsee kuitenkin kiitosta siitä, että kykenee esittelemään ja soveltamaan monimutkaisia teorioita kirkkaasti ja ymmärrettävästi.

Kasvatus ekokriisin aikakaudella on arvokas lisä ympäristön ja yhteiskunnan tilasta käytävään keskusteluun. Esimerkiksi ympäristöetiikan alalla kasvatusta filosofia on jäänyt vielä vähälle huomiolle siitäkään huolimatta, että monet ajattelijat ovat korostaneet uusien hyveiden kultivoinnin tarvetta. Nyt teos on erityisen ajankohtainen, kun kasvatettavat ovat ryhtyneet kasvattamaan kasvattajia nuorten ilmastoliikkeen muodossa.

KIRJOITTAJALLE

Tarjota artikkeli-, esse-, puheenvuoro-, suomennos-, arvostelu- tai muita käsikirjoituksia lehdessä julkaistavaksi. **Artikkelin ihannepituus** on 30 000 merkkiä välilyön- teineen (yli 40 000 on yleensä liian pitkä), kolumnin 7 500. Kirja-arvioiden pituus on 4500–9000 merkkiä välilyön- teineen. Tieteellisissä tutkimus- ja katsausar- tikkeleissa noudatetaan *referee*-menettelyä. *niin & näin* käyttää Tieteellisten seurain valtuuskunnan (TSV) ver- taisarviotunnusta ja on sitoutunut noudattamaan tun- nuksen käytölle asetettuja ehtoja.

Lähetä käsikirjoitus toimitukselle sähköpostin doc-liitetiedostona. Liitä saateviestiin nimi, osoite, sähköpostiosoite ja puhelinnumero sekä kirjoittajatiedot (nimi, arvo ja/tai toimi, paikka) kirjoittajaluetteloa varten. Yhteensopivuusongelmista johtuen toimitus toivoo, että OpenOffice-ohjelmalla tehtyjä tiedostoja ei lähetetä tai toimitukseen otetaan ainakin yhteyttä etu- käteen tarvittavien muutosten takia.

Älä käytä mitään tekstinkäsittelyohjelmien muo- toilutoimintoja (ei tyylimäärityä, sarkaimia, sivunu- merointia eikä tavutusta). Käytä vain *kursiivia* tekstin korostamiseen ja vieraskielisiin termeihin, ei lihavoitua tai alleviivausta. Merkitse leipätekstiin kursivilla myös teosten nimet, mutta artikkelien nimet lainausmerkeissä. Käytä kaksinkertaisia lainausmerkkejä sitaateissa, koros- taessasi tiettyä termiä ja ironisessa tms. merkityksessä. Käytä yksinkertaisia lainausmerkkejä käsitteiden koros- tamiseen sekä lainauksen sisällä. (Kaikenlaisia asioita kutsutaan ”työksi”. Professori toteaa: ”Työtä se on ’viher- piipertäjien’ filosofiakina.” Viime aikoina ’työn’ määrittely on noussut ”syvällisen” keskustelun aiheeksi.) Toisin kuin edellä, lainausmerkkien (kuten kursivin) ylikäyttöä kannattaa kuitenkin välttää. Käytä vain samaan suuntaan kaartuvia lainausmerkkejä.

Laadi artikkelin alkuun 2–6 virkkeen pituinen ingressi, joka johdattaa lukijan kirjoituksen teemoihin. Vältä kuitenkin tyyliä ”Tässä artikkelissa käsittelen... Lopuksi totean...”. **Ja teksti väliotsikoilla.** Huomaa, että lehtitekstissä hyvin pitkät kappaleet ja luvut ovat kan- keita. Vältä myös liian pitkiä väliotsikoita. Jutun päätös- sikossa voi olla alaotsikko. **Jos haluat merkitä sitaatin**, luettelon tms. erillisenä sisennettynä kappaleena, mer- kitse sen alkuun [SISENNYS] ja loppuun [SISENNYS LOPPUU].

Käytä viitteisiin tekstinkäsittelyohjelman viiteto- mintoa. Käytä vain viitenumeroituja loppuviitteitä, ei ala- eikä teksti- tai sisäviitteitä. Ilmoita loppuviitteessä kirjoittajan nimi, vuosiluku ja sivunumerot (Drakuli 2007, 14–15). Toistuvaan viitteeseen viitataan merkin- nällä ”Sama” + tarvittaessa sivunumerot. Huom: kirja-ar- viossa voit kuitenkin viitata arvosteltuun teokseen tekstin sisäisellä sulkuviitteellä, mutta muihin teoksiin normaali- listi loppuviitteellä.

Merkitse kirjallisuusluetteloon kirjoittajan suku- ja etunimi, teoksen nimi, kustantaja, kustantajan ko- tipaikka ja ilmestymisvuosi. Teos kursivilla, artikkelin nimi ilman kursiivia. Aikakauslehtiartikkelista ilmoita julkaisun nimi, lehden numero ja sivunumerot. Ko- koelma-artikkeleista artikkelin nimi ensin, sitten teos kursivilla ja sen julkaisutiedot normaaliin tapaan. Mai- nitse suomennoksista myös alkuteoksen nimi, ilmes- tymisvuosi ja kääntäjä. Myös uudelleen julkaistuista klassikkoteksteistä on hyvä mainita alkuperäinen julkai- suvuosi. **Viitteissä ja lähdeluettelossa on, toisin kuin leipätekstissä, hyvä käyttää lyhenteitä (mm., esim., ks., vrt.).**

Dewey, John, *Democracy and Education. An Introduction to the Philo- sphy of Education* (1916). Free Press, New York 1997.

Hacking, Ian, *Mitä sosiaalinen konstruktioismi on?* (The Social Con- struction of What?, 1999). Suom. Inkeri Koskinen. Vastapaino, Tampere 2009.

Nagel, Thomas, What Is It Like to Be a Bat? *Philosophical Review*. Vol. 83, No. 4, 1974, 435–450.

Petman, Jarna, Pahuuden patologisesta dialektiikasta. Teoksessa *Imma- nuel Kant. Radikaali paha. Paha eurooppalaisessa perinteessä*. Toim. Ari Hirvonen & Toomas Kotka. Loki, Helsinki 2004, 271–288.

Simmel, Georg, Eräistä filosofian nykyongelmista (Über einige gegenwärtige Probleme der Philosophie, 1912). Suom. Olli Pyyh- tinen. *niin & näin* 4/06, 42–45.

Viittaukset kokonaisuun toimitettuihin teoksiin (mutta mieluiten yksilöidysti artikkeleihin):

Visions of Value and Truth. Understanding Philosophy and Literature.

Toim. Floora Ruokonen & Laura Werner. Acta Philosophica Fen- nica, Vol. 79. Societas Philosophica Fennica, Helsinki 2006.

Tarkempia ohjeita löytyy lehden kotisivuilla olevista laajennetuista kirjoittajaohjeista.

Laita kaikki kysymykset tai huomautukset saate- viestiin. Lähetä kaaviot tai taulukot erillisinä tiedostoina. Tarkemmat muotoiluohjeet lähetetään pyydettyäessä.

Julkaistavaksi hyväksytyt kirjoitukset voidaan jul- kaista samalla tai myöhemmin myös lehden verkkosi- vuilla.

Neuvoja kirjoittajille

- Tarkista, että tekstin aikamuoto ei vaihdu perusteetta.
- Vältä liian pitkiä ja koukeroisia virkerakenteita.
- Vältä tarpeettomia kankeita ilmaisutapoja (kautta, ta- holla, myötä, välityksellä, johdosta, toimesta, koskien, liittyen, suhteen, nähden, osalta).
- Vältä anglismeja kuten: ”Olen kiinnostunut en vain metafysiikasta vaan myös etnografiasta.”; ”Se on han- kalaa, että keskustelu puuroutuu.”